

Jogtörténeti
Értekezések 57.

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 57.

Sorozatszerkesztő
MEZEY BARNA

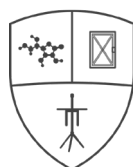
KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI ENIKŐ (szerk.)

Kihívások a büntetőjogi
jogalkotás terepében
a 19–21. században.

Külföldi minták és nemzeti megoldások

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 57.

A kötet az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat tagjaként
az ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékén működő
MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport programja keretében jelenik meg.
mtajogtortenet.elte.hu

ELKH
Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

A kötetet lektorálta
BÓDINÉ BELIZNAI KINGA
MEZEY BARNA

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes, írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Kovács-Szépölgvi Enikő, 2022

© Szerzők, 2022

www.gondolatkiado.hu

facebook.com/gondolatkiado

A kiadásért felel Bácskai István

A borítót tervezte Lipót Éva

Tördelő Jeszenszky Katalin

ISBN 978-963-556-398-2

ISSN 0134-0026

TARTALOM

Előszó	7
BARNA ATTILA Változó erkölcsök, átértékelt bűnök. A házasságtörés szabályozási modelljei Európában a 20. század első felében	9
BARTKÓ RÓBERT Hol az igazság? – Gondolatok az igazság büntetőeljárási fogalmának alakulásáról a hazai jogtörténetben	25
BEKE-MARTOS JUDIT A halálbüntetés jelene az Egyesült Államokban	39
DRÓCSA IZABELLA Rendtvények a hazai és nemzetközi jogrendszerekben	53
HEIL KRISTÓF MIHÁLY „A nép is nemzetté tökéletesítettik.” A magyar büntető törvénykönyv tervezetének vármegyei észrevételei, különös tekintettel Nógrád 1831–1832-es munkájára	71
KELEMEN ROLAND Az első világháborús különleges jogrendi szabályok egyes büntetőjogi rendelkezéseinek külföldi és hazai mintái	83
KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI ENIKŐ A javító nevelés mint a speciális prevenció eszköze – a jogintézmény története hazánkban és külföldön a 19–20. században	99

MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN A javítóintézetek szervezeti-építészeti vonatkozásai a Csemegi-kódextől az I. Büntetőnovelláig	113
MEZEY BARNA Az 1843. évi büntetőjogi javaslatok a nemzetközi térben	145
NAGY JANKA TEODÓRA – SZABÓ TAMÁS A 19. századi büntetőjogi modernizáció a nemzeti tradíciók, a népi jogszokások tükrében	165
RÉVÉSZ T. MIHÁLY Adalékok az újságbiztosíték intézményének hazai történetéhez	181
SZABÓ MÁTYÁS Kihágási jogunk osztrák mintái az 1852. évi Strafgesetz és reformkísérletei tükrében	201
Jogtörténeti Értekezések	215

ELŐSZÓ

E tanulmánykötet az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) által megvalósított kutatási célokat érintően a tág értelemben vett büntetőjog modernizációjához, a szakjogi kodifikációhoz és jogalkotáshoz kapcsolódik. A kötetben – követve a kutatócsoport hagyományait – a kutatócsoport tagjain kívüli kutatók tanulmányai is szerepelnek, elősegítve a hazai kutatóhelyek közötti szakmai együttműködést.

A büntetőjog tudományos művelése megteremtette a modernizáció elméleti alapjait, a koncepciók a büntetőjogi kodifikáció eredményeként megszülető törvénykönyvekben realizálódtak Európa-szerte. A 18–19. századi kódexekkel nem következett be nyugvópont a büntetőjogi jogalkotásban, a büntetőjog segédtudományainak eredményeit is hasznosító reformtörekvések a klasszikus büntetőjogi iskola tételein túllépve felvetették az új eszmék jogállami büntetőjog keretében történő alkalmazhatóságának kérdését. Balogh Jenő 1907-ben megjelent tanulmányában fejtette ki gondolatait a reformeszméket illetően, melyeknek szerinte hagyományosan az a végzetük, hogy hiányosságaik felszínre kerüljenek, és ezeket a fogyatkozásokat majd újabb eszmék orvosolják. A jeles büntetőjogász erre az emberiség haladásának biztosítékaként tekintett, a haladást utólag megítélni pedig a jogtörténet perspektívájából lehetséges.¹

A tanulmányok a büntető anyagi jogi és eljárásjogi, valamint büntetés-végrehajtási jogi témákban térnek ki a jogi szabályozásban megfigyelhető esetleges mintakövetésre, a jog szuverenitásának különböző megjelenési formáira. A vizsgált időszak a 19–21. századot öleli fel, a jogalkotó előtt álló társadalmi, gazdasági, politikai és a hatékonysági igényekre és kihívásokra reflektálnak a szerzők jellemzően a magyar büntetőjog történetét fókuszba helyezve, egyes

¹ BALOGH Jenő: Gyermekvédelem és büntetőjog. *Budapesti Szemle*, 1907. 372. sz. 466–468. p.

tanulmányok célját pedig kifejezetten a külföldi megoldások ismertetése képezi. A tág értelemben vett büntetőjog 19–20. századi modernizációja, a dekriminálizáció kérdése, a büntetőjogi szankciók változása, a büntetés-végrehajtásban érvényesülő büntetési célok alakulása és a büntetés-végrehajtás dologi feltételrendszere, a büntetőeljárás jog fogalmainak történeti változása, a büntetőjog különleges jogrendben betöltött szerepének vizsgálata mellett hangsúlyos a jogalkotás során átvett, adaptált vagy elvetett külföldi megoldások görcső alá vétele a konkrét témák esetében.

A szakjogi kodifikáció kapcsán sem elhanyagolható annak vizsgálata, hogy azt mennyiben befolyásolták és arra milyen mértékben gyakorolnak hatást mind a mai napig a külföldön alkalmazott megoldások. Krajcsik Soma következő gondolatait a javító nevelés keretében alkalmazott családi rendszer vonatkozásában fejtette ki a mintakövetés kapcsán: „A növények érett magvait a szellő szárnyai viszik át távoli vidékekre, a szellem áramlata, mely a szellő lengésénél sokkal hatalmasabb, új meg új intézmények csiráit telepíti egyik országból a másikba.”² Egyes jogintézmények jogtörténeti tanulmányozása során tehát nem hagyható figyelmen kívül a szabályozás megalkotásakor alapul vett minták, modellek vizsgálata. Bizonyos esetekben csak a mintaadó jogintézmény „csírája” kerül átültetésre a nemzeti szabályozásba, az intézményt a jogalkotó az adott állam társadalmi, gazdasági, jogi berendezkedésének sajátosságaihoz és a szabályozással által elérni kívánt cél által támasztott elvárásokhoz igazítja. A tanulmányok ezeknek a kereteknek a mentén igyekeznek feltárni a büntetőjog modernizációjának egy-egy aspektusát.

A szerkesztő

² KRAJCSIK Soma: Anglia javító-intézetei. A budapesti gyermekvédő egyesület alapítása alkalmából [2. r.]. *Jogtudományi Közlöny*, 1889. 15. sz. 118. p.

Barna Attila*

**VÁLTOZÓ ERKÖLCSÖK,
ÁTÉRTÉKELT BŰNÖK,
A HÁZASSÁGTÖRÉS
SZABÁLYOZÁSI MODELLJEI
EURÓPÁBAN A 20. SZÁZAD
ELSŐ FELÉBEN**

Bevezető gondolatok

A házassági jog polgári reformja és szekularizációja¹ és vele a felbontható házasság intézményének elterjedése, az állami bíróságok kizárólagos illetékesége a 20. század elejére Európában véglegesnek volt mondható. A következő évtizedek kérdése már az volt, hogy mennyiben jelentett a kötelező polgári házasság változást, milyen folyamatok elindulását köthetjük nyomon a jogintézmény uralkodóvá válásához vezető úton?

Az első világháború öt év alatt nemcsak a régi Európa földrajzi-állami térképét változtatta meg gyökeresen, de a nyugati civilizáció társadalmi berendezkedését is alapjaiban megingatta. A vesztes országok, de a nyertes államok sem térhettek egyszerűen vissza a háborút megelőző azon állapothoz, amelyet az utolsó békeévek megszokott rendje jelentett.² A békeidők polgári eszménye és rendje, kimunkált alapjai megkérdőjeleződtek, a társadalmi csoportok közti viszonyok megváltoztak, a jogrendszer intézményei a régi – és helyesnek tartott – szabályok rendszerébe vetett hit megingott, és ez magát az európai jogászságot is új feladatok elé állította.

Bár a háború előtti évtized népmozgalmi statisztikái már jól mutatták az új korszak egyre riasztóbb mutatóit a házasságkötések, a válások és a népszaporulat tekintetében, de a világháború rendkívüli módon megerősítette ezeket a tendenciákat. 1917–1918-ra már látszott a katasztrofális változás: a házasságkötések

* Tanszékvezető egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam-és Jogtudományi Kar Jegtörténeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0001-6209-7037.

¹ SCHOLZ LÖHNIG, Cordula: *Bayerisches Eherecht von 1756 bis 1875 auf dem Weg zur Verweltlichung*. Berlin, 2004. Duncker & Humblot, 334–335. p.

² SZÉPVÖLGYI Enikő: A hadigondozás jogi szabályozásának áttekintése a polgári korban az 1933. évi VII. törvénycikkkel bezárólag. *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*, 2020. 2. sz. 41–63. p.

száma egyes országokban megfelelődött vagy harmadára csökkent, és a háborús halálozások következtében a nők lélekszáma helyenként már 4–5%-kal haladta meg a férfiakét (a korabeli becslések valószínűsítették, hogy akár minden harmadik és negyedik házasuló korú nő nem fog férjhez menni).³

A házasság és a patriarchális alapú házaselet átértékelése megkezdődött. A gyermekvállalási kedv visszaesése, a születésszabályozás széles körű elterjedése, a törvénytelen születések gyakoriságának jelensége, valamint a nők egyre sürgetőbb emancipációja és tömeges munkába állása szükségszerűen átértékelte a házasság intézményében magát az egyént és annak boldogságot, önnön sorsa feletti rendelkezését kereső megoldásokat. A 19. század második felében megindult ellentmondásos változások hatásai beértek,⁴ a társadalom és a gazdaság válságának körülményei között rövid időn belül és meglepő gyorsasággal indították el azt a vitát, amely a 20. század második felére már magának a házasságnak a létjogosultságát is megkérdőjelezte. „Az emberi kapcsolatok változékonysága és képlékenysége mellett a válás lehetőségének bürokratikus korlátozottsága, a vétkességi bontási rendszer kiáltó ellentéte a nemek viszonyának modernebb felfogásával (és az annak megfelelően alakuló társadalmi gyakorlattal) valóságos botránykővé vált, és magának a házasság intézményének a megkérdőjelezéséhez vezetett” – írja Katonáné Soltész Márta a 20. század második felére kialakuló helyzetről, a nyugati társadalmak házassági rendszeréről írott tanulmányában.⁵

A 19. századi szokásjog és törvénykezés, a bírói gyakorlat esetjoga az állami jogszabályok és a vallási normák útvesztőjében (lakhely- és állampolgárságváltások, illetve vallási áttérés lehetőségében)⁶ több országban is kimunkálták a házasság felbontásának eseteit és lehetőségeit, a polgári kodifikáció azonban ezt sokkal egyértelműbben és az egységességre törekedve tette. Ezzel együtt a jogalkotó – bár az „isteni törvényekkel”, egyházi szabályokkal és történeti

³ A tanulmány terjedelmét kimerítené a részletes statisztikai adatok korszakok és országokkénti elemzése (a tendenciákat sokszor megtörő kivételek kiemelésével), ezért csak példálózóan és a tendenciákat jól illusztráló, általánosan jellemző adatokból válogatok. HEINEMANN, Isabel: *Wert der Familie – Ehescheidung, Frauenarbeit und Reproduktion in den USA des 20. Jahrhunderts*. Berlin–Boston, 2018. De Gruyter, 46., 48. p.; POPPER György: Háborús népesedési és socialis problémák. *Közgazdasági Szemle*, 1917. 57. sz. 264–265. p.; SZÉL Tivadar: *A születések alakulása Budapesten és az európai nagyvárosokban*. Budapest, 1929. Székesfőváros Házinyomdája, 56–57. p.; BEBEL, August: *Die Frau und der Sozialismus*. Berlin, 1973. Dietz Verlag; HEINZ Ervin: Népesedéspolitikai intézkedések 1945 előtt. *Demográfia*, 2000. 4. sz. 479. p.

⁴ Lásd bővebben: NACY Sándor: Egy birodalom, két állam, sokféle törvény – Házassági jog és válás az Osztrák–Magyar Monarchiában. *Fons*, 2014. 4. sz. 461–462. p.

⁵ KATONÁNÉ SOLTÉSZ Márta: A házasság intézményének sorsfordulatai a kapitalista társadalomban. *Jogtudományi Közöny*, 1978. 3. sz. 132. p.

⁶ Lásd például „Siebenbürgische” Ehen und „Ungarische” Ehen. In NESCHWARA, Christian: Eherecht und „Scheinmigration” im 19. Jahrhundert: Siebenbürgische und ungarische, deutsche und Coburger Ehen. *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs*, 2012. 1. sz. 105–106. p.

hagyományokkal tudatosan szakítani igyekezett – a válás lehetőségét igyekeztek a későbbi házassági törvények korlátai közé szorítani,⁷ eseteit szűkítve körülírni,⁸ a felek közös megegyezésének utat nem engedni. A liberális szemléletben foglalt törvények bár a felbontást kivételesnek tekintették, mégis a kötöttségből – a sokat kárhoztatott ügyvédség segítségével – szabadulni kívánók számára, különösen az abszolút bontó okok⁹ zsilipet jelentettek. A konzervatív szerzők által kritizált, formalizált eljárásokat, amelyeken keresztül a bírák, akikben sokan már csak „visszajára fordított anyakönyvvezetőt” látták, „felbontották a felbonthatatlant...”¹⁰

A rendezési folyamatok kezdetétől kérdéses volt, hogy mekkora szerepet vállalhat az állam egyedül az erkölcsi és magánéleti viszonyok megőrzésében, és milyen mértékben avatkozhat be ezekbe? Ugyancsak kérdéses volt, hogy a házassági kötelék mint intézmény és erkölcsi érték, mennyiben óvható meg a törvény, különösen a büntetőjog eszközeivel?

Felmerül a kérdés, hogy esetenként a túl merev szabályok a későbbiekben nem váltak-e egy jól kijátszható ürüggyé (például megjátszott házasságtörés esetei) a gyorsan és egyszerűen válni kívánó felek kezében, továbbá meddig terjedhetett a felek, elsősorban a megsértett fél jogosultsága a házasság megőrzésére, a hallgatásra és a megbocsátásra?

⁷ Deák Ferenc így szólt erről a polgári perrendtartásról szóló törvény 1868-as vitájában: „Gondoskodni kell arról is, hogy a polgári házasságokban az elválás könnyű ne legyen, mert ez a házasságon alapuló családi élet és az erkölcsiség kárával történnék. Hiszen, ha tekintjük azon országokat, melyekben a polgári házasság megállapított, tapasztalni fogjuk, hogy ott a polgári házasságok elválasztása annyi nehézséggel jár, s az elválasztásról szóló törvények oly szigorúak, hogy ennél fogva az elválás esetei is nagyon, igen nagyon ritkák.” Az 1865 dec. 10-dikére hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai. *Képviselelőházi Napló*. 1865. X. kötet, Pest, 1868. Athenaeum Nyomda, 172. p.

⁸ Lásd §1564 BGB „Die Ehe kann aus den in den §§ 1565 bis 1569 bestimmten Gründen geschieden werden.”; „Der christlichen Gesamtanschauung des deutschen Volkes entsprechend geht der Entwurf davon aus, das im Eherechte, auch soviel die Auflösung der Ehe vor dem Tode eines der Ehegatten betrifft, nicht das Prinzip der individuellen Freiheit herrschen darf, sondern die Ehe als eine von dem Willen der Ehegatten unabhängige sittliche und rechtliche Ordnung anzusehen ist.” – J. v. Staudingers *Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch und dem EinführungsGesetze IV. Band*. München, 1913. J. Schweitzer Verlag, 641., 653. p.

⁹ RÉCZEI László: *Internationales Privatrecht*. Budapest, 1960. Verlag der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, 365. p.

¹⁰ CZIGLÁNYI Aladár: Házassági jogunk válságtünetei. Magyar Kultúra. *Társadalmi és Tudományos Szemle*, 1942. 7. sz. 102. p.

1. Házasságtörés és a házassági jog – szabályozási és strukturális modellek

A büntetőjog és a házassági jog sajátos együttthatását figyelhetjük meg a házasságtörés büntethetőségének, bírói gyakorlatának és a válásra gyakorolt hatásainak elemzésekor. A házasságtörés (*adulterium*),¹¹ a férji tulajdont, a családi becsületet, vér- és vagyonközösséget,¹² a házasságkötés „szentségét” érintő deliktumként még a 20. század elején is – néhány kivételtől eltekintve¹³ – majdnem minden országban büntetendő volt, és szerepelt a büntető törvénykönyvekben.

Magának a szabályozásnak a büntethetőségre vonatkozó és a házasság felbontásával összefüggő hatásait elemezve, azonban már többféle párhuzamos európai modell létéről beszélhetünk.¹⁴

2. A büntetőtörvényben szankcionált házasságtörés büntette

A büntetőtörvények első csoportjában a hivatalbóli eljárásban vagy magánindítványra büntetendő házasságtörést látjuk, azzal, hogy az eljárás legtöbbször¹⁵ kötve volt a sértett fél indítványához, esetenként a házasság jogerős bírói felbontásához. Kérdés, hogy a törvény definiált-e deliktumot, vagy megadva a keretfogalmat, az elkövetési magatartást és az elkövetési körülmények mérlegelését a bírói gyakorlatnak meghagyta. További csoportosítási lehetőséget jelentett, hogy a házasságtörést melyik törvény definiálta, illetve melyik utalt a

¹¹ Lásd még a házasságtörésre: *adulterium*; *violatio matrimonii*; *gr. moicheia*.

¹² *Perturbatio sanguinis*. DUNCKER, Arne: *Gleichheit und Ungleichheit in der Ehe: persönliche Stellung von Frau und Mann im Recht der ehelichen Lebensgemeinschaft 1700–1914*. Köln, 2003. Böhlau Verlag, 719. p.

¹³ Kivételek: Nagy-Britannia, amely 1857-ben a *Matrimonial Causes Acttel (Divorce Act)* megszüntette a házasságtörés büntethetőségét, bővebben HOLMES, Ann Sumner: *The Double Standard in the English Divorce Laws 1857–1923. Law & Social Inquiry*, 1995. 20. sz. 605., 612. p.

A kantoniálisan széttagolt svájci jogterületen kivételt jelentett Genf, amely nem büntette a házasságtörést, viszont az összes többi – más-más jogszabályi formában és alapon – de szabályozta és szankcionálta. Lásd STOOS, Carl: *Die Grundzüge des Schweizerischen Strafrechts. II. Band*. Basel–Genf, 1893. Verlag H. Georg, 276–277. p.

¹⁴ VÁMBÉRY Rusztem: *A házasságtörés büntetése és a házasság védelme. Huszadik Század*, 1901. 11. sz. 23–24. p.

¹⁵ Kivételek például Basel, Aargau vagy Graubünden kantonok joga az 1937-es svájci Btk. előtt. STOOS 1893. 272–273. p.

másikra, melyik adta meg a cselekmények formáit és arányait?¹⁶ (Példálózva: a német BGB utal az StGB 171. és 175 §-aira, ezt a fogalmat veszi át.)

A házastársi hűtlenség kódexeken belüli elhelyezése is változatos lehetett: egyes jogszabályokban a szemérem vagy erkölcs elleni deliktumok közé sorolta a kodifikátor, máshol a család vagy a házasság elleni bűncselekményként került meghatározásra.

A 20. század elejére már egyértelművé vált, hogy a házasságtörés esetében a bíróságok nem szorítkozhattak a nyomozás során a tényállási elemek pusztá megtörténtére, hanem a perben érinteniük kellett magánéleti, családi viszonyok bonyolult szövevényeit, kiemelten a felek kölcsönös közrehatását, védendő érdekeit is. Ideértve annak kedvező – zsarolási, visszaélésre is alkalmas adó – helyzetét is, amivel szabadságában állt az eljárás megindítása¹⁷ vagy a hallgatás, a per során pedig a felmentéssel járó megbocsátás lehetősége.

3. A vétkesség kérdése a házassági bontóperben

A német törvény, majd az ezt követően megszületett magyar házassági törvény a válókoknál a vétkességi elvet követte (*Prinzip der Verschuldung*), „vétkesség nélkül nincs válás”.¹⁸ Ebből következően felértékelődött az ügy során a sérelmet szenvedett fél védelme, így megbocsátása is, ami a kereset megszűnését eredményezte.

A vétkességi elv rigorózus végigvitele a polgári válás intézményén ellentmondásos eredményre vezetett azokban az országokban, amelyekben a bírói gyakorlat azt megkövetelte. Bizonyítani kellett a válókokot, a másik fél vétkességét, ami azonban sokszor nehézkesnek bizonyult. Ilyenkor a fél, sőt gyakran a felek együttműködve, az egyszerűbb lehetőségek, az abszolút válókok valamelyike – házasságtörésre, nagyobb rész hűtlen elhagyásra hivatkozva – közül választottak maguknak tetsző és kellően könnyen bizonyítható megoldást.¹⁹

¹⁶ „A házassági jog domborújának (a *debitum conjugale*nek) – mondja találón Grosschmid – csak ugyanolyan büntetőjogi homorú felelhet meg.” ANGYAL Pál: *A joghézag problematikája a büntetőjogban*. Budapest, 1942. Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 20. p.

¹⁷ A házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikk 76. §: „A házasság felbontását kérheti az a házastárs, kinek házastársa házasságtörést vagy természet elleni fajtalanságot követ el, avagy tudva, hogy házassága még fennáll, új házasságot köt.”

¹⁸ SZTEHLO Kornél: Törvényjavaslat a házassági jogról – B) Tiltó akadályok. *Jogtudomány Közlemény*, 1894. 2. sz. 12. p.; SZTEHLO Kornél: *Das ungarische Ehegesetz und seine Beziehungen zu Oesterreich*. Budapest, 1896. Hornyánszky Buchdruckerei, 12. p.

¹⁹ „A válást, igaz, meg kell nehezíteni, de nem így. A ki a válási problémát a szigorú jog elvei szerint akarja megoldani, az maradjon meg a felbonthatlanság mellett, mert a rideg jogossági elvnek az felel meg, hogy az, a ki életfogytiglan lekötötte magát, maradjon életfogytiglan lekötve. Ez azonban nem a helyes elv, mert az ember nemcsak jogalany, hanem a társadalomban élő és társadalom törvényeinek alávetett és a mellett nem eszményi lény, a kinek mindenekelőtt egy kis

Ahol a bontóper alapját²⁰ a vétkeességi elvű szabályozás képezte,²¹ ott a jogalkotó nem engedte át az egyénnek a szabad elhatározást, a kölcsönös megegyezést és cselekvést. Ennek alapján a házasságtörésben marasztalt fél különböző hátrányokra²² számíthatott. Ezek közül a legáltalánosabb, hogy a vétkesnek nyilvánított házastárs a felbontó ítéletben volt eltiltandó az új házasság megkötésétől, azzal a személlyel, akivel a házasságtörést elkövette. Következései tehát visszahatóak voltak, így a felek közös megegyezése esetén nem a házasságtörés indokát hozták fel a felek, hanem csak a hűtlen elhagyás tényét kellett bizonyítaniuk.²³

4. A bűnös fél, felek meghatározása

A szabályozási kérdéskör másik nagy választóvonalát a vétkes fél meghatározása képezte: mindkét fél büntetendő-e és ha igen, egyenlő mértékben-e? A változást érlelő korszak igazi kérdését jelentette: egyenlően lehetett-e házasságtörő a férfi és a nő, illetve határozott-e meg a jogalkotó ezen túli feltételeket (mindkét fél házas stb.). További kérdésként merült fel, hogy szabad-e az ellentmondásos társadalmi megítélés alapján különbséget tenni a két nem között?

A tárgyalt időszakban nagy számban álltak ki a különbségtétel mellett, ám egyre kevésbé a nő alacsonyabbrendűsége mentén, mint inkább a kötelezettségek eltérő mértéke és természete alapján tettek különbséget, azzal érvelve, hogy a család érdekei nagyobb veszélynek vannak kitéve a nő házasságtörése miatt. A haladóbb felfogású törvények azonban már elvetették ezt a különbségtételt, és magát a kereseti jogot nem a nemhez kötötték, hanem az ártatlan-vétlen félnek²⁴ adták meg. Az európai országok többségében a 19. század második felében utat tört magának a házastársak egyenlőségének elve.²⁵

földi boldogságra szüksége van. Azt a szabadságot tehát, mely arra szükséges, hogy az egyén bizonyos kényes és nehéz helyzetekből szabadulhasson, nem kell eszményi elvek kedvéért túlságosan korlátozni, mert ezen korlátozás következményeiben épen oda vezet, a hová a felbonthatatlansági tan.” – írja Sztehlo már 1894-ben a magyar házassági törvényjavaslat kapcsán. SZTEHLO 1894. 13. p.

²⁰ RÉVAY Bódog: A házasságbontóperi vétkeesség kérdése. *Jogtudományi Közlöny*, 1919. 11. sz. 84. p.

²¹ KONCZ Ibolya Katalin: A polgári házasságról szóló törvényjavaslat vitája a Képviselőház előtt. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica*, 2013. Tomus XXXI. 62. p.

²² Míg a sértett alperes, eljárásjogi előnyökre is számíthatott, pl. viszontkereset nélkül is kérhette a vétkeesség kimondását, ha a felperes ellenében bontási ok fennforgását igazolta. Lásd: HERGER Csabáné: A házasság védelmének eszközei az 1894. évi XXXI. tc.-ben. *Jogtörténeti Szemle*, 2003. 4. sz. 31., 33. p.

²³ SZTEHLO 1894. 12–13. p.

²⁴ Lásd Code Civil 230.§-ának módosítása 1884-ben vagy a magyar házassági törvény 1894-ből.

²⁵ Lásd LETTMAIER, Saskia: *Englisches Eherecht zwischen den Weltkriegen*. In LÖHNIG, Martin (Hrsg.): *Kulturkampf um die Ehe*. Tübingen, 2021. Mohr Siebeck, 413. p.

További idevágó szabályozandó kérdés volt a kölcsönös házasságtörés (mindkét fél házas) – az ún. *adulterum duplex* – esete, azaz annak eldöntése, hogy mi történjék a másik féllel és annak házasságával? A magyar büntetőjog azt a megoldást választotta, hogy megelégedett az egyik házasság felbontásával, de azt a felet is büntette, akinek a házassága fennmaradt.

További kérdés volt az ún. *compensatio* kérdése, amikor mindkét házastárs házasságtörést követett el, és ezzel a keresetindítás jogát eljátszották, és amelyet a felekezeti jogok korábban gyakran elismertek. A gondolatot, miszerint az egyik fél kötelelességzegése a másikat bármi hasonlóra „feljogosítaná” (felbátorítaná), a modern kodifikáció vagy nem vette át, vagy a gyakorlat általában elvetette.²⁶

5. Az érintkező jogterületek primátusa és kollíziója

További jogalkotási változatosságot jelentett az európai normákban az a kérdés, hogy a két jogterület – büntetőjog és házassági magánjog – és eljárásjog érintkezésében melyiknek van elsőbbsége? Feltétele-e az előzetesen kimondott válás a későbbi büntetőeljárás megindításának,²⁷ vagy éppenséggel fordítva: a büntetőpernek kell előbb lezajlania. A svájci Btk.²⁸ és a magyar házassági törvény²⁹ szerint a házasság bírói felbontása a büntethetőségé, míg az osztrák szabályok szerint³⁰ a büntetőjogi felelősség megállapítása a házasság felbontásának

²⁶ „Nicht ausgeschlossen wird das Recht auf Scheidung durch Compensation.” BGB Kommentar 661. p.; Indokolás a házassági jogról szóló törvényjavaslathoz. Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai. *Képviselet-házi irományok*, 1892. XV. kötet. Melléklet az 513. számú irományhoz, Budapest, 1894. Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 25–88. p.

²⁷ Az első magyar büntető törvénykönyv (1878. évi V. törvények a magyar büntető törvénykönyv a büntettekéről és vétségekről) 246. §-a kimondja: „A házasságtörés, ha a miatt házasság felbontás, vagy az elválás, jogerejű ítélet által kimondatott: három hónapig terjedhető fogházzal büntetendő. A házasság felbontása vagy az elválás iránt benyújtott kereset félbeszakítja az elévülést, az elévülés azonban az ítélet jogerőre emelkedésekor újra kezdetét veszi. A bűnvádi eljárásnak csak a sértett házastárs indítványára van helye.”

²⁸ „Eine Strafklage wegen Ehebruchs kann nun aber nach Fassung der Kommission nur angehoben werden, wenn die Ehe geschieden oder getrennt ist. [...] Abgelehnt hat im weitem die Kommission einen Antrag, den Strafrichter an das Scheidungsurteil zu binden. Der Strafrichter soll den Tatbestand selbständig feststellen. In vielen Fällen wird er auf das Zivilurteil abstellen können, keineswegs aber immer.” Antrag der Kommission – Entwurf Schweizerisches Strafgesetzbuch (3. Dezember 1929). *Stenographisches Bulletin der Bundesversammlung*. Bern, 1929. Buchdruckerei Fritz Pochon-Jent, 775. p.

²⁹ A házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvények.

³⁰ „§503 Wann eine Untersuchung gegen Ehebruch Platz greift.” Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen. *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich*, 1852. RGBl. 117/1852.

volt a feltétele.³¹ Az OPTK (ABGB) szerint a házasság felbontásának feltétele a jogerős „nyomós okot képező” házasságtörést megállapító bírói ítélet,³² míg más szabályozás akár éppen fordítva rendelkezett, és a vádemelés feltételül a polgári perben kimondott ítéletet állította, igaz anélkül, hogy a büntetőbíró mérlegelésében a polgári bíróság ítéletéhez kötötte volna.

6. A besorolás, a szankciórendszer és a joghátrányok változatai

További kérdést jelentett, hogy a középkorban kiemelten és akár hallállal is büntetett tényállást a közmegítélés polgári kori enyhülésével hogyan és milyen súllyal büntesse az állam, az egyre szűkösebbnek bizonyuló és láthatóan egyre kevesebb lehetőséget kínáló eszköztárból.³³ A büntetőtvények főbüntetései alkalmatlannak (például szabadságvesztésnél a hosszú elzárás túlzottnak, a rövid feleslegesnek és ártalmasnak) tűntek,³⁴ míg az ún. erkölcsi mellékbüntetések (például kizárás a közerkölcsökkel összefüggő hivatalokból, megfosztás gyámi hatalomtól stb.) – ahol egyáltalán még szerepeltek az eszköztárban – ügyetlenek és minden visszatartó hatást nélkülözők voltak. „A házasságtörés miatt kiszabott büntetés tehát még ott sem éri el célját, a hol tényleg alkalmazzák, hogy érhetné el tehát azt ott, a hol a § csupán festett kép, mely tehetetlen szigorával, mint büntetőjogi madárijesztő csak nevetést támaszt, a helyett, hogy tiszteletet parancsolna!” – írja Vámbéry.³⁵

További, már modern kori dogmatikai kérdést jelentett a cselekmény besorolásának kérdése: a deliktumok melyik nemébe, privilegizált vagy minősített fokozatába tegye-e a jogalkotó, a súlyosabbnak ítélt bűncselekmények vagy a jelentősen enyhébb eljárási szabályokat és szankciókat jelentő kihágások közé³⁶ sorolja-e, továbbá melyek voltak azok a körülmények, amelyek enyhítő és súlyosbító okok³⁷ közé sorolandók?

³¹ „§67 Eine Ehe zwischen zwey Personen, die mit einander einen Ehebruch begangen haben, ist ungültig. Der Ehebruch muß aber vor der geschlossenen Ehe bewiesen seyn.“ *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie*. Wien, 1811. k.k. Hof und Staatsdruckerey (A továbbiakban: ABGB).

³² ABGB §109 „Wichtige Gründe, aus denen auf die Scheidung erkannt werden kann, sind: Wer der Geklagte eines Ehebruches oder eines Verbrechens schuldig erklärt worden ist”.

³³ Lásd BÓDINÉ BELIZNAI 2005. 111. p.

³⁴ Például Strafgesetzbuch §172 „Gefängnis bis zu sechs Monaten bestraft”

³⁵ VÁMBÉRY 1901. 323., 327. p.

³⁶ SZABÓ Máttyás: A kihágás intézménye az 1852. évi osztrák büntető törvénykönyvben. *Pro Publico Bono*, 2020. 3. sz. 136. p.

³⁷ Például ABGB §502 „Ehebruch. Strafe. Eine verheirathete Person, die einen Ehebruch begeht, wie auch eine unverheirathete, mit welcher ein Ehebruch begangen wird, ist einer

7. A házasságtörés helye és aránya a korszak bűnözésén belül

Amennyiben hihetünk a századfordulós statisztikáknak,³⁸ szerte Európában a házasságtörések számának (jogerősen záruló bírói eljárások) drasztikus visszaesését és az összes bűncselekményekhez képest is csökkenő, helyenként elenyésző arányát láthatjuk.³⁹ Bár a házasságtörés a nagy jelentőséggel bíró abszolút bontó okok között szerepelt, de nem az előfordulás nagy számára, hanem a tettet övező nagyfokú elutasítottságra tekintettel. A magyar bírósági gyakorlat több feltétel meglétét kívánta a bizonyítottsághoz (maga az elkövetett hűtlenség okozta a házaselet ellehetetlenülését, helyenként még a tettenérés is feltételként szerepelt), ezért a gyakori okok között inkább a házastársi kötelezettségek megsértését látjuk, amely nem járt a házasságtöréshez kapcsolt további hátrányokkal.⁴⁰ Általában a leggyakoribb és legvitatottabb válóokká a hűtlen elhagyás vált.

8. Házasságtörés mint házassági akadály

A büntetőjogi következményekhez társult az a sokszor bizonytalan tartamú összefüggés, amely a házasságtörés miatti válás kimondása és a közösen vétkezők házasságkötéstől való eltiltása között fennállt. Joggal merül fel kérdésként, hogy képezett-e az elkövetett és bírói ítélettel megállapított bűnösség a felek között a későbbiekben házassági akadályt?

A házasságtörés tehát nemcsak büntetőjogilag volt üldözendő, hanem házassági akadályként is felmerült.⁴¹ Itt említve, hogy a német és az osztrák jog

Uebertretung schuldig, und mit Arrest von einem bis zu sechs Monaten, die Frau aber alsdann strenger zu bestrafen, wenn durch den begangenen Ehebruch über die Rechtmäßigkeit der nachfolgenden Geburt ein Zweifel entstehen kann.”

³⁸ MITTERMAIER, Wolfgang: Der Ehebruch. *Abhandlungen aus dem Gebiete der Sexualforschung*. 1919/1920. Band II. Heft 1. 17. p.

³⁹ HERGER Csabáné: Eherecht in Ungarn (1918–1945). In LETTMAIER 2020. 50–51. p.

⁴⁰ WEISS Emília: Verschulden – Zerrüttung – Scheidung im gemeinsamen Einvernehmen der Eheleute in der Entwicklung des ungarischen Scheidungsrechts. *Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1985. Tomus 27. 48. p.; WEISS Emília: Vétkeesség, feldultság és a házaselek közös megegyezése a múlt és a ma magyar házassági bontójogában I. *Jogtudományi Közlöny*. 1981. 7. sz. 577., 583. p.

⁴¹ „§67 Eine Ehe zwischen zwey Personen, die mit einander einen Ehebruch begangen haben, ist ungültig. Der Ehebruch muß aber vor der geschlossenen Ehe bewiesen seyn.” *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie*. Gesetze und Verfassungen im Justizsache 1811. 946. sz. 284. p.

a házassági akadályok között az érvénytelenség eseteként említette,⁴² ha a felek korábban egymással házasságtörést követtek el.

Az eredetileg visszatartó erejűnek szánt intézkedés, amely a házasságtörők válás utáni házasságkötését akadályozta meg, ellentmondásos joggyakorlathoz vezetett. „A tilalom egyenesen erkölcstelen, mert kényszeríti a házasságtörőket, hogy a tiltott nemi viszonyt továbbra is folytassák.” – írja Sztehlo bírálataiban.⁴³ A bíróságok azonban sokszor inkább a „megátalkodott erkölcstelen életmódra” alapozva mondták ki a bontást, vagy megelégedtek azzal, hogy a házasságtörés „ismeretlen egyénnel”⁴⁴ történt.

A kérdés, hogy a közös megegyezés (akár a vétkesség vizsgálata nélküli) eseteinek és a könnyebben kimondható bontó ítélet gyakorlatának mennyiben lehetett helye a megreformált házassági jogban? Hogyan lehetett megkönnyíteni a házasságfeleknek a válásra úgy, hogy a magánéleti problémáikat minél kevésbé kelljen a nyilvánosság előtt előadniuk. A vétkesség mint a bontás kiindulópontja, mennyire vezethette el az egymással összejátszó feleket a kisebb botrányt jelentő hűtlen elhagyás esetéhez?⁴⁵

9. Szabályozási reformok a két világháború között

Az első világháború válságából kilábaló Európa a 1920-as évek végére jutott el oda, hogy újra elkezdett foglalkozni a házasság intézményével és annak válságával.

A házassági jog és ideológia változására erős hatással voltak a világháború végén gyorsan terjedő szocialista-kommunista eszmék, amelyek a „burzsoá” családeszményt, vele a polgári válás intézményét élesen bírálták, és az azt behatároló „undorító formások”⁴⁶ felszámolására törekedtek. Erre voltak példák azok az államkísérletek, mint amelyet a „szocialista államalkotás fő-

⁴² BGB Kommentar, §1312., 50–51. p.

⁴³ „Arról, hogy e házassági akadálynak a törvénybe való iktatása az embereket a házasságtöréstől visszarettenthetné, szó sem lehet, az ilyen évrre csak mosoly a válaszuk; azt, hogy az erkölcsi érzület kívánalma lenne a házasságtörőket a házasságkötéstől eltiltani, határozottan tagadjuk; az erkölcsi érzület inkább azt követeli, hogy ezek a házasságtörők ezentúl mint tisztességes házasok éljenek együtt, és ne szaporítsák az ágyasságban élők számát.” Lásd STEHLO 1894. 22–23. p.

⁴⁴ RAFFAY Ferencz: A házasságtörés. *Ügyvédek Lapja*, 1899. 2. sz. 3. p.

⁴⁵ KENEDY Géza: Válás és erkölcs – Egy kis eszmecsere a megegyezéssel elválások körül. *Buda-pesti Hírlap*, 1931. 68. sz. 8. p.

⁴⁶ PAP Tibor: A házasság felbontásának problematikája a Magyar Tanácsköztársaságban. *Jogtudományi Közlemények*, 1959. 2–3. sz. 64. p. Pap Lenint idézi dolgozatában.

próbájaként⁴⁷ az ún. Magyarországi Tanácsköztársaság négy hónapja is jelentett (ideértve az azonos ideológiai alapokon álló 1919-ben alakult többi európai szovjetköztársaságot is). A Magyarországi Tanácsköztársaság 1919. évi májusi rendeletével⁴⁸ elismerte a házasságok megegyezéses „megszüntetésének” lehetőségét, amelynek értelmében a felek közösen előterjesztett kérelme alapján a bíróság a házasságot jogerős végzéssel tárgyalás nélkül felbontotta. Továbbá lehetőséget adott arra, hogy a bíró csupán az egyik fél kérelme alapján dönthessen a bontásról, akkor is, ha a másik fél azt ellenezte, mindezt anélkül, hogy a rendelet bontó okokat megnevezett volna.

Mivel az 1950-es évektől általános jelenséggé vált az ún. szocialista országokban a mechanikus jogi mintakövetésnek, -átvételnek a jelensége, ezért kiemelő, hogy a magyar Tanácsköztársasághoz hasonló intézkedéseket már 1917 őszén hoztak Oroszországban a válásokkal kapcsolatban. Hasonlóan intézkedett egy évvel később a szovjet családjogi törvény is,⁴⁹ amely kimondta a válás szabadságát az állam ellenőrzése mellett, de a jogszabályok nem tartalmazták a bontó okok felsorolását. Bár a meghozott rendelkezéseknek a gyors bukást követően nem volt folytatása, illetve a későbbi Szovjetunió jogszabályai nem érvényesültek a két világháború közötti Európában,⁵⁰ mégis ki kell emelnünk, hogy ezek jól mutatták és jelezték annak a „majdnem jogi formalitások nélküli radikális házassági alakzatnak”⁵¹ és átalakulásnak az irányát, fő vonásait, amelyekre a második világháborút követően megalakult szocialista berendezkedésű országok családjogi reformjaikat alapozták, és amellyel tudatosan ápoltak

⁴⁷ Lásd még a szocialista korszak irodalmából: RÁKOS Ferenc: A szocialista államalkotás főpróbája Magyarországon. *Jogtudományi Közöny*, 1959. 2–3. p., 49. p.; SCHÖNWALD Pál: Családügyi bíráskodás a Tanácsköztársaságban. *Jogtudományi Közöny*, 1959. 2–3. sz. 96–99. p.

⁴⁸ Forradalmi Kormányzótanács XCIX. számú rendelete a Házasságoknak közös megegyezéssel megszüntetéséről. *Belügyi Közöny*, 1919. 25. sz. 959–960. p. Ezt a lehetőséget a Tanácsköztársaság bukása után kormányrendelettel hatálytalanították (5.166/1919. M. E. sz. rendelet) és a felbontott házasságokat fennállónak tekintették. Kiskapuként a válást követően különélő feleknek megengedte a szabályozás, hogy „a kölcsönös hűtlen elhagyás” miatt kérjék a válás kimondását. *Igazságügyi Közöny*, 1919. 5. sz. 285–287. p.; lásd még NAGY Szabolcs: 1919-es „kommunista bűnperek” az Észak-Dunántúlon. A Tanácsköztársaság vidéki szervei működésének és az azokkal kapcsolatos büntetőjogi felelősségre vonásnak egyes kérdései a helyi perek tükrében. Doktori Értekezés. Széchenyi István Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Győr, 2021. 58. p.

⁴⁹ 1917. december 18. A polgári házasságról, a gyermekekről és az anyakönyvek vezetéséről szóló dekrétum; 1917. december 19. Dekrétum a házasság felbontásáról, majd 1918-ban a Családjogi kódex. JANSSEN, Gert: Alexandra Kollontai – Revolutionärin und Diplomatin. In PILZ, Elke (Hrsg.): *Das Ideal der Mitmenschlichkeit: Frauen und die sozialistische Idee*. Würzburg, 2005. Königshausen & Neumann, 132. p.; HORVÁTH Attila: A szovjet család- és házassági jog. *Iustum Aequum Salutare*, 2008. 3. sz. 59. p.

⁵⁰ BRÜLL István: Házasság-e a szovjet-házasság? *Jogtudományi Közöny*, 1927. 12. sz. 113. p.

⁵¹ „Die in dieser Richtung der fast rechtsformlosen Vertragsehe radikalste Gestalt hat das Eherecht in Sowjetrußland erhalten”. RADBRUCH, Gustav: *Rechtsphilosophie*. Heidelberg, 2003. C. F. Müller Verlag, 145–146. p.

folytonosságot. Talán nem véletlen az sem, hogy a házasságtörés bűncselekményének kivezetésére a családjogból⁵² és büntetőjogból ezekben az országokban ekkor került sor. A közjogot és a magánjogot egymástól hivatalosan el sem választó szocialista jogtudomány és annak szovjet büntetőjoga nem szankcionálta a házasságtörést, viszont a kétnejűséget és többnejűséget önálló bűncselekményként büntette, besorolva ezeket az ún. „a nemzeti rendszer maradványaiból folyó bűncselekmények” közé, így reagálva „az egyes nemzetiségek életének sajátosságaira”, illetve a nők felszabadításának eszméjére.⁵³

Az európai országok belpolitikájában és a parlamentekben továbbra is folyamatosan napirenden tartott probléma jelezte, hogy az egyházi és a konzervatív körök a házasságot válságban lévőnek ítélték, a családot így a nemzetet létében veszélyeztető problémának tartották. Ennek fő okaként az erkölcsök megromlása mellett a válást és a szabadházasság, házasságon kívüli kapcsolatok és az ezeket támogató újfajta intézmények és elméletek (*Kameradschaftsehe*⁵⁴ *Probehe* etc.) terjedését tartották.⁵⁵ Legfőképpen azonban továbbra is a polgári házasság elhibázott és engedékeny rendszerét mint a könnyelmű házasságkötések és válások okát támadták, szabályainak szigorítását követelték.

Általánosságban megállapíthatjuk, hogy az európai államokban a házasságtörés továbbra is megmaradt a büntető törvénykönyvekben, a házasságról szóló szabályok között pedig (általában abszolút) bontó okként szerepelt. Azonban tendenciaként a – vétkességtől távolodó vagy az attól független – bontó okok számának növekedését láthatjuk, illetve a válás feltételrendszerének lazulását és ezzel a felek rendelkezési jogának, valamint a házasság feldúltságát, szétzilálódását alapelveként elfogadó, a bírói gyakorlatba beépülő feldúltsági elv (*Zerrütungsprinzip*) előretörését regisztrálhatjuk. Ilyen például a két világháború közötti Anglia, ahol az 1937-es *Matrimonial Act* – a korábbi, szinte egyeduralgó házasságtörés mellé – további bontó okokat vezetett be (például hűtlen elhagyás, a másik fél kegyetlen bánásmódja, a házasság gyógyíthatatlan betegsége stb.)⁵⁶ vagy Svédország, ahol az 1920-as reformot követően a házasság

⁵² Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 6800/1945. M. E. számú rendelete a házassági jogról szóló 1894:XXXI. törvénycikk, valamint az ezzel kapcsolatos eljárási rendelkezések kiegészítése és módosítása tárgyában, 2. §.

⁵³ Lásd GERCENZON, A. A. – VISINSZKAJA, Z. A. (szerk.): *A szovjet büntetőjog – Különös rész*. Ford. TARDY Lajos. Budapest, 1954. Jogi és Államigazgatási Kiadó, 19., 175. p.

⁵⁴ Lásd LINDSEY, Ben – WAINWRIGHT, Evans: *The Companionate Marriage*. New York, 1927. Boni & Liveright

⁵⁵ LICHTENBERG, Georg: *Die Sanatio in radice als Instrument der Ehepastoral*. München, 2009. Herbert Utz Verlag, 97. p.

⁵⁶ REDMAYNE, Sharon: *The Matrimonial Causes Act 1937: A Lesson in the Art of Compromise*. *Oxford Journal of Legal Studies*, 1993. 2. sz. 183–184. p.

könnyebben felbonthatóvá vált egyévi bírói ítélettel elrendelt különélés után,⁵⁷ de bizonyos azonnali bontó okok – így a házasságtörés – fennállása esetén ennek az időnek a leteltére sem volt szükség.⁵⁸

A polgári Európa házassági és családjogi szabályozása mellett – a korábbiakban már említett szocialista kísérletek mellett – a fasizmus és nemzetiszocializmus ideológiája is igényt tartott a terület újraszabására.

A családra mint „a hatalmas és életerős nemzet gránit alapzatára tekintő”⁵⁹ olasz fasiszta ideológia az erősen őrködő állam és állami beavatkozás jegyében lépett fel a házasság intézményének civilizációt veszélyeztető válsága ellen. Mussolini többször kijelentette, hogy a házassági hűtlenséget jelentősen szigorítani kívánja. A korszakban azonban más területen történt jelentős változás: hároméves tárgyalások után 1929-ben elfogadásra került a lateráni egyezmény, amely a római katolikus vallást államvallásként ismerte el, az egyezmény konkordátum része pedig elfogadta az egyházi házasság érvényességét, sőt annak polgári és közigazgatási joghatást biztosított.⁶⁰ Az 1930-as *Codice Penale* a férj indítványára a házasságtörő feleséget⁶¹ és bűntársát egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntette.⁶²

Németországban a weimari köztársaság alkotmánya kiemelten szabályozta és védte a család és a házasság intézményét, rögzítve a nemek egyenjogúságát, állami feladattá és érdekévé téve a családok és az anyaság támogatását.⁶³

⁵⁷ HUMPREY, Michael: *Reformdiskussion über das Ehescheidungsrecht und das Zerriütungsprinzip*. Göttingen, 2006. Cuvillier Verlag, 259., 270. p.

⁵⁸ KATONÁNÉ SOLTÉSZ Márta: A házassági és a családi jogviszonyok legújabb fejlődése Svédországban. *Jogtudományi Közöny*, 1978. 4. sz. 203. p.

⁵⁹ Nem engedem! – Mussolini olasz miniszterelnök nyilatkozik az új olasz házassági törvényekről. *Pesti Napló*, 1927. 242. sz. 71. p.

⁶⁰ „Az olasz állam a házasság kánonjog által szabályozott szentségének polgári és közigazgatási jogérvényét elismeri és az esketési szertartást végző lelkészt állami tisztviselőnek tekinti.” POLZOVICS Iván: *A lateráni szerződés*. Budapest, 1934. Szent István Társulat, 50. p.

⁶¹ „La Commissione parlamentare osservò che dovrebbe punirsi la moglie adultera, ancorché separata per colpa del marito o da lui ingiustamente abbandonata, quando con lei convivono figli minori, perché in questo caso ella ha il dovere di non dare ai figli il malo esempio di una relazione adulterina.” Approvazione del testo definitivo del Codice Penale. *Gazzetta Ufficiale del Regno d'Italia*, 26.10.1930 Nr. 251, 4494. p.

⁶² Art. 559 Codice Penale: „Adulterio: La moglie adultera è punita con la reclusione fino a un anno. Con la stessa pena è punito il correo dell'adultera. La pena è della reclusione fino a due anni nel caso di relazione adulterina. Il delitto è punibile a querela kereset del marito.” *Codice Penale Regno d'Italia 1930*.

⁶³ „Art. 119 Die Ehe steht als Grundlage des Familienlebens und der Erhaltung und Vermehrung der Nation unter dem besonderen Schutz der Verfassung. Diese beruht auf der Gleichberechtigung der beiden Geschlechter. Die Reinerhaltung, Gesundheit und soziale Förderung der Familie ist Aufgabe des Staats und der Gemeinden. Kinderreiche Familien haben Anspruch auf ausgleichende Fürsorge. Die Mutterschaft hat Anspruch auf den Schutz und die Fürsorge des Staats.” Die Verfassung des Deutschen Reichs vom 11. August 1919. *Reichsgesetzblatt*, Nr. 152.; STROHMAIER, Kerstin: *Der erstinstanzliche Prozessaltag in der Zeit von 1938 bis 1950 anhand der*

A köztársaságban komoly reformfolyamat indult a válás egyszerűbbé tételére, törekedve a jogi hangsúlyok áthelyezésére a vétkekességi elvről a kapcsolat végleges felbomlására, illetve ennek elismerésére.⁶⁴ Ezek azonban nem jártak sikerrel, a házassági jog szabályozásában nem sikerült a kívánt áttörést elérni, a radikális változást a nemzetiszocializmus jogelmélete és jogszabályai hozták meg, 1938-ig változatlan maradt a válás szabályozása.⁶⁵ Az 1938-as házassági törvény⁶⁶ már az egész terjeszkedő birodalom területére kívánt egységes és az egészséges népi szemléletben és a népközösség érdekei mentén fogant szabályokat adni. A házasságot mint népies jogintézményt (*Keimzelle der Sippe und des Volkes*)⁶⁷ az állami érdekeknek kívánták alárendelni, a magánérdekek és szándékok meghatározottságából pedig igyekeztek kivonni azt.⁶⁸ A törvény megtartotta a vétkekességi elvet és szabályokat, kiemelten (abszolút bontó okként) szabályozva a hűségi gondolat (*Treuedanken*) legsúlyosabb megsértéseként a házasságtörést.⁶⁹ Azonban már lehetőséget adott az 55. § alapján arra, hogy a háromévi különélést követően a házasság végleges felbomlására tekintettel mondja ki a bíróság a válást (*Auflösung der häuslichen Gemeinschaft*) a vétkekesség megállapítása nélkül.⁷⁰

Hozzá kell tennünk, hogy a jogszabály hemzseg azoktól az ideológiai kitételektől,⁷¹ amelyek a kógens szabályokat lépten-nyomon kivételekkel gyengítették, helyenként – akár a házasságtörés esetében is – felülírták, mint amilyen a „válási szándék erkölcsi alapjainak hiánya”, vagy a „német vér” (*Schutz des deutschen Blutes*) vagy a „német tisztesség” (*Schutz der deutschen Ehre*) védelme (54. és 57. §).

Ehescheidungsakten des Landgerichts Ravensburg zu §55 EheG 1938 und §48 EheG 1946. Regensburg, 2018. Rechtskultur Wissenschaft, 13. p.

⁶⁴ LÖHNIG, Martin: Familienbild und Familienrecht nach 1945: Eine Rechtssprechungsanalyse am Beispiel der Zerrütungsscheidung. In LÖHNIG, Martin (Hrsg.): *Zwischenzeit – Rechtsgeschichte der Besatzungsjahre*. Regensburg, 2011. Rechtskultur–Gietl Verlag, 188. p.

⁶⁵ HUMPREY 2006. 12. p.

⁶⁶ Gesetz zur Vereinheitlichung des Rechts der Eheschließung und der Ehescheidung im Lande Österreich und im übrigen Reichsgebiet vom 6. Juli 1938, *Reichsgesetzblatt*, 8. Juli 1938, Nr. 106.

⁶⁷ „Begründung zu dem Gesetz zum Schutze der Erbgesundheit des Deutschen Volkes” SCHUBERT, Werner (Hrsg.): *Familien- und Erbrecht unter dem Nationalsozialismus – Ausgewählte Quellen zu den wichtigsten Gesetzen und Projekten aus den Ministerialakten*. München, 1993. Schönigh Verlag, 25. p.

⁶⁸ LÖHNIG, Martin: The Evolution of the Concept of Family and the „Special Protection of Family and Marriage” in German Law. *Journal on European History of Law*, 2013. 2. sz. 11. p.

⁶⁹ EheG 1938: Recht der Scheidung. I. Ehescheidungsgründe – Scheidung wegen Verschuldens (Eheverfehlungen) §47.

⁷⁰ LÖHNIG 2011. 188. p.

⁷¹ SCHOLZ LÖHNIG, Cordula: Eherecht und Eherechtsreform in der Weimarer Republik. In LÖHNIG 2021. 402–403. p.

Az 1938-as törvény indokolása egyértelműen leszögezte: a házasságtörés ténye önmagában nem elégséges ahhoz, hogy a részes felek házasságkötési szándékát hosszú távon megakadályozza, sokkal inkább indokolta a tilalom fenntartását, ha olyan súlyos körülmények merültek fel (például elégtelen örökletes egészségi állapot,⁷² nagy korkülönbség a felek között), amelyek a házasságot nemkívánatossá tették.⁷³ A kivételeket erősítették továbbá azok a jogszabályi külön utak, amelyek lehetőséget adtak a házasságtörés hátrányos következményei alóli mentesülésre.⁷⁴

Összegzés

A 20. század egyértelműen az objektív bontási rendszer előretörését jelentette a vétkességi elvhez képest. Ez utóbbi nem tudott – a taxatív meghatározottságával eredetileg sem akart – megfelelő rugalmassággal reagálni a házasságkötési szándékaira és az új élethelyzetekre, erkölcsi-világnézeti változásokra. A jobban szervezett állam és a polgári anyakönyvvezetés kötelező alakja lezárta az utat a korábbiakban gyakori esetleges és a törvényt megkerülő, de létező megoldások elől, amelyek a polgári kor előtti szokásjogban minduntalan utat találtak maguknak, akár a hivatalosság által is megtűrt módozatokon keresztül. Szigorú szabályok szerint kellett eleget tenni az állami hivatalok igazolási követeléseinek és a házassági törvények előírásainak. A válást csupán néhány, a házasságot alapjaiban megrengető okhoz kötő – mint amilyen a házasságtörés is volt – szabályozás túlhaladottá vált, amelyet a felek rutinszerű ügyvédi segítséggel való összejártsága és a szemet hunyó bírói gyakorlat tovább rombolt, rugalmasabbá tett.⁷⁵

Leszögezhető, hogy az áttörést a házassági jogban a felek szabad akaratának és rendelkezési jogának elismerése, az újfajta válási elv térnyerése jelentette, nem pedig a házasságtörés bűncselekményének törvényi úton történő lebontása, ami az európai államok többségében a második világháborút követően történt meg.

A házasságtörés mint morálisan elítélendő magatartás és szempont egyre inkább kiszorult az állami jog, különösen a büntetőjog keretei közül, még a

⁷² Lásd *Erbgesundheitsgesetz*, Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses. RGBl. Nr. 86/1933. 529–531. p.

⁷³ Begründung zu dem Gesetz vom 6. Juli 1938. SCHUBERT 1993. 147. p.

⁷⁴ Befreiung vom Ehehindernis des Ehebruchs, §2. *Verordnung zur Vereinheitlichung der Zuständigkeit in Familien- und Nachlasssachen vom 31. Mai 1934*; §26 (2) Ehegesetz vom 6.7.1938. SCHUBERT 1993. 11., 124. p.

⁷⁵ KATONÁNÉ SOLTÉSZ Márta: A válás intézményének története. *Jogtudományi Közlöny*, 1985. 2. sz. 61. p.

társadalom radikális átalakításának-védelmének igényével fellépő diktatórikus berendezkedésű államok sem kívánták eszközként használni. A jelentőségét veszített és valós visszatartó hatást kifejteni nem tudó büntetőjogi tényállás mégis megmaradhatott, sőt felértékelődött akkor, amikor valókként a régmúltból átemelődött a polgári kor házassági törvényeibe. Két jogterület találkozási pontján létezésében, fenntarthatóságában jóval indokoltabbnak mutatta magát, mint pusztán egy morálisan elítélendő cselekedet az államilag üldözendő deliktumok között.

Az első világháború lezárása és az azt követő társadalmi változások, a korábbiaknál szabadabb és öntudatosabb polgár ethoszát hozták el, a második világháborút követően pedig már az erkölcsi-morális szabályokat, a régi intézményeket akár létében is felülvizsgáló, azok eltörlését is felvállaló társadalmak reformelképzeléseit mutatták, ami a család és a házasság egyre szövevényesebbé, szebben mondvá színesebbé váló intézményét, értékeit folyamatos felülvizsgálat alá vonták.

Az ideáltipikusként megalkotott modern jogi házasság – nyilatkoztatta ki Radbruch – nem tudta a saját problémáit megoldani, így hosszú távon sokak számára kötöttségektől terhes börtönné vált. Akik így gondolták és érezték, hajlandóak voltak „a múlandó Eros”⁷⁶ oltárán számos ajándékot és jogi engedményt megtenni, a válás jogának kiterjesztésétől a feldúltsági elv bevezetéséig, de akár az időszakos, a próba- vagy a baráti–bajtársi–pajtás házasság intézményéig, illetve intézményen kívüliségig. Ezek azután a házassági hajlandóság erős visszaesésében, ugyanakkor az egyedülállók mint tartós társadalmi állapotban élők jelenségében realizálódott. Ez a társadalmi környezet a házasságtörésnek mint a modern büntető törvénykönyvekben szereplő bűncselekménynek végleg aláásta a büntetéstani alapját. A törlést kimondó 20. század második felének törvényhozói alapvetően egy már funkcióját veszített szabály megszűnését regisztrálták. Vámbéry már 1901-ben megfogalmazott véleménye ezzel beigazolódott, eszerint „a büntetőjog befejezte küldetését s a házasság tartalmának védelmét átengedheti az etikának”.⁷⁷

⁷⁶ RADBRUCH 2003. 145. p.

⁷⁷ „A büntetőjog nem a szerelmet védi, hanem a házasság erkölcsét és abban a pillanatban, midőn a szerelem a házasság, a házasság pedig a szerelem szükségképpeni feltétele lesz, midőn a társadalom közfelfogása el fogja ítélni azt, a ki a házasság erkölcsiségét nem tartja tiszteletben, midőn az egyén önkorlátozó ereje teljesebb mértékben fog uralkodni a társadalom rendjét veszélyeztető vágyak felett, abban a pillanatban a büntetőjog befejezte küldetését s a házasság tartalmának védelmét átengedheti az etikának.” VÁMBÉRY 1901. 333. p.

Bartkó Róbert*
HOL AZ IGAZSÁG?
– GONDOLATOK AZ IGAZSÁG
BÜNTETŐELJÁRÁSI
FOGALMÁNAK ALAKULÁSÁRÓL
A HAZAI JOGTÖRTÉNETBEN

Bevezető gondolatok

A büntetőeljárás legfőbb feladata az igazság megállapítása, „kiderítése” a jog adta eszközrendszer használatával. Ez a tétel a büntetőeljárás örökérvényű axiómája¹ is egyben, melyhez – függetlenül a követett büntetőeljárási modelltől – a jogtörténeti fejlődés egyik korszakában sem fűztek észszerű kételyt sem a jogirodalom alakjai, sem pedig a jogalkotók, és nem volt ez másképpen a hazai jogtörténetben sem.

Ahogy Ulpianus kiemelte: „*Res iudicata pro veritate habetur*”,² mely elvi tétel az igazságot a jogerő hatásaként aposztrofálta már az ókori Rómában is. Az igazság – melynek elérését nemcsak a büntetőeljárástól, hanem az igazságszolgáltatási funkciót annak keretei között gyakorló bírótól is elvárjuk – kiderítése korántsem egyszerű feladat, hiszen a perjogi szereplők a múlt eseményeinek megértése és feltárása, logikai rendbe illesztése érdekében folytatnak le a jelenben eljárási cselekményeket. Ahogy Erdei Árpád fogalmazott tanulmányában, a büntetőeljárástól – függetlenül az adott állam által követett processzuális rendszertől – a múltbeli igazság megállapítását várjuk el.³ Azt pedig, hogy mikor éri el az igazság szintjét egy bizonyítás eredménye, nehéz megállapítani, jogi szabályozókban megfogalmazni, hiszen az igazságnak éppen

* Habilitált egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam-és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Tanszék. ORCID ID: 0000-0002-3547-4252.

¹ ELEK Balázs: *A jogerő a büntetőeljárásban*. Debrecen, 2012. Debreceni Egyetem, Állam-és Jogtudományi Kar, Büntető Eljárásjogi Tanszék, 15. p.

² ELEK Balázs: Az igazság feltárása a büntetőeljárásban. In ELEK Balázs – HÁGER Tamás – TÓTH Andrea Noémi (szerk.): *Igazság, Ideál, Valóság. Tanulmányok Kardos Sándor 65. születésnapja tiszteletére*. Debrecen, 2014. Debreceni Egyetem, Állam-és Jogtudományi Kar, Büntető Eljárásjogi Tanszék, 50. p.

³ ERDEI ÁRPÁD: Mi az igazság? In ERDEI ÁRPÁD (szerk.): *A büntetőítélet igazságtartalma*. Budapest, 2010. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 9–22. p.

az a legnagyobb paradoxonja, hogy az újabb és újabb ismeretek megszerzése egyben „az ismeretlen tartományát” is növelheti,⁴ emellett pedig a bizonyítékértékelő tevékenységgel összefüggésben erős hatása van arra a szubjektumnak – azaz a mérlegelést végző hatósági alanyoknak – is.

A fentiek okán az igazság megállapítására irányuló törekvés nemcsak a tételes jog, hanem a büntetőjog segédtudományai, így a kriminalisztika szintjén is értelmezhető, értelmezendő. A bizonyításelméleti szakirodalom is egyértelműen rámutatott arra, hogy milyen tényezők vezethetik félre a hatóságokat az igazság megállapításának folyamatában,⁵ illetve hogy milyen módszerek mentén van lehetőség ezek feloldására.⁶ Ugyanakkor jelen tanulmánynak nem célja a kutatási kérdést a kriminalisztika oldaláról vizsgálat tárgyává tenni, mint ahogyan az igazság fogalmával – a témával foglalkozó szakirodalomban gyakran együtt járó igazságosság tételével – sem kíván foglalkozni.⁷ Utóbbi ugyanis inkább etikai, mintsem a jogszabályokban értelmet nyerő kategória. A jog alkalmazásával szembeni igényt fejezi ki, melyet alapvetően akként fogalmazhatunk meg, hogy az eljáró bírónak az igazság tényállási szinten történő rögzítését követően a jogot igazságosan kell alkalmaznia⁸ – bár megjegyezzük, hogy ez utóbbi nem tisztán csak a bíróságok feladata, hiszen a jog igazságos alkalmazása a büntetőeljárás valamennyi eljárési fázisában érintett hatóságtól elvárt erkölcsi követelmény.

⁴ Bócz Endre: A bíraskodás tekintélye és a jogpolitika. *Magyar Jog*, 2011. 8. sz. 449–458. p.

⁵ A teljesség igénye nélkül néhány ilyen munka a szakirodalomból: FANTOLY Zsanett: Lemondás a tárgyalásról – lemondás az igazságról? In ERDEI 2010. 139–152. p.; HERKE Csongor: *Megállapodások a büntetőperben*. Pécs, 2008. Pécsi Tudományegyetem, Állam-és Jogtudományi Kar; TÓTH Mihály: Közvetett bizonyítás, prekonceptiók és előítéletek. In ERDEI 2010. 74–88. p.; HACK Péter: *A büntetőhatalom függetlensége és számonkérhetősége*. Budapest, 2008. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó; FANTOLY Zsanett: A büntetőeljárás célja, avagy anyagi igazság kontra elégedett ügyfelek. In ELEK Balázs – MISKOLCZI Barna (szerk.): *Úton a bírói meggyőződés felé. A készülő büntetőtörvény kodifikációja*. Debrecen, 2015. Printart-Press Kft., 102–117. p.

⁶ A teljesség igénye nélkül: CZEBE András: A forenzikus azonosság fuzzy halmaza. *Ügyészek Lapja*, 2020. 2–3. sz. 2–3. p.; FENYVESI Csaba: *A kriminalisztika tendenciái. A bűnügyi nyomozás múltja, jelene, jövője*. Budapest, 2017. Dialóg Campus Kiadó; HERKE Csongor – KOVÁCS Gábor – NOGEL Mónika – CZEBE András: Bűnjelekről a hatályos jog tükrében. *Magyar Jog*, 2020. 2. sz. 106–113. p.; NOGEL Mónika: *A szakértői bizonyítás aktuális kérdései*. Budapest, 2020. HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.; GÁRDONYI Gergely: A bűnügyi technikai szakterület hazai eredményei és a fejlődés lehetséges irányai. *Bűnügyi Szemle*, 2016. 7–8. sz. 9–23. p.

⁷ Finkey Ferenc 1927-ben kiadott tanulmányában egyenesen arra mutat rá, hogy „a büntetőjogi irodalom, különösen a magyar írók jó része, az igazság és az igazságosság szavak fonetikus egybehangzása s közös gyökből képződése folytán az igazság és az igazságosság fogalmait szabatos megkülönböztetés nélkül rendszerint azonosítja, vagy felcserélve, egymás helyett használja.” Finkey maga is rámutat tanulmányában, hogy ez alapvetően fogalmi tévedés. FINKEY Ferenc: *Anyagi igazság és téves jelszavak a büntető eljárásban*. Budapest, 1927. Magyar Jogi Szemle kiadása, 14. p.

⁸ ERDEI Árpád: Az igazság megállapítása, törvényesség és igazságosság – szempontok a büntetőbírói döntés minőségének megítéléséhez. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica*, 2012. Tomus LXXIV. 111. p.

Az igazság fogalma így alapvetően ismeretelméleti kategóriaként jelentkezik, egy elvárás a büntetőeljárás során – a bizonyítás eredményeként – megállapításra kerülő tényállással szemben, legyen az bármely eljárási szakaszban érdemi döntés alapját képező tényállás. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a hatóságok közül nem pusztán a bíróságok kötelezettsége a tényállás megállapítása során a valóság feltárására történő törekvés. A tanulmány a fenti elméleti bevezetőt követően arra fókuszál, hogy a hazai jogtörténetben hogyan változott az igazság büntetőeljárási fogalma az egyes kódexben, és reményünk szerint sikerül bemutatni azt a sajátos „hibrid megoldást”, mely a hazai jogfejlődés eredményeként a hatályos eljárási törvényünkben megjelenik. Mindezek előtt azonban szükségesnek tartjuk foglalkozni az igazság fogalmának egyes, a szakirodalomban kirajzolódó értelmezési síkjával.

1. Az igazság elméleti síkjai

Ha a büntetőeljárások klasszikus ideáltípusait vesszük alapul, elvi kiindulási alapunk az lehet, hogy indokolt különbséget tenni anyagi (materiális), illetve eljárási (formális) igazság között. Számtalan szerző foglalkozott a hazai szakirodalomban is a kérdéssel, eltérő álláspontokat foglalva el az egyes igazságfogalmak értéktartalma tekintetében. Summázva azonban kijelenthető, hogy az anyagi igazság kiderítésére fókuszáló eljárási rendszer a „Mi történt valójában?” kérdésre kívánja megtalálni a választ. Az anyagi igazság ideálja meghatározó volt a hazai büntetőeljárási jogfejlődésben is. Már az elmúlt századok nagy gondolkodói, jogtudósai hangsúlyozták ennek eljárási jelentőségét. Így például Vámbéry Rusztem 1916-os munkájában az anyagi igazságot a megállapított tények és a valóság egybevágásaként aposztrofálta, egy olyan eszményként, melyet minden eljárási szabály megvalósítani törekszik.⁹ Hasonlóképpen és talán a szerzők közül a legtalálóbban fogalmazott Finkey Ferenc is már korábban idézett tanulmányában, mikor az anyagi igazság ideálját a következőképpen fejtette ki: „az igazság, mint a büntetőjog legfőbb vezérelve, nekünk perjogászoknak sem jelent másat, mint azt, hogy a büntetőeljárásban is úgy a bíró, mint az eljárásra hivatott minden más tényező a logikai értelemben vett igazat köteles szem előtt tartani [...] A büntető perjogban az igazság értelme és követelménye mindenekelőtt abban áll, hogy itt a bíróság és minden hatóság [...] mindig a való tényekre köteles határozatát vagy intézkedését alapítani”.¹⁰

⁹ VÁMBÉRY Rusztem: *A bűnvádi perrendtartás tankönyve*. Budapest, 1916. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 46–47. p.

¹⁰ FINKEY 1927. 17. p.

A kor szintén kiemelkedő jogtudósaként ismert Angyal Pál is azt emelte ki, hogy a büntetőeljárásban az anyagi igazság, a történeti valóság elérésére kell törekedni.¹¹

Az anyagi igazság, a történeti tények valósággal megegyező módon történő rögzítése tehát a büntetőügyekben eljáró hatóságok törekvésének tárgya, mely azonban sok esetben egyfajta idea marad csak. A büntetőeljárásban érintett terheltnek és az egyéb perjogi szereplőknek ugyanis nem biztosít és sohasem biztosított alanyi jogot az irányadó szabályrendszer az anyagi igazság elérésére. Mint ahogyan arra az Alkotmánybíróság hazánkban is rámutatott a 9/1992. (I. 30.) határozatában, a jogállami jogrendszernek „pusztán csak” az a feladata, hogy olyan intézmény- és garanciarendszert, eljárási kereteket dolgozzon ki, melyben ez az idea érvényesülhet, azaz megfelelő fegyverzettel bírjunk az eszmény elérésére irányuló törekvés során. Ez azonban értelemszerűen nem jelenti azt, hogy egy hatósági döntés ne lehetne törvénytörő, illetve, hogy az abban megállapított tényállás ne lehetne ellentétes a történeti valósággal. Ennek többek között az az oka, hogy egy büntetőeljárás – ahogyan arra Király Tibor is rámutatott – nem egyszerűen csak egy megismerési folyamat, hanem a büntetőhatalom gyakorlásának színtere,¹² melyben az egyes jogintézmények alkalmazása révén gyakran az igazságnak a formális vetülete tud csak diadalmaskodni, mely persze korántsem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a formális és a materiális igazság adott ügyben egybeessen.

A formális igazság fogalmi magjának megragadására két elképzelés rajzolódik ki a szakirodalomban. Egyrészt – ellentétben a materiális igazsággal – egyes szerzők a formális igazság tartalmát a „Mi az, ami bizonyítható?” kérdésre adott válaszban találják meg, ezzel technikailag nem mondva mást, mint azt, hogy a formális igazság nem más, mint a bizonyítás törvényes szabályai mentén feltárt tények minősége. Ezzel szemben sokkal „elegánsabb” és korunk perjogi kódexeihez közelebb álló megközelítés, hogy a formális igazság nem más, mint maga a „perbeli igazság”, azaz a jogvita igazsága, amely nem szakad el teljesen a valóságtól, hiszen az adott jogvita terjedelmi keretei között egyfajta „materiális igazságként” értelmezhető.¹³ Majd látni fogjuk a hazai jogtörténeti fejlődés rövid bemutatása során, hogy a jogalkotó az egyes büntetőeljárás-jogi kódexek megalkotása mögött megbújó jogpolitikai szándék módosításával hogyan mozgult el egyre inkább e perbeli igazság eljárási centralizálása felé – megtartva

¹¹ ANGYAL Pál: *A magyar büntető eljárásjog tankönyve I.* Budapest, 1915. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 266. p.

¹² Király Tibort idézi művében KORINEK László: Király Tibor és az eljárási igazságosság. A 100 éves Király Tibor köszöntésére. *Jogtudományi Közlöny*, 2020. 7–8. sz. 294. p.

¹³ ERDEI Árpád: Az igazságon alapuló büntető ítélet ideálja és a valóság. In ELEK – HÁGER – TÓTH 2014. 76. p.

persze mintegy kiindulópontként az anyagi igazság kiderítésére irányuló hatósági törekvési kötelezettséget. Az egyes korokban tehát folyamatosan változott a tényállás elvárt felderítettségi szintjével szemben elfoglalt jogalkotói attitűd, mely egyebekben az egyes eljárási szereplők eljárási feladatainak meghatározásában is testet öltött.

Az elméleti bevezetést követően rátérünk a hazai jogfejlődésre, mely történeti sík bemutatása során első büntetőeljárási kódexünktől indítjuk el¹⁴ vizsgálódásunkat, eljutva egészen a jelenleg hatályos eljárási törvényig.

2. A hazai jogtörténet

2.1. Az 1896. évi XXXIII. törvénycikk

Első egységes büntetőeljárási kódexünk az 1896. évi XXXIII. törvénycikk [büntető perrendtartás (Bp.)] volt. Az ezt megelőző időszakot alapvetően három korszakra oszthatjuk. Az első, az államalapító királyunk, Szent István uralkodása és a *Hármaskönyv* megszületése közötti időszak, ahol a törvényhozás mindig esetről esetre alkotott törvényeket, az egységes bírói gyakorlat is hiányzott, melynek eredményeként a joganyag korántsem volt koherens, inkább hézagos és fragmentált. A második korszak nyitányának a Tripartitum megszületését tekinthetjük, mely az érvényes hazai jog első egybefoglalásaként értékelhető, és a tanulmány témáját érintő kérdésben is tartalmazott már rendelkezéseket, mint ahogyan arra az előző szerkezeti egységben is utaltunk. Ez a korszak 1853-ig tartott, amikor is az osztrák büntetőeljárás szabályrendszere került alkalmazásra hazánkban is, megakasztva ezzel a hazai szerves jogfejlődést.

A Bp.-vel ugyanakkor a kor követelményeinek megfelelő, mondhatni modern büntetőeljárási rendszer nyert hazánkban jogi szabályozást, ahol természetesen külföldi mintákat is figyelembe vettek a kodifikátorok. Így mind a kontinentális, mind pedig az angolszász hagyományok elemzésre és értékelésre kerültek. Mint ahogyan a Bp. indokolása is fogalmaz: „minden újabbkori perrendtartás vegyes rendszerű, azaz felhasználja mind a nyomozó, mind pedig a vádrendszer javarészét, azonban határozott túlsúlyt enged a vádrendszernek”.¹⁵ A jogalkotás során felismerték, hogy „az anyagi igazságnak érvényre emelése csak

¹⁴ Meg kell azonban jegyezni, hogy az 1896-os Bp.-t megelőzően már Werbőczy *Tripartitum*-ában is találunk gondolatokat a bírósági eljárás és az igazság viszonyáról, hiszen a *Hármaskönyv* Előbeszéd 13. címe alatt megjelenik az ősi gondolat, mely szerint a bíró igazságot szolgáltat a népnek, ahogyan Werbőczy maga fogalmaz: „A jog pedig tárgya az igazságnak, ezért az ítézés elnevezésénél fogva annyi, mint az igaznak, vagy jognak meghatározása abban az ügyben, a mely a bíró elibe kerül.”

¹⁵ Bp. Indokolás V/a) pont.

akkor lehetséges, ha – mint a vádrendszer mellett – a bűnvádi eljárás folyamán közreműködő hatóságoknak és a feleknek jogköre helyesen el van különítve s a bíró felmentve minden vádoló tevékenységtől, elfogulatlanul és igazságosan dönthet a bizonyítás eredménye és a felek indítványai fölött”.¹⁶

A Bp. – figyelembe véve a fent említett jogalkotói célkitűzéseket – a nyomozás, illetve a vizsgálat legfőbb célját az anyagi igazságra való törekvéssel összefüggésben határozta meg. A hatóságoknak az eljárási szabályok szerint törekedniük kellett a „való tényállás” felderítésére, és ennek érdekében a szükséges és elégséges bizonyítási eszközök összegyűjtésére. A való tényállás megállapítására irányuló eljárási cél a Bp. vizsgálóbírói eljárással foglalkozó részének 117. §-ában csúcsondott ki, ahol a törvény egyértelműen rögzítette, hogy „a vizsgálóbíró a vizsgálat folyamában hivatalból, indítvány bevárása nélkül is köteles megtenni mindazokat az intézkedéseket; a melyek a való tényállás megállapítása s a tettes és a részes kinyomozása végett szükségesek”. Azaz a korábbiakban már idézett Angyal Pál, Vámbéry Rusztem, illetve Finkey Ferenc által is kiemelt emberileg megközelíthető anyagi igazság eszménye központi vezérfonala volt első kódexünknek, melyet a bíró bizonyítékértékelő tevékenysége,¹⁷ a mérlegelés processzuális hangsúlyozása egészített ki, melynek segítségével lelte meg az igazság e minőségét az eljárás eredményeként. A bírói meggyőződést ugyanis már a Bp. is az objektív igazság megállapításának mintegy feltételeként definiálta. Az anyagi igazságra történő törekvés eszménye által vezérelten lett a büntetőeljárásnak már ekkor az alapelve a hivatalbóliság, azaz az officialitás elve,¹⁸ mely mind a mai napig meghatározó elvi tétele büntetőeljárás-jogunknak.

A korabeli szerzők között azonban egyetértés volt abban, hogy „az anyagi igazság nem abszolút, feltétlen, hanem csak az emberi magatartás megvalósítása lehet, mivel minden ember, így a bíróság is tévedhet”.¹⁹ Azaz az anyagi igazság eszménye nem mint egyedüli és lehetséges igazságfogalom nyert értelmezést a Bp.-t követő szakirodalmi munkákban sem, hiszen annak kivételes áttörhetőségét, a perbeli igazság lehetőségét nem zárták ki.

¹⁶ Uo.

¹⁷ A Bp. 324.§-a írta elő a bíróságok számára, hogy „a bizonyítás eredménye felett a bíróság a bizonyítékok egyenkint és egybefüggésükben való gondos mérlegelésével határoz”.

¹⁸ Lásd ezzel kapcsolatosan például a Bp. 93–94. §.

¹⁹ ELEK 2012. 19. p.

2.2. Az 1951. évi III. törvény

A hazai jogfejlődés következő állomása, az 1951. évi III. törvény, azaz az első szocialista büntetőeljárás törvény (I. Be.). A szocialista büntetőeljárás jogalkotás első „terméke” és az azon alapuló szakirodalom a formális versus materiális igazság vitáját, illetve a formális, „perbeli igazság” korlátozott elfogadhatóságát egyértelműen a materiális igazság javára döntötte el. Az anyagi igazság szintjétől történő elmozdulás jogi lehetőségét kifejezetten és egyértelműen a „burzsoá kódexek jellemzőjének, a kizsákmányolást szolgáló önkénynek minősítette.”²⁰ Mindezt természetesen gyakran jogi szempontból kevésbé értékelhető ideológiai alapokon nyugvó érvelések támasztották alá. A kor egyik szerzője, Kocsis Mihály egyenesen úgy fogalmaz, hogy „a bírói bizonyosság és az objektív igazság kérdését tehát nem, mint valami önmagából indokolt tudományos kérdést vetjük fel, hanem mint az igazságszolgáltatás társadalmi állami jelenségéből és társadalmi-állami feladatából kisarjadt társadalmi állami igényt [...]”²¹ Azaz, ebben az időszakban az igazság pontos megismeréséhez kétség nem volt fűzhető, ami következett abból, hogy az igazság processzuális fogalmát a szocialista jogtudathoz kapcsolták a marxizmus azon alapvető tételéből kiindulva, hogy az igazság megismerhető.

Mai szemmel és a kor kiemeltebb büntetőpereinek ismeretében, kissé megmosolyogtató az I. Be. azon deklarált jogalkotói koncepciója, mely szerint a Bp.-t követő reform szükségességének indoka, hogy „míg a burzsoá államokban az eljárásjogi biztosítékok csupán formális, a jogszabályokban meghirdetett, de gyakorlatilag legfeljebb az uralkodó osztályok privilégiumaként érvényesülő rendelkezések, a biztosítékok népi demokráciánkban valóságosak, tényleg érvényesülnek [...]”²² Ugyanakkor az anyagi igazság iránti eljárás igénytől maga az I. Be. sem mozdult el. A törvény általános indokolása kiemeli, hogy a törvény minden eszközével hozzá kívánja segíteni a bíróságokat az anyagi igazság eléréséhez. Ez az alapvetően a fentebb már említett szocialista jogtudat által vezérelt és megalkotott szellemiség ugyanakkor a jogszabályi rendelkezésekben ilyen tisztán már nem volt tetten érhető, hiszen azok értelme és üzenete inkább a tisztán processzuális igazság irányába mutatott, bár – ellentétben a nyugati államokkal – a szocialista attitűd alapján ez szükségképpen egybe kellett, hogy essen – legalábbis ideológiai szempontok alapján – az objektív igazsággal.

²⁰ TÓTH Mihály: Hol az igazság mostanában? Szemelvények és reflexiók Király Tibor professzor tiszteletére. In HACK Péter – HORVÁTH Georgina – KIRÁLY Eszter (szerk.): *Kodifikációs kölcsönhatások. Tanulmányok Király Tibor tiszteletére*. Budapest, 2016. ELTE Eötvös Kiadó, 23. p.

²¹ KOVÁCS Mihály: A bírói bizonyosság problémájához. In FLACHBART Ernő (szerk.): *A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának évkönyve*. Budapest, 1954. Tankönyvkiadó Vállalat, 92. p.; TÓTH 2016. 23. p.

²² Az 1951. évi III. tv. Általános Indokolása.

Ha ugyanis megvizsgáljuk az egyes részletszabályokat, akkor azokból inkább az körvonalazódik, hogy a hangsúlyt a jogalkotó a tényállás kellő mértékű felderítésére helyezte. Ez pedig kellően rugalmasan értelmezhetővé tette a bizonyítás és ezáltal a hatóságok feladatát, hiszen az eljárás célja a tényállásnak az eljárás sikeres befejezéséhez szükséges mértékű megállapítása lett. Az I. Be. rendelkezései pedig a fentieket következetesen juttatták érvényre. A nyomozás feladata az eljárás sikeréhez egyébként szükséges körülmények felderítése lett [I. Be. 91. § (1) bek.], és a törvényi előírások szerint is akkor kellett azt befejezni, ha annak eredménye szerint a vádirat benyújtására kellő alap volt [I. Be. 135. § (1) bek.]. Az ezt követő ügyészi vádemelés feltétele is a tényállás kellő mértékű felderítése volt, melyet követően a bíróságok mérlegelési tevékenységének hangsúlyozása (I. Be. 177. §) már-már látszólagosnak is tűnhet. Az egyes rendelkezések vizsgálata alapján azt mondhatjuk, hogy azok olyan hatást keltenek, mintha a cél a vád igazolására alkalmas és elegendő tényállás felderítése lett volna. Ez pedig önmagában hordozza a tényállás hiányos voltát, mely köszönőviszonyban sem lehet az anyagi igazság eszményével. Ennek alapján kijelenthető – és a koncepciók peres ismeretében kevésbé vitatható –, hogy az I. Be. alapvetően szovjet hatásra kialakított „irányított” nevezhető tényállás-felderítési előírásai az eljárási igazság sajátos, akár vádközpontú értelmezésére is alapot adhattak.

A helyzet és az attitűd alapvetően az 1960-as években sem változott, komoly, érdemi változást e körben az 1962. évi 8. tvr. (II. Be.) sem hozott, bár – ahogyan arra Tóth Mihály is utal – az anyagi igazság ledönthetetlen bálványja az 1960-as évek utolsó éveiben már – a megismeréshez kapcsolt gyakorlati természetű nehézségek szakirodalmi elismerése folytán – „óvatos engedményekkel”²³ lett érintve.

2.3. Az 1973. évi I. törvény

A társadalom fejlődése, a bűnüldözés, valamint az igazságszolgáltatás hatékonyságának növelése már az 1970-es évek elejére meghaladottá tette a korábbi szocialista perjogi kódexet. Ugyanakkor az anyagi igazság megállapíthatóságának eszménye mit sem változott. Olyannyira nem, hogy következő eljárási kódexünk, szakítva az addigi jogalkotási megoldásokkal, immáron *expressis verbis* rögzítette a bizonyítás, illetve a tényállással szemben elvárt követelményként a materiális igazság szintjét. Az 1973. évi I. tv. (III. Be.) már alapvető szintű rendelkezésként deklarálta az anyagi igazság megállapításának perbeli követelményét, melyre gyakorlatilag a Bp. óta nem volt példa – és ott sem az alapvető szintű rendelkezések között!

²³ TÓTH 2016. 23–24. p.

A III. Be. 5. § (1) bekezdése a hatóságok feladatává tette, hogy az eljárás minden szakában a tényállást alaposan és hiánytalanul tisztázzák, a valóságnak megfelelően állapítsák meg. Természetesen a hatóságok mérlegelési tevékenysége – mellyel ez esetben is elnyeri az igazság a materiális jellegét – szintén szabályozott alapelvi szintű rendelkezés volt. Ahogy Kadlót Erzsébet fogalmaz, „a materiális igazsághoz való görcsös ragaszkodás”²⁴ ékes bizonyítéka volt továbbá, hogy a jogalkotó a III. Be. 131. § (1) bekezdését 1988. január 1-jei hatállyal akként módosította, hogy az alapelvi rendelkezéseknek a nyomozás feladatának pontosításával is újabb nyomatékokat adott.²⁵ Érdekes, hogy a III. Be. megalkotása során a kodifikátorok részben a felhalmozott külföldi tapasztalatokra is alapozták az új perjogi kódex megalkotásának legitim voltát, ugyanakkor éppen a materiális igazság túlhangsúlyozása okán a valós jogfejlődésnek ezzel gátat szabtak, és alapvetően hátráltatták az eljárás időszerűségét, hatékonyságát és egyszerűsítését célzó – valós külföldi mintákat is felhasználó – dogmatikai fejlődést. Ahogyan korunk kiemelkedő perjogásza, Király Tibor is megállapította, a büntetőeljárás célja valóban az igazság megállapítása, ugyanakkor nem bármi áron.²⁶ Majd látni fogjuk, hogy ezek, a fentiekben kiemelt szempontok azok, amelyek a rendszerváltást követő büntetőperjogi jogalkotások során már nagyobb hangsúlyt, mi több koncepcionális rangot nyertek az újabb eljárási kódexek megalkotása során. Többek között ezeknek a hívószavaknak a jegyében kerültek beemelésre a hazai eljárási rendszerbe angolszász elemek is, melyek sok esetben a „merőben más elveken építkező rendszerben”²⁷ idegen testként kezdtek el funkcionálni.

2.4. Az 1998. évi XIX. törvény

A rendszerváltást követő első – pontosabban a tanulmány által követett sorrendet nézve a negyedik – eljárási kódex az 1998. évi XIX. törvény volt (IV. Be.), mely öt évig várt hatálybalépésére. A IV. Be. a jogalkotói indokolás szerint nem titkoltan el akart mozdulni attól a szocialista szemlélettől, amely az eljárási jogot uralta, és részben angolszász minták sajátos – „magyaros” – átértelmezésével a gyökerekhez, azaz a Bp.-hez nyúlt vissza. Mindemellett – főként az eljárást gyorsító és egyszerűsítő, illetve a bírósági eljárásban a kontradiktórium elvét nyomatékosító rendelkezések mentén – törekedett a külföldi minták

²⁴ KADLÓT Erzsébet: „A vád igazsága”. In ERDEI 2010. 23–44. p.

²⁵ Az 1988. január 1. napjától hatályos rendelkezés értelmében: „A nyomozás során a valóságnak megfelelő tényállás felderítése érdekében haladéktalanul meg kell tenni minden törvényes és célszerű intézkedést.”

²⁶ KIRÁLY Tibor: *Büntetőítélet a jog határán*. Budapest, 1972. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 139. p.

²⁷ TÓTH 2016. 25. p.

figyelembevételére is. Ahogyan ezzel kapcsolatosan a jogalkotó hangsúlyozta a törvényhez fűzött indokolásban, azért, mert a bűnüldözésben jelentkező nemzetközi kihívások könnyebben legyőzhetők, ha az együttműködő államok belső jogrendszere hasonló jegeket mutat.

A IV. Be. szakítva az addigi megoldással, a tényállással szemben elvárt megismerési szintre vonatkozó elvárásokat már nem az alapelvek között helyezte el, hanem a bizonyítás általános szabályai között. Ebből is arra lehet következtetni, hogy a IV. Be. immáron nem tartotta egyedüli elrendő eszménynek az anyagi igazságot. Az eljárás gyorsítását és egyszerűsítését szolgáló rendelkezések mellett ennek nem is lett volna sok értelme. Mint ahogyan Erdei Árpád is fogalmazott tanulmányában, „illúziókat kerget”²⁸ az, aki úgy véli, hogy előző büntetőeljárás törvényünk az anyagi igazság talaján állt. A IV. Be. 75.§ (1) bekezdésében a bizonyítással szemben azt a követelményt támasztotta, hogy annak a valóságnak megfelelő tényállás tisztázására kell törekednie. Azaz a cél átértékelésre került, hiszen azt immáron nem a materiális igazság – mindenáron történő – megállapításában, hanem az annak megfelelő tényállás elérésére való hatósági törekvésben jelölte meg a kódex. Ezzel összefüggésben módosult a nyomozás célja is, amennyiben – hasonlóan a Bp.-hez – a felderítésnek olyan mérvűnek kellett lennie az irányadó eljárási rendelkezések szerint, hogy a vádló megalapozott döntést tudjon hozni a vádemelés kérdésében.

Azt, hogy a materiális igazság megállapításának követelménye nem volt következetes az előző büntetőeljárás törvényben, mutatja a fent hivatkozott eljárási rendelkezés 2006. évi LI. törvénnyel érintett módosítása is. Az említett törvény kiegészítve a rendelkezést a funkciómegosztás elvének mintegy nyomatékot adva, fellazította az anyagi igazság eszményének addigi perjogi képét, hiszen rögzítette, hogy a bíróság a vádat alátámasztó bizonyítási eszköz beszerzésére, megvizsgálására nem lett köteles, ha azt a vádló nem indítványozta. Más kérdés, hogy a bírósági gyakorlat nem értelmezte szó szerint a módosítással hatályba lépett rendelkezést, hiszen a IV. Be. fenti novellája a vádelv fogalmát is értelmezte, és előírta a bíróságok számára, hogy a vádat kötelesek voltak kimeríteni a bizonyítási eljárás eredményeként. Ebből a rendelkezésből fakadóan pedig a bíróságok²⁹ igyekeztek távol tartani magukat a jelzett passzív magatartástól, mert el akarták kerülni a megalapozatlanság másodfokú eljárásban levonható következményeit.

²⁸ . ERDEI 2014. 80. p.

²⁹ Itt érdemes megjegyezni, hogy véleményünk szerint a IV. Be. rosszul vagy inkább pontatlanul határozta meg a tárgyalás funkcióját, hiszen a IV. Be. 234.§ (1) bekezdése szerint tárgyalást akkor kellett a bíróságnak tartania, ha a vádlott büntetőjogi felelősségének megállapítására vett fel bizonyítást. Az pedig teljesen nyilvánvaló, hogy a tárgyalásnak az előző Be. hatálya alatt sem volt fő funkciója a bűnösség megállapítása, inkább annak vizsgálata.

A IV. Be. a büntetőeljárások egyszerűsítése és gyorsítása jegyében „pályafutása alatt” számtalan esetben élt meg módosítást – főként a külön eljárásokat illetően – melyek szintén a materiális igazságtól való elmozdulás ékes bizonyítékai voltak. Az amerikai jogrendszerben ismert vádalku intézményének mintájára megalkotott lemondás a tárgyalásról szabályrendszere, vagy éppen a tárgyalási szakaszt teljesen mellőző tárgyalás mellőzésével meghozható végzés³⁰ rendelkezései egyfajta perbeli igazság irányába mutattak már. Persze ezzel nem azt állítjuk, hogy ezek az eljárások teljesen száműzték az anyagi igazság lehetőségét a büntetőeljárásból – hiszen nem volt akkor sem kizárt, mint ahogyan arra a bevezető gondolatok között is utaltunk, hogy a perbeli igazság tartalmi szempontból egybeessen a materiális igazsággal, de jól látható már ebben az időszakban is az elmozdulás – az európai tendenciákat is követve – az anyagi igazság feltétlen eszménye irányából a formális igazság egyfajta újszerű jelentéstartalmaként értékelhető „perbeli igazság”, azaz a „jogvita igazsága” felé. Ez a folyamat a jelenleg hatályos eljárási kódexünkkel álláspontunk szerint csak tovább folytatódott, hiszen az egyszerűsítés, a gyorsítás és a hatékonyság mint jogalkotói célkitűzések, az új Be. kodifikációs munkálatait is fémjelzték.

2.5. Az 2017. évi XC. törvény

Ezzel el is érkeztünk a jogtörténeti fejlődés bemutatása során a jelenleg hatályos eljárási törvényünkhöz, a 2017. évi XC. törvényhez (V. Be.). A „háború előtti állapotok iránt érzett langyos nosztalgiát”³¹ tükröző IV. Be.-t felváltó, hatályos perjogi kódexünk tovább erősítette a bevezetőben már említett hibridigazságfogalom érzetét. Köszönhető ez többek között annak a jogalkotói megoldásnak, hogy a kodifikátor az előző törvényhez képest számos új, „az angolszász jogi gondolkodásból eredő egyszerűsítő jogkövetkezményt vezetett be, az eljárás gyorsítását célozva.”³² Ennek eredményeként pedig olyan megoldásokat emelt be a jogalkotó – lásd például az egyezség jogintézménye – a magyar perjogba, melynek addig hazánkban jogalkotási előzményei nem voltak. Emellett pedig az V. Be.-t jellemző pragmatikus gondolkodásmód azt eredményezte, hogy

³⁰ A IV. Be. elfogadásakor a jogintézmény neve büntetőparancs volt. Az elnevezést még a törvény hatálybalépése előtt módosította a jogalkotó.

³¹ BARD Károly: Az út az igazsághoz – büntetőeljárási törvényünk a jogállami elvek tükrében. *Belügyi Szemle*, 2019. 3. sz. 6. p.

³² CSONTOS Laura: Igazságelméletek. Egyszerűsítés és gyorsítás az új büntető eljárásjogban. In KISS Tibor (szerk.): *Kriminológiai Közlemények 80. szám. Válogatás a Magyar Kriminológiai Társaság 2019 és 2020 évben tartott tudományos rendezvényein elhangzott előadásokból*. Budapest, 2020. Magyar Kriminológiai Társaság, 168. p.

az új törvény – egyesek szerint – sajátos „szakácskönyvre”³³ hasonlít, míg másokban a „használati útmutató”³⁴ jelleg érzetét kelti, ezzel is gyengítve azt, hogy megtaláljuk az ún. „korszellemet” az új perjogi kódexben.

A jelenleg hatályos Be. jogalkotási folyamatában az eljárás egyszerűsítésének, hatékonyságának és gyorsításának elvei minden korábbi kodifikációs eljáráshoz képest is erősebben voltak jelen. Emellett pedig éppen a pragmatikus gondolkodás záloga volt az a jogalkotói megállapítás, hogy a IV. Be. felváltása immáron azért lett szükséges, mert az a számtalan módosítás és alkotmánybíróági határozat, mellyel a törvény hatályának fennállása alatt érintett volt, alapvetően zilálta szét a törvény koherenciáját.

A bevezetőben is jelzett hibridigazság-fogalom az V. Be.-vel alapvetően kiforrott lett. A mind az akkuzatórius, mind pedig az inkvizitórius jegyeket magán hordozó kódex változatlanul megtartotta, mintegy kiindulópontként az anyagi igazság elérésére irányuló törekvés eszményét, hiszen elvi éllel deklarálja a 163. § (2) bekezdésében, hogy a büntetőeljárásban érintett valamennyi hatóságnak döntését a valósághű tényállásra kell alapítania. Ugyanakkor a bizonyítás szabályainak átalakításával,³⁵ az új eljárást gyorsító rendelkezésekkel, valamint az egyes eljárási fázisok funkciójának pontatlan megfogalmazásával³⁶ mégis a „perbeli igazság” elérését célozza. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a hatékonyság és egyszerűsítés ideája felpuhította az anyagi igazság fogalmát. Nem titkolja ezt maga a jogalkotó sem, amikor a törvény részletes indokolásában akként fogalmaz: „a bizonyítás mint szabályozott megismerési folyamat a törvény vegyes eljárási rendszerében továbbra is és szükségszerűen az anyagi igazságra irányul, azonban az anyagi igazság megállapítása a jogállami büntetőeljárás garanciális szabályainak elvárásai miatt sem lehet a törvény bizonyítási rendszerének kizárólagos és egyedüli értéke”.³⁷

A hibridigazság-fogalom irányába mutat a bizonyítás szabályainak átalakítása is a tényállás tisztázására irányuló kötelezettséggel összefüggésben. Mint láttuk, a IV. Be. – bár a vádlóra telepítette a vád bizonyításának felelősségét és

³³ BÁRD 2019. 7. p.

³⁴ TÓTH Mihály: Néhány megjegyzés az új büntetőeljárás törvényhez. *Belügyi Szemle*, 2018. 3. sz. 63. p.

³⁵ A bíróság bizonyításban betöltött szerepének átalakítása mellett más, bizonyítást érintő szabályt is idesorolnak egyes szerzők. Bárd Károly például ilyennek tekinti a magánszakértő véleménye figyelmen kívül hagyásával kapcsolatos szabályokat. Lásd BÁRD 2019. 11. p.

³⁶ Nézetünk szerint a nyomozás átértékelt szabályrendszerében a tényállás alapvető megállapítására irányuló felderítési szak funkciója, valamint változatlanul a tárgyalás funkciója is rosszul lett pozicionálva. Az a tény, hogy a felderítés a tényállás megalapozott gyanúhoz szükséges mértékű megállapítására, a tárgyalás pedig a bűnösség megállapítására irányuló eljárási szakaszként lett a törvényben pozicionálva, egyértelműen a feltárt bizonyítékok mentén megállapítható „perbeli igazság” irányába mutató rendelkezéseknek tekinthetők.

³⁷ 2017. évi XC. tv. XIII. Fejezetéhez fűzött általános indokolás.

terhét – mégis a vádelv alapvető eljárási rendelkezéséből kiindulva sok esetben a hivatalbóli bizonyítás irányába mozdította el a bíróságokat. Ezen a szemléleten azonban az V. Be. egyértelműen változtatott. A funkciómegosztás elve további erősítésének és elmélyítésének bizonyítéka a bíróság bizonyításban betöltött szerepének átpozicionálása a törvény 164. §-ában, melyhez, ha a bíróság tartja magát, immáron nem sodorja ítéletét a megalapozatlanság vizére.³⁸

Szintén a perbeli igazság eszményének irányába mutató módosítások láthatók az V. Be.-ben a vádlott beismerő vallomásának felértékelődésével kapcsolatosan. Így akár az egyezség újragondolt szabályrendszere³⁹ vagy a tárgyalás előkészítése eljárási fázisának koncepcionális átalakítása⁴⁰ is az említett gondolati íven helyezhetők el. Bár ezekkel a módosításokkal szemben azért fűzhetők perjogi szemléletű, észszerű kételyek,⁴¹ jelen tanulmánynak azonban nem deklarált célja az egyes jogintézmények elemzése, értékelése.

Zárógondolatok

Az igazság mint a büntetőeljárásban megállapításra kerülő tényállástól elvárt ismeretelméleti alapon megközelíthető igény tartalma – mint láthattuk – a hazai jogfejlődésben alapvetően a büntetőeljárással szemben támasztott követelmények változásával dinamikusan alakult. A klasszikus, anyagi igazságra törekvő elképzelés az adott korszak társadalmi-politikai elvárásai mentén folyamatosan oldódott, azonban az eszmény mint elvi tétel, egyfajta origóként vitathatatlanul uralkodó maradt az egyes perjogi kódexekben.

Az egyre modernebbé váló büntetőeljárási jog még a vegyes rendszerben is – mind külföldön, mind pedig hazánkban – egyre inkább a formális igazság, az ún. „perbeli igazság” irányába mozdult el, és várhatóan mozdul majd tovább a jövőben is. A külföldi, a büntetőeljárás hatékonyságát segítő modellek átültetése a hazai jogrendszerbe egyértelműen ezt igazolja. Ez persze nem

³⁸ Lásd e körben az V. Be. 593.§ (4) bekezdését, melynek alapján még akkor sem vonhatók le eljárási következmények a bíróság e következetesen alkalmazott attitűdjéből, ha az a tényállás megalapozatlanságát eredményezte.

³⁹ Gondoljunk abba bele, hogy a megalapozott gyanúhoz szükséges mértékű tényállás-megállapítást célzó felderítést követő vizsgálati szakban az egyezségi egyeztetésen a vádhatóság határozza meg az egyezség fundamentumát jelentő tényállást és jogi minősítést.

⁴⁰ A bíróságnak akár lehetősége van érdemi tárgyalás lefolytatása nélkül, az iratokkal egyező és őszinte, hitelt érdemlő beismerő vallomás elfogadása esetén már az előkészítő ülésen ítélettel befejezni a büntetőügyet, mely esetben a vádirati tényállás megalapozottságát nem is vizsgálja.

⁴¹ Ezek jellemzően arra alapozhatók, hogy a kodifikációs folyamatban alapul vett angolszász, olasz, német, vagy éppen szlovén modellek beültetése a hazai perjogba a hazai dogmatikai hagyományokkal nem minden esetben álltak összhangban, így azok egy „hazai környezetben” nem tudnak a külföldi mintát kidolgozó ország eljárási hagyományai, elvei szerint működni.

jelentheti azt, hogy a jogalkotás a hatékonyság, gyorsaság és egyszerűség oltárán feláldozza majd az anyagi igazságot. Az igazság iránti igényt nem engedhetjük el a jövőben sem.

A jogalkotás felelőssége a jogállami garanciák megtartása mellett olyan intézményrendszer kialakítása, működtetése, olyan szabályrendszer megteremtése, amelyben a „perbeli igazság” a tényállással szemben támasztott olyan tartalommal bíró követelményként „növi majd ki magát” a gyakorlatban is, ami eléri, vagy legalább megközelíti az anyagi igazság szintjét. Ez persze nemcsak a jogalkotón, de a jogalkalmazókon is múlik a jövőben, de bízunk benne, hogy modernebbé váló eljárásjogunk a jövőben következetesebben fogja magáévá tenni a fenti gondolatokat.

Beke-Martos Judit*

A HALÁLBÜNTETÉS JELENE AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN**

Bevezetés

Vitathatatlan, hogy az Amerikai Egyesült Államok az egyetlen olyan fejlett, modern, a nyugati civilizációhoz tartozó ország, ahol még mindig alkalmazzák és végre is hajtják a halálbüntetést.¹ A jelenlegi szituáció bemutatása érdekében három pontot kívánok röviden ismertetni: először a szabályozási alapokat, tehát a szövetségi rendszert és azt a három alkotmánykiegészítést, amelyekkel a Legfelsőbb Bíróság az ilyen esetekben foglalkozik. Másodikként a szövetségi esetjog történeti fejlődését tárgyalom négy külön kérdéskörre koncentrálni. Végül a harmadik pontban az aktualitásokat ismertetem, hiszen Donald Trump amerikai elnök igazságügy-miniszterének indítványára szövetségi szinten, 17 év után először újra kivégzéseket rendeltek el és hajtottak végre: 2020. július 14. és 2021. január 16. között szám szerint 13-at.²

* Tudományos munkatárs, MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH), ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, tudományos munkatárs és ügyvezető igazgató, Zentrum für Internationales, Jogi Kar, Ruhr-Universität Bochum. ORCID ID: 0000-0003-2373-8529.

** A kézirat lezárásának dátuma: 2021. 03. 10.

¹ A brit *Telegraph* című napilap szerint 2020 elején 53 országban volt még halálbüntetés. www.telegraph.co.uk/travel/maps-and-graphics/countries-that-still-have-the-death-penalty/. A BBC az Amnesty International adataira támaszkodva 2020 decemberében 56 országot számolt, ahol még létezik és alkalmazásra is kerül a halálbüntetés. www.bbc.com/news/world-45835584.

² A szövetségi börtönökért és az ott végrehajtandó szövetségi kivégzésekért felelős *Federal Bureau of Prisons* honlapján napra pontosan látható az összes szövetségi kivégzés 1927 óta. www.bop.gov/about/history/federal_executions.jsp.

1. A szövetségi szabályozás

Az Amerikai Egyesült Államok szövetségi állam, ami azt jelenti, hogy párhuzamosan működik a szövetségi jog és a tagállami jog. A téma aktualitását a szövetségi szinten végrehajtott halálos ítéletek adják, így itt a szövetségi jogra koncentrálok. Teszem mindezt annak ellenére, hogy az amerikai föderális modell alapelve a tagállamok elsőbbsége, így minél több jognak és kötelezettségnek állami szinten kell maradnia, mert ott kapcsolódik az állampolgár az államhoz a legszorosabban.³ Ez a rendszer azonban azt is jelenti, hogy ha adott témakör szövetségi hatáskörbe esik, és szövetségi szinten jogszabály vagy legfelsőbb bírósági ítélet születik, akkor az a jog kötelezi a tagállamokat is.⁴ A párhuzamos jogalkotásból és jogalkalmazásból fakadó konfliktusok a halálbüntetés kérdéskörét is érintik.

Az amerikai szövetségi bírósági rendszer legfelső grémiuma az amerikai Legfelsőbb Bíróság. Az ő joggyakorlatuk eredménye minden szövetségi és tagállami bíróságra nézve kötelező, a bírósági ítéletek nem csupán a konkrét esetben döntenek, hanem az azok alapjául szolgáló jogot, jogi alapelveket is megfogalmazzák, amelyek ilyen módon a jövőbeli hasonló esetek tekintetében kötőerővel bírnak. A halálbüntetéssel kapcsolatosan a Legfelsőbb Bíróság

³ Ezt a felépítést legpontosabban a X. alkotmánykiegészítés szabályozza, melynek szövege: „The powers not delegated to the United States by the Constitution, nor prohibited by it to the States, are reserved to the States respectively, or to the people.” www.archives.gov/founding-docs/bill-of-rights-transcript#toc-amendment-x.

⁴ Az alkotmány VI. cikkének második bekezdése, az ún. *supremacy clause* („This Constitution, and the Laws of the United States which shall be made in Pursuance thereof; and all Treaties made, or which shall be made, under the Authority of the United States, shall be the supreme Law of the Land; and the Judges in every State shall be bound thereby, any Thing in the Constitution or Laws of any State to the Contrary notwithstanding.” www.archives.gov/founding-docs/constitution-transcript#toc-article-vi-), ami gyakran összeütközésbe kerül a X. alkotmánykiegészítéssel (supra 4.). A vertikális hatalommegosztás elve a gyakorlatban számos problémához vezet.

esetjogában az amerikai alkotmány három alkotmánykiegészítése⁵ merül fel újra és újra: az ötödik,⁶ a nyolcadik⁷ és a tizennegyedik.⁸

A nyolcadik alkotmánykiegészítés tiltja a kegyetlen és szokatlan büntetés alkalmazását. A legfelsőbb bírósági gyakorlatban az a fő kérdés, hogy mi számít kegyetlen és szokatlan büntetésnek. A halálbüntetés, mint olyan, a mai napig nem számít annak szövetségi szinten. Ennek megfelelően továbbra is lehetséges az ilyen ítéletek végrehajtása.

A másik két alkotmánykiegészítés, az ötödik és a tizennegyedik együttesen és külön-külön is érdekes. Mind a kettő tartalmaz egy eljárásjogi garanciát, mely szerint minden személynek lehetősége és joga van egy fair és pártatlan esküdtszék előtt törvényt állni. Ennek az eljárásjogi garanciának teljesülnie kell minden szempontból ahhoz, hogy az ítélet, amit a bíróság hoz, végrehajtható legyen. Több esetben is megkérdőjelezték, hogy ez az eljárásjogi garancia vajon teljesül-e a halálbüntetést kiszabó bírósági tárgyalások esetén.⁹ Ezen túlmenően van az ötödik alkotmánykiegészítésben egy olyan tilalom, miszerint valakit nem lehet kétszer ugyanannak a veszélynek kitenni.¹⁰ Egy 1947-es jogesetben felmerült, hogy valakit ki lehet-e kétszer végezni. Az történt ugyanis, hogy az első alkalommal, mikor a halálsoron lévő elítéltet a kivégzőhelyre vitték, egy technikai malőr miatt nem tudták végrehajtani a kivégzést. Az elítélt

⁵ Az alkotmánykiegészítés az alkotmány V. cikkének értelmében az alkotmány szövegének szerkesztése, így annak tartalma alkotmányos erővel bír. www.archives.gov/founding-docs/constitution-transcript#toc-article-v.

⁶ Az V. alkotmánykiegészítés szövege: „No person shall be held to answer for a capital, or otherwise infamous crime, unless on a presentment or indictment of a Grand Jury, except in cases arising in the land or naval forces, or in the Militia, when in actual service in time of War or public danger; nor shall any person be subject for the same offence to be twice put in jeopardy of life or limb; nor shall be compelled in any criminal case to be a witness against himself, nor be deprived of life, liberty, or property, without due process of law; nor shall private property be taken for public use, without just compensation.” KAMMEN, Michael (ed.): *The Origins of the American Constitution – A Documentary History*. US, 1986. Penguin Books, 384. p.

⁷ A VIII. alkotmánykiegészítés szövege: „Excessive bail shall not be required, nor excessive fines imposed, nor cruel and unusual punishments inflicted.” KAMMEN 1986. 384. p.

⁸ A XIV. alkotmánykiegészítés 1. szakaszának szövege: „All persons born or naturalized in the United States, and subject to the jurisdiction thereof, are citizens of the United States and of the State wherein they reside. No State shall make or enforce any law which shall abridge the privileges or immunities of citizens of the United States; nor shall any State deprive any person of life, liberty, or property, without due process of law; nor deny to any person within its jurisdiction the equal protection of the laws.” www.archives.gov/founding-docs/amendments-11-27#xiv1; HALL, Kermit L. – FINKELMAN, Paul – ELY, James W. Jr.: *American Legal History. Cases and Materials*. New York–Oxford, 2011. Oxford University Press, 695. p.

⁹ Ez az ún. *due process clause*, amely felmerült például a Louisiana ex rel. Francis v. Resweber, 329 U.S. 459 (1947), <https://casetext.com/case/francis-v-resweber>?, a Solesbee v. Balkcom, 339 U.S. 9, 70 S.Ct. 457 (1950), <https://casetext.com/case/solesbee-v-balkcom>? vagy a Robinson v. California, 370 U.S. 660 (1962), <https://casetext.com/case/robinson-v-california-7>? ügyekben.

¹⁰ Ez az ún. *double-jeopardy rule*, lásd 7. jegyzet.

ezért úgy gondolta, hogy az alkotmányellenes, ha öt másodszor is megpróbálják kivégezni. A bíróság nem értett egyet vele.¹¹

A 14. alkotmánykiegészítés több rendelkezése is érinti a halálbüntetést, így adott a diszkrimináció tilalma, illetve az állampolgárok azonos kezelésének kötelezettsége, ami azt is jelenti, hogy az egyes államokban hatályos jogot nem lehet úgy alkalmazni, hogy az egyik állampolgár több előnyt élvezzen, mint a másik.¹² Dióhéjban ez a három alkotmánykiegészítés, a nyolcadik, illetve az ötödik és a 14. adja a szövetségi esetjogi szabályozás alkotmányos keretét a halálbüntetés tekintetében.

Meg kell említeni a szövetségi szabályozás bemutatásának teljessége érdekében a vonatkozó szövetségi törvényt is, amely ma a halálbüntetést szabályozza. Ez a szövetségi kódex, a *United States Code* bűncselekményekre és büntetőeljárásra vonatkozó 18. fejezetének a büntetőeljárást rendező II. részének 228. fejezetében található, mely a halálbüntetést szabályozza. A 3591. § szól a halálbüntetésre vonatkozó büntetőjogi feltételekről, a 3594. § az ítélethozatalról és a 3596. § az ítélet végrehajtásáról.¹³ A végrehajtási szabályozás érdekessége, hogy a szövetségi végrehajtás a tagállami szabályozásra épül, azt kívánja igénybe venni, és ilyen hiányában egy másik tagállamba rendeli helyezni a végrehajtást annak az államnak a szabályai szerint. A kivitelezésért az 1930-ban létesített *Federal Bureau of Prisons* felelős, amely a szövetségi börtönöket szabályozza és a kivégzéseket végrehajtatja.¹⁴

2. Az amerikai Legfelsőbb Bíróság esetjoga

A Legfelsőbb Bíróság számos esetben hozott ítéletet olyan kérdésekben, amelyek a halálbüntetés büntetési mivoltának, illetve a halálbüntetés végrehajtásának alkotmányosságát vizsgálták. A következőkben négy nagy tematikai csoportra koncentrálok: elsőként a hatalmi ágak elválasztása szempontjából jelentős kérdéskört vizsgálom abban a tekintetben, hogy a végrehajtó hatalomhoz tartozó elnök mennyiben gyakorolhatja kegyelmi jogkörét a halálbüntetéssel – akár az ítélettel, akár annak végrehajtásával – kapcsolatban, ami

¹¹ Louisiana ex rel. Francis v. Resweber, 329 U.S. 459 (1947).

¹² Lásd 10. jegyzet.

¹³ 18 USC §3591. <https://casetext.com/statute/united-states-code/title-18-crimes-and-criminal-procedure/part-ii-criminal-procedure/chapter-228-death-sentence/section-3591-sentence-of-death>; 18 USC §3594. <https://casetext.com/statute/united-states-code/title-18-crimes-and-criminal-procedure/part-ii-criminal-procedure/chapter-228-death-sentence/section-3594-imposition-of-a-sentence-of-death>, 18 USC §3596. <https://casetext.com/statute/united-states-code/title-18-crimes-and-criminal-procedure/part-ii-criminal-procedure/chapter-228-death-sentence/section-3596-implementation-of-a-sentence-of-death>.

¹⁴ Lásd 3. jegyzet.

az igazságszolgáltatási ág szerveinek munkájából ered. A második kérdéskörben a kivégzési módok alkotmányosságára koncentrálok. A harmadikban különböző személyi csoportok, így elsősorban a kiskorú elkövetők és a szellemi képességeikben korlátozottak érintettségét elemzem. A negyedikben pedig az általánosságban vett szövetségi esetjogot mutatom be röviden, amely mind a halálbüntetés kiszabhatóságát, mind pedig annak végrehajthatóságát alapvetően az amerikai alkotmánnyal összeegyeztethetőnek tartja.

2.1. A hatalmi ágak kölcsönhatása a halálbüntetést illetően

Kronológiai szempontból az első kérdés 1833-ban merült fel. Az amerikai Alkotmány szerint az elnök a közjogi felelősségre vonási eljárás¹⁵ kivételével kegyelmet gyakorolhat.¹⁶ A *United States v. Wilson* esetben az elnök kegyelemben részesítette az elítéltet, aki viszont nem kívánt ezzel a jogosultsággal élni. A bíróságtól arra a két kérdésre várták a felek a választ, hogy vajon visszautasíthatja-e a kegyelmet az elítélt, illetve hogy a bíróság hivatalból köteles-e az elnöki kegyelem figyelembevételére, vagy azt az elítéltnek kell a bíróság tudtára hoznia. A Legfelsőbb Bíróság elnöke, John Marshall mindkét kérdést illetően az angol precedenseket vette alapul, mikor kijelentette, hogy amennyiben a végrehajtó hatalom úgy kívánja, hogy egy elítéltet ne végezzenek ki, akkor ezt a kívánságot tiszteletben kell tartani, azonban az érintett fél kötelessége az elnöki kegyelemről a bíróságot tájékoztatni.¹⁷

A végrehajtó hatalom halálbüntetésekre vonatkozó kegyelmi jogkörét tovább szélesítette a Legfelsőbb Bíróság gyakorlata 1855-ben, amikor az *Ex parte Wells* ügyben kimondta, hogy az elnök feltételes kegyelmet gyakorolhat, illetve szintén feltételhez kötve megváltoztathatja az ítéletet.¹⁸ Végül a *Biddle v. Perovich* esetben 1927-ben megállapították, hogy az elnök általános kegyelmezési jogkörébe beletartozik az ítélet egy személyben történő módosítása is tehát, hogy valakit a halálbüntetés helyett életfogytig tartó szabadságvesztésre ítéljen, mindezt pedig az elítélt beleegyezésétől függetlenül.¹⁹

¹⁵ Ún. *impeachment* eljárás.

¹⁶ Alkotmány II. cikk, 2. szakasz, első bekezdés. www.archives.gov/founding-docs/constitution-transcript#toc-section-2-2; KAMMEN 1986. 46. p.

¹⁷ *United States v. Wilson*, 32 U.S. 150, 163 (1833) <https://casetext.com/case/united-states-v-wilson-240>?

¹⁸ *Ex Parte: William Wells*, 59 U.S. 307 (1855). <https://casetext.com/case/ex-parte-william-wells>?

¹⁹ *Biddle v. Perovich*, 274 U.S. 480 (1927). <https://casetext.com/case/biddle-v-perovich>?

2.2. Kivégzési módszerek alkotmányosságának kérdése

A második nagy csoport, amellyel a jogesetek foglalkoznak, azok a kivégzési módszerek. E tekintetben alapvetően a nyolcadik alkotmánykiegészítés alapján az a kérdés: mi minősül kegyetlen és szokatlan végrehajtásnak a halálbüntetés vonatkozásában? 1878-ból származik az első jogeset, amely a Utah államban sortűzzel való kivégzési módszer alkotmányosságát kérdőjelezte meg.²⁰ Mivel a korabeli halálbüntetésre vonatkozó törvény nem tartalmazott konkrét kivégzési módszert, így az elítélt úgy vélte, hogy a választott módszer, a sortűz nem alkalmazható rá nézve a törvényi szabályozás keretén belül. A Legfelsőbb Bíróság relatív egyszerűen megválaszolta a kérdést: a sortűz nem számít kegyetlen és szokatlan végrehajtásnak. Emiatt a mai napig van olyan tagállam, ahol a sortűz elfogadott kivégzési módszer.²¹ Az 1878-as Wilkerson-ügyben a bíróság úgy fogalmazott, hogy általánosságban véve az a kivégzési módszer számít kegyetlennek, amely kínzást tartalmaz, és amelyet szükségtelen kegyetlenséggel hajtanak végre.²² A sortűz azonban nem tartozik ezek közé.

1890-ben merült fel a villamosszék mint kivégzési módszer alkotmányosságának a kérdése. Ugyanúgy, mint a Wilkerson ügyben a kérdés az volt, vajon kegyetlen és szokatlan-e a villamosszék mint kivégzési módszer. Az In re Kemmler-ügyben a bíróság úgy vélte, hogy a villamosszék bár szokatlan, mert 1890-ben New York államban még újszerű volt, de nem számít kegyetlen kivégzési módszernek. Egyébként pedig az a kérdés, hogy milyen végrehajtásmódon lehet az elítéltet kivégezni, tagállami hatáskörbe való, így a Legfelsőbb Bíróság nem kívánt ezzel részletesen foglalkozni.²³ Ez a jogeset azért is érdekes, mert tovább pontosította azoknak a kivégzési módszereknek a körét, amelyek általánosságban véve kegyetlennek tekinthetők. Ilyenként sorolta fel a „máglyahalált, a kereszthalált, a kerékbetörést és hasonlókat”.²⁴ Azt, hogy mit is takar az „és hasonlókat”, nem fejtette ki a bíróság. A nyolcadik alkotmánykiegészítés értelmezésére vonatkozó alkotmányos kérdések folytatódtak, így egy évvel a Kemmler-ügy után, 1891-ben érkezett a McElvaine v. Brush-ügy a Legfelsőbb Bírósághoz, ahol az elítélt úgy vélte, a kivégzést megelőző magánzárka kegyetlen és szokatlan büntetést valósít meg. A bíróság ebben az ügyben sem értett egyet a kérelmezővel.²⁵

²⁰ Wilkerson v. Utah, 99 U.S. 130 (1878). <https://casetext.com/case/wilkerson-v-utah?>

²¹ Így Mississippi, Oklahoma és Utah. <https://deathpenaltyinfo.org/executions/methods-of-execution>.

²² Wilkerson v. Utah, 99 U.S. 130, 135–136 (1878).

²³ In re Kemmler, 136 U.S. 436, 449 (1890). <https://casetext.com/case/in-re-kemmler?>

²⁴ Uo. 446–447.

²⁵ McElvaine v. Brush, 142 U.S. 155, 158 (1891). <https://casetext.com/case/mcelvaine-v-brush?>

A kivégzési módszereket illetően bár a 20. század hozott néhány legfelsőbb bírósági jogesetet,²⁶ ehelyütt a 21. század elejéről szeretnék három ügyet kiemelni, melyek a méreginjekció egyes aspektusait vizsgálták alkotmányossági szempontból. A 2006-os *Hill v. McDonough*-ügyben nem a kivégzési módszer volt a fő fókusz, de a Legfelsőbb Bíróság elismerte, hogy a halálraítélt jogosult a méreginjekciós kivégzési módszer alkalmazhatóságának alkotmányossági felülvizsgálatát kérni.²⁷ Egy ilyen irányú alkotmányossági kérdésre válaszként azonban 2008-ban megállapította a Legfelsőbb Bíróság – egyetértve a Kentucky Legfelsőbb Bíróság korábbi ítéletével – a *Baze v. Rees*-ügyben, hogy a méreginjekció önmagában nem alkotmányellenes, nem számít kegyetlen és szokatlan büntetésnek, és így alkalmazása összhangban van a nyolcadik alkotmánykiegészítéssel.²⁸ A legfrissebb ítélet e tekintetben 2015-ből származik, amikor a *Glossip v. Gross*-ügyben a bíróság megállapította, hogy a Midazolam nevezetű nyugtató, amely a hárominjekciós koktél első hatóanyaga, továbbra is alkalmazható, és megfelel a nyolcadik alkotmánykiegészítésnek, tehát nem számít kegyetlen és szokatlan büntetésnek.²⁹ A hárominjekciós koktél mögött az az elképzelés áll, hogy az első a testi funkciókat állítja le, tehát nyugalmi állapotba helyezi a szervezetet. A második hatóanyag a szervek funkcióját állítja le, a harmadik pedig a szívet.³⁰

2.3. Bizonyos személyi csoportok külön kezelésének kérdése

A harmadik csoport az esetjogon belül az olyan személyi csoportok kérdése, akik adott esetben nem végezhető ki. Idetartoznak a valamilyen szellemi nehézséggel vagy egyéb orvosi szempontból azonosítható problémával küzdők és a kiskorúak. Az első kategóriát illetően alapvetően 20. századi jogesetekben merült fel annak a kérdése, hogy örült személyek kivégezhető-e. 1947-ben a már korábban említett *Louisiana ex rel. Francis v. Resweber*-ügyben a bíróság megállapította, hogy az elmebeteg személy kivégzése kegyetlen és szokatlan büntetés, így tehát alkotmányellenes és ezért tilos. A bíróság indokolása azonban nem a nyolcadik, hanem a 14. alkotmánykiegészítést nevezte döntőnek,

²⁶ A jogesetek többségét nem fogadta be a Legfelsőbb Bíróság, bár tárgyukat tekintve a kivégzési módszerekkel foglalkoztak, így például *Campbell v. Wood*, 511 U.S. 1119 (1994) cert. denied vagy *Glass v. Louisiana*, 471 U.S. 180 (1985) cert. denied, mindkettőt idézi *Baze v. Rees*, 553 U.S. 35, 41–42 (2008). <https://casetext.com/case/baze-v-rees-5>.

²⁷ *Hill v. McDonough*, 547 U.S. 573 (2006). <https://casetext.com/case/hill-v-mcdonough-3>.

²⁸ *Baze v. Rees*, 553 U.S. 35 (2008).

²⁹ *Glossip v. Gross*, 135 S.Ct. 2726 (2015). <https://casetext.com/case/glossip-v-gross>.

³⁰ Uo. 135 S.Ct. 2726, 2732 (2015).

kijelentve ezzel, hogy az eljárásjogi garancia magában foglalja a kegyetlen és szokatlan büntetés tilalmát is.³¹ Az 1950-es *Solesbee v. Balkcom* esetben is a 14. alkotmánykiegészítés garanciájának érvényesülését vizsgálták, amikor a halálraítélt úgy vélte, hogy három, a kormányzó által kijelölt elmeorvos szakvéleménye nem elégséges elmeállapotának megállapítására. Véleménye szerint egy igazságügyi vagy közigazgatási grémium szükséges ehhez, mely eljáráshoz külön eljárásjogi garanciák és jogorvoslati lehetőségek társulnak. A Legfelsőbb Bíróság nem értett egyet a kérelmezővel, és megállapította a kérdéses Georgia állambeli törvény alkotmányosságát.³² Az 1947-es ügy alapján a Legfelsőbb Bíróság 1962-ben, a *Robinson v. California*-ügyben megállapította, hogy az orvosi szempontból drogfüggőnek számító személy nem tekinthető pusztán e diagnózis alapján bűnözőnek. Az ilyen állapotot kriminalizáló és 90 nap szabadságvesztéssel büntető törvény kegyetlen és szokatlan büntetést eredményez, és összeegyeztethetetlen a 14. alkotmánykiegészítéssel.³³

A halálbüntetést szövetségi szinten visszaállító *Gregg* ítéletet³⁴ követő első döntés az elmebetegség vonatkozásában 1986-ban született. A *Ford v. Wainwright*-ügyben a Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy az elmebeteg személy kivégzése a nyolcadik alkotmánykiegészítésbe ütközik, ezért alkotmányellenes. Így tehát az az elkövető, akiről orvosi szakvéleményben megállapításra kerül, hogy elmebeteg, nem végezhető ki.³⁵ 2002-ben az *Atkins v. Virginia*-ügyben kiegészítették a védett kört a szellemileg visszamaradott személyekkel, így ők sem végezhető ki.³⁶ A szellemi képességek kérdését a halálbüntetés végrehajthatósága szempontjából vizsgáló jogesetek sorában a 2019 februárjából származó *Madison v. Alabama* a legfrissebb, ahol a demencia kapcsán kellett az éppen csupán nyolc bíróból álló Legfelsőbb Bíróságnak döntést hoznia. Itt 5:3 arányban azt állapították meg, hogy ha a halálraítélt demencia vagy más elmebetegség miatt nem emlékszik arra a bűncselekményre, amely miatt halálra ítélték, az még önmagában nem ok arra, hogy ne végezzék ki. Azonban, ha a halálraítélt a kivégzéskor szellemi állapota miatt nem képes ép ésszel fel fogni a rajta végrehajtható büntetés mibenlétét, akkor kivégzése a nyolcadik alkotmánykiegészítésbe ütközik és alkotmányellenes.³⁷

³¹ *Louisiana ex rel. Francis v. Resweber*, 329 U.S. 459 (1947).

³² *Solesbee v. Balkcom*, 339 U.S. 9, 70 S.Ct. 457 (1950).

³³ *Robinson v. California*, 370 U.S. 660 (1962).

³⁴ Lásd 2.4. alfejezet.

³⁵ *Ford v. Wainwright*, 477 U.S. 399 (1986). <https://casetext.com/case/ford-v-wainwright>?

³⁶ *Atkins v. Virginia*, 536 U.S. 304 (2002). <https://casetext.com/case/atkins-v-virginia-3>?

³⁷ *Madison v. Alabama*, 139 S.Ct. 718, 726–727 (2019). <https://casetext.com/case/madison-v-alabama-5>?. A bíróság ebben az ügyben a saját korábbi ítéletét vette alapul a *Panetti v. Quarterman*, 551 U.S. 930 (2007) ügyben. <https://casetext.com/case/panetti-v-quarterman-2>.

A másik védett csoport a kiskorúak csoportja. Az Egyesült Államokban általánosságban véve a 21. életév a nagykorúsági korhatár, mégis bizonyos jogok és kötelezettségek a 18. életévhez kötődnek.³⁸ A jelenleg hatályos szövetségi szabályozás kimondja, hogy olyan személy nem végezhető ki, aki az elkövetéskor 18 év alatt volt.³⁹ Az említésre méltó legfelsőbb bírósági esetjog a kiskorúak védelmét illetően rendkívül későn, 1988-ban kezdődik, mikor a *Thompson v. Oklahoma*-ügyben kimondták, hogy az olyan személy kivégzése, aki a bűncselekmény elkövetésekor 15 éves vagy annál fiatalabb volt, kegyetlen és szokatlan büntetést jelent és ezért alkotmányellenes.⁴⁰ Egy évvel később, 1989-ben a *Stanford v. Kentucky*-ügyben azonban megállapították, hogy az elkövetéskor 16 vagy 17 éves személy kivégzése nem alkotmányellenes, így az ilyen kiskorú személy ellen hozott halálos ítélet végrehajtható. A bíróság döntésében szerepet játszott, hogy a legtöbb halálbüntetést alkalmazó államban nem volt minimum életkor arra vonatkozólag, hogy mely elkövetőket lehet kivégezni, így a bíróság nem kívánt egységes döntést hozni, hanem az államokra hagyta ennek meghatározását.⁴¹ Csak 2005-ben született meg az az ítélet a *Roper v. Simmons*-ügyben, mely szerint az elkövetéskor 18 év alatti személyt nem lehet kivégezni, mert az a nyolcadik és a 14. alkotmánykiegészítéssel ellentétes.⁴²

2.4. Hatályos szövetségi esetjog

A negyedik és utolsó pont az esetjogon belül a halálbüntetés kérdése általánosságban véve. A Halálbüntetés enciklopédiája az Egyesült Államokban úgy fogalmaz, hogy „[a] halálbüntetés jogtörténete a nemzet alapításáig nyúlik vissza. Az amerikai telepesek hozták magukkal Európából, és az 1972 és 1976 közötti időszak kivételével mindig is az anglo-amerikai jogalkalmazás élő eszköze volt.”⁴³ Ez a tényszerű leírás azt is jelenti, hogy a halálbüntetés általános esetjogát tekintve csupán az 1972 és 1976 közötti időszakot érdemes vizsgálni, hiszen azelőtt és azóta az esetjog nem állít általános akadályt a halálbüntetés kiszabásának vagy végrehajtásának útjába.

³⁸ Így például a hadseregbe való belépés, az esküdtként való részvétel a bírósági tárgyalásokban vagy a választás joga a szövetségi és tagállami választásokkor mind lehetséges 18 éves kortól kezdve.

³⁹ 18 USC § 3591 (a)(2).

⁴⁰ *Thompson v. Oklahoma*, 487 U.S. 815 (1988). <https://casetext.com/case/thompson-v-oklahoma-2?> Érdemes kiemelni, hogy ebben az esetben a bíróság részletes összehasonlítást végez más, külföldi államok joggyakorlatával, ami az amerikai bíróságok jogalkalmazásában igen ritka.

⁴¹ *Stanford v. Kentucky*, 492 U.S. 361, 380 (1989). <https://casetext.com/case/stanford-v-kentucky-wilkins-v-missouri?>

⁴² *Roper v. Simmons*, 543 U.S. 551, (2005). <https://casetext.com/case/roper-v-simmons-3?>

⁴³ PALMER, Louis J. Jr.: *Encyclopedia of Capital Punishment in the United States*. US, 2008. McFarland & Company, viii. p.

1972-ben a Legfelsőbb Bíróság a *Furman v. Georgia*-ügyben hajszálvékony többséggel megállapította, hogy a halálbüntetés alkotmányellenes.⁴⁴ Ez az ítélet, mely a bíróság együttes, ún. *per curium* ítélete volt ugyan, de minden bíró különvéleményt írt hozzá, a következőképpen tevődött össze. A kilenc bíró közül kettő megállapította a halálbüntetés alkotmányellenességét teljes egészében, hiszen az ellentétes a nyolcadik alkotmánykiegészítéssel, tehát kegyetlen és szokatlan büntetés. Három további bíró megállapította, hogy az a Georgia államban alkalmazásra kerülő halálbüntetésre vonatkozó törvényi szabályozás olyan módon, ahogyan ott alkalmazzák, alkotmányellenes. Ezzel a kettő plusz három bíróval jutott a Legfelsőbb Bíróság az 5:4 többségi szavazati eredményre.⁴⁵ A maradék négy bíró szerint a halálbüntetéssel semmilyen alkotmányossági probléma nem volt. Mivel az ötfős többség elég ahhoz, hogy a bíróság ítéletet hozzon, ezért a többségi döntés eredménye 1972-ben megállapította a Georgia állambeli törvény módján szabályozott halálbüntetés alkotmányellenességét. A döntés nem csupán a minimális többség, hanem az eltérő indokolások miatt is gyenge lábakon állt. A halálbüntetést ily módon ellenző bírók írásaiból három fő vitapont olvasható ki. Ezek szerint a halálbüntetés diszkriminatív módon kerül alkalmazásra, mert aránytalanul nagy számban érinti a lakosság kisebbségeit, szokatlan büntetés, mert ritkán kerül végrehajtásra és túlzott, hiszen nincs elrettentő hatása.

1972-ben 40 államban volt hatályban a Georgia állambelihez hasonló halálbüntetést szabályozó törvény. A *Furman* döntéssel a Legfelsőbb Bíróság ezeket mind alkotmányellenessé nyilvánította, és ezzel mélyen beavatkozott az államok amúgy szuverén jogfejlődésébe és jogalkotó tevékenységébe. Tekintve, hogy a Legfelsőbb Bíróság ítélete sem a lakosság, sem pedig az egyes érintett államok jogalkotói körében nem talált széles körű támogatásra, a gyakorlati reakció az 1972-es ítéletre az volt, hogy 35 állam azonnal új halálbüntetésre vonatkozó törvényt fogadott el, ami a *Furman* döntéssel összhangban állt, és megfelelt az általa támasztott elvárásoknak, de lehetővé tette a halálbüntetés alkalmazását és végrehajtását is. Az új halálbüntetést szabályozó törvények alapvetően két csoportba oszthatók: az első, mely kötelező ítélethozatali eljárást rendelt el a halálbüntetést kiszabó büntetőügyekben, míg a második, mely nagyon pontos szabályokat alakított ki a halálbüntetés-kiszabó ítéleteket illetően.

A *Furman* után hatályba léptetett Georgia állambeli halálbüntetést szabályozó törvény a második típusba tartozott, így pontos szabályokat tartalmazott.

⁴⁴ *Furman v. Georgia*, 408 U.S. 238 (1972). <https://casetext.com/case/furman-v-georgia-jackson-v-georgia-branch-v-texas-8212-5003-69-8212-5030-69-8212-5031>.

⁴⁵ A többségi ítélet tehát azt állapította meg a legkisebb közös többszörös elvének megfelelően, hogy a halálbüntetés alkalmazása és végrehajtása az itt konszolidált három esetben alkotmányellenes. A három eset, melyeket a bíróság együttesen döntött el: *William Henry Furman v. Georgia*, No. 69-5003; *Lucious Jackson, Jr. v. Georgia*, No. 69-5030; and *Elmer Branch v. Texas*, No. 69-5031.

A törvény alapján hat bűncselekmény volt halálbüntetéssel büntethető. A büntetőeljárás ilyen esetekben kétfázisú volt, tehát elkülönült a bűnösséget megállapító és az ítéletet kiszabó szakasz. Az ítélethozatalkor pedig az esküdtszék a halálos ítélet kimondása esetén köteles volt legalább egy, a törvényben felsorolt súlyosbító körülményt megállapítani. Az e törvény alkotmányosságát firtató, 1976-ban a Legfelsőbb Bírósághoz érkező Gregg v. Georgia-ügy számít a modern amerikai halálbüntetés-szabályozás vízválasztójának.⁴⁶ A bíróság megállapította, hogy a halálbüntetés mint büntetőjogi szankció nem alkotmányellenes és a Georgia állambeli újonnan hatályos törvény az alkotmányos feltételeknek megfelelő. Ezzel a döntéssel szövetségi szinten helyreállították a halálbüntetés elfogadottságát, biztosították fennmaradását és további alkalmazhatóságát. A halálbüntetés tehát nagyon minimális kivételtől eltekintve széles körben megengedett, alkalmazható, kiróható és végre is hajtható az amerikai szövetségi büntetőeljárásban.

3. A 2020–2021-es szövetségi kivégzések

Megállapítható tehát egyfelől, hogy a szövetségi rendszer továbbra is ismeri és elfogadja a halálbüntetést mind törvényi szabályozásában, mind esetjogában. A szankció elfogadottsága és alkalmazása nem jelenti azonban automatikusan azt, hogy ezeket a döntéseket végrehajtás is követi. A szövetségi kivégzések lebonyolításáért felelős szövetségi hivatal, a *Federal Bureau of Prisons* statisztikai adatai szerint 1927 és 2021 között összesen 50 embert végeztek ki szövetségi szinten. 1963 és 2001 között egyetlen kivégzés sem volt. George W. Bush republikánus elnök hivatali ideje alatt három embert végeztek ki szövetségi szinten, kettőt 2001-ben és egyet 2003-ban.⁴⁷ 2003 óta ugyan több esetben hoztak halálbüntetést kirovó ítéletet, de 2020 júliusáig nem végeztek ki senkit. 2019 júliusában az amerikai szövetségi igazságügy-miniszter, William Barr indítványozta a halálsoron lévő személyek kivégzésének végrehajtását, és utasította a *Federal Bureau of Prisons* vezetőségét több elítélt kivégzésének időzítésére. Minden egyes ügyben kérelmet nyújtottak be a halálsoron lévők a szövetségi bíróságokhoz, de végül mindegyik kereset, egyszeri vagy többszöri meghallgatást követően elutasításra került a Legfelsőbb Bíróság szintjén.⁴⁸ A 2020. július 14. és 2021. január 16. közötti hat hónapban a Trump-kormány 13 embert végeztetett ki.

⁴⁶ Gregg v. Georgia, 428 U.S. 153 (1976). <https://casetext.com/case/gregg-v-georgia?>

⁴⁷ Lásd 3. jegyzet.

⁴⁸ Így például Barr v. Roane, 589 U.S., 140 S. Ct. 353 (2019), No. 19A615. <https://casetext.com/case/barr-v-roane?jxs=us>; Barr v. Lee, 591 U.S., 140 S. Ct. 2590 (2020), No. 20A8. <https://casetext.com/case/barr-v-lee-1?jxs=us>.

Ez azt jelenti, hogy statisztikai szempontból az 1927 és 2021 közötti 50 kivégzésből 13, azaz több, mint egynegyede hat hónap leforgása alatt zajlott le. A kivégzéseket 2020. július 14-én,⁴⁹ 16-án,⁵⁰ 17-én,⁵¹ augusztus 26-án,⁵² 28-án,⁵³ szeptember 22-én,⁵⁴ 24-én,⁵⁵ november 19-én,⁵⁶ december 10-én,⁵⁷ 11-én,⁵⁸ 2021. január 13-án,⁵⁹ 14-én⁶⁰ és 16-án⁶¹ eszközölték, valamennyit a Terre Haute szövetségi börtönben, Indiana államban, méreginjekcióval.

A 2021. január 20-án hivatalba lépő 46. amerikai elnök, Joe Biden választási programjában megígérte a szövetségi halálbüntetés eltörlését, illetve legalább a még halálsoron kivégzésre váró személyek ítéletének életfogytig tartó

⁴⁹ Daniel Lewis Lee: három rendbeli emberölés, zsaroláshoz való segítségnyújtás és számos további bűncselekmény. Supra 48. www.justice.gov/opa/pr/statement-attorney-general-william-p-barr-execution-daniel-lewis-lee.

⁵⁰ Wesley Ira Purkey: gyermekrablás, mely a gyermek halálához vezetett. www.justice.gov/opa/pr/statement-department-justice-spokesperson-kerri-kupec-execution-wesley-ira-purkey.

⁵¹ Dustin Lee Honken: számos bűncselekmény, köztük öt rendbeli emberölés folyamatos bűnügyi tevékenység során. www.justice.gov/opa/pr/statement-department-justice-spokesperson-kerri-kupec-execution-dustin-lee-honken.

⁵² Lezmond Charles Mitchell: számos bűncselekmény, köztük szándékos emberölés, más bűntett során elkövetett emberölés és autórablás kapcsán elkövetett emberölés. www.justice.gov/opa/pr/statement-department-justice-spokesperson-kerri-kupec-execution-lezmond-mitchell.

⁵³ Keith Dwayne Nelson: gyermekrablás és a gyermek tagállami határon átvitele szexuális zaklatás céljából, mely a gyermek halálához vezetett. www.justice.gov/opa/pr/statement-department-justice-spokesperson-kerri-kupec-execution-keith-dwayne-nelson.

⁵⁴ William Emmett Lecroy, Jr.: halál és súlyos testi sértés okozási szándékkal elkövetett motorrablás, a jármű erőszakkal és kényszerrel történő tagállami határon átszállítása és átadása, mely egy személy halálát okozta. www.justice.gov/opa/pr/statement-department-justice-spokesperson-kerri-kupec-execution-william-emmett-lecroy-jr.

⁵⁵ Christopher Andre Vialva: autórablás és kétrendbeli szándékos emberölés állami fenntartású területen és kétrendbeli bűnrészesség és felbujtás. www.justice.gov/opa/pr/statement-department-justice-spokesperson-kerri-kupec-execution-christopher-andre-vialva.

⁵⁶ Orlando Cordia Hall: számos bűncselekmény, köztük halált okozó, tagállami határon átnyúló emberrablás és zsarolási tevékenységhez való segítségnyújtás. www.justice.gov/opa/pr/orlando-cordia-hall-executed-1994-kidnapping-and-murder-16-year-old-girl.

⁵⁷ Brandon Bernard: számos bűncselekmény, köztük kétrendbeli szándékos emberölés, melyet szövetségi tengeri és területi joghatóság alá eső területen követett el. <https://edition.cnn.com/2020/12/10/politics/brandon-bernard-executed/index.html>.

⁵⁸ Alfred Bourgeois: számos bűncselekmény, köztük emberölés. <https://edition.cnn.com/2020/12/11/politics/alfred-bourgeois-execution/index.html>.

⁵⁹ Lisa Montgomery: szövetségi szintű, halált okozó emberrablás. <https://edition.cnn.com/2021/01/13/us/lisa-montgomery-federal-execution/index.html>.

⁶⁰ Cory Johnson: számos bűncselekmény, köztük bünszervezetben elkövetett hét rendbeli emberölés. <https://deathpenaltyinfo.org/news/federal-government-prepares-to-execute-corey-johnson-who-is-likely-intellectually-disabled-without-any-judicial-review-of-his-eligibility-for-the-death-penalty>.

⁶¹ Dustin John Higgs: három rendbeli előre megfontolt szándékból elkövetett szándékos emberölés, három rendbeli más bűntett során elkövetett emberölés és három rendbeli halált okozó emberrablás. <https://edition.cnn.com/2021/01/16/us/dustin-higgs-executed/index.html>.

börtönbüntetésre változtatását próbaidő vagy feltételes szabadlábra helyezés nélkül.⁶² Az 1927-es *Biddle v. Perovich* ítélet értelmében az elnök kegyelmezési jogkörébe beletartozik az ítélet életfogytig tartó szabadságvesztésre változtatásának joga is.⁶³ 2021 február elején 82 szervezet írta alá azt a Biden elnöknek címzett levelet, amelyben egyrészt arra ösztönzik őt, hogy a kampány során tett ígéretének betartása érdekében mielőbb tegyen lépéseket, másrészt pedig arra buzdítják, hogy a jelenleg halálsoron lévő 49 ember halálos ítéletét módosítsa életfogytig tartó szabadságvesztésre.⁶⁴ A szövetségi törvény módosításához szövetségi törvény szükséges, amelyet a Kongresszus alkot. Biden mint demokrata elnök kifejezetten jó pozícióban van, hiszen a Képviselőházban többségben vannak a demokraták, míg a Szenátusban egyenlő az elosztás, így Kamala Harris, a szintén demokrata alelnök szavazategyenlőség esetén a demokraták javára döntheti el a szavazást. A kongresszusi törvénytervezetekhez egyszerű többség szükséges mindkét házban, így ez megvalósíthatónak tűnik a következő két évben. Az kérdéses azonban, hogy szimplán pártvonalak mentén eldönthető-e ez a kérdés, vagy talán mégis akad olyan képviselő vagy szenátor, aki továbbra is támogatja a halálbüntetés intézményét. A szövetségi törvényhozás időigényessége miatt jogos, hogy az aktivisták már ma arra sarkallják az elnököt, hogy lépje meg mindazt, amit egyedül, a végrehajtó hatalmi ág hatáskörébe tartozó eszköztár bevetésével is megtehet. Ez például az ítéletek rendeleti úton való módosítása, illetve az arról való gondoskodás, hogy nem kerül napirendre további személy kivégzése.

Zárszó

A szövetségi szinten alkalmazott halálbüntetés jövője az Egyesült Államokban továbbra is bizonytalan, annak ellenére, hogy 2021-ben először került olyan elnök a Fehér Házba, aki nyíltan ellenzi a halálbüntetés intézményét.⁶⁵ Elképzelhető, hogy a következő két évben sikerül törvényi úton megszüntetni ezt az intézményt, de könnyen lehet, hogy ez a kísérlet kudarcba fullad. A szövetségi fejlődés más, mint az egyes államok fejlődése, ahol továbbra is – a *Death*

⁶² The Biden Plan for Strengthening America's Commitment to Justice. <https://joebiden.com/justice/>.

⁶³ *Biddle v. Perovich*, 274 U.S. 480 (1927).

⁶⁴ A *The Guardian* 2021. február 9-én írt erről. www.theguardian.com/us-news/2021/feb/09/joe-biden-death-penalty-coalition-civil-human-rights-group. A *CNBC* február 17-én. www.cnbc.com/2021/02/17/civil-rights-groups-are-pushing-biden-to-fulfill-promise-of-ending-death-penalty.html.

⁶⁵ A teljesség igénye érdekében meg kell említeni, hogy Biden elnök még szenátorként más politikát folytatott, de nézetei az évek során lassan változtak és nem az elnöki programjában jelent meg először a halálbüntetést ellenző gondolat mint programpont.

Penalty Center statisztikai adatai szerint – 28 államban létezik a halálbüntetés.⁶⁶ A folyamat azonban nem stagnál, hiszen Virginia, melyet az imént említett adatok szerint a halálbüntetést még ismerő államként tüntették fel, 2021. február 22-én megszavazta a kétkamarás törvényhozás második házában is a halálbüntetés eltörléséről szóló törvényt,⁶⁷ melyet a kormányzó ígéretéhez híven aláírt, így Virginia a 23. állam, mely hivatalosan is eltörölte a halálbüntetést.⁶⁸ Így már csak 27 olyan állam marad, ahol továbbra is alkalmazzák azt, még ha kivégzésekre nem is kerül sor túl gyakran.

A jelenleg is tartó vita több aspektusát – az 1972 és 1976 közötti időszakról függetlenül – a Legfelsőbb Bíróság 1958-as *Trop v. Dulles* ítéletének részlete foglalja össze talán a legtalálóbban. „Bármilyen legyen az érv a halálbüntetés ellen, legyen az erkölcsi alapú vagy a büntetési cél elérését illető – mert az ilyenek lényegesek – a halálbüntetést egész történelmünk során alkalmaztuk, és manapság, amikor továbbra is széles körű elfogadottságnak örvend, nem mondható, hogy a kegyetlenség alkotmányos elvét sérti. Ugyanilyen egyértelmű azonban, hogy a halálbüntetés létezése nem jogosítja fel a Kormányt arra, hogy tetszőleges, az emberi képzeletbe beleférő büntetéseket dolgozzon ki, melyek épphogy halált nem okoznak. [...] A nyolcadik alkotmánykiegészítés alapjául nem kevésbé jelentős alapelv szolgál, mint az ember méltósága. Míg az állam jogosult büntetni, az alkotmánykiegészítés feladata biztosítani, hogy ez a hatalom a civilizált emberi kereteken belül kerüljön alkalmazásra. Pénzbüntetés, szabadságvesztés és akár a kivégzés is kiszabható az elkövetett bűn méretétől függően, de bármely, ezen hagyományos büntetések határára kívül eső büntetési technika alkotmányos szempontból gyanús. Ezen bíróságnak korlátozottan volt csak lehetősége a nyolcadik alkotmánykiegészítést pontos tartalommal kitölteni; ez egy felvilágosult demokráciában, amilyen a miénk, nem meglepő.”⁶⁹ A bíróság szavai több mint 60 évvel később is igazak, így továbbra is kérdés, hogy milyen jövő vár az amerikai halálbüntetésre az elmúlt évszázad tükrében.

⁶⁶ 2021. február 18-i adatok alapján. <https://documents.deathpenaltyinfo.org/pdf/FactSheet.pdf>.

⁶⁷ <https://deathpenaltyinfo.org/news/virginia-repeal-bill-gains-final-legislative-approval-moves-to-governors-desk>.

⁶⁸ <https://apnews.com/article/virginia-death-penalty-repeal-governor-c98c16a996037a4d1e1d-497787b7e6f1>. Érdemes elolvasni a virginiai szenátor, volt virginiai kormányzó (2006–2010) és 2016-os demokrata alelnökjelölt, Tim Kaine publicisztikai írását a virginiai halálbüntetésről a *Washington Post*-ban, 2021. február 19. Kaine, Tim: I prayed Virginia would end the death penalty. It finally did – and gave other states hope. www.washingtonpost.com/opinions/2021/02/19/tim-kaine-virginia-death-penalty-racist-abolition/?arc404=true.

⁶⁹ *Trop v. Dulles*, 356 U.S. 86, 99–100 (1958). <https://casetext.com/case/trop-v-dulles-2>.

Drócsa Izabella*

RENDTÖRVÉNYEK A HAZAI ÉS NEMZETKÖZI JOGRENDSZEREKBEN

Bevezetés: a politikai bűncselekmények szigorítása Magyarországon a 20. század első felében és a rendtörvények fogadtatása

A 20. század elején végbemenő történelmi események világszerte döntő hatást gyakoroltak a büntetőjog-tudományra, amelynek eredményeként új jogtudományi irányzatok jelentek meg az államellenes bűncselekmények szabályozása terén.¹ A politikai deliktumokkal kapcsolatos viták elsősorban a bűncselekményi kör precízebb meghatározására irányultak, ami a hazai jogtudósokat is foglalkoztatta. Tanulmányaikban és publicisztikáikban elsősorban a Csemegi-kódex² 19. századi szabályozási elveire reflektálva fejtették ki álláspontjukat az államellenes bűncselekmények reformjának szükségessége miatt. Elsősorban a prevenció fontosságát emelték ki,³ kritizálták továbbá az enyhe büntetési tételeket, az előkészületi szakasz büntetlenségét, a tényállások szűk megfogalmazását,⁴ valamint azon jogellenes cselekmények üldözésének a jelentőségét, amelyeket nem a fizikai valóságban realizált erőszakkal vagy egyéb tevékenységgel, hanem „szellemi energia” felhasználásával követtek el.⁵

A jogalkotó az állam ellen irányuló törvényi tényállások hiányosságait először a dualizmus időszakában, a király megsértéséről és a királyság intézményének

* Tudományos munkatárs, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Horthy-kori Kutatócsoport.

¹ ANGYAL Pál: *Büntetőtörvénykönyvünk revíziójának szükségessége*. Budapest, 1937. Attila-Nyomda, 82. p.; LENGYEL Aurél: *A Csemegi-kódex és újabb büntetőjogi kodifikációink*. Budapest, 1922. A Pesti Lloyd-társulat Nyomdája, 18. p.

² LÓW Tóbiás (szerk.): *A magyar büntető törvénykönyv a büntettekről és vétségekről (1878:5. tcz.) és teljes anyaggyűjteménye. I–II. kötet*. Budapest, 1880. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság.

³ BALOGH Jenő: A büntetőjog válsága. *Budapesti Szemle*, 1910. 402. sz. 17–19. p.

⁴ DRÓCSA Izabella: Az államellenes bűncselekmények szabályozása Magyarországon, különös tekintettel az 1921. évi III. törvényben meghatározott államfelforgatás büntetettére. *Jogtörténeti Szemle*, 2016. 4. sz. 64. p.

⁵ LENGYEL 1922. 21. p.

megtámadásáról szóló 1913. évi XXXIV. törvénnyel (Kms.)⁶ igyekezett pótolni. A büntetőjogi rendszer hiányosságait azonban az 1918-as népköztársaságban⁷ megjelenő kommunista agitáció⁸ és a Tanácsköztársaság⁹ még inkább elmélyítette, hiszen ebben az időszakban a magyar társadalom a politikai bűnözésnek egy teljesen más formájával találkozott, amivel szemben a jogalkotónak megoldást kellett találnia. Ezek a körülmények vezettek a rendtörvények megalkotásához: az első a népköztársasági államforma védelméről szóló 1919. évi XI. néptörvény,¹⁰ a második pedig az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény (Átv.)¹¹ volt, amely jelentős hatást gyakorolt a két világháború közötti büntetőjog fejlődésére.

Az államellenes bűncselekmények szigorításának kérdése azonban igen heves politikai és jogi polémiákat váltott ki a közéletben. A törvényi szigorítást ellenző büntetőjogászok egyik fő érve az volt, hogy a Magyarországon kívül

⁶ DRÓCSA Izabella: Határ a királysértés és az izgatás között: a király megsértéséről és a királyság intézményének megtámadásáról szóló 1913. évi XXXIV. törvény anyagi és eljárásjogi elemzése. *Iustum, Aequum, Salutare*, 2019. 2. sz. 117–137. p.

Vö. ANGYAL Pál: *A választói jog büntetőjogi védelméről szóló 1913. évi XXIII. és a király megsértéséről és a királyság intézményének megtámadásáról szóló 1913. évi XXXIV. törvények*. Pécs, 1914. Wessely és Horváth könyvkiadóhivatala, 65–83. p.

⁷ KOVÁCS Kálmán: Államjogi változások a Magyar Népköztársaság idején. *Jogtudományi Közlemény*, 1969. 2–3. sz. 69–79. p.; HATOS Pál: *Az eléltközött köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Budapest, 2018. Jaffa Kiadó.

⁸ DRÓCSA Izabella: A népköztársasági államforma megdöntésére irányuló bűncselekmény: a Népszava ostroma. In ERDŐS Csaba (szerk.): *Doktori Műhelytanulmányok 2018*. Budapest, 2018. Gondolat Kiadó, 49–64. p.

⁹ SALAMON Konrád: *Nemzeti önpusztítás 1918–1920*. Budapest, 2001. Korona Kiadó, 127–175. p.; GRATZ Gusztáv: *Forradalmak kora – Magyarország története 1918–1920*. Budapest, 1935. Magyar Szemle Társaság, 94–125. p.; RÉVÉSZ Tamás: A Tanácsköztársaság kérdőjelei. *Rubicon*, 2017. 10. sz. 42–49. p.; TAKÓ Dalma: A Tanácsköztársaság hatalomra jutása, vázlatos története és a proletárdiktatúra fegyveres erői. *Diskurzus*, 2016. 1. sz. 59–60. p.; KÁLLAI Gyula – NEMES Dezső – CSETERKI Lajos – FRISS István (szerk.): *A magyar forradalmi munkásmozgalom története*. Budapest, 1979. Kossuth Könyvkiadó, 129. p.

¹⁰ ANGYAL Pál: Büntetőjogszabályaink és a Magyar Népköztársaság. *Jogtudományi Közlemény*, 1918. 49. sz. 369–370. p.; Uő: Büntetőjogszabályaink és a Magyar Népköztársaság. *Jogtudományi Közlemény*, 1918. 50. sz. 379–380. p.; Uő: Büntetőjogszabályaink és a Magyar Népköztársaság. *Jogtudományi Közlemény*, 1918. 51. sz. 387–388. p.; Uő: Büntetőjogszabályaink és a Magyar Népköztársaság. *Jogtudományi Közlemény*, 1919. 1. sz. 4–5. p.; Uő: Büntetőjogszabályaink és a Magyar Népköztársaság. *Jogtudományi Közlemény*, 1919. 2. sz. 13–14. p.

¹¹ ANGYAL Pál: *A magyar büntetőjog kézikönyve 4. kötet. Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. III. t-c.* Budapest, 1929. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Kiadása; PERJÉSSY Mihály: *Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló törvényről (1921. évi III. t-c.)*. Debrecen, 1928. Studium Könyvkiadó; DEGRÉ Miklós: *Az állami és társadalmi rend védelméről szóló új törvény (1921:III. t-c.)*. *Magyar Jogi Szemle*, 1921. 5. sz. 293–299. p.; HELLER Erik: *Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló törvény ismertetése*. Budapest, 1922. Az Ügyvédek Lapja kiadása; DRÓCSA Izabella: *Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvények elhelyezése a XX. századi magyar büntetőjogi rendszerben*. *Iustum, Aequum, Salutare*, 2017. 2. sz. 215–231. p.

nincs más állam, amely ilyen példátlan módon szigorította volna a politikai deliktumokat. Ezt a véleményt fogalmazta meg többek között a Kms.-sel szemben Doleschall Alfréd egyetemi tanár az *Elhamarkodott jogalkotás*¹² című cikkében. Ugyanerre az álláspontra helyezkedett továbbá Vámbéry Ruzstem ügyvéd is az Átv. elfogadása kapcsán: „[...] az összes többi kulturnemzetek nem találták célravezetőnek a védekezésnek ily büntetőjogi eszközét [...]”¹³

Jelen tanulmány célja annak vizsgálata, hogy vajon a rendtörvények – a fenti jogi érvelésnek megfelelően – valóban egy kirívóan szigorú magyar büntetőjogi specifikumok voltak, vagy a 20. században más államokban is megjelent az igény alkotmányos rendszerek fokozott védelmének biztosítására.¹⁴

1. Külföldi rendtörvények

1.1. Az Amerikai Egyesült Államok

William McKinley amerikai elnök¹⁵ ellen elkövetett anarchista merénylet¹⁶ hatására először az Amerikai Egyesült Államokban szigorították az államellenes bűncselekmények körét. A New York-i Fellebbviteli Bíróság 1902 áprilisában¹⁷ precedenst alkotott az e deliktumokkal szembeni védekezés elősegítése végett, amelynek hatására a törvényhozó hatalom törvényt alkotott *The New York Criminal Anarchy Act* néven.¹⁸ Az ítéletben megállapított történeti tényállás szerint egy helyi kiadó megjelentette az USA-ban működő radikális baloldali párt kiáltványát, arra szólítva fel általa a munkásokat, hogy tartsanak sztrájkokat a kapitalista kormány eltávolítása érdekében. A bíróság végül megállapította

¹² DOLESCHALL Alfréd: *Elhamarkodott jogalkotás. Pesti Hírlap*, 1913. 144. sz. 2. p.

¹³ VÁMBÉRY Ruzstem: *A rendjavaslat. Jogtudományi Közöny*, 1921. 6. sz. 41. p.

Az 1919. évi XI. néptörvénnyel kapcsolatban azért nem alakulhatott ki érdemi vita, mert nem működött a törvényhozás. Lásd: Az 1910. évi június hó 21-ike hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai. *Képviselőházi Napló*. 1910. XLI. kötet. Budapest, 1918. Athenaeum, 451. p.; Az 1910. évi június hó 21-ikre hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai. *Főrendiházi Napló*. 1910. V. kötet, Budapest, 1919. Athenaeum 234–236. p.

¹⁴ Számos európai állam a hatályos büntető törvénykönyv módosításával szigorította az államellenes bűncselekményeket, de ennek részletes bemutatása nem képezi a tanulmány részét.

¹⁵ HAHNER Péter: *Az USA elnökei*. Budapest, 2012. Animus Kiadó, 185–193. p.

¹⁶ BOROVICKA, Václav Pavel: *Híres politikai merényletek*. Ford. CZAGÁNY Iván. Budapest, 1979. Európa Kiadó, 116–117. p.; FINE, Sidney: *Anarchism and the assassination of McKinley. American Historical Review*, 1955. 4. sz. 780. p.; HAHNER 2012. 192. p.

Vö. JENSEN, Richard Bach: *The battle against anarchist terrorism 1878–1934*. New York, 2013. Cambridge University Press, 237–258. p.

¹⁷ 1902 April 3. New York Criminal Anarchy Act signed, Today in civil liberties history. <https://bit.ly/2PqfTTi>.

¹⁸ Lásd *Harvard Law Review*, 1922. 2. sz. 199. p.; *State Sedition Laws: Their Scope and Misapplicatios. Indiana Law Journal*, 1956. 2. sz. 277. p.

a vádlott bűnösségét: indokolása szerint ugyanis bárki, aki olyan ideológiát támogat, amely azt hirdeti, hogy a kormányt kényszer, erőszak vagy merénylet útján meg kell dönteni, részesi tevékenységet fejt ki, így a tettesekkel azonos büntetéssel sújtható. Ebben az ügyben kérdésként merült fel a védelem részéről, hogy a cselekmény kifejtésekor megvalósult-e az erőszakos vagy egyéb jogtalan elkövetési mód, mert az ügyvéd álláspontja szerint a publikálás egy alapvetően békés cselekmény. Erre a problémára nézve a bíróság a következőt fejtette ki: véleménye szerint a kommunizmus az amerikai polgárok számára visszataszító gondolat, tehát annak bevezetése kizárólag erőszakkal lehetséges. Az elméleti megalapozottságon túl jelen ügyben a gyakorlatban is megjelent ez a körülmény, hiszen egy sztrájk magában hordja az erőszak kialakulásának lehetőségét, emellett pedig a nyomtatásban megjelent felhívás több olyan agresszív kifejezést is tartalmazott, mint a „lázadás”, a „forradalom”, vagy a „harcos” szavak.¹⁹

New York államot követően 1902 áprilisában,²⁰ New Jerseyben is a fentiekhez rendkívül hasonló rendtörvényt fogadott el²¹ a tagállami kongresszus, tekintettel arra, hogy Paterson városában hajtották végre az elnök elleni merényletet. A jogszabály 1. §-a szerint, aki írásban, szóban, nyomtatvány vagy egyéb más módon támogatja valamely kormány erőszakos felforgatását vagy megsemmisítését, vagy aki a fenti módokon erre irányuló kísérletet tesz, vagy bűncselekmény elkövetésére felbújt, büntetett követett el. E deliktum alanyává válhatott továbbá az a személy, aki elégedetlenséget szított a kormánnyal szemben.²² A 2. § alapján e törvény hatálya alá kerülhettek azok a terheltek, akik olyan szervezet tagjává váltak, amelynek célja a kormánnyal szembeni ellenséges hangulat keltése, illetve elősegítése. Emellett ezeknek a mozgalmaknak bármilyen formában történő támogatása hasonló módon bűncselekménynek számított. A büntetőjogi felelősséget a fentiekhez hasonló kriminalizált sajtótermékek is megalapozták: a 3. § szerint ugyanis a törvényi tényállás akkor is megvalósult, ha az 1. vagy a 2. §-ban meghatározott bűncselekményt valamilyen cikkben, könyvön vagy pamfleten keresztül követték el. Ha a vád tárgyává tett írásoknak a megjelenése egy személyhez volt köthető, akkor őt terhelte a felelősségre vonás, ha pedig egy szervezet követte el a deliktumot, akkor a tagságot kellett bíróság elé állítani. Az utolsó törvényi tényállás pedig az elnök, alelnök, a tagállamok kormányzói,

¹⁹ *Harvard Law Review*, 1922. 2. sz. 199–200. p.

²⁰ LEGISLATURE NEW JERSEY: *Acts of the One Hundred and Twenty-Sixth Legislature of the State of New Jersey and Fifty – Eights under the New Constitution*. Trenton N. J., 1902. The J. L. Murphy Publishing Co. Printer, 407. p.

²¹ EVANS, Carolyn: *Immigration After McKinley: How A President's Death Breathed Life into Immigration Policy. Mahurin Honors College Capstone Experience/Thesis Projects*, 2016. Paper 620. 16. p.

²² LEGISLATURE NEW JERSEY 1902. 405. p.

a monarchia államfője elleni merényletet büntette. A büntetési tételek szigorúak voltak, mert az 1–3. § megvalósulása esetén szabadságvesztést és pénzbüntetést is megállapíthattak az ítéletben, de e büntetések együttes kiszabása nem volt kötelező.²³ E körből kiemelkedett a politikai merényletek köre,²⁴ mert ebben az esetben halálbüntetést állapított meg a törvény, amelyet kegyelem esetén életfogytig tartó szabadságvesztésre változtathatott át a bíróság.²⁵

Az államellenes deliktumok körét 1903-ban Wisconsinban is kibővítették. Az új rendtörvény bevezetésében először definiálta az anarchizmus fogalmát: a 4522. § alapján olyan ideológiákat nyilvánított üldözendőnek, amelyek szerint a kormányt erőszak vagy kényszer alkalmazásával kell elmozdítani.²⁶ Ennek módja egyrészt merénylet elkövetésével, másrészt pedig bármilyen jogtalan eszköz alkalmazásával volt megvalósítható. A jogszabály ezt követően több elkövetési magatartást is pönalizált. Először a politikai bűncselekmények támogatását emelte ki, megkülönböztetve négy elkövetési magatartást: az első eset akkor valósulhatott meg, ha valaki a fenti bűncselekményt szóban vagy írásban feldicsérte. A második eset a sajtón keresztül való megvalósítást emelte ki, a harmadik cselekmény pedig az ilyen típusú bűntettek jogszerűségének igazolása volt. Az utolsó törvényi tényállás szerint bűncselekménynek minősült anarchista szervezetekhez való csatlakozás, valamint azok szervezésében való részvétel. A 4522/C. § a kriminalizált sajtótermékek szerkesztőinek, tulajdonosainak és vezetőinek a büntetőjogi felelősségét állapította meg, függetlenül attól, hogy nem ők voltak az anarchista tartalmú írások szerzői. A jogszabály azonban mentesülési lehetőséget biztosított a vádlottaknak abban az esetben, ha a védelem sikeresen bizonyítja, hogy a terhelteknek előzetesen nem volt tudomásuk a tartalom megjelenéséről, a publikálásra nem adtak engedélyt, vagy arra akarattuk ellenére került sor. A következő törvényi tényállás az anarchista mozgalom visszaszorítására irányult: abban az esetben ugyanis, ha két vagy több személy azért gyűlt össze, hogy előadást tartsanak egy szélsőséges ideológia terjesztése érdekében, akkor azoknak a személyeknek a büntetőjogi felelőssége is fennállt, akik önkéntesen, résztvevőként jelentek meg. Ezzel a jogszabály azt az álláspontot juttatta kifejezésre, hogy maga a gyűlés ellentétes a tagállam törvényével. Ezekben az esetekben a büntetési tétel legfeljebb tíz évig terjedő szabadságvesztés vagy ötezer dollárnál kevesebb pénzbüntetés megfizetése volt. De a korábbi rendtörvényekhez hasonló módon a két büntetés együttes alkalmazására is volt lehetőség. Az utolsó büntetési kör alanyai azok a háztulajdonosok, felügyelők, gondnokok stb. voltak, akik az épületet

²³ Uo. 406. p.

²⁴ EVANS 2016. 16.

²⁵ LEGISLATURE NEW JERSEY 1902. 407. p.; EVANS 2016. 16–17. p.

²⁶ EVANS 2016. 17. p.

anarchista mozgalom rendelkezésére bocsátották. Ezzel összefüggésben pedig a feljelentési kötelezettség elmulasztása ugyancsak deliktumnak számított. A jogalkotó a büntetési tételt ebben az esetben enyhébben határozta meg: a tettesek három hónaptól egy évig terjedő szabadságvesztés-büntetésre, illetve száz dollárnál kevesebb pénzbüntetésre számíthattak.²⁷

Az első világháború alatt és azt követően szinte valamennyi tagállam szigorította az államellenes bűncselekmények körét, azzal az eltéréssel, hogy néhány tagállam a katonai hadműveletek hatására az államellenes bűncselekmények körébe beemelte a hadsereggel összefüggő deliktumokat. E körben megemlíthető többek között az 1917 áprilisában elfogadott *Minnesota Sedition Act*, amelyben azokat a cselekményeket pönalizálták, amikor valaki nyilvánosan, szóban vagy írásban arra buzdítja az állampolgárokat, hogy ne tegyenek eleget a hadkötelezettségüknek, vagy ne nyújtsanak az amerikai kormánynak segítséget ahhoz, hogy sikeres legyen a világháborúban. Ebben az esetben a tényállás megvalósulásához legalább öt ember jelenléte volt szükséges.²⁸ Hasonló rendelkezéseket tartalmaztak továbbá a montanai, a kaliforniai²⁹ és a michigani³⁰ törvények is.³¹

A politikai bűncselekmények szigorúbb szabályozására később föderatív szinten is sor került 1917 júniusában, amikor az Amerikai Egyesült Államok belépett az első világháborúba az antanthatalmak oldalán.³² Ez volt az *Espionage Act*,³³ vagyis az ún. Kémtörvény,³⁴ majd 1918-ban a *Sedition Act*,³⁵ az ún. Lázadástörvény.³⁶

²⁷ CROWNHART, C. H.: *Wisconsin Statutes 1921. II. kötet*. Madison, 1921. State of Wisconsin, 2262. p.

²⁸ JENSON, Carol: Loyalty as a Political Weapon. The 1918 Campaign in Minnesota. *Minnesota History*, Summer 1972. 44. p.

²⁹ WHITTEN, Woodrow C.: Criminal Syndicalism and the Law in California 1919–1927. *Transactions of the American Society*, 1969. 4. sz. 4–7. p.

³⁰ FAUE, Elizabeth: Methods of Mysticism and the Industrial Order: Labor Law in Michigan 1868–1940. In FINKELMAN, Paul – HERSCHOCK, Martin J. (eds.): *The History of Michigan Law*. Ohio, 2006. Ohio University Press, 226. p.

³¹ *State Sedition Laws 1956*. 227–228. p.

³² JOHNSON, Paul: *Az amerikai nép története*. Ford. MAKOVECZ Benjamin. Budapest, 2016. Akadémiai Kiadó, 640. p.; SELLERS, Charles – MAY, Henry – McMILLEN, Neil R.: *Az Egyesült Államok története*. Ford. HAHNER Péter. Budapest, 1995. Maecenas Könyvek, 279. p.; HAHNER 2012. 211. p.

³³ SAN PIETRO, Irene: The need for a new Espionage Act, 3. p. <https://bit.ly/328ccha>; HENKEL, Scott: Sedition and Espionage Acts. In DUBOVSKY, Melvyn (ed.): *The Oxford Encyclopedia of American Business, Labor and Economic History*. Oxford, 2013. Oxford University Press. <https://bit.ly/2JLRDWC>; The Espionage Act of 1917. <https://bit.ly/2pBjlcX>; FISCHER, Nick: The Founders of American Anti-Communism. *American Communist History*, 2006. 1. sz. 73. p.; WALLACE, M. G.: Constitutionality of Sedition Laws. *Virginia Law Review*, 1920. 6. sz. 394. p.

³⁴ JOHNSON 2016. 641. p.; SELLERS – MAY – McMILLEN 1995. 281. p.

³⁵ SAN PIETRO 2019. 3. p.; SELLERS – MAY – McMILLEN 1995. 281. p.

³⁶ JOHNSON 2016. 641. p.

Mivel az *Espionage Act* és a *Sedition Act* már a háborús büntetőjog körébe tartozik, nem kerül részletesebb kifejtésre. Megemlítése azért volt indokolt, mert meglátásom szerint a tagállami szintű rendtörvények komoly hatást gyakoroltak a föderatív jogalkotásra.

Bár az amerikai rendtörvények többségét a századforduló után, valamint a fegyveres konfliktusok ideje alatt fogadták el, a két világháború között is alkalmazták a bíróságok, a gazdasági világválság³⁷ és az annak hatására megjelenő sztrájkok ismét jogalapot biztosítottak ezeknek a büntetőeljárásoknak a megindításához.³⁸

1.2. Nyugat-Európa

Az európai kontinensen 1918 után jelentek meg a rendtörvények, amelyek rámutatnak arra, hogy a kommunista, anarchista forradalmak jogalkotói aktivitást váltottak ki, függetlenül attól, hogy nem mindegyik ország szenvedte el a proletárdiktatúra által okozott pusztításokat. A nyugati országok között elsőként Hollandia fogadta el a forradalmak megelőzéséről szóló 1920. évi DCXIX. törvényt, amit a parlament az ún. Vörös Hét eseményeinek a hatására alkotott meg.³⁹ A kielii matrózok felkelését⁴⁰ követően ugyanis 1918 novemberében a holland szociáldemokrata párt elnöke, Pieter Jelles Troelstra⁴¹ lemondásra szólította fel a kormányt, és követelte a hatalom átadását a munkások számára.⁴² A holland kormány hatékonyan kezelte a helyzetet, így a pártvezér által kikiáltott puccs végül sikertelen maradt.

A következő nyugati-európai állam, amely a politikai deliktumok külön törvényben való szigorítása mellett döntött, Svájc volt. A törvényhozás ugyanis 1922 januárjában fogadta el az alkotmányos rend és belső biztonság elleni bűncselekményekről szóló törvényt.⁴³

A weimari köztársaságban,⁴⁴ 1921 júliusában Walther Rathenau külügyminiszter⁴⁵ anarchista merénylet áldozata lett,⁴⁶ melynek hatására a Reichstag 1922-ben rendtörvény útján szigorította a politikai deliktumokat. Ez volt a köztársaság

³⁷ MAGYARICS Tamás: *Az Amerikai Egyesült Államok története*. Budapest, 2008. Kossuth Kiadó, 31–49. p.

³⁸ *State Sedition Laws 1956*. 277–278. p.

³⁹ PELSEY, Caroline M.: Preparations to commit a crime: the Dutch approach to inchoate offences. *Utrecht Law Review*, 2008. 3. sz. 60. p.; PERJÉSSY Mihály: Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló törvényről. *Miskolci Jogásélet*, 1927. 10–12. sz. 20. p.

⁴⁰ KERÉKES Lajos: *A weimari köztársaság*. Budapest, 1985. Kossuth Kiadó, 13–17. p.

⁴¹ Lásd Pieter Jelles Troelstra Article. <https://bit.ly/2JldDRZ>.

⁴² HIJZEN, Constant Willem: The perpetual adversary. How Dutch security services perceived communism (1918–1989). *Historical Social Research*, 2013. 1. sz. 174. p.

⁴³ PERJÉSSY 1928. 70. p.

⁴⁴ SZABÓ István: *Németország alkotmányfejlődése 1806–1945, különös tekintettel az államszerkezeti változásokra*. Budapest, 2002. Szent István Társulat, 163–239. p.

⁴⁵ HAVAS Miksa: *Walther Rathenau*. Budapest, 1929. Bíró Nyomda; FEDERN-KOHLHAAS, Etta: *Walther Rathenau, sein Leben und Wirken*. Dresden, 1927. Reissner.

⁴⁶ BOROVIČKA 1979. 202–204. p.

védelméről szóló törvény,⁴⁷ amelyet ötéves, határozott időre léptettek hatályba.⁴⁸ A jogszabály 1. §-a elsősorban azon bűnszövetségek ellen nyújtott védelmet, amelyek azzal a céllal jöttek létre, hogy a német szövetségi kormány vagy a tartományi szinten működő kabinet tagjaival szemben politikai merényletet kövessenek el.⁴⁹ E rendelkezés kifejezetten szigorúnak tekinthető, ugyanis ha az elkövetők a szervezet céljainak elérése érdekében a deliktumot legalább kísérleti szakaszba juttatták, akkor az 1. § (2) bekezdése szerint nem csupán azok a személyek voltak felelősségre vonhatóak, akik a végrehajtásban részt vettek, hanem azok is, akik tudtak a bűncselekmény elkövetéséről. Tehát a német jogalkotó bevezette az objektív felelősséget az államellenes bűncselekmények körében. Az 1. §-ban pönalizált cselekményekért a bíróság öt évtől életfogytig tartó szabadságvesztést vagy halálbüntetést is kiszabhatott a terheltekre.

A törvény 7. §-a több politikai deliktumot szabályozott, amelyekkel szemben elkövetésük esetén három hónaptól öt évig terjedő börtönbüntetést szabhattak ki. E körbe tartozott az a cselekmény is, amelyet az követhetett el, aki a német szövetségi vagy tartományi kormánytagok ellen valamilyen erőszakos támadást intéz, vagy arra mászt felhív. Büntetendővé nyilvánították a kormánytagokkal szembeni rágalalmazást és a törvényben kriminalizált bűntettek feldicsérését, valamint az elkövetők megjutalmazását is. Emellett minden olyan személy, aki olyan összeesküvésben vett részt, amely a köztársasági államforma megdöntésére irányult,⁵⁰ vagy azt bármilyen formában támogatta, illetve, ha olyan csoporthoz csatlakozott, amely engedély nélkül tartott fegyvert, a rendtörvény hatálya alá került. A 8. § büntetőjogi oltalom alá helyezte továbbá a német nemzetet azáltal, hogy pönalizálta a birodalmi és szövetségi miniszterek nyilvános vagy gyülekezeti előtt megvalósuló szidalmazását és megsértését.

Az 5. § *sui generis* bűncselekménynek minősítette a feljelentési kötelezettség elmulasztását az 1. és 2. §-ban szabályozott bűncselekményekkel kapcsolatban, azzal a kitételrel, hogy a felelősségre vonás alól mentesülnek a terheltek családtagjai és a papok, feltéve, ha mindent megtettek a bűntény megakadályozása érdekében. A 3. § pedig az 1. és 2. § elkövetése céljából létrejött bűnszövetségben részt vevő tagok esetében az önkéntes elállást és a hatóságok előtti feljelentést büntethetőséget megszüntető okként határozta meg.

⁴⁷ JASPER, Gotthard: *Der Schutz der Republik: Studien zur Staatlichen Sicherung der Demokratie in der Weimarer Republik 1922 bis 1930*. Tübingen, 1963. Mohr Siebeck Verlag; VORBAUM, Thomas – BOHLANDER, Michael (eds.): *A modern history of German Criminal Law*. Berlin–Heidelberg, 2014. Springer–Verlag, 161. p.; PERJÉSSY 1927. 20. p.

⁴⁸ A rendtörvény hatályát 1927-ben további két évre meghosszabbították. KOLB, Eberhard: *The Weimar Republic*. New York, 2004. Routledge Press, 46. p.; KERÉKES 1985. 107. p.

⁴⁹ KOLB 2004. 46. p.; KERÉKES 1985. 107. p.

⁵⁰ BARNA Péter: *Az állam belső biztonsága elleni bűntettek*. Budapest, 1958. Közgazdasági és Jogi Tankönyvkiadó, 24. p.

A német rendtörvény büntetési tételei is igen szigorúak voltak, mert a törvényi tényállások esetében meghatározott főbüntetések mellett számos mellékbüntetést is kiszabhatott a bíróság. A 9. § szerint az 1–6. §-ban meghatározott bűncselekmények esetén a pénzbüntetés megállapítása kötelező volt, viszont alkalmazható volt a kitiltás, a hivatalvesztés, külföldi elkövetők esetén az országból való kitoloncolás is. A jogszabály a tettesek felelősségre vonásán túl lehetővé tette azon gyülekezetek és egyesületek feloszlását,⁵¹ valamint olyan politikai tartalmú publikációk elkobzását, ahol fennállt e bűncselekmények elkövetésének a veszélye.⁵² Azonban a Reichstag hiába fogadta el az új szabályozást, Eberhard Kolb német történész véleménye szerint a törvény nem bizonyult hatékonynak a szélsőségek visszaszorítása érdekében, mert a bíróságok számos esetben elzárkóztak a jogszabály alkalmazásától.⁵³ Ezt a véleményt árnyalva emelném ki a Hitler–Ludendorff-csoporttal szembeni büntetőeljárás ítéletét, amit mai napig a weimari köztársaság egyik leghíresebb politikai pereként tartanak számon. A müncheni sörpuccs⁵⁴ elkövetőit a rendtörvény 7. §-ban önállósított köztársaság megdöntésének vádjá miatt tartóztatták le 1923 őszén, majd a bíróság a szervezkedésben részt vett tagok egy részével szemben a leg súlyosabb büntetési tételt szabta ki, ami e törvényi tényállás tekintetében öt év szabadságvesztést jelentett.

1.3. Közép- és Kelet-Európa

Közép-Európában az új nemzetállamok megalapítását követően az államellenes bűncselekményeket rendtörvényben szabályozták,⁵⁵ amelyekkel elsősorban a kommunista pártok működését szándékozták megszüntetni.⁵⁶ Az első ország ebben a térségben a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság volt, ahol 1920 novemberében „az állami közrend és munka védelméről” elnevezés alatt szükségrendeletet bocsátottak ki a társadalmi rendet veszélyeztető mozgalmakkal szemben, emellett büntették a katonaság elleni izgatást is.⁵⁷ Majd a magyar rendtörvény hatálybalépését követően a közbiztonság és államrend cím alatt törvényi szintre emelte az államellenes bűncselekményekre vonatkozó szabályozást.⁵⁸ Az 1. §

⁵¹ [Erstes] Gesetz zum Schutze der Republik. Vom 21. Juli 1922. 14–19. §. A törvény teljes szövegét lásd <https://bit.ly/2k0wRcb>.

⁵² Uo. 20–22. §

⁵³ A szerző kiemelte továbbá, hogy a rendtörvényt a két világháború között elsősorban a kommunistákkal szemben alkalmazták. KOLB 2004. 46. p.

⁵⁴ KEREKES Lajos: *Hitler-puccs a sörházban*. Budapest, 1976. Kossuth.

⁵⁵ KUKLÍK, Jan: *Czech Law in Historical Contents*. Prague, 2015. Karolinum Press, 107. p.

⁵⁶ BARNA 1958. 23–24. p.; ANGYAL 1929. 10. p.

⁵⁷ ANGYAL 1929. 10. p.

⁵⁸ PERJÉSSY 1928. 70. p.

szerint tilos volt a hatóságok elleni erőszakra felhívó és a közrendet veszélyeztető írott sajtótermék, plakát, hirdetemény vagy könyv terjesztése és nyomtatása. A tényállás az elkövetési magatartás és tárgy mellett külön nevesítette az írásbeli és szóbeli kommunista, anarchista propagandát, valamint azokat a megnyilvánulásokat, amelyek erőszakot és terrort hirdetve az állam politikai és gazdasági rendje ellen irányultak. A 2. § szerint büntetendő volt olyan társulat megszervezése, támogatása, vagy az abba való csatlakozás, melynek célja a bolsevizmus, anarchizmus, vagy terrorizmus kiépítése, emberölés előkészítése és végrehajtása vagy az államhatalom jogellenes megszerzése. A 3. § pedig ehhez kapcsolódóan ezeknek a szervezeteknek az épületek átengedését és bérbeadását pönalizálta. A 4. § a hadsereg rendjét volt hivatott védelmezni az antimilitarista izgatás különböző formái ellen, továbbá büntetőjogi felelősséget állapított meg a hadianyag gyártásának és a katonaság ellátásának bármilyen formában történő akadályozása esetén. E büntettek előkészületi és kísérleti szakasza is a rendtörvény hatálya alá került. Az 5. § szerint az követett el bűncselekményt, aki olyan külföldi cégekkel vagy magánszemélyekkel tartotta a kapcsolatot, akik pénzügyi támogatást folyósítottak számára az előzőekben kifejtett törvényi tényállások sikeres végrehajtása érdekében. Ugyanez a bűncselekmény fordított értelemben is büntetendő volt azon belföldi személyekkel vagy szervezetekkel szemben, akik külföldieket támogattak e cél elérése érdekében. A 6. § az engedély nélküli fegyver és robbanóanyagok gyártását és gyűjtését vagy elrejtését szankcionálta, míg a 7. § az előző pontoktól függetlenül az emberölés valamennyi stádiumát súlyosabb büntetéssel sújtotta. Valamennyi tényállást a törvény halálbüntetéssel vagy húsz évig terjedő fegyházbüntetéssel sújtotta. A jogszabály további része megtiltotta a köztisztviselőknek és a katonáknak a sztrájkot, valamint olyan jelvények, zászlók használatát, amelyek az alkotmányos rend megdöntését támogatták.⁵⁹

A magyar Átv. hatálybalépését követően Csehszlovákiában 1923 márciusában fogadták el a köztársaság védelméről szóló 1923. évi L. törvényt.⁶⁰ A jogszabály kodifikálásának előzménye Alois Rasin pénzügyminiszter elleni anarchista merénylet volt.⁶¹ A törvény megalkotását azonban belpolitikai feszültségek nehezítették: az új törvényi tényállásokkal ugyanis nem csupán a radikális mozgalmakat, hanem az ott élő kisebbségek politikai mozgásterét is igyekeztek

⁵⁹ Uo. 76–78. p.

⁶⁰ KÉPESSY Imre: A büntetőjog fejlődésének tendenciái a két világháború közötti Csehszlovák Köztársaságban. In GOSZTONYI Gergely – RÉVÉSZ. T. Mihály (szerk.): *Jogtörténeti parerga II. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2018. ELTE Eötvös Kiadó, 145. p.; KARABEC, Zdeněk – VLACH, Jiří (eds.): *The Criminal Justice System in the Czech Republic*. Prague, 2011. Institute of Criminology and Social Prevention, 6. p.; PERJÉSSY 1927. 20. p.

⁶¹ BOROVICKA 1979. 319. p.; *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. 158. sz. 3. p.

visszaszorítani. A felvidéki németek mellett⁶² a magyar közvélemény is hasonlóan negatívan fogadta a rendtörvény tervezetét, mert a kisebbségi jogok ismételt korlátozásától tartottak.⁶³

Az új szabályozás 1–2. §-a a köztársaság elleni összeesküvéseket pönalizálta, amelyről elmondható, hogy ez esetben kísérleti és előkészületi jellegű cselekmények önálló deliktumként való szabályozására került sor. Tehát az valósította meg a tényállásszerű magatartást, aki kísérletet tett az alkotmányos rend megdöntésére, a köztársasági államformának, valamint az ország egységének és függetlenségének a megváltoztatására. A büntetőjogi felelősség abban az esetben is fennállt, ha a terhelt tevékenysége arra irányult, hogy az állam területét más országhoz csatolják. A deliktum büntetési tétele kirívóan szigorúnak tekinthető, ugyanis az elkövetési magatartásokat öttől húsz évig, vagy akár életfogytig terjedő „súlyos tömlöccel”⁶⁴ kellett sújtani. Emellett ugyanezt a büntetést követte el az is, aki a köztársasági elnököt, annak helyettesét, a parlamentet vagy Kárpátalja kormányzóját hivatalának betöltése során próbálta meg erőszakos módon ellehetetleníteni.

A rendtörvény 3. §-a a köztársaság biztonságának a veszélyeztetését szankcionálta, melynek (1) bekezdés szerinti lényege, hogy valaki a köztársaságot háborúnak, vagy más állam ellenséges magatartásának teszi ki, növelve ezáltal az ország katonai megszállásának veszélyét. A törvényi tényállás alapján levonható az a következtetés, hogy ez a büntett egy „konkrét veszélyeztetési deliktumnak” minősült, ugyanis az elkövetési magatartás eredményeként az országra nézve közvetlen veszélyt jelentő állapot jön létre.⁶⁵ A büntetési tétel ez esetben öttől tíz évig, súlyosabb esetben tíztől húsz évig terjedő szabadságvesztés volt. Ugyanezen § (2) bekezdése a veszélyhelyzet egy másik formáját szabályozta, mely szerint, aki a belbiztonság megrendítése érdekében fegyveres felkelést szervez vagy támogat, bűncselekményt követ el, és egytől öt évig, súlyosabb esetben öttől húsz évig terjedően szankcionálható. A 2. §-hoz hasonlóan az előkészületi szakasz, nevezetesen a bűnszövetség létrejötte is a rendtörvény hatálya alá került. A 3. §-hoz hasonló veszélyeztetési cselekményeket a III. fejezetben is szabályozott a jogalkotó: az egyik a 24. §-ban található köztársaság védelmének a veszélyeztetése, ami a külföldre történő fegyver kivitt és a csehszlovák állammal kapcsolatos információk külföldi közlését büntette. A 25. § pedig a közigazgatási szervek büntetőjogi felelősségét állapította meg arra az esetre, ha kötelezettségük elmulasztása által veszélyeztetik a csehszlovák

⁶² *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. 176. sz. 2. p.

⁶³ *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. 175. sz. 1. p.; *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. 181. sz. 1. p.

⁶⁴ Ez a megjelölés a fegyvénzfokozatot jelentette.

⁶⁵ BELOVICS ERVIN – GELLÉR BALÁZS – NAGY FERENC – TÓTH MIHÁLY: *Büntetőjog I. Általános rész*. Budapest, 2012. HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 184. p.

állam közérdekeit. Ez utóbbi két tényállás kapcsán a rendtörvény pénzbüntetést helyezett kilátásba.

A rendtörvény II. fejezete a Csemegi-kódexhez hasonló⁶⁶ államellenes deliktumokat állapított meg: pönalizálta a hazaárulást, az államtitok megsértését, a kémkedést, a hűtlenséget, továbbá a közhatalmat gyakorló személyekkel szembeni erőszakot.⁶⁷ Ez utóbbi esetben kiemelésre érdemes a 10. §, ugyanis e szabályozás szerint a köztársasági elnökkel, a miniszterelnökkel, a kormánytagokkal vagy Kárpátalja kormányzójával, a bírókkal szembeni agresszív fellépés nem csupán élet elleni támadás lehetett, hanem a hatáskörük kisajátítására irányuló kísérlet is. A 11. § külön védelemben részesítette a köztársasági elnök és helyettese becsületét: így, aki velük szemben becsületsértést követett el, vagy őket köznevetség tárgyává tette, államellenes cselekményt valósított meg. Az I. és a II. fejezetben nevesített deliktumokkal összefüggésben a feljelentési kötelezettség elmulasztása is önálló törvényi tényállásként került szabályozásra.

A törvény III. fejezete a közrend elleni és az antimilitarista izgatás különböző formáit tartalmazta. A 13. § az engedély nélküli fegyverkezést szankcionálta, amely fegyverek, mérgező anyagok, kézigránatok megszerzését, átadását, terjesztését, gyűjtését, valamint ezen anyagok birtokában fegyveres csoport létrehozását jelentette, amelyet a jogalkotó egy hónaptól egy évig terjedő szabadságvesztéssel sújtott. A 14. §-ban szabályozott közrend megsértése címet viselő törvényi tényállások az izgatás különböző formáit taglalták: ezek közé tartozott az állam berendezkedése, a köztársasági államforma elleni lázítás, az eltérő nemzetiségű, nyelvű, vallású személyekkel szembeni uszítás, valamint ellenük irányuló bűncselekményre felhívás, a köztársaság, a nemzet vagy valamely nemzetiség megszegyenyítése. A tényállások elkövetési módként tüntették fel a nyilvánosságot és a több személy előtt történő végrehajtást. A büntetési tételek pedig nyolc naptól két évig terjedő szabadságvesztés-büntetések voltak. A 16–20. §-ok olyan cselekményeket szankcionáltak, mint a bűncselekmény jóváhagyása, az ellenséges hatalommal való szövetségkötés, az állhírterjesztés, valamint a korábbiakban már említett alkotmányos szervek és közhivatalt betöltő személyekkel szembeni súlyos tiszteletlenséget. E körből külön kiemelés érdemel a 19. §, amely a Habsburg-restaurációra irányuló bármilyen tevékenységet bűncselekménynek nyilvánított.

A csehszlovák rendtörvény kiemelt céljának tekintette a hadsereg védelmét, ami a jogszabály 21–24. §-ban érhető tetten. Deliktumnak nyilvánították ugyanis a katonai bűncselekmények elkövetésre felhívást és az abban való segítségnyújtást, az idegen állam hadseregébe való engedély nélküli toborzást, illetve

⁶⁶ KÉPESSY 2018. 145–146. p.

⁶⁷ FROMMER, Benjamin: *National Changing: Retribution against Nazi Collaborators in Postwar Czechoslovakia*. Cambridge, 2005. Cambridge University Press, 79. p.

a haderőről, a háborúról szóló engedély nélküli, sajtóban történő hírközlést is. Ez utóbbi körbe a köztársasági államformával kapcsolatos információ átadása is büntettnek minősült. A szankciók ebben az esetben is szabadságelvonó büntetések voltak.⁶⁸

A szélsőséges ideológiák megerősödése Romániában is érzékelhető volt. Megemlíthető többek között Max Goldstein és társainak az ügye, akik 1920 decemberében merényletet követtek el az igazságügyi miniszterrel szemben, aki az esetet követően életét veszítette.⁶⁹ A politikai gyilkosságok mellett a bolsevik ideológia terjedése is veszélyt jelentett, ugyanis 1924 szeptemberében a román kommunista párt államcsínyt hajtott végre annak érdekében, hogy Dél-Besszarábiát a Szovjetunióhoz csatolják.⁷⁰ Ezekkel az eseményekkel párhuzamosan a szélsőjobb is fokozatosan megerősödött,⁷¹ amit az is bizonyít, hogy párhuzamosan több fasiszta jellegű mozgalom is működött országszerte: Amos Francu ügyvéd 1919-ben alapította meg a Kereszttestvériség nevű szervezetet,⁷² 1923-ban Alexandru C. Cuza közgazdász, egyetemi tanár⁷³ nevéhez volt köthető a Nemzeti Keresztény Védelmi Liga⁷⁴ és a Keresztény Főiskolások Egyesületének a megindítása.⁷⁵ Ezek közül a legjelentősebb szervezkedés Corneliu Zelea Codreanu által 1927-ben létrehozott Szent Mihály Arkangyal Légió⁷⁶ volt,⁷⁷ amelynek nevéhez számos politikai büntetett köthető. A mozgalom kifejezve azt, hogy a román alkotmányos rend adta kereteken kívül szándékozott átvenni a hatalmat, 1930 márciusában megalapította a Vasgárda nevű szervezetet.⁷⁸ Tevékenységük visszaszorítása érdekében az állam számos büntető-eljárást kezdeményezett a Kapitánnyal⁷⁹ és társaival szemben, az esküdtszék azonban minden alkalommal felmentő ítéletet hozott ügyükben, amely azt bizonyítja, hogy a Gárda a két világháború között jelentős társadalmi támogatást

⁶⁸ A törvény szövegét lásd <https://bit.ly/3fMqqB3>.

⁶⁹ MISKOLCZY Ambrus: *A Vasgárda születése. Századok*, 2014. 4. sz. 866. p.; Uő: *A Vasgárda 1927–1937. I. kötet*. Budapest, 2015. Gondolat Kiadó, 37. p.

⁷⁰ MISKOLCZY 2015. 39. p.; BALOGH László: *Románia története*. Budapest, 2001. Aula Kiadó, 73. p.

⁷¹ BALOGH 2001. 62. p.

⁷² MISKOLCZY 2014. 868. p.

⁷³ ORMOS Mária: *A Vasgárda. Történelmi Szemle*, 1982. 3. sz. 429. p.; BALOGH 2001. 62. p.

⁷⁴ BALOGH 2001. 63. p.

⁷⁵ ORMOS 1982. 432.

⁷⁶ BALOGH 2001. 64. p.; IORDACHI, Constantin: *A Vasgárda: karizma, politikai és erőszak Romániában 1927–1941*. Ford. DUDIK Annamária Éva. Budapest, 2017. L'Harmattan Kiadó; IPERCO, Alexandru: *A Vasgárda árnyékában*. Ford. SALA József. Budapest, 1971. Kossuth; FATU, Mihai – SPALATELU, Ion: *A Vasgárda – fasiszta típusú terrorszervezet*. Ford. BARABÁS Sándor – BÁNTÓ István – LŐRINCZ Kálmán – RÁCZ Miklós – ZSIGMOND Kálmán. Bukarest, 1971. Politika Kiadó.

⁷⁷ ORMOS 1982. 433. p.; MISKOLCZY 2015. 37. p.; MISKOLCZY 2014. 873. p.; MISKOLCZY Ambrus: *A Vasgárda színre lép. Holmi*, 2013. 1. sz. 83. p.; DJUVARA, Neagu: *A románok rövid története*. Ford. HORVÁTH Andor. Kolozsvár, 2015. Koinónia, 335–336. p.

⁷⁸ BALOGH 2001. 64. p.

⁷⁹ A Vasgárdán belül így hívták Codreanut. MISKOLCZY 2014. 873. p.

tudhatott magáénak.⁸⁰ Vagyis hiába szigorította az államellenes bűncselekmények körét több alkalommal is a román parlament, azt a Légióval szemben nem tudták sikeresen alkalmazni.

A törvényhozás 1924 decemberében egy, a büntető törvénykönyvet kiegészítő jogszabályt fogadott el. Ez volt a közcsend és a köznyugalom elleni újabb bűncselekmények megtorlásáról szóló 1924. évi XIX. törvény,⁸¹ amelyet megalkotójáról, Gheorghe Gh. Marzescu igazságügyi miniszterről neveztek el.⁸² Fontos azonban kiemelni, hogy a többi rendtörvénytől eltérően, a román szabályozás nem csupán a politikai deliktumok körében alkotott új törvényi tényállásokat, hanem számos közönséges bűncselekmény szigorúbb felelősségre vonását is lehetővé tette. Ennek következtében a Marzescu-törvényben csak a 11. § volt államellenes büntettnek tekinthető, amely konkrétan nevesítette a kommunista forradalmat mint az államra és társadalomra komoly veszélyt jelentő politikai ideológiát.⁸³ E jogszabályhely szerint valaki, aki azzal a céllal létesít kapcsolatot külföldi személlyel vagy szervezettel, hogy az ő segítségükkel és utasításukkal előkészítse a proletárdiktatúrát, valamint azok, akik a román társadalmi és politikai rend megdöntése céljából terrorista cselekményt követnek el, egy évtől tíz évig terjedő szabadságvesztéssel és 10 000–100 000 lejig terjedő pénzbüntetéssel sújtandóak. Látható tehát, hogy e bűncselekmény büntetési tételei is igen szigorúak voltak, hiszen a jogalkotó egyszerre két büntetési nem kiszabását is kötelezővé tette.⁸⁴

A román rendtörvényt két alkalommal is módosították új bűncselekményi körök megalkotásával, valamint a már létező törvényi tényállások szigorításával. Elsőként 1927 novemberében került sor a jogszabály kibővítésére, amikor dinasztiaválság alakult ki az országban Károly trónörökös lemondását követően.⁸⁵ Ennek hatására bekerült a törvénybe egy olyan kerettényállás, mely szerint minden olyan cselekmény bűncselekmény, amely a király személye, a trónöröklési rend és a régens tanács összetételének a megváltoztatására irányul. Megállapítható tehát, hogy ebben az esetben az erőszakos elkövetési mód nem vált a szabályozás részévé. A következő törvényi tényállás 1930-ban került be a rendtörvénybe, amellyel a „jogrend vagy a kormányzási forma megváltoztatására irányuló” hamis állítások terjesztését vagy a köznyugalomnak e célból

⁸⁰ ORMOS 1982. 426. p.

⁸¹ VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, 2018. Forum Iuris, 419. p.; ANGYAL 1929. 11. p.; PERJÉSSY 1927. 20. p.

⁸² GEORGHE, Constantin – SERBU, Miliana: *Ministrii de interne (1862–2007)*. Bukarest, 2007. Editura Ministerului Internelor și Reformei Administrative, 193. p.

⁸³ VERESS 2018. 420. p.

⁸⁴ BONCIU, Gheorghe: *Istoria dreptului românesc*. Bukarest, 2009. Ars Academica, 353. p.

⁸⁵ DJUVARA 2015. 331. p.

történő megzavarását pönalizálta.⁸⁶ Az új büntettek kodifikálása mellett a jogalkotó kiegészítette a 11. §-t azzal a fordulattal, mely szerint az a személy is a jogszabály hatálya alá tartozik, aki a közbiztonságot nyugtalanság felkeltésével veszélyezteti.

A román törvényhozás az állam védelmét nem látta biztosítottnak a fenti törvénymódosítások elfogadásával sem, mivel az 1930-as években a szélsőséges ideológiák ismételten megerősödtek a társadalomban.⁸⁷ Ezért 1933 februárjában a kormány felhatalmazta Gheorghe Mironescu belügyminisztert,⁸⁸ hogy ismételten nyújtson be egy javaslatot a hatályos szabályozás szigorítása érdekében.⁸⁹ A későbbi parlamenti vita során azonban számos ellenzéki párt támadta az új büntetőjogi kodifikációs törekvéseket: a román liberális párt⁹⁰ mellett elsősorban a kisebbségi magyar, német és ukrán képviselők tiltakoztak.⁹¹ Az ellenzéki pártok és a sajtó tiltakozása ellenére a parlament végül elfogadta az új rendtörvényt⁹² a közcsend és a köznyugalom elleni bűncselekmények megtorlásáról néven. E jogszabály Marzescu-Mironescu néven vonult be a román jogtörténetbe, és ez volt az első olyan külön törvény, ahol kifejezetten csak államellenes bűncselekmények jelentek meg. Az új szabályozás 1. §-a szerint vétségnek minősült „minden olyan megegyezés, amely személy, vagyon vagy nemzetbiztonság elleni bűncselekmény előkészítésére, illetve elkövetésére irányult, és amelynek célja egy bizonyos társadalmi osztály másik társadalmi osztály fölötti diktatúrájának erőszakos felállítása, vagy egy bizonyos társadalmi osztály erőszakos megszüntetése”. Büntettnek nyilvánítottak továbbá minden olyan cselekményt, amely a román társadalmi rend erőszakos megdöntésére irányult.⁹³

E bűncselekményi kör tekintetében az utolsó szigorításra 1934 áprilisában került sor, amelyet Ion Gheorghe Duca miniszterelnök elleni sikeres merényletet⁹⁴ követően fogadott el a román parlament,⁹⁵ az állami rend védelméről szóló törvény elnevezéssel. E jogszabály felhatalmazta a minisztertanácsot azoknak a politikai szerveződéseknek a feloszlására, amelyek programjuk vagy

⁸⁶ VERESS 2018. 420. p.

⁸⁷ Uo. 421. p.

⁸⁸ Gheorghe Mironescu 1933-ban miniszterelnök-helyettes is volt. NICOLESCU, Nicolae C.: *Enciclopedia șefilor de guvern ai României (1862–2006)*. Bucharest, 2006. Editura Meronia, 259–260. p.

⁸⁹ *Erdélyi Lapok*, 1933. 41. sz. 2. p.

⁹⁰ *Erdélyi Lapok*, 1933. 49. sz. 5. p.

⁹¹ *Erdélyi Lapok*, 1933. 62. sz. 5. p.

⁹² *Erdélyi Lapok*, 1933. 56. sz. 5. p.

⁹³ VERESS 2018. 421. p.

⁹⁴ MARCU, Liviu P. (szerk.): *Istoria dreptului românesc. II. kötet*. Bukarest, 1987. Editura Academiei Republicii Socialiste România, 400. p.

⁹⁵ *Keleti Újság*, 1934. 79. sz. 1. p.

ideológiájuk miatt veszélyeztetik az állami és társadalmi rendet. Emellett e csoportosulások anyagi támogatását, valamint az abban való tevékeny részvételt is pönalizálták. Ennek a rendtörvénynek a büntetési rendszere a korábbiakhoz hasonló módon lehetővé tette a szabadságvesztések mellett olyan mellék-büntetések kiszabását, mint a közügyektől eltiltás, az oktatási intézményekből való kizárás és a kitiltás.⁹⁶ E jogszabállyal szemben még a román pártok is tiltakoztak, arra hivatkozva, hogy a szabadságjogok ismételt korlátozására kerül sor.⁹⁷ Az erdélyi magyar sajtó pedig abbéli véleményét hozta nyilvánosságra, mely szerint az új szabályozás komoly egzisztenciális veszélybe sodorhatja a politikai újságírókat, ugyanis ha olyan tartalmú cikket hoznak nyilvánosságra, amely a rendtörvény hatálya alá tartozik, akkor a terheltet akár el is tilthatják a munkavégzéstől.⁹⁸

Észtországban jelent meg a büntetőjogi szabályozásban a rendtörvény, melynek előzménye, hogy 1924 decemberében közel 300 tallinni orosz munkás megpróbálta felvenni a kapcsolatot a Szovjetunióval a Vörös Hadsereg behívása érdekében.⁹⁹ E kudarcba fulladt kísérletet követően azonban az észttörvényhozás 1925 februárjában elfogadta a közrend védelméről szóló 1925. évi VII. törvényt,¹⁰⁰ betiltva ezzel minden olyan tevékenységet, ami az Észttársaság alkotmányos vagy társadalmi rendjének a megváltoztatására irányult, vagy amelynek célja az ország függetlenségének megszüntetése volt. A jogszabály 1. §-a pönalizálta továbbá az ország megszüntetését pozitív színben feltüntető propagandát is. A 2. § pedig lehetővé tette a Belügyminisztérium számára azoknak a szakszervezeteknek, egyesületeknek, társaságoknak és egyéb csoportoknak a betiltását, amelyek az 1. § szerinti bűncselekményeket követtek el. Ennek hatására 1925-ben kitiltották a kommunista országgyűlési képviselőket az észtt parlamentből, majd a pártot is betiltották.¹⁰¹

⁹⁶ VERESS 2018. 422. p.

⁹⁷ *Keleti Újság*, 1934. 78. sz. 1–2. p.

⁹⁸ *Keleti Újság*, 1934. 88. sz. 1. p.

⁹⁹ WALTER, Hannes: Uprising of December 1, 1924. *Baltic Defence Review*, 1999. 2. sz. 129–140. p.; Estonia, History Article. <https://bit.ly/2lCG9eC>.

Vö. SUNILA, August: Восстание 1 декабря 1924 года. Опыт Коммунистической партии Эстонии в подготовке и проведении вооруженного восстания эстонского пролетариата 1924 года и его историческое значение, 1982. Eesti Raamat; SAAR, J.: *Enamlaste riigipöörde katse Tallinnas 1. detsembril 1924*. Tallinn, 1925. Valvur.

¹⁰⁰ Barna Péter e törvényt az állami rend védelme címmel említette könyvében, azonban magyar tükörfordítás ettől némileg eltér. BARNA 1958. 24. p.

¹⁰¹ *Vaba Maa (Szabad Föld)*, 1925. 39. sz. 1. p.

Összegzés: a rendtörvények közös jellemzői

A 20. századi történelmi események hatására merült fel a büntetőjogban az ún. rendtörvények szükségessége, amely álláspontom szerint a következőképpen definiálható: olyan külön törvény, amely egy adott országban történő alkotmányos változások megszilárdítása, valamint a radikális csoportok visszaszorítása érdekében szigorította a politikai bűncselekmények törvényi tényállásait és az ahhoz kapcsolódó büntetési tételeket. Fontosnak tartom továbbá kiemelni, hogy a rendtörvény fogalmát az is árnyalta, hogy azt milyen állam fogadta el. Voltak ugyanis olyan országok, ahol nem változtatták meg az alkotmányos rendszert, csupán a radikális politikai csoportokkal szemben akartak határozottabban fellépni. Magyarországhoz hasonlóan azonban Európában számos ország új államformát kiáltott ki 1918 után, ami magával hozta a szélsőségek megerősödését is.

A rendtörvény fogalma azonban jóval többet jelentett, mint a politikai szélsőségekre adott válasz, ugyanis a jogszabályok összehasonlításából látható, hogy számos ponton azonos dogmatikai jellemzőkkel bírtak. Az elkövetést motiváló államellenes, radikális politikai ideológia mint erőszakos elkövetési mód, az önálló tettesség, valamint az objektív felelősség szabályozása olyan sajátosságok voltak, amelyek valamennyi, a politikai bűncselekményeket szabályozó külön törvényben megjelentek. Kiemelendő továbbá, hogy ezek a jogszabályok számos új törvényi tényállást is beemeltek az akkor hatályos büntetőjogi rendszerekbe: ilyen volt többek között a politikai merényletek, az antimilitarista izgatás és a nemzetet, az államfőt vagy más hivatalos személyeket sértő és rágalmazó kijelentések önálló deliktumként való szabályozása. További fontos reformnak tekinthető az előkészületi cselekmények *sui generis* bűncselekményként való meghatározása, különös tekintettel a politikai bűncselekmények elkövetésére létrejött radikális csoportok üldözésére. Meglátásom szerint ezek a hasonlóságok lehetővé teszik azt, hogy a rendtörvény egy esetlegesen használt kifejezés helyett egy elfogadott jogtörténeti terminus technicussá váljon.

A fent ismertetett jogalkotási technikák jelentek meg a magyar rendtörvényekben, különös tekintettel a Horthy-korszakban alkalmazott és sokat vitatott Átv.-ben is. Így összességében elmondható: a politikai deliktumok külön törvényben való szigorítása globális standardként jelent meg a múlt században, amelybe Magyarország is teljes mértékben beleilleszkedett.

Heil Kristóf Mihály*

**„A NÉP IS NEMZETTÉ
TÖKÉLETESÍTTEK.”
A MAGYAR BÜNTETŐ
TÖRVÉNYKÖNYV TERVEZETÉNEK
VÁRMEGYEI ÉSZREVÉTELEI,
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
NÓGRÁD 1831–1832-ES
MUNKÁJÁRA**

Előzmények

Európa újkori jogfejlődése a büntetőjog területén is szemléletes volt. A felgyorsult társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális folyamatok végérvényesen megváltoztatták a kontinens évszázados arcélét. Az abszolutista állam adminisztrációjának professzionalitása képessé tette a hatalmat a – lélekszám növekedéséből és a vagyoni gyarapodásból következő – megszorított számú bűncselekmények elkövetőinek felkutatására és törvény elé állítására.

A felvilágosodás hatására a jogalkotó humanizálta és racionalizálta a büntetéseket. Megszüntette a tortúrát, sőt helyenként a halálbüntetést is meghaladottnak találta. A törvényeket kidolgozó jogtudósok újszerű eljárási szabályok, új bűncselekmény-fogalom és dogmatika kidolgozásán is fáradoztak.

A magyar jogfejlődést sajátos megkésetttség vagy inkább hátráltatottság jellemezte. A török és az osztrák szorongatásában élve, ez utóbbival összefüggésben a Habsburgokkal szembeni alkotmányos ellenállás eszközeként történő megnyilvánulás keretében, átfogó szabályozás hiányában a rendi korszak végéig a szokásjog határozta meg a magyar jogéletet. A *Hármaskönyv* gyakorlatán alapuló és a *Praxis Criminalis* hatását is tükröző sajátos helyi és területi partikuláris jog alakult ki.¹

* Tudományos segédmunkatárs, MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH). ORCID ID: 0000-0001-5334-7946.

¹ BÉLI Gábor: *A magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest, 2009. Dialóg Campus Kiadó, 149. p.; BALOGH Elemér: A magyar büntetőjog-tervezetek szerkezeti fejlődése. In TÓTH Károly (szerk.): *Tanulmányok Dr. Nagy László egyetemi tanár születésének 90. évfordulójára. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Iuridica et Politica*. Tomus LXIV. Szeged, 2004. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos bizottsága, 28. p.

Az első egységesítési kísérletre a 17–18. század fordulójáig kellett várni, amikor III. Ferdinánd 1687-ben az országgyűlés elé vitte az Alsó-Ausztria számára kiadott büntető rendtartás megvitatását, amelyet a diéta nem fogadott el, ahogy Bencsik Mihály 1712-es büntető törvénykönyvtervezetét sem, így hosszú évtizedekig elodázódott a büntetőjog megreformálása.²

A II. József (1780–1790) halálát követő éveket a jozefinista büntetőpolitika bukása és a nemesség reformellenessége jellemezte. A rendek egy hangos csoportja követelte a régi jogok visszaállítását, a vármegyék az igazságszolgáltatás és a közigazgatás egysége mellett érveltek. A rendek ellenállása dacára a büntetőjogi reform nem került le a napirendről. Az új – elődjénél kompromisszumkészebb – uralkodó, II. Lipót (1790–1792) szintén elkötelezett volt a büntetőjog „felvilágosult” modernizálása mellett. Az ügyet az 1790–1791. évi országgyűlés vette újfent napirendre. A diéta visszavonta – kvázi megerősítve a „nevezetes tollvonást” – a *Sanctio Criminalis Josephinát*, valamint felállította az ún. országos regnicolaris deputációt azzal a céllal, hogy készítse elő – egyebek mellett – a büntetőjog kodifikációját.³ Bár a javaslat 1795-ig elkészült, Lipót korai halála (1792. március 1.), az új uralkodó, I. Ferenc (1792–1835) merev politikája, valamint a bel- és külpolitikai játéktér alakulása mind odavezettek, hogy az elkészült törvénytervezetek évtizedekre ad acta a Kancellária levéltárába és nem az országgyűlés napirendjére kerültek.⁴ Osztozott e sorson az 1795. évi tervezet korszerűsítésére összehívott újabb országos bizottság 1829-re elkészült munkája is.⁵ A törvényhatóságok a büntetőjog területén elsősorban

² BÉLI 2009. 149. p.; VARGA Csaba: *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség*. Budapest, 1979. Akadémiai Kiadó, 39–102. p.; MEZEY Barna: *A börtönügy a 17–19. században. A börtön európai útja*. Budapest, 2018. Gondolat Kiadó, 273–312. p.

³ E bizottság munkájáról bővebben lásd HAJDU Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntető Btk. tervezet*. Budapest, 1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

⁴ A 1795-ös operátumok hazai és nemzetközi hátteréről lásd ERDŐDY Gábor: *A rendszeres országgyűlési bizottsági munkálatok hazai és nemzetközi kontextusa*. In HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok*. (Kézirat, megjelenés alatt); HEIL Kristóf Mihály: *A polgári átalakulás előzményei: az operátumok rövid története (1791–1832)*. In Uő (szerk.): *Az országbírói bíráskodástól a koncepciók pereikig. Szemelvények egy új jogtörténeti generáció kutatásaiból*. (Kézirat, megjelenés alatt).

⁵ Az 1827:8. tc. által felállított elaborátum monografikus feldolgozása még várat magára, de Balogh Elemér számos tanulmányt publikált már a témában. A teljesség igénye nélkül: BALOGH Elemér: *A magyar büntetőjogi kodifikáció genezise*. In MÁTHÉ Gábor – MENYHÁRD Attila – MEZEY Barna (szerk.): *A kettős monarchia. Die Doppelmonarchie*. Budapest, 2018. ELTE Eötvös Kiadó, 247–277. p.; BALOGH Elemér: *Gondolatok a szabadságvesztésről első büntetőjogi operátumaink tükrében*. In GOSZTONYI Gergely – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Jogtörténeti parerga II: Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2018. ELTE Eötvös Kiadó, 19–25. p.; BALOGH Elemér: *Eljárásjogi alapelvek az 1830. évi magyar büntető törvénykönyv-tervezetben*. In JUHÁSZ Zsuzsanna – NAGY Ferenc – FANTOLY Zsanett (szerk.): *Sapientia sat. Ünnepi kötet Dr. Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára*. Szeged, 2012. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 25–33. p.; BALOGH Elemér: *Az anyagi büntetőjog egyes intézményei első kódextervezeteinkben*. In SZABÓ Imre – TÓTH Károly (szerk.): *Tanulmányok Dr. Besenyey Lajos egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, 2007. Szegedi Tudományegyetem, 9–24. p.; BALOGH

– a házipénztáraitak feltve – ellenezték a szabadságvesztés-büntetés általánossá nyilvánítását, mivel a rabok tartási költsége túlzott terhet jelentett volna a börtönt kezelő úriszékerekre, önkormányzatokra vagy törvényhatóságokra, emellett a szabadságvesztés ellen szóló érveként hozták fel, hogy az leköti és elvonja a munkaerőt a családtól és csökkenti az adóalapot is, a hatóságok költségeit pedig növeli. Ezért a súlyos bűncselekmények elkövetőire fenntartották volna a halálbüntetést, miközben a kiskriminálisokra a testfenyítő büntetéseket javasolták a börtön kiváltására. A szabadságvesztés-büntetés általánossá válása esetén az elképzelés szerint a legfeljebb három évre elítélteknek a vármegye közmunkáin (másodlagos utak építése és karbantartása, mocsarak lecsapolása stb.) kellett volna dolgozniuk, míg a hosszabb büntetést töltőket bányamunkára kötelezték volna.⁶

Az archivált törvénytervezetek nyilvánosságukat csupán a törvényhatóságok sikeres agitációjának köszönhatték, amelynek nyomán az 1830-as rövid koronázó országgyűlés elrendelte az operátumok kinyomtatását, illetve engedélyezte azok törvényhatósági megvitatását és szabad véleményezését, amely feladatoknak a vármegyék – fellelegezve a cenzúra szorításából – 1831 és 1832 között tettek eleget.⁷ Tanulmányomban a továbbiakban az országos büntető törvénykönyvi javaslatokat véleményező vármegyei operátumok eredményeire koncentrálok, különös tekintettel a nógrádi véleményekre. A következőkben a törvényhatósági észrevételek elemzésekor azokra a javaslatokra fókuszálok, amelyek a leginkább foglalkoztatták a korabeli megyei közvéleményt, úgymint a jogegyenlőség, a halálbüntetés eltörlése, a „privilegizált községek” büntetőhatósága, vagy a hűtlenség mellékbüntetéseként kiszabható jószágvesztés kérdései. A fenti példálózó felsorolásból is kitűnhet, hogy a megyei észrevételek jellemzően nem dogmatikus komplex büntető törvénykönyvtervezeteket készítettek, hanem talán inkább a cenzúra nyomása alól felszabadulván a közvélemény akut kérdéseit kívánhatták orvosolni.

Elemér: A szabadságvesztés jogintézménye az 1830. évi magyar büntetőtörvény-tervezetben. In SZABÓ Imre (szerk.): *Ius et legitimitatio. Tanulmányok Szilbereky Jenő 90. születésnapja tiszteletére*. Szeged, 2008. Pólay Elemér Alapítvány, 17–25. p.; BALOGH Elemér: Rendszeres bizottságok a magyar büntetőjogi kodifikáció korai történetében. In BALOGH Elemér – HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Ruszoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, 2010. Szegei Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 71–82. p.; BALOGH Elemér: Az 1830. évi büntetőtörvény-tervezet eljárásjogi részéhez írt törvényhatósági reflexiók. In BÉLI Gábor – KAJTÁR István – SZEKERES Róbert (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok*. Pécs, 2005. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudomány Kar, 29–50. p.; BALOGH Elemér: Az úriszéki bíráskodás megítélése a reformkori büntetőtörvény-tervezetekben. In MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2006. Gondolat Kiadó, 48–54. p.

⁶ HAJDU 1971. 64., 67., 71., 126., 130. p.; MEZEY Barna – LÓRINCZ József: *A magyar börtönügy története*. Budapest, 2019. Dialóg Campus Kiadó, 66. p.

⁷ Az operátumok napirendre tüzéséről és kormányzat álláspontjáról lásd: VÖLGYESI Orsolya: *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832*. Gyula, 2002. Békés Megyei Levéltár, 11–27. p.

1. Vármegyei bizottsági munkálatok az 1830-as évek elején

1791 kezdeti lelkesedése ellenére a status quo megváltozása, a közvélemény meghátrálása és a rendszeres bizottsági munkálatok levéltárakban való elhelyezésének eredményeként a vármegyei közönség számára csak egy emberöltővel később nyílt lehetőség a büntetőjogi operátum bírálatára. Bár az 1790-es évek fellángoló politikai aktivitása országszerte elhamvadt, de a politikai-társadalmi változás igénye izzó parázsként várta a megfelelő alkalmat, hogy a régi rendet felemésztő lángcsóvaként támadhasson fel a hamu alól. A rendszerkritika immár elválaszthatatlanná vált minden gazdasági vagy kulturális törekvéstől. Attól kezdve bármely csekély jelentőségű gazdasági vagy művelődési újítás ötlete vetődött is fel, az szükségképpen a rendi társadalom alkotmányos korlátjaiba ütközött.⁸

Az 1831 elején összehívott vármegyei közgyűlések hamarosan munkához láttak. Hasonlóan az országos deputációhoz minden tárgykörre külön bizottságot jelöltek ki, azzal, hogy azokat további ún. szakasz- vagy más néven fiókbizottságokra osztották, amelyek feladatul kapták az egyes paragrafusok egyedi megvitatását, majd javaslataikat felterjeszthették az albizottság, majd a tárgybizottság elé, végül az elfogadott szakjavaslatokat papírra vetve a megyei közgyűlés elé vitték.⁹ A viták, bár 1831 elején megkezdődtek, a kolerajárvány és a parasztfelkelés következtében csupán 1832 végén, a diéta összehívása előtt kerültek a megyei legfőbb döntéshozó fórum, a közgyűlés asztalára, majd röviddel később az országgyűlési követek utasításába foglalták a megszületett javaslatokat.¹⁰

A megyék feladatuk ellátása során szerkezetileg kötve voltak az országos rendszeres bizottságok korábban elfogadott munkájához. Azaz nem egy új, önálló javaslatot készítettek, hanem a korábbiakat glosszálták.

A relatíve modern 1795. évi tervezet két részből állt: alaki és anyagi jogból, amelyeket egy huszonhárom pontból álló ún. Alapelvek (*Principia*) fejezet vezetett be mint kvázi általános rész.¹¹ Az 1829-es operátum szerkesztői tudatosan hagyták el a különálló elvi preambulomot, mivel úgy vélték, hogy annak tartalmi elemeit a törvényszövegen belül és nem azon kívül kell elhelyezni. Ennek megfelelően az újabb törvénytervezet három részét – első az eljárásról (*De forma procedendi*), a második az egyes bűntettekről és büntetésekről (*De criminibus*

⁸ VÖRÖS Károly: A rendi alkotmány körülsáncolása és modernizálásának kezdetei. In MÉREI Gyula (főszerk.): *Magyarország története tíz kötetben 5/1*. Budapest, 1980. Akadémiai Kiadó, 639. p.

⁹ A bizottságállításról lásd SRÉTER János: *Visszaemlékezések*. Buda, 1842. 36–39. p.

¹⁰ GERGELY András: A magyar reformellenzék kialakulása és megszilárdulása (1830–1840). In MÉREI Gyula (főszerk.): *Magyarország története tíz kötetben 5/2*. Budapest, 1980. Akadémiai Kiadó, 647–678., 690–691. p.

¹¹ Magyarul lásd HAJDU 1971. 391–400. p.

in specie et eorum poenis), valamint a harmadik kihágásokról (*De delictis criminalitatem non involventibus, eorumque*) – nem előzte meg a teljes törvénykönyv szellemiségét meghatározó önálló „általános rész”. Igazodva az országos javaslat szerkezeti változásaihoz, a törvényhatóságok maguk is a tervezet további részében fejtették ki elvi alapvetéseiket. Érdeemes megjegyezni, hogy az 1829-es javaslat összeállítói a sorrendben első, a perjogi szabályokat tartalmazó részbe dolgozták be az elvi szabályozást, azt a látszatot keltve, mintha generális rendelkezéseket csakis az eljárással kapcsolatos normák tartalmaznának. Ennek legfőbb oka a korai magyar „kodifikációs” szemléletben keresendő. A törvények a bírák számára készültek. Mielőtt a törvényhatóságok elmerülhettek volna a dogmatikai kérdésekben, egy alapvetően politikai természetű ügyben voltak kénytelenek közös nevezőre jutni. Szükséges volt meghatározni saját mozgásterük terjedelmét, tehát, hogy „miképp kellessék a sarkalatos törvényeket zsinórmértékül venni a vizsgálatra ’s új javaslatok’ szerkesztésére?”¹² – idézte fel Sréter János nógrádi aljegyző leirati úton a megye közgyűlése elé került dilemmát.¹³ A vita elején egyből megmutatkozott, hogy a korszakban mennyire heterogén volt a megyei politikai közvélemény. „Némelyek sarkalatosnak tartottak minden törvényt mely az alkotmánnyal összeütközésben van; mások egyedül II. András Aranybulláját; mások ismét csupán azt, amelyikben az ország és a fejedelem közti viszonyok foglaltatnak.”¹⁴ Figyelemre méltó érveléssel utasította el a megyei többség a rendek és az uralkodó közti viszonyokat rendező törvényekhez való igazodást. A közgyűlés liberális véleménye szerint „előbb voltak egyes személyeknek, mint országnak és fejedelemnek egymás között viszonyaik: minek következtében a magános helyzetek és személyes jogok sem lennének a sarkalatos törvény értelméből kizárhatók”. Tehát előbbre valók a személyek generális jogai, mint az egyes privilégiumokkal biztosított különös jogosultságok. Végül hosszú vita után önmérsékletet tanúsított a közgyűlés, és a bizottságait arra utasította, „hogy az 1791-dik esztendei 67dik cikkelyre ügyelve mind a fennálló törvények, mind a kor szükségéi iránt figyelemmel legyenek”.¹⁵ Meg kellett találni azt a középutat, amelyen – a kormányzati elvárásoknak megfelelően – haladva az ősi alkotmány maga is épségben megőrizhető volt a kor szellemének és a számos tekintetben megváltozott körülményeknek megfelelően, s melynek mentén a rendi kiváltságok előnyei kiterjesztővé váltak a társadalom szélesebb köreire a nagyobb közboldogulás érdekében.¹⁶

¹² Az idézeteket a könnyebb megértés végett a jelen helyesírása szerint közlöm.

¹³ SRÉTER 1842. 37. p.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo. 38. p.

¹⁶ BALLAGI Géza: A nemzeti államalkotás kora (1815–1847). In SZILÁGYI Sándor (főszerk.): *A magyar nemzet története. Kilencedik kötet.* Budapest, 1897. Athenaeum Irodalmi Nyomda R. Társulat, 224–225. p.

A szakirodalom egyetért abban, hogy a „reformhajlandóság próbakövét a liberális nemesség számára elősorban az úrbéri és a jogügyi operátum jelentette”.¹⁷ Továbbá „a rendi kiváltságokon alapuló rendszer bírálatához az igazi alkalmat a jogügyi munkálat” nyújtotta.¹⁸ Azonban amíg az országos tervezetek csupán gyorsítani akarták a feudális jogszolgáltatás menetét és rendszerezni a partikuláris szokásjogot, addig a „haladó” megyék a rendi kötöttségek lazítására kívánták felhasználni az operátumok vitáját.¹⁹ Jól mutatja a fokozódó érdeklődést, hogy míg 1791-ben kiküldött bizottságok számára csupán tizenegy vármegye küldte meg észrevételeit, amelyekben kivétel nélkül a megelőző rendszer teljes visszaállítását, a Josephina által bevezetett intézkedések revideálását követelték, addig 1832-ben már huszonhat, továbbra is kisebbséget képező, vármegye vállalta észrevételét az országos jogügyi operátumokra.²⁰

2. Büntetőjogi reform és polgári jogegyenlőség

Az igazságügyi operátum öt nagy fejezetének – törvényszékek rendezése, perrendtartás, polgári és büntető törvénykönyvek, illetve a kereskedelmi és váltójog – véleményezésekor a vármegyék szeme előtt az úriszék, az ősiség és a hitel kérdése, a hitbizomány, valamint a polgári jogegyenlőség, illetve a szabad tulajdon lebegtek.²¹ A büntetőkodifikációról szóló megyei vitákban a haladó javaslatok egyre hangosabban követelték „a paraszt személyének és vagyonának törvényes biztosítását”.²² Bár a törvényhatóságok valóban nagy lelkesedéssel vetették bele magukat a jogügyi munkálatokba, jól látható, hogy nem a büntető törvénykönyv kodifikációjától várták az áttörő eredményt. Sokkal inkább a bírósági szervezet és a tulajdonjog gyökeres reformjában bíztak. A büntetőjog kodifikációjának megyei értékelésére reflektálva Bató Szilvia több későbbi követi véleményt közöl, miszerint „a vármegyék nemessége [...] nem érezte a büntetőjogi kodifikációt minden politikai érdek felett állónak. Borsod 1839-es

¹⁷ BARTA István: *A fiatal Kossuth*. Budapest, 1966. Akadémiai Kiadó, 161. p.

¹⁸ GERGELY András: A „rendszeres bizottsági munkálatok” szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában. *Tiszatáj*, 1974. 6. sz. 39. p.

¹⁹ CSAPÓ Mária: *Tolna megye a reformkori politikai küzdelmekben*. Budapest, 1989. Akadémiai Kiadó, 37. p.

²⁰ *Az 1790/91:67. tc. és az 1825/27:8., 9. és 15. tc. alapján létrejött rendszeres regnikoláris bizottságok kiadványainak bibliográfiája*. Összeállította BIBÓ István. A B. (levéltári) rész összeállításánál közreműködött Pajkossy Gábor. Kézirat gyanánt. Budapest, 1977. Országgyűlési Könyvtár kiadása; VÖLGYESI 2002. 227–235. p.

²¹ BARTA István: Kölcsény politikai pályakezdetek. *Századok*, 1959. 2–4. sz. 296–298. p.

²² BARTA 1966. 167. p.

követutasítása tanúsága szerint: „igen óhajtjuk [...] egy olyan igen szükséges büntető törvény könyv készítéséért, de egyéb iránt [...] jobbnak véljük, ha az alkalmak és idők körülményeik által javasolt tárgy ki szemelési úton [...] az Országunk köz boldogságát gyarapító, vagy sürgetős köz óhajtásain és szükségsein nyomosan segítő tárgyokról alkottattak törvények.”²³ Szombathelyi Antal és Tomcsányi József békési követek 1844-es beszámolójukban kijelentették, hogy „talán nincs egy tárgy, mellynek szükségét a’ status céljainak a’ vagyion és személy biztosítékának elérhetése szempontjából inkább lehetne támogatni”, de a törvény hiánya nem olyan, amely egy „nemzetet egyéb haladásában és fejlődésében akadályozna”.²⁴ Következésképp a vármegyék tisztában voltak a kodifikáció jelentőségével, pusztán egyéb – döntően közjogi – ügyeknek adtak elsőbbséget, s habár valóban nem e vitákat kísérte a legnagyobb figyelem, de mégis rendszerszinten meghatározó problémákra figyelmeztetett a bizottsági tagok munkája.

A büntetőjog modernizálását nem önmagában, hanem az országos alkotmányos alapok lassú megreformálása keretei között tartották fontosnak a vármegyék. Jól példázza a rész–egész viszonyrendszert, ahogy a büntető törvénykönyv körüli vélemények is elsősorban az aszimmetrikus társadalom egyenlőtlenségeit akarták enyhíteni, amikor a törvény előtti egyenlőséget és egyéb szabadságjogokat emlegettek.²⁵ A kodifikáció jelentőségére Deák Ferenc, a zalai észrevételek megszövegezője is felhívta a figyelmet, amikor a büntető törvénykönyvről szóló tervezet felvezetőjében kijelentette, hogy „ott, ahol polgárok személyes szabadsága, sőt gyakran élete foroghat kérdésben, mindenekfelett szükséges, hogy nem a bírónak önkénye, hanem a törvénynek szeghetetlen szent szava szolgáljon arányul” a büntetések kiszabásánál.²⁶

A kulcskérdésnek számító rendi előjogokra épülő rendszer bírálata elsősorban a polgári törvénykönyvről szóló vitákon került napirendre, azonban egyes kérdéseket a büntető törvénykönyvvel foglalkozó bizottság sem kerülhetett meg. Nógrád elvként mondta ki: „A dicső magyar nemzetnek még fellyebbre emelkedése semmivel sem eszközölthetik hathatósabban, mintha a kötelességekhez képest a jussok is erányosíttatván, célirányos nevelés által a nép is nemzetté tökéletesítettik, s annak legkisebb tagja is [...] a Paris Primae

²³ Lásd BATÓ Szilvia: Közvélemény és büntetőjog a reformkorban. *Aetas*, 2001. 192. sz.; SERESNÉ SZEGŐFI Anna (közreadó): *Borsod vármegye képvisellete a reformországgyűléseken. Követutasítások és követi végjelentések*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 21. Miskolc, 1987. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 160–161. p.

²⁴ BATÓ 2001. 192. p.; *Követ-jelentés az 1843–44-iki országgyűlésről Szombathelyi Antal, Tomcsányi József Békés vármegyei követektől*. Pest, 1845. 42–43. p.

²⁵ BATÓ 2001. 193. p.

²⁶ MOLNÁR András (szerk.): „Javítva változtatni” *Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai*. Zalaegerszeg, 2000. Zala Megyei Levéltár, 176. p.

Titulus 9-us oltalma alá fogadtatik, mellyhez különben is mint a természet megszeghetetlen törvényéhez minden embernek veleszületett jussa vagyon.”²⁷ A vármegye hosszan sorolta a jobbágyság érdemeit, és arra jutott, hogy az általa vállalt terhek viseléséért cserébe „személyét és vagyonát törvénnyel kell biztosítani”.²⁸ Számos törvényhatóság tett javaslatokat a nemes és a nem-nemes személye közötti eltérés enyhítésére vagy akár teljes megszüntetésére. Tolna indítványozta, hogy „ne tegyenek különbséget a sértett, illetve az elkövető személyének figyelembevételével: ’egy mértékben illetvén mindenkit az emberiségnek és tulajdonnak jussai, és személybeli tekintet nélkül egyaránt lévén ezek törvény által őrzendők”.²⁹ Somogy és Nógrád is síkraszállt a jogegyenlőség mellett, amikor a jobbágysorból származó elítélt fellebbezési jogai mellett érvelt. „A nemtelenekre nézve tett különböztetés a fellebbevitel iránt hagyatassék ki [a javaslatból]” – fogalmazott a nógrádi végzés.³⁰ A vármegyék nem tettek volna különbséget az első fokon gyilkosságért elítélt személyek között a szerint, hogy nemes vagy nemtelen volt-e az áldozat.³¹ Somogy továbbá – Nógrádhoz és más megyékhez hasonlóan – el kívánta törölni az úriszéket és a vérbíróságokat, mivel – ahogy érveltek – azok „csak a feudalizmusnak maradványa, és a hatalmasok kedvéért jött[ek] létre”.³² Tolna az érzelmekre ható állásfoglalásában hangsúlyozta, hogy a szabadságok és a jogok kiterjesztése a népet „erkölcsi és polgári művelődésre és emelkedésre” készítetné, s így a „hazafiakat tökéletesítve, inkább alkalmatossá tegyék, hogy a polgári társaság igazaiban, kötelességeiben és áldásaiban teljesebb és teljesebb mértékben részesülhessenek”.³³ Követelték, hogy a bíróságok előtt azonos szabályok vonatkozzanak kiváltságosokra és nemtelenekre egyaránt, ennek megfelelően a jobbágyot csak megelőző bírói paranccsal lehessen letartóztatni, szabadon védekezhessen és legyen helye esetében is fellebbezésnek, továbbá a jobbágy maga is folyamodhasson beadvánnyal a bírósághoz. Tehát a reformpárti megyék a *Hármaskönyv* I. rész 9. címében foglalt nemesi szabadságok kiterjesztése mellett foglaltak állást, és ha nem is szisztematikusan, megkérdőjelezhetetlen rendszertannal vezették

²⁷ 1827. esztendei 8-dik törvény-cikkely következtében készült országos rendszeres munkák megvizsgálására tekintetes nemes Nógrád vármegye által az Igazság Kiszolgáltatása Tárgyában rendelt bizottságnak ’s ezek folytában költt végzések. Pest, 1832. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Acta diaetalia II. (1790–1848). A 96 f. 10. cs. (A továbbiakban: *Nógrád igazságügyi munkálata*); idézi Barta István is. BARTA 1966. 164. p.

²⁸ *Nógrád igazságügyi munkálata*.

²⁹ Idézi CSAPÓ 1989. 29. p.

³⁰ *Nógrád igazságügyi munkálata*.

³¹ Uo.

³² Idézi Jutai Péter. JUTAI Péter: Somogy megye észrevételei a rendszeres munkálatokra 1831–1832. *Századok*, 2006. 3. sz. 601. p.

³³ CSAPÓ 1989. 30. p.

végig elveiket, a büntető törvénykönyv tervezetének több pontján visszaköszön a polgári jogegyenlőség áhított eszméje.

Több megyében éles vita bontakozott ki a büntetések mibenléte és kiszabhatósága kapcsán. Legélesebb vita a halálbüntetés támogatói és ellenzői között tört ki. Az újabb országos elaborátum szakított a büntetőjog hagyományos szankciórendszerével, a felvilágosodás eszméinek megfelelően a hangsúly a halálbüntetésekről (*poenae capitales*) a megjavítás esélyét magában hordozó szabadságvesztésre került. Ennek megfelelően Nógrád számos megyével egyetértésben lépett fel a halálbüntetés eltörléséért, Sréter feljegyzései szerint valójában azok is támogatták a kivégzések beszüntetését, akik mellette szavaztak, ők csupán nem látták elérkezettnek az idejét a reformnak.³⁴ Bár az országos bizottság fenntartotta volna az uradalmak és a mezővárosok főbenjáró hatalmát, de néhány felvilágosult többségű megye éles támadást indított ellene. Békés álláspontja szerint szükség volt az uradalmak pallosjogának felülvizsgálatára: „ahol az élet és halál fennforog, abban a nemtelen és paraszt, ki már megszűnt örökös jobbágnak lenni,³⁵ mely által csak meghatározott munkája és adója a földesúr, nem pedig személye, csak olyan polgár, mint a nemes”. Ennélfogva a békési bizottság szerint a nemes és nem-nemes felett csak az országgyűlési képvisellel rendelkező törvényhatóságok ítélezhettek volna főbenjáró ügyekben.³⁶ Számos megye mindössze gyakorlati érvek mentén támogatta a halálbüntetés átmeneti fenntartását, pusztán azért, mert nem állt rendelkezésre a kellő börtöninfrastruktúra.³⁷ Ugyancsak ellenezték az akasztás általi végrehajtást. Többek között Zemplénhez hasonlóan nem hittek a halálbüntetés nyilvános végrehajtásának elrettentő hatásában.

A nógrádi küldöttek között a törvény előtti egyenlőség megvalósítása és a halálbüntetés eltörlése mellett a hűtlenségért elítéltek mellékbüntetéseként alkalmazott vagyonelkobzásra tett módosító indítványok váltottak ki hosszadalmas vitát.³⁸

Már az 1795. évi tervezet is részletesen szabályozta a hűtlenség tényállását.³⁹ A törvénykönyvterv második részének első szakaszaként kapott volna helyet a „közbiztonság elleni bűncselekmények” című fejezetben. A jogalkotó fejtegetése szerint csak alattvaló követhetett el hűtlenséget, mivel az idegenek nem tartoztak hűséggel az uralkodónak.⁴⁰ A hűtlenséget illetően határozottan

³⁴ *Nógrád igazságügyi munkálata*; SRÉTER 1842. 45–46. p.

³⁵ Lásd II. József 1785. évi jobbágyrendeletét.

³⁶ Idézi Völgyesi Orsolya. *VÖLGYESI* 2002. 135–136., 140. p.

³⁷ Bővebben lásd MEZEY 2018. 444–448. p.

³⁸ Lásd SRÉTER 1842. 144–45. p.

³⁹ Lásd HAJDU 1971. 445–446. p.

⁴⁰ Bővebben lásd BARNÁ Attila: *Az állam elleni bűncselekmények szabályozása a 19. századi Magyarországon*. Győr, 2015. Universitas–Győr, 97–98. p.; Hajdu 1971. 298., 445. p.

szétválasztotta a javaslat a felségsértés hűségen alapuló tényállását az állam elleni egyéb hátrányok okozásától. Az egyik klasszifikáció a király személyét, az állam uralkodóját mint személyes felséget ért támadás (*Persona Regiata-quam status publici caitis aggressio*) a felségsértés (*Criminis Laese Majestatis*), amíg másikba az állam elleni – külső és belső – bűncselekmények tartoztak.⁴¹

Majd az újabb országos tervezet második – anyagi jogi – részének első osztálya foglalkozott a közbiztonság elleni bűncselekményekkel, amelynek első két cikke tartalmazta a felségsértés (beleértve és el nem különítve a hazaárulást) és a hűtlenség tényállásait, valamint az azokat „kommentáló”, magyarázó kiegészítéseket.⁴² A tervezet nem tett mást, mint rendszerbe foglalta a korábbi szabályozást, s ezzel kodifikálni kívánta a bírói gyakorlatban meglévő szigorú eljárási rendet.⁴³ Barna Attila így summázza a tervezet vonatkozó részét: „Le-szögezzhetjük, hogy itt történt először rendszerszerű és átgondolt próbálkozás arra, hogy a szövetkezést ne előkészületi cselekményként, hanem önálló *sui generis* deliktumként kezelje és büntesse. Ez a problémakör az 1878. évi törvény megfogalmazásakor kerül majd újra elő, nem kevés szakmai vitát és bírálatot váltva ki.”⁴⁴

Nógrád vármegye észrevételében támogatta a „felségbántásra” vonatkozó országos javaslatokat, azzal a kiegészítéssel, hogy e perekben a törvényszéki ítélszékek legyenek illetékesek eljárni, valamint hosszas vita után indítványozták a jószágvesztés mellékbüntetésének eltörlését („a jószág elvesztésének általánosan eltörlése kívántassék”).⁴⁵ A megye túlzónak érezte a jószágvesztésnek az elkövető családját sújtó következményeit. Mivel „a fennálló törvény még most is egy részben az egyenes vagy oldalas örököseket ártatlanul szenvedtetné, s ezen kívül minden a halálos büntetéshez toldott kisebb fenyték az emberiség érzésével összeütköző”.⁴⁶ A döntést mozgató „jogalkotói” szándékról a következőképpen vallott Sréter: „Az elkobzások megszüntetése, egy köz ismertetű időkori kívánat, mellyenek majd mindenütt újabb törvényhozásokat hódolni láttunk, s ez volt az indítvány által is célul véve. A küldöttség módosításánál azonban inkább az ártatlan örökösök iránt fenforgó szánakozási érzelmek mutakoztak.”⁴⁷

⁴¹ A tervezet vonatkozó részéről bővebben lásd BARNÁ 2015. 97–101. p.

⁴² BARNÁ 2015. 108. p.

⁴³ A korai szabályozásról lásd BARNÁ 2015. 29–37. p.; BARNÁ Attila: Rendes és rendkívüli bíróságok a hűtlenségi perek perjogi szabályozásában és ítékezésében a középkori Magyar Királyság felosztásáig. *Jogtörténeti Szemle*, 2017. 1–2. sz. 51–56. p.

⁴⁴ BARNÁ 2015. 110. p.

⁴⁵ *Nógrád igazságügyi munkálata*.

⁴⁶ SRÉTER 1842. 44. p.

⁴⁷ Uo. 44–45. p.

A tolnai törvényjavaslat szintén az elkobzás megszüntetése mellett érvelt, igaz ők a „másét áhító”, hátsó szándékokból táplálkozó politikai perek től óvták volna az ősi családokat.⁴⁸ Ugyancsak a vagyon elkobzása és zár alá vételének eltörlése mellett szállt síkra Szeged, Komárom és Somogy vármegye is.⁴⁹ Győr és Csanád vármegyék „a király épsége és méltósága ellen bármiféle módon (*quodlibet modo*) összeesküvő magatartás leírását bizonytalannak, kétes értelműnek, más magatartásoktól nehezen elhatárolhatónak” tartották. Liptó javasolta, hogy csak a bűncselekmény bizonyítását követően lehessen lefoglalni a bűnös jószágait.⁵⁰ Nyitra régi törvényeket felelőlegesen (1687:4. tc. és 1723:9. tc.) a megengedett jogos védelem eseteit hangsúlyozta.⁵¹

Zárógondolatok

A vármegyék számos egyéb kisebb-nagyobb pontosítást kértek az országgyűléstől. Összességében elmondható, hogy az operátumok vármegyei vitájának jelentősége abban fogható meg, hogy összegyűjtötte az alakatlan, szervezetlen, halk, magányos hangokat, és felerősítette a kis asztaltársaságokban suttogók tömegeit. A vármegyei közgyűlések egy része – köztük Nógrád is – meglepő, de elsősorban politikailag érzékeny témákat vetett fel, úgymint a törvény előtti egyenlőség, a halálbüntetés eltörlése vagy a hűtlenség büntetésének kérdése. Számos vármegye a büntető törvénykönyv véleményezése során a nemesi jogok kiterjesztéséért szállt síkra. A nógrádi választmány hangzatosan vallotta, hogy a jogkiterjesztés által „a nép is nemzetté tökéletesíttetik”.⁵²

⁴⁸ CSAPÓ 1989. 40. p.

⁴⁹ BARNÁ 2015. 111. p.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo.

⁵² *Nógrád igazságügyi munkálata.*

Kelemen Roland*

**AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚS
KÜLÖNLEGES JOGRENDI
SZABÁLYOK EGYES
BÜNTETŐJOGI
RENDELKEZÉSEINEK
KÜLFÖLDI ÉS HAZAI MINTÁI**

Előszó

A boldog békeidők dacára – vagy éppen annak okán – a századfordulón a korábbi évszázadok zéróösszegű játszmáinak lehetősége a levegőben volt. Amíg volt meghódítható terület, újabb befolyási zóna Európán kívül, addig egyetlen államnak sem állt érdekében, hogy olyan háborút kezdeményezzen vagy támogasson, amelyben benne rejlett a kontinentális háború veszélye. A porosz–osztrák és a porosz–francia háború tapasztalatai miatt ebben az időszakban egyetlen európai hatalom sem érezte magát biztonságban. Ettől az időtől közelebb került a modern tömeghadviselés. Például az amerikai polgárháború már 2,5 millió embert, míg a francia–porosz háború 1,7 millió főt mozgósított. Technikai újítások tömege jelent meg a hadviselés területén, és a technika polgári vívmányait (például vasút, távíró stb.) is csatasorba állították. Már jegyeiben láthatóvá vált, hogy a jövő nagy háborúját a totális győzelem eléréséig folytatják a felek, és ez a hátszágokra is súlyos terheket fog róni. Emiatt az erőforrások felhasználásának tökéletes rendben és fennakadások nélkül kellett megvalósulnia.

Viszont az ennek legegyszerűbb módját jelentő kormányzati rendszert a legtöbb államban már meghaladták. Letették a polgári jogállam alapjait, ahol az állam jogszabályi keretek között létezik, és az alapjogok kiemelt tiszteletet és védelmet élveznek. Ennek keretrendszerét szinte minden államban a kivételes hatalmi törvények adták. E törvények főszabály szerint a végrehajtó hatalom felhatalmazása mellett, alapjogi és büntetőjogi rendelkezéseket tartalmaztak. A büntetőjogi rendelkezések főként a hadiérdeket, a hadigazdálkodást és a közrendet kívánták hatékonyabban védeni. Jelen tanulmány az egyes szemben álló államok különleges jogrendi szabályainak büntetőjogi rendelkezéseit kívánja bemutatni.

* Adjunktus, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jegtörténeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0002-5419-8425.

1. Egyes külföldi hadviselő államok első világháborús különleges jogrendi szabályainak vázlatos áttekintése

1.1. Anglia első világháborús különleges jogrendi jogalkotásának hatása a büntetőjogra

A háború kirobbanásakor a Parlamentnek az első lépései között volt, hogy megfelelő és hatékony felhatalmazással ruházza fel a kormányt a nemzetet fenyegető veszély ellen. Ezért az első világháború kirobbanását követő napokban, 1914. augusztus 8-án, a Parlament elfogadta a *Defence of the Realm Act* (DORA) törvényt. Vitája rendkívül rövid, mindösszesen alig 20 sort foglal el a törvényhozási jegyzőkönyvben, így nem meglepő módon a javaslatot módosítások nélkül fogadták el. Mindenképpen érdekes ez annak fényében, hogy maga az előterjesztő kormány szóvivője is azt állította, hogy „a törvény újszerű, és sérti az alkotmányos hagyományokat”.¹ A Lordok Házában pedig általános volt az a nézet, hogy az intézkedéseket sietve készítették elő, amelynek során láthatóan több mulasztás is történt.² Ennek eredménye, hogy a törvényt a háború során hat alkalommal módosították, egészítették ki. Az angol alkotmányos berendezkedés egyetlen hirtelen pálfordulását – gondoljunk itt Dicey különleges jogrendet tagadó szavaira³ – a szükség szülte, az új típusú hadviselés eredményes megvívásának szüksége; hiányosságait pedig a jogintézménynek – égető szükség nem lévén – korábbi, az alkotmányos fejlődéshez igazodó, de a megjelenő új vagy megújuló biztonsági kihívásokat kezelni képes joganyagnak a fokozatos, átgondolt és megfelelő kimunkálásának az évtizedes elmaradása eredményezte.

A törvény tehát szakított a korábbi alkotmányos helyzettel, és rendeletalkotási jogot biztosított a kormánynak, akár törvényalkotási hatáskörökben is. Emellett széles körű felhatalmazást adott a hadigazdálkodás területére. Mind a büntető anyagi jog, mind az eljárási jog területét lényegesen átalakították. Meghatározott bűncselekmények elkövetőit katonai büntetőeljárásban, katonai bíróságok vonhatták felelősségre. Így azt, aki kémkedést vagy az ellenséggel való összejátszást, a hadiérdeket vagy a haderőt veszélyeztető cselekményeket, vagy a közlekedés biztonságát veszélyeztető cselekményeket valósított meg.⁴

¹ BOWMAN, M. Harold: Martial Law and the English Constitution. *Michigan Law Review*, 1916. 2. sz. 99. p.

² Uo. 96. p.

³ DICEY, Albert Venn: *Bevezetés az angol alkotmányjogba*. Ford. TARNAI János. Budapest, 1902. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata, 266–267. p.

⁴ *Defence of the Realm Act*, 1914, Ch. 29.

A kormány augusztus 12-én rendeletben rakta le a következő időszak háborús jogalkotásának alapjait jelentő szabályokat. A rendelet rögzítette, hogy kizárólag a közbiztonság és a birodalom megóvása érdekében szükséges mértékig korlátozzák az emberek hétköznapi életviszonyait és a magántulajdont. A jogszabály lehetővé tette a magántulajdon korlátozását, így a haderő használatba vehetett ingatlanokat, járműveket, csónakokat és hajókat, és kötelezhette az adott területen élőket, hogy minden ilyen jellegű tulajdonukat jelentsék be a hatóságnak. Lehetősége volt a haderőnek, hogy egy adott területet kiürítsen, vagy megtiltsa ott alkohol árusítását. A vasúti közlekedéssel érintett hídon, viadukton tilos volt közlekedni. Jelenteni kellett, ha valakinek tudomása volt arról, hogy másnak birtokában van lőfegyver, lőszer, dinamit vagy más robbanóanyag. Házkutatás – gyanú esetén – a nap bármely szakában tartható volt. Ebből adódóan házba, hajóra, egyéb épületbe az illetékes hatóságok akár erőszakkal is beléphettek, azt átkutathatták és ott bármit lefoglalhattak, ha azt vélhetően jogellenes célra kívánták használni. Rugalmassá tették az őrizetbe vétel és ott-tartás szabályait. Így bármely erre hatáskört nyerő hatóság – főként, amelyet ezzel a katonai parancsnokság felruházott – lefoghathatott olyan személyt, aki megalapozottan gyanúsítható, hogy a birodalom biztonságát vagy a közbiztonságot sértő módon cselekedett, fog cselekedni, illetve nála olyan iratot, levelet, könyvet vagy más dokumentumot találtak, amely okán feltehetően sérteni fogja a birodalom érdekeit. Őrizetbe vételük addig tartott, amíg velük szemben katonai bírósági eljárás nem volt lefolytatható, illetve amíg rendes (civil) hatóságok velük szemben nem tudnak eljárni. Aki fenti egyéneket megszőktette, segítette, bújtatta szintén eljárás alá vonták.⁵

Emellett új anyagi jogi tényállásokat is megállapítottak, vagy legalább új kontextusba helyeztek egyes tényállásokat. Engedély nélkül senki nem közölhetett vagy továbbíthatott a királyi vagy annak szövetséges haderejének mozgásáról, terveiről, állapotáról, erődítményéről vagy azon végzett munkáról bármi olyan információt, amely közvetve vagy közvetlenül hasznos lehetett az ellenségnek. Nem lehetett sem fotót, sem másféle ábrázolást készíteni haderőről vagy megerősített helyről. Tilos volt szóban vagy írásban álhíreket, rémhíreket vagy bármi olyan hírt terjeszteni, amely riadalmat, pánikot vagy elégedetlenséget szülhetett volna a lakosságban vagy a haderő tagjaiban. Büntetni rendelték a szabotázszt a kommunikációs és közlekedési eszközök ellen. Utóbbi lehetőségét is próbálták korlátozni azzal, hogy robbanóanyagok tárolását is tilalmazták ilyenek közelében. Kifejezetten e jogszabály szerinti eljárás alá esett, aki tartózkodási vagy belépési engedélyt hamisított, módosított, illetve az is, aki útlevelet állított

⁵ DORA végrehajtási rendelet 1914. augusztus 11. *Second Supplement to The London Gazette of Tuesday, the 11th of August, 1914.* 6379–6380. p. Part I. General Regulations. www.thegazette.co.uk/London/issue/28869/data.pdf.

ki engedély nélkül, vagy azt meghamisította. A hadsereg belátása szerint korlátozhatta a tűzgyújtást vagy lámpagyújtást, korlátozhatta a kijárást.⁶

Rövid idő alatt 31 rendeletet alkottak, azonban a rendszer hiányosságai hamar kirajzolódtak. Ugyanis világossá vált, hogy a katonai szerveknek túlságosan széles mozgáskört biztosítottak. Jó példa erre, hogy Cardiff katonai parancsnoka kizárólag a nőkre vonatkozóan kijárási tilalmat rendelt el este 7 és reggel 8 óra között. Majd hat nőt letartóztattak, és a bíróság 62 nap szabadságvesztésre ítélte őket. Szintén megemlíthető eset az, amikor a szobalányt azért ítélték el, mert a konyhában elfelejtette lekapcsolni a lámpát. Országos felháborodás eredményeként az előbbi korlátozást a belügyminiszter hatályon kívül helyezte.⁷

A visszásságok és hiányosságok kezelése érdekében 1914. november 27-én megtörtént a korábbi szabályozás felülvizsgálata, amelynek eredményeként a Parlament hatályon kívül helyezte a *Defence of the Realm Act*et, és elfogadta a *The Defence of the Realm (Consolidation) Act*et. A jogszabály lényegében nem volt más, mint a korábbi törvény és az augusztus 12-i rendelet összefésülése, kiegészítése és pontosítása. Ennek következtében a szabályanyagba került, hogy a haderő lefoglalhatott bármely gyárat vagy műhelyt, amely fegyvert, lőszert vagy más harci eszközt gyártott. Emellett világossá tette, hogy az ellenség segítése vagy támogatása, bárki követi is azt el, katonai bíróság elé tartozik, és súlyos esetben halállal büntetendő.⁸

Az elfogadott törvényt 63 rendelet követte, ezek kimunkáltságát mutatja, hogy háromnegyed év leforgása alatt kétharmadukat módosították, visszavonták, kiegészítették vagy teljesen újat fogadtak el helyettük. Végül a jogszabályok száma elérte a kétszázat.⁹ Jelentősebb problémát jelentett a katonai bíróságok működése. A *General Court Martial* tárgyalta a kémügyeket és például az 1916-os húsvéti összeesküvés vezetőinek ügyét.¹⁰ Ha a terhelteket bűnösnek

⁶ Uo. 6380–6381. p. Part II. Regulations specially designed to prevent persons communicating with the enemy and obtaining information for disloyal purposes, and to secure the safety of means of communication and of railways, docks, and harbours. www.thegazette.co.uk/London/issue/28869/data.pdf.

⁷ SWAN, Jonathan: *The Defence of the Realm. Criminal Law & Justice Weekly*, 2017. 249. p.

⁸ *The Defence of the Realm Consolidation Act*. 1914, (5 Geo. 5, c. 8).

⁹ PULLING, Alexander: Introductory Note. In PULLING, Alexander (ed.): *Manuals of Emergency Legislation. Defence of the Realm Manual*. London, 1918. His Majesty's Stationery Office, IV. p.

¹⁰ Ír nacionalista felkelés, amelyet a 20. századi ír történelem egyik legfontosabb eseményének tartanak, mert nagyban befolyásolta Írország és az Egyesült Királyság későbbi kapcsolatát. A résztvevők között szerepelt az Ír Köztársasági Testvériség, az Ír Önkéntesek és az Ír Polgári Hadsereg. Vezetői Patrick Pearse és James Conolly voltak. Német támogatással kívántak elszakadni a birodalomtól 1916 húsvétján. A felkelés egy hétig tartott, és szinte elpusztította Dublin belvárosát az angol tüzéség. 450 ember halt meg, és több százan megsérültek, a halottak és sérültek jelentős része civil volt. A halálos áldozatok közül 64 volt felkelő, ebbe beleértve a felkelés 15 később kivégzett vezetőjét is. Erről bővebben McNALLY, Michael – DENNIS, Peter: *Easter Rising 1916: Birth of the Irish Republic*. Oxford, 2007. Osprey Publishing.

találta, halálbüntetést szabott ki. A *District Court Martial* a kevésbé súlyos ügyekben járt el, gyakorlatában teljesen kiszolgálva a katonai hatóságok elvárásait, amely annak fényében jelentős sérelmet jelentett a civil lakosságnak, hogy egy átlag kerületben, mint amilyen Southend vagy Grimsby volt, napi ötven esetet tettek ki csak a világítással kapcsolatos szabálysértési ügyek.¹¹

A katonai bírászkodás elleni heves köztük törvényhozásbeli tiltakozás, valamint a hadigazdálkodás nem megfelelő szabályozása okán újabb törvényekkel módosították és egészítették ki az első világháborús kivételes hatalmi rendelkezések körét. Az 1915. március 16-án elfogadott *The Defence of the Realm (Amendment) Act, 1915 (C34)* megszüntette a hadbíróóságok mindenkire kiterjedő személyi hatályát, és lehetővé tette, hogy polgári bíróságok járjanak el civilek azon ügyeiben, amelyek a hadi érdekeket sértették vagy veszélyeztették. Azzal a megkötéssel, hogy nemzetbiztonsági érdek védelmének szükségessége esetén zárt tárgyalást kellett tartani, de ekkor is a határozat kihirdetésének nyilvánosnak kellett lennie. A király számára fenntartották annak lehetőségét, hogy visszarendelje ezen ügyeket a hadbíróóságok elé invázió idején vagy más súlyos katonai veszélyhelyzet esetén, de a folyamatban lévő tárgyalásokat ez nem érinthette.¹² Emellett pedig folyamatosan bővítették a büntető anyagi jogi tényállásokat is. Sajátosan a háború által szült tényállások is megjelentek ezáltal, így a haderő tagjának megvesztegetése, azért, hogy egy másik katonát szabadságot adjon vagy tartalékba helyezzen, illetve a munkaviszony szabályainak megszegésével harci eszközben vagy hadianyagban történő károkozás vagy ezzel a haderő tagjainak veszélyeztetése. De elmaradhatatlan tényállás volt a dezertálásra való rábírás, az abban való segítségnyújtás, vagy ilyen személy bűjtatása, valamint a hadianyaggyártás akadályozása, a lakosság tagjaiban való elégedetlenség keltése.¹³

1.2. Az Egyesült Államok speciális büntetőjogi szabályai az első világháború idején

Az Egyesült Államok, amikor 1917. április 6-án belépett a háborúba, már többéves tapasztalattal rendelkezett a totális háború újfajta kihívásaival szembeni hatékony fellépés eszközeinek használatával kapcsolatban. Jól bizonyítja ezt, hogy a sajtóval szembeni fellépés lehetséges eszközeit már 1914-ben elkezdték kidolgozni.

¹¹ SWAN 2017. 250. p.

¹² *The Defence of the Realm (Amendment) Act, 1915*, (5 Geo. 5, c. 34).

¹³ *The Defence of the Realm Regulations Consolidated* (1918. február 28-i állapot, amely magában foglalta a korábbi szabályokat is) Interference with Military Duties, and with War Supplies. 42–43. pont.

Ebben részt vett a Kongresszus, a kabinet és a haderő vezérkara is. A háború kirobbanása után a hadsereg jelentést készített *The Proper Relationship Between the Army and the Press in War* címmel, amelyben ismertették más országok korlátozó szabályait, és ajánlásokat fogalmaztak meg az Egyesült Államok számára. A jelentés azt is kiemelte, hogy amikor a fegyveres erők igényei elsődlegessé válnak, a sajtó esetleges kritikája nehezíti a hatékony működést. Az összefoglaló törvénytervezetet is tartalmazott, amely lehetővé tette volna az elnök számára a katonai hírek cenzúrájának bevezetését. Hangsúlyozták, hogy ennek hiányában a *martial law* bevezetése lenne szükséges.¹⁴

Wilson a háborúba lépést követően hangsúlyozta, hogy a megfelelő jogi környezet megteremtése nélkül szükséges a *martial law* hatályba léptetése, hogy élni tudjon a háborús elnöki jogkörökkel.¹⁵ A megfelelő jogi környezet részét képezte – a fenti cenzúra szabályozáson túl – a büntetőjogi fellépés eszköztárát képező rendelkezések elfogadása. Ez lényegében két törvényből állt: az 1917-es *Espionage Act*-ből és az 1918-as *Sedition Act*-ből.

A Kongresszus 1917. június 15-én elfogadta a kémkedésről szóló törvényt (*Espionage Act*). Ennek első szakasza a kémkedés fogalmát definiálta. E szerint kémkedést követett el az, aki nemzetbiztonsággal kapcsolatos információra (különösen például haditengerészettel, hadsereggel, repülővel, közlekedési és szállítási eszközökkel, kommunikációs eszközökkel) azzal a szándékkal tett szert, hogy azzal az Egyesült Államoknak kárt okoz, illetve más államok számára előnyt szerez. Szintén e tényállás részét képezte, ha valaki ilyen információt szerez (másol, továbbad, vesz vagy ezt megkísérli), vagy tiltott információt fogad (kap, szerez vagy ezt megkísérli), illetve ilyen adatot jogosulatlanul közölt, vagy jogosulttól visszatartott, vagy hivatali tevékenységének hanyagsága okán ezt más megszerezte. Ezekben az esetekben a büntetése legfeljebb 10 000 dollár vagy két év szabadságvesztés vagy mindkettő.¹⁶ Súlyosabban rendelte büntetni, ha valaki a fenti információkat más kormányokkal, pártokkal, katonai vezetőkkel, egyéb tisztviselőkkel közölte, ebben az esetben büntetése 20 év lehetett. Ha viszont ezt háború idején követte el, akkor halálra ítélték vagy 30 év szabadságvesztéssel büntethették. Szintén ezzel a büntetéssel volt sújtható az, aki háború idején a haditengerészetre, haderőre, hadianyagra, katonai mozgásokra,

¹⁴ SMITH, Jeffery A.: *War & Press Freedom: The Problem of Prerogative Power*. Oxford, 1999. Oxford University Press, 131. p.

¹⁵ Sajtócenzúrát lásd bővebben STONE, Geoffrey R.: Freedom of the Press in Time of War. *SMU Law Review*, 2006. 4. sz. 1663–1672. p.; SMYTH, Daniel: Avoiding Boodshed? US Journalist and Censorship in Wartime. *War & Society*, 2013. 1. sz. 64–94. p.; KELEMEN Roland: Sajtórendészet különleges jogrend idején – Az első világháborús különleges sajtórendészet a külföldi és hazai szabályok tükrében. *In Medias Res*, 2020. 2. sz. 280–307. p.

¹⁶ *Espionage Act of 1917*. Section 1.

műveleti tervekre, védelmi objektumokra vonatkozó információt azért gyűjtött, rögzített vagy ezeket megkísérelte, hogy azokat az ellenséggel közölje.¹⁷

De ez a törvény lehetővé tette a tiltott tartalmakat közlőkkel szemben is a büntetőjogi fellépést. Ugyanis rendelkezései szerint, aki, amikor az Egyesült Államok háborúban áll, szándékosan hamis jelentést vagy nyilatkozatot tesz vagy közöl azért, hogy azzal az Egyesült Államok haderejének működését megzavarja, elősegítse ellenségeinek sikerét, szándékosan engedetlenséget, hűtlenséget vagy zúrzavart okozzon, illetve akadályozza az Egyesült Államok toborzó, sorozó szolgálatát, bűncselekményt követ el. Ennek büntetése 10 000 dollár és/vagy legfeljebb 20 év szabadságvesztés volt.¹⁸ Lehetővé tették a posta, a távírda cenzúrázását is. Albert S. Burleson postaügyi miniszter felhatalmazást kapott a széles körű ellenőrzésre, de még így is tágította annak értelmezését, és a Legfelső Bíróság meg is erősítette ebben a *Milwaukee Leader* által, a postai jogának megvonása miatt indított ügyben. John H. Clarke bíró kifejtette, hogy az első alkotmánykiegészítés nem védi a hamis és szándékosan hűtlenségre felszólító, vagy az ellenséget támogató állításokat.¹⁹ Az első világháborús szabályozás és gyakorlat lépésre kényszerítette a Legfelsőbb Bíróságot, amelynek a szólás- és a sajtószabadság területén korábban nem volt jelentős határozata. A háború éve alatt tevékenysége még a kormányzatot segítette. A bírósági szervezet aktívan közreműködött a sajtó vélt vagy valós túlkapásainak visszaszorításában. Több marasztaló ítélete is született, például a *Missouri Staats-Zeitung* szerkesztőjét elítélték, mert kijelentette, hogy a háború gyilkosság, anélkül, hogy praktikus haszna volna; Rose Stokes kommunista vezetőt pedig azért, mert arról írt, hogy a kormány a tőkésék érdekében lépett a háborúba.²⁰ A posta a törvény rendelkezései alapján mintegy 100 újság kézbesítését blokkolta. Például a *Public* terjesztését azért akadályozta, mert a háborús hitelek ellen érvelt, a *Milwaukee Leadert* pedig amiatt, hogy az USA szövetségeseit már vesztes, a színről lemosott erőknek titulálta.²¹ A *Masses*²² kiadványait többször is visszafogta a posta, sőt a tulajdonosát és a szerkesztőjét perbe fogták és szabadságvesztésre ítélték, az újság pedig év végére megszűnt.²³ A politikai célú cenzúra a filmek és a producerek tevékenysége ellen is irányult. Robert Goldstein *The Spirit of '76* című

¹⁷ Uo. Section 2.

¹⁸ Uo. Section 3.

¹⁹ SMITH 1999. 132. p.

²⁰ SMYTH 2013. 65. p.

²¹ STONE 2006. 1666. p.

²² Érdekes, hogy 1915 júliusában e lapban publikálta a *Committee on Public Information*, vagyis a háborús propagandát és cenzúrát felügyelő hivatal későbbi vezetője, George Creel, a „Rockefeller Law” című cikkét, amely erősen háború- és nagytőkeellenes hangnemű volt. CREEL, George: Rockefeller Law. *The Masses*, 1915. 50. sz. 5–6. p.

²³ STONE, Geoffrey R.: Judge Learned Hand and the Espionage Act of 1917: A Mystery Unraveled. *University of Chicago Law Review*, 2003, 357–358. p.

filmje túl hűen mutatta be a háború borzalmait, így a nőkkel és a gyermekekkel szembeni brit erőszakot. A kémkedésről szóló törvény rendelkezéseit felhasználva Goldstein ellen eljárást indítottak, és tíz év szabadságvesztésre ítélték.²⁴

A lázításról szóló törvény (*Sedition Act*) elfogadásával – amely lényegében a kémkedési törvény 3. szakaszának kiegészítése volt – 1918-ban tovább szigorították a szabályozást. Ebben már minden olyan szóbeli és írott közlést is tiltottak, amely a kormányzatról, a fegyveres erőkről, az amerikai zászlóról hűtlen, profán, trágár vagy sértő hangnemben értekezett, bármilyen nyelven tette is azt.²⁵ E két törvény rendelkezései alapján több, mint 2000 ember ellen indult eljárás az Egyesült Államokban.²⁶ Számos politikai élű bírósági döntést eredményezve, mint például Eugene V. Debs szociáldemokrata politikus ellen, akit 10 évre ítélték el. Ő később a börtönből indult az Egyesült Államok elnöki tiszteért.²⁷ A két törvényt 1921-ben hatályon kívül helyezték. Gyakorlata azonban lehetőséget teremtett a Legfelsőbb Bíróság számára is arra, hogy foglalkozzon az első alkotmánykiegészítéssel. A bíróság a háború éveiben következetesen helybenhagyta az ítéleteket, kifejtve, hogy háború idején a sajtószabadság erősen korlátozható.²⁸ Egyes ügyekben, így a *Milwaukee Leader*-ben, már ellentétes vélemények is megfogalmazódtak, például Oliver W. Holmes és Louis Brandeis főbírók tollából. Holmes a következő évtizedekben számos fontos ítéletben kezdte el lebontani a Legfelsőbb Bíróságnak a világháborús gyakorlaton nyugvó érvelését, és fontos szerepet játszott az első alkotmánykiegészítés alkotmányos tartalmának meghatározásában.²⁹

1.3. Német és osztrák szabályanyag

Az 1849-es kérészéletű frankfurti birodalmi alkotmány 197. §-a rendelkezett a kivételes hatalomról, amely azt háború vagy felkelés esetén tette elrendelhetővé. Jelentősebb hatású a porosz szabályozás, hiszen a későbbi Német Birodalom alkotmányos struktúrájába emelték annak törvényi szintjét. Poroszországban az 1848. december 5-i alkotmány 110. cikke adott felhatalmazást a végrehajtó hatalomnak háború és felkelés esetére. E felhatalmazás szerint fel lehetett

²⁴ STONE 2006. 1667. p.

²⁵ *Sedition Act of 1918*.

²⁶ Lásd STONE, Geoffrey R.: *Perilous Times: Free Speech in Wartime from the Sedition Act of 1798 to the War on Terrorism*. New York, 2004. W. W. Norton & Company.

²⁷ Lásd BROMMEL, Bernard J.: *Eugene V. Debs: Spokesman for Labor and Socialism*. Chicago, 1978. Charles H. Kerr Publishing Co.

²⁸ STONE 2006. 1667. p.

²⁹ Lásd HEALY, Thomas: *The Great Dissent: How Oliver Wendell Holmes Changed His Mind and Changed the History of Free Speech in America*. New York, 2013. Henry Holt.

függeszteni vagy korlátozni az alkotmány személyi szabadságra, magánlakás sérthetetlenségére, a törvényes bíróhoz való jogra, a gyülekezési és egyesülési jogra és a sajtószabadságra vonatkozó rendelkezéseit.³⁰

Tárgyunkban a következő törvényi szabályozás 1851. január 4-én született meg. Követve az alkotmányt, külső és belső veszélyhelyzetet különített el. Háború esetén az ellenség által fenyegetett vagy részben megszállt területeken az érintett erődítmény parancsnoka gyakorolta a jogosítványokat az erődítmény és a hozzá tartozó területek tekintetében, míg a parancsnokló tábornok a hadtest egyéb területeire vagy annak egyes részeire.

A törvény hatásköri szabályai szükségképpeni és fakultatív jogkörökre voltak oszthatók. Szükségképpeni következménye volt az elrendelésnek, hogy a hadiállapot elrendelését követően az érintett területen a végrehajtó hatalom a terület katonai parancsnokára szállt, akinek utasításait a polgári közigazgatás köteles volt végrehajtani. Szintén szükségképpeni kelléke volt a hadiállapotnak a büntető anyagi jogi szabályok szigorítása. Ennek során egyes bűncselekmények – így a gyűjtogatás, az árvíz okozása, a fegyveres erők elleni cselekmények, a polgári vagy katonai hatóságok elleni erőszakos cselekmények, az álhírterjesztés, a zendülés, a tetteleges ellenállás, a fogolyszöktetés – súlyosabban voltak megítélendők.

Fakultatív következménye volt a hadiállapotnak az alapjogi korlátozások elrendelése, amelyről szabadon dönthetett a terület illetékes parancsnoka. Ami azt eredményezte, hogy az eltérő területeken eltérő veszélyszintekhez lehetett igazítani az alapjogi korlátozást. Szintén eshetőleges lehetőség volt a vegyes haditörvényszékek felállítása, amiről szintén az illetékes parancsnok rendelkezhetett. A haditörvényszékek a fenti bűncselekményeken túl többek között ítélezhettek felségárulás, hazaárulás, emberölés, fosztogatás, vasút vagy távíró rongálása esetében is, akár civil, akár katonai elkövetők esetében is. A törvényszékek öt tagból álltak, kettőt közülük a hely szerint illetékes polgári bíróság elnöke jelölt ki, hármat pedig a katonai parancsnok. Az eljáró tanács elnöke az egyik polgári bíró volt. Az eljárás szóbeli, nyilvános és a védelem megengedett volt. Jogorvoslat nem volt az ítéletekkel szemben, viszont a halálos ítéletet az illetékes parancsnoknak meg kellett erősítenie.³¹

A birodalmi kivételes hatalom rendszerében az elrendelés joga a közbiztonság veszélyeztetettsége esetén a császárt illette meg. A fentebb bemutatott rendelkezések tehát a Német Birodalomban a kivételes hatalomra vonatkozó joganyag törzsét képezték, anélkül, hogy azt harmonizálták volna az alkotmánnyal, ugyanis például az alapjogok alkotmányos meghatározottsága a birodalmi

³⁰ BUZA László: Az államjogi kivételes állapot II. *Jogtudományi Közöny*, 1915. 28. sz. 313. p.

³¹ TÓTH Árpád: A kivételes állapot intézménye néhány burzsoá állam jogrendszerében kialakulásától az első világháború végéig. *Acta Juridica et Politica*, 1981. XXVIII. Tomus. 25–26. p.

alkotmányban elmaradt,³² így a konkrét szakaszokra utaló szabályozás maximum analóg módon volt alkalmazható. Büntető anyagi jogi szabályait pedig az 1870. május 31-én elfogadott német büntető törvénykönyv megfelelő szakaszai alkották, melynek a fentebb felsorolt bűncselekményekről szóló szakaszai váltották fel a korábbi szabályozást. E szakaszok egységesen úgy rendelkeztek, hogy ezeknek a bűncselekményeknek az esetében az életfogytig tartó fegyházzal büntetendő cselekmények hadiállapot idején halálbüntetéssel sújtandók.³³

Az Osztrák Császárság a némethez nagyban hasonló kivételes hatalmi rendszert alakított ki. A Habsburgok a neoabszolútizmus éveit követően a sorozatos katonai vereségek hatására kiegyezésre kényszerültek a Magyar Királysággal, valamint alkotmányos reformot kellett végrehajtaniuk a koronatarományok tekintetében. Az 1867. december 21-én kiadott decemberi alkotmány több alkotmánylevélből álló alkotmányos struktúrát hozott létre.³⁴ Ennek részeként az alapvető jogokat tárgyaló törvény 20. cikke kimondta, hogy a személyes szabadság, a magánlakáshoz való jog, a levéltitok, az egyesülési és gyülekezési jog, valamint a sajtószabadság a végrehajtó hatalom részéről ideiglenesen korlátozható, amelynek részletes szabályait külön törvény állapítja meg. A kivételes hatalomról rendelkező törvényt 1869. május 5-én fogadták el. A kivételes hatalmat az összminisztérium rendeletével nyilvánították ki, amelyhez a császár hozzájárulása volt szükséges. A rendeletet közzé kellett tenni a birodalmi törvénytarban. Kivételes hatalom elrendelhető volt háború vagy annak közvetlen veszélye esetén, továbbá belső zavarok esetén, vagyis amikor felségsértő vagy alkotmányt fenyegető, avagy személyes biztonságot veszélyeztető cselekmények tömegesen vagy kiterjedten fordultak elő.³⁵

A törvény tehát garanciális kereteket teremtve részletezte, hogy a fenti alapjogok milyen terjedelemben korlátozhatóak. A személyes szabadság esetében a bírói ítélet nélkül letartóztatott egyént az illetékes hatóságnak 48 órán belül át kellett adni, ez kivételes hatalom időszakában nyolc napra módosult. A törvény úgy rendelkezett, hogy meghatározott egyének óvadék ellenében sem helyezhetők szabadlábra. Emellett a közrend fenntartása érdekében a közigazgatási hatóságok, ha szükségesnek látták, elrendelheték egyes egyének kiutasítását vagy internálását.

³² Ennek okáról bővebben SZABÓ István: *Német alkotmányfejlődés 1806–1945. Különös tekintettel az államszervezeti változásokra*. Budapest, 2002. Szent István Társulat, 144–145. p.

³³ POLNER Ödön: A háború esetére szóló kivételes hatalom alkotmányjogi jelentősége. *Jogállam*, 1917. 1–2. sz. 33. p.

³⁴ SCHEER, Tamara: *Die Ringstraßenfront Österreich–Ungarn, das Kriegsüberwachungsamt und der Ausnahmezustand während des Ersten Weltkrieges*. Wien, 2010. Heeresgeschichtliches Museum, 11. p.

³⁵ POLNER 1917. 38–39. p.

A fentiekén túl egy 1873-as törvény lehetővé tette az esküdtbírók ideiglenes felfüggesztését.³⁶ A büntető perjogról szóló törvény pedig büntetőjogi kivételes állapoti szabályokat állapított meg, amelyek révén az eljárás gyorsult, és a végrehajtást jogorvoslat nélkül kellett foganatosítani. A közös katonai bűnvádi perrendtartás az állam hadereje elleni bűncselekmények esetén kimondta, hogy ilyen cselekmények megvalósítói – akár polgári személyek esetén is – katonai bíróságok által ítéltetnek meg. Ehhez viszont a kivételes állapot mellett szükség volt az igazságügyi miniszter általi kihirdetésére is.³⁷

2. A magyar szabályozás áttekintése

A háború esetére szóló kivételes intézkedésekről az 1912. évi LXIII. törvény (Kivhattv.) széles körű felhatalmazást biztosított a végrehajtó hatalom számára, azonban erős védbástyákat húzott az egyes alapjogok minimumai köré, amellyel körülhatárolta a mindenkori kabinet mozgásterét a kivételes hatalom idejére.

A törvény elfogadásakor megjelenő szakmai elemzések – az állam létérdeke mellett – a törvény garanciális jellegét emelték ki. Angyal Pál, a korszak kiemelkedő büntetőjogásza úgy fogalmazott, hogy „minden egyéb társadalmi vagy egyéni érdek eltörlődül, érvényesülésében engedni kénytelen és illetőleg szűkebb keretek közé szorul, mielőtt nyilvánvalóvá lesz, hogy a normális békeviszonyok közepette fennálló korlátok által határolt terület, az értékében és jelentőségében mindeneket megelőző létérdek veszélyeztetése nélkül, eredeti nagyságában nem hagyható meg a mindenesetre kisebbségek érdeke érvényesülésének. Béke idején féltő gonddal őrizzük és védelmezzük szabadságjogainkat, felsziszszentünk, akcióba lépünk, sőt véráldozattól sem rettenünk vissza, midőn azokat bántódás éri [...] mindenesetre bölcs megfontolás vezette törvényhozónkat, midőn a Kivhattv. megalkotásával megteremtette annak lehetőségét, hogy háború idején, sőt ha szükséges, már háború fenyegető veszélyének okából elrendelt katonai előkészületek esetében is, a miniszterium valamennyi tagjának felelőssége mellett a Kivhattv.-ben meghatározott kivételes hatalmat a szükséges mértékhez képest igénybe vehesse és különböző szabadságjogokat szűkebb keretek közé szoríthassa.”³⁸ Edvi Illés Károly akadémikus a Kivhattv. esetében a jogalkotó „bölcs előrelátásáról”³⁹ írt, a törvénnyel kapcsolatban elismerően megjegyezte, hogy annak szabályai „nagy körültekintéssel vannak megalkotva”.⁴⁰

³⁶ BRAUNEDER, Wilhelm: *Osztrák alkotmánytörténet napjainkig*. Pécs, 1994. PTE Állam- és Jogtudományi Kar, 204. p.

³⁷ BÚZA 1915. 351. p.

³⁸ ANGYAL Pál: Háború és sajtószabadság. *Bűnügyi Szemle*, 1914. 2. sz. 86–87. p.

³⁹ EDVI ILLÉS Károly: Kivételes sajtó- és büntetőjog háború idején. *Jogállam*, 1914. 7–8. sz. 551. p.

⁴⁰ EDVI ILLÉS 1914. 562. p.

A büntetőjogi szabályok és az igazságszolgáltatás szabályai alapvetően két pilléren nyugodtak: a Kivhattv. rendelkezésein, valamint a katonai bűnvádi eljárás szabályrendszerén. A katonai büntetőjog szabályait polgári egyének felett csak szűk körben engedték alkalmazni, így például erődítmény, erősített hely körbezárása esetén vagy hadszíntéren, illetve meghatározott bűncselekmények esetében, mint például a katonai szolgálatnak a megtagadására való uszítás.⁴¹ A katonai törvénykezést a polgári személyek felett a magyar joganyag tehát csak szűk, indokolt körben engedte meg.⁴²

Polgári büntető anyagi jog tekintetében a Kivhattv. rendelkezései főszabályként kiterjesztették vagy súlyosbították a Csemegi-kódex rendelkezéseit,⁴³ valamint új tényállásokat vezetett be, mint például a sztrájk tilalmazása vagy akár a sajtókorlátozások megszegése. Az alaki jog területén lehetővé tette, hogy ahol az igazságszolgáltatás érdekében szükséges, az esküdtszéki rendszert felüggyesszék, és az ügyekben a főtárgyalást a törvényszékek hatáskörébe utalják. Szintén erre volt lehetőség, ha olyan bűncselekményt kellett volna megítélni, amely a hadviselés érdekeit érintette. A törvényes bírótól való elvonás lehetőségét is biztosította a törvény, mégpedig hadviselés érdekeit érintő vagy a közrendet és a közbiztonságot veszélyeztető egyes bűncselekmények tekintetében az eljárást és az ítélelhozatalát át lehetett tenni más bíróságokhoz. A gyorsított eljárás lehetőségét is megteremtette a jogszabály, mégpedig a hadviselés érdekeit érintő bűncselekmények esetében. Emellett pedig a rögtönbíráskodás is visszakerült a magyar jogba, hiszen „hütlenségre, a lázadásra, a gyilkosságra, a szándékos emberölésre, a közegészség ellen halál okozásával elkövetett bűntettre, a rablásra, a gyujtogatásra, a vizáradás okozásának bűntettére, vaspályákon, távirdákon (távbeszélőn) vagy hajókon elkövetett közveszélyű cselekmények bűntettére kivételesen”⁴⁴ lehetővé tették annak elrendelését.

Ezeket azonban az ország egész területére nem rendelték el, első körben is csupán a pécsi, a szabadkai, a zombori, az újvidéki, a nagykikindai, a nagybecskereki, a pancsovai, a temesvári, a fehértemplomi, a lugosi, a karánsebesi, a dévai, a nagyszebeni, a gyulafehérvári, a tordai, a dési, a besztercei, a kolozsvári,

⁴¹ Lásd bővebben: KELEMEN Roland: *A katonai igazságszolgáltatás Magyarországon 1867–1949. Egy elfelejtett jogterület a jogalkotás tükrében*. Budapest, 2017. Gondolat Kiadó, 103–140. p.; NAGY Szabolcs: Az 1916-os erdélyi betörés egyes hatásai a háromszéki nemzetiségi együttélésre. *Belvedere Meridionale*, 2017. 3. sz. 33–41. p.

⁴² A katonai büntetőjog szabályainak részletesebb áttekintése a tanulmány kereteit túlfeszítené, így e rövid bemutatáson túl lásd bővebben KELEMEN 2017.; FARKAS Ádám: A katonai bűncselekmények dualizmuskori törvényi szabályozásának áttekintése. *Diskurzus*, 2011. 1. sz. 28–38. p.; HAUTZINGER Zoltán: A magyar katonai büntető igazságszolgáltatás története. *Jogtudományi Közlöny*, 2007. 6. sz. 263–276. p.

⁴³ Lásd például a hatósági vagy hatósági közegek elleni izgatást háború idején 2 év helyett 5 évig terjedő szabadságvesztéssel büntették. Kivhattv. 19. §.

⁴⁴ A háború esetére szóló kivételes intézkedésekről szóló 1912. évi LXIII. törvénycikk, 12. §.

a marosvásárhelyi, a csíkszeredai, a székelyudvarhelyi, az erzsébetvárosi, a kézdivásárhelyi, a brassói, a zilahi és a fiumei királyi törvényszékek területén.⁴⁵

Gyorsított eljárás lefolytatása csak meghatározott bűncselekmények esetében volt lehetséges, így többek között felségsértés, a király vagy a királyi ház tagjainak bántalmazása, a király megsértése, lázadás, hatóságok elleni erőszak, az alkotmányos rend elleni erőszak, közlekedés és hírközlő eszközök megromlása, fegyveres erő elleni bűncselekmények. A rendelet lehetővé tette a törvényes bírótól való elvonást, ugyanis az elfogás helye szerinti bíróság is eljárhatott, illetve, ha az eljárás lefolytatása nehézségekbe ütközött, szintén más bíróság illetékessége is megállapítható volt. A nyomozás pótolta a vizsgálatot, jegyzőkönyv csak akkor volt felvehető, ha bizonyítékot rögzítettek benne. Az előzetes letartóztatás megszüntetése tárgyában a főtárgyalás kitűzéséig az ügyészség határozott. A letartóztatott terhelt biztosíték ellenében sem volt szabadlábra helyezhető. A gyorsított eljárásban hozott ítélettel szemben egyfokú perorvoslatnak volt helye, kivéve, ha ezt a bűnvádi perrendtartás eredményesen nem zárta ki.⁴⁶

A rögtönítélő eljárás kizárólag akkor volt lehetséges, ha az igazságügy-miniszter, a belügyminiszter és a honvédelmi miniszter azt egyetértve elrendelte és az érintett területet meghatározta. Az elrendelő hirdetménynek tartalmaznia kellett: „1. azoknak a büntetteknek megjelölését, amelyek miatt, és azt a területet, amelyre a rögtönbíráskodást elrendelték; 2. azt a felhívást, hogy az ily büntettek elkövetésétől mindenki óvakodjék és 3. azt a figyelmeztetést, hogy a polgári büntetőbíráskodás alá tartozó minden olyan egyén, aki a kihirdetés után a megjelölt területen ily bűncselekményt követ el, rögtönítélő eljárás alá kerül és halállal bűnhődik.”⁴⁷

Kihirdetést követően a törvényszék elnöke azonnal kijelölte a rögtönítélő eljárásra hivatott tanács, a rögtönítélő bíróság tagjait. A rögtönítélő bíróság az elnökön kívül négy tagból állt. Elnöke a törvényszék elnöke vagy annak helyettese; tagjait a törvényszék ítéldbírái közül kellett kijelölni. A terhelt csak

⁴⁵ Utóbbi igazolja a háború időszakában a miniszterelnökök által az országgyűlés részére készített jelentések a kivételes intézkedésekről. Lásd például Tiszta István első jelentését: 1100. szám. A m. kir. miniszterelnök jelentése a háború eseteire szóló kivételes hatalom igénybevételéről. Az 1910. évi június hó 21-ikére hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai. *Képviselőházi Irományok*. 1910. XLIV. kötet., Budapest, 1915. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 371–420. p. A jelentés melléklete tartalmazta az ún. alapsomagot, vagyis azokat a rendeleteket, amelyeket az egyes minisztériumok még a háború előtt kidolgoztak, és amelyek az első világháború idején alkalmazott kivételes hatalmi jogszabályok alapjainak tekintendők. Lásd a büntetőjog kérdését: EDVI ILLÉS 1914. 554–562. p.; FINKEY Ferenc: Háborús büntetőjogunk és bűnügypolitikai feladataink a háború után. *Budapesti Szemle*, 1916. 167. k. 48–90. p.

⁴⁶ A m. kir. igazságügyminiszter 1914. évi 12.002. I. M. E. számú rendelete a gyorsított bűnvádi eljárás szabályairól (A gyorsított és rögtönítélő eljárás szabályait megállapító rendelet) 1–24. §. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1914. 1976–1989. p.

⁴⁷ A gyorsított és rögtönítélő eljárás szabályait megállapító rendelet, 26. §.

akkor volt a rögtönítélő bíróság elé állítható, ha tetten érték, vagy ha bűnösége minden valószínűség szerint haladéktalanul be fog bizonyulni. Nem volt rögtönítélő bíróság elé állítható az elmebeteg, mulékony súlyos betegségben szenvedő egyén, valamint a várandós nők felgyógyulásuk előtt.

Rögtönítélő eljárásban sem alakszerű nyomozó eljárásnak, sem vádirat benyújtásának nem volt helye. Az egész eljárást félbeszakítás nélkül kellett folytatni, amennyiben az lehetséges volt. A rögtönbíráskodás bármely órában és a szabad ég alatt is megtartható volt. A terhelt védőt választhatott, erről ki is kellett oktatni. A rögtönítélő bíróság, ha a terheltet a rögtönítélő eljárás alá tartozó valamely büntettségben egyhangúlag bűnösnek nyilvánította, az ítéletében őt egyúttal halálbüntetéssel kellett sújtani. Arra a vádlottra, aki a tett elkövetésekor huszadik életévét még nem töltötte be, halálbüntetés helyett tíz évtől tizenöt évig terjedhető fegyházbüntetést kellett kiszabni, míg ha a vádlott a tett elkövetésekor életének tizennyolcadik évét nem töltötte be, öt évtől tíz évig terjedhető fegyházbüntetéssel kellett sújtani. Ezenkívül a rögtönítélő bíróság, ha a halálbüntetésnek egy vagy több, a büntetésre legméltóbb egyéneken fogantatosított végrehajtása a nyugalom és a rend helyreállítására szükséges elrettentő példát már megadta, fontos okokból a kevésbé bűnös részesekre halálbüntetés helyett életfogytig vagy tíztől tizenöt évig terjedő fegyházbüntetést szabhattak ki. A rögtönítélő bíróság határozatai ellen perorvoslatnak – az újrafelvételt és a jogegység érdekében használható perorvoslatot ide nem értve – nem volt helye. Az ítélet ellen bárki által benyújtott kegyelmi kérvénynek nem volt felfüggesztő hatálya. Ha a vádlottat halálra ítélték, a rögtönítélő bíróság a megfelelő eljárás után azonnal határozott abban a kérdésben, hogy az elítéltet kegyelemre ajánlja-e vagy sem. Ha a bíróság az elítéltet kegyelemre ajánlandónak nem találta, az ítélet kihirdetése után az elítélt mellé, amennyiben lehetséges, lelkészt adott. A halálra előkészülés végett adott megfelelő határidő letelte után, rendszerint két órán belül, a halálbüntetést rajta végrehajtották. A rögtönítélő bíróság által kiszabott szabadságvesztés-büntetés végrehajtását az ítélet kihirdetése után azonnal meg kellett kezdeni.⁴⁸

A háborús viszonyok⁴⁹ és hadigazdálkodás területén való visszaélések a törvényhozót is lépésre sarkallták, így 1915-ben elfogadták a hadviselés érdekei ellen elkövetett bűncselekmények, különösen a hadi szállítások körül elkövetett visszaélések megtorlásáról szóló törvényt. „Nem ritka eset, hogy egyes intézmények hiányaival csak akkor foglalkozunk behatóbban, csak akkor szánjuk magunkat azok orvoslására, amikor már több ízbeni alkalmazás után az intézmény

⁴⁸ A gyorsított és rögtönítélő eljárás szabályait megállapító rendelet, 27–45. §.

⁴⁹ Társadalomra gyakorolt egyes hatásait lásd SZÉPVÖLGYI Enikő: A hadigondozás jogi szabályozásának áttekintése a polgári korban az 1933. évi VII. törvényekkel bezárólag. *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*, 2020. 2. sz. 41–63. p.

hasznavehetetlensége iránt semmi kétségünk sem lehet. A rendkívüli állapotok is nem egy oly jogszabálynak alkalmazásba vételét tették szükségessé, amelyekre béke idején csak nagy ritkán volt szükség és amelyek hibái és hézagai már ezelőtt is nyilvánvalók voltak, de aktualitás hiányában orvoslás nélkül maradtak. Az elmulasztottak pótlása most sürgősen szükségessé vált.”⁵⁰ Nyilvánvalóan ilyen terület volt a hadibeszállítások⁵¹ kérdésköre is. Éppen ezért, „aki az osztrák–magyar monarchiának vagy szövetségesének fegyveres ereje vagy az ezzel közösen működő fegyveres erő céljára teljesítendő szolgáltatás iránt a hatósággal vagy a hatóság közegével kötött szerződéssel vállalt kötelezettségét szándékosan nem teljesíti vagy szándékosan nem megfelelően teljesíti, vétséget követ el”.⁵² A kísérletet és a gondatlan elkövetést is büntetni rendelte a jogszabály. Minősített esete volt a fenti tényállásnak, ha valaki azt háború idején követte el, vagy a fegyveres erő érdekét közvetlenül veszélyeztette, illetve cselekménye a hadviselés érdekének lényeges sérelmét okozta. Legsúlyosabb esete az volt, ha a fenti cselekmény fegyveres erőhöz tartozó személy halálát vagy súlyos sérülését, betegségét okozta. Büntetni rendelte az ezekben közreműködő közhivatalnokokat is. E bűncselekmények elbírálása a törvényszékek hatáskörébe tartozott.⁵³

Utószó

A háború időszaka rendkívül speciális élethelyzeteket szül és szült az első világháború időszakában is. Ezeket a speciális élethelyzeteket hivatott, még jogállami keretek között rendezni a különleges jogrendi szabályrendszer. Nem véletlen, hogy az első világháború kirobbanását követően a legtöbb állam végrehajtó hatalma már rendelkezett sajátos felhatalmazásokkal, hogy operatívabban tudjon fellépni eme speciális élethelyzet kihívásaival szemben.

Ebben a speciális élethelyzetben vannak olyan értékek, amelyek szigorúbban védendők (így például a hadiérdek, a hadititok) és vannak olyan személyek, akik ezt az életviszonyt másoknak kárt okozva ki akarják használni. Így az állam

⁵⁰ Lásd bővebben AUER György: A hadiszállítások körül elkövetett visszaélések megtorlásáról szóló törvényjavaslat. *Jogtudományi Közöny*, 1915. 17. sz. 209. p.

⁵¹ Magánjogi rendelkezéseket lásd bővebben PÉTERVÁRI Máté: A kivételes hatalom magánjogi viszonyokra gyakorolt hatása és a csődönkívüli kényszeregyezés bevezetése Magyarországon. In FARKAS Ádám – KELEMEN Roland (szerk.): *Szkülla és Kharübdisz között – Tanulmányok a különleges jogrend elméleti és pragmatikus kérdéseiről, valamint nemzetközi megoldásairól*. Budapest, 2020. Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 149–183. p.

⁵² A hadviselés érdekei ellen elkövetett bűncselekmények, különösen a hadi szállítások körül elkövetett visszaélések megtorlásáról szóló 1915. évi XIX. törvénycikk, 1. §.

⁵³ 1915. évi XIX. törvénycikk, 2–16. §.

a közrend, a közbiztonság fenntartása érdekében a különleges jogrend keretében büntetőjogi rendelkezéseket is megfogalmaz.

Így volt ez az első világháború időszakában is. A büntető anyagi jog területén főként a hadviselés érdekeit óvó új tényállások jelentek meg (így a hadicélok, haderő integritását próbálták óvni), valamint a gazdasági bűncselekményekre igyekeztek súlyosabb szankciókat kiszabni. Az eljárási jog területén főként az eljárás gyorsítása, egyszerűsítése volt megfigyelhető, valamint nem egy esetben a polgári személyeknek a katonai bíróságok elé utalása. Utóbbi – a háború első éveiben az Egyesült Királyságot leszámítva – viszont egyetlen vizsgált államban sem volt általános szabálynak tekinthető.

Kovács-Szépvölgyi Enikő*
**A JAVÍTÓ NEVELÉS MINT A
SPECIÁLIS PREVENCIÓ ESZKÖZE.
A JOGINTÉZMÉNY TÖRTÉNETE
HAZÁNKBAN ÉS KÜLFÖLDÖN
A 19–20. SZÁZADBAN**

*„A »más elbánás« lényege a nevelési eszme középpontba állítása, a speciális prevenció előtérbe helyezése, intézményi szinten a felnőtt bűnelkövetőktől elkülönülő büntető igazságszolgáltatási rendszer megteremtése.”***

**Bevezető gondolatok
az igazságügyi gyermekvédelemről**

A 19. század második felétől a szegényügytől fokozatosan önállósodó – a magyar terminológiában elfogadott kifejezést használva¹ – állami gyermekvédelem körében a szakirodalom kiemelt figyelmet szentelt a züllött, erkölcstelen környezetben nevelkedő fiatalok helyzetének javítását elősegítő intézkedéseknek. A dualizmus kori Magyarországon az igazságügyi gyermekvédelem körében a fiatalok bűnelkövetők és a züllött gyermekek helyzetével foglalkoztak, míg az elhagyott gyermekek védelmét a közigazgatási gyermekvédelem ölelte fel.²

* Tudományos segédmunkatárs, MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH), doktorandusz, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola. ORCID ID: 0000-0002-6511-4880.

** LICETI Katalin: A fiatalok bűnelkövető igazságszolgáltatásának reformja hazánkban. *Rendészeti Szemle*, 2008. 7–8. sz. 4. p.

¹ A magyar terminológia általában a gyermekvédelem kifejezést használja, ugyanakkor a gyermek- és ifjúságvédelmet elhatároló német mintát követő álláspontot képviseli Csorna Kálmán. Lásd CSORNA Kálmán: *A speciális gyermekvédelem rendszere*. Budapest, 1929. Eggenberger-Könyvkereskedés, 14–16. p.

² KÁDÁR Levente: Gyermekvédelem. In CZETTLER Jenő – FELLNER Frigyes – KORÁNYI Frigyes – TELEKI Pál (szerk.): *Közgazdasági enciklopédia. II. kötet*. Budapest, 1929. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat kiadása, 570–578. p.

A gyermekek védelmét célzó jogi szabályozás az életviszonyok számos területére terjedt ki, ezek részletes bemutatása azonban nem képezi a tanulmány tárgyát.³

A fiatal bűnelkövetőkre vonatkozó speciális büntetőjogi szabályozás megalkotását indokoltta tette a gyermek- és fiatalkorú bűnözés folyamatos növekedést mutató aránya.⁴ A hazai büntetőkodifikációs törekvések a 19. század utolsó évtizedeitől kezdve egyre inkább az egyénre koncentráltak, ezzel adaptálva a klasszikus büntetőjogi iskola tetteközpontúságán túllépő reformiskolák egyes elképzeléseit, így többek között a tettes személyiségéhez és jellemzőihez igazított szankciók bevezetését is. A fiatalkorúakra vonatkozó speciális büntetőjogi szabályozás a fiatalkorúak erkölcsi nevelését és megmentését célzó mozgalom törekvéseit felkarolva szoros kapcsolatban állt az állami gyermekvédelem célkitűzéseivel és rendszerével. A gyermekvédelem szempontjait figyelembe vevő igazságszolgáltatási rendszer a jóléti ideológia mentén haladva tűzte ki céljául a fiatalkorú bűnelkövetők és a zuhlott, erkölcsi romlásnak indult gyermekek nevelését-javítását,⁵ melynek egyik eszközeként a korszakban nagy szerephez jutó javító nevelés szolgált. Alábbiakban elsősorban a javító nevelés anyagi jogi szabályozásának dualizmus kori hazai alakulására és a mintaként szolgáló külföldi jogalkotásra koncentrálna kísérleljük meg bemutatni a fiatalkorú bűnelkövetők speciális prevenciója érdekében alkalmazott szankciót.

1. Külföldi megoldások a javító nevelésre

A fiatalkorú elkövetőkkel szemben eszközölhető nevelő intézkedéseknek – függetlenül az adott intézkedés elnevezésétől, a külföldi szabályozásban is megfigyelhető – három válfaját különböztette meg Vámbéry Rusztem. Eszerint az egyéni nevelés megvalósítása lehetséges volt az érintett eredeti környezetben hagyásával (1) vagy onnan történő kiemelésével, és intézetben (2) avagy családnál (3) történő elhelyezésével. Az egyes intézkedések tekintetében a külföldi jogi szabályozásban a szerint is eltérés mutatkozott, hogy a javító nevelés

³ KELEMEN Roland: A polgári kor társadalombiztosítása. Társadalombiztosítási bíráskodás a polgári korban. In MOLNÁR Andrea – SZÉPLAKI László (szerk.): *Tanulmányok a győri felsőbbbíráskodás történetéből a XIX–XX. század fordulóján*. Győr, 2019. Győri Ítéletábla, 149–174. p.; ELEKES Dóra: Gyermekmunka a hosszú 19. században Angliában. *Diskurzus*, 2020. 2. sz. 3–7. p.

⁴ NAGYIVÁNYI FEKETE Gyula: Az elhagyatott gyermekek és a fiatalkorú büntettek gondozása. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1893. 82. VIII. kötet. 11. füzet, 3–9. p.; EGRESI Katalin: *Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények 1919–1939*. Budapest, 2008. Napvilág Kiadó, 283–291. p.; ENGEL Zsigmond: A gyermekvédelem alapkérdései. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1904. 242. 30. kötet. 6. füzet, 31–37. p.

⁵ PÁRKÁNYI Eszter: A deviáns gyermekeket érintő jogalkotás változásai Magyarországon. *THEMIS: Az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola elektronikus folyóirata*, 2013. 300–304. p.

elrendelése a bíróság vagy valamely hatóság hatáskörébe tartozott, ez utóbbi esetben a hatáskörrel rendelkező hatóság jellemzően nagyobb diszkréciót élvezett, amely a jogintézmény kevésbé részletes szabályozásával járt együtt.⁶

A következőkben a külföldi minták bemutatásánál kizárólag az eredeti környezetből történő kiemeléssel járó intézeti elhelyezést jelentő nevelő intézkedésekre fókuszálunk. Vizsgálat tárgyát képezi, hogy az adott intézkedés személyi hatálya kikre terjedt ki – a büntetőjogi értelemben vett gyermekekre vagy fiatalokúra –, emellett az írás az összehasonlítás keretében a szabadságelvonással járó nevelő intézkedések bírósági vagy közigazgatási hatósági hatáskörbe utalására is fókuszál. A kiválasztott külföldi minták bemutatásánál fontos szempontul szolgált, hogy a vonatkozó hazai szabályozás – az 1908. évi XXXVI. tc. – megalkotása során többek között az amerikai egyesült államokbeli, a németalföldi és az angol megoldást tekintette irányadónak.⁷

1.1. Angol minta

A fiatal elkövetők javító nevelése kapcsán két angol jogintézményt szükséges megemlíteni. A *Reformatory School Act* (1854) és az *Industrial School Act* (1857) nyomán jöttek létre a fiatalokúra nevelését és javítását célzó intézmények. A javító nevelés nem csupán a fiatalokú bűnelkövetők, hanem az erkölcsileg romlottnak ítélt, züllött – elhanyagolt, csavargó, iskolakerülő – gyermekek felkarolását is célozta. A szabályozás hatására az elítélt fiatalokú bűnelkövetőket a *reformatory*, míg a kiskriminalitás határán mozgó fiatalokú csavargókat és koldusokat az *industrial school* rendszerén belül helyezték el.⁸ Az *industrial school* kötelékébe utalható gyermekek és fiatalokúra köre fokozatosan bővült, 1861-re már a 12 éven aluli szabadságvesztés-büntetéssel büntetendő cselekményt elkövető, koruknál fogva büntetőjogilag felelősségre nem vonható gyermekek, illetve azok a fiatalokúra is bekerülhettek, akiken nem fogott a szülői szigor és a fegyelmezés. Végül az állami gondoskodást igénylő gyermekek is felvételt nyerhettek ezekben az intézményekben (1866).⁹ A *reformatory*ba utalást a bíróság és a magisztrátus is elrendelhetette, az *industrial school*ba történő

⁶ VÁMBÉRY Rusztem: *A fiatalokúra büntetőjoga az újabb külföldi törvényhozásban*. Budapest, 1918. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 17–18. p.

⁷ Indokolás a büntető törvénykönyvek és a bűnvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról szóló törvényjavaslatához. Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai, Budapest, 1907. Pesti Könyvnyomda–Részvény-Társaság, *Képviselőházi Irományok*. 1906. XIV. kötet. 566. iromány (KN 1906. XIV. kötet 566. iromány), 452. p.

⁸ KRAJCSIK Soma: Anglia javító-intézetei. A budapesti gyermekvédő egyesület alapítása alkalmából [2. r.]. *Jogtudományi Közöny*, 1889. 15. sz. 118. p.

⁹ SHORE, Heather: Reforming the Juvenile in Nineteenth and Early Twentieth Century England. *Prison Service Journal*, 2011. 197. sz. 6. p.

felvételt pedig akár az érintett kiskorú gondviselője is kérhette.¹⁰ Az elkülönítés eszméje áthatotta a szabályozást, ennek ellenére következetes érvényesüléséről a források alapján aligha beszélhetünk.¹¹ Az eredetileg német területen a magánjótékonyok keretében – a Hornban alapított *Rauhes Haus*ban a gyermekeket atyák vezetése alatt álló családi közösségekben helyezték el – megjelenő családi rendszer gondolata továbbfejlesztve átültetésre került az angol szabályozásba, immáron állami szinten szervezett javító-nevelő intézmények keretében alkalmazva.¹² Az angol szabályozás fejlődésének részletes bemutatása nem képezi a tanulmány tárgyát, ugyanakkor megemlítendő, hogy az angol gyermekvédelem magját a 20. század első évtizedében a korábbi szétszórt, nehezen követhető szabályozást szintetizáló és kiegészítő *Children Act* (1908) képezte a vizsgált korszakban.¹³ A 16 és 21 év közötti elkövetők nevelését célzó Borstal-rendszer a *Prevention of Crime Act* révén nyert egységes szabályozást.¹⁴

1.2. Holland megoldás

A németalföldi zárt intézetek között a 19. század közepétől már megjelentek a nevelés eszméje által áthatott, az állam által létesített és fenntartott javító-nevelő intézmények. Az 1881. évi Btk. nyomán a 14 éven felüli fiatalkorúakat magánzárkában, azokat a fiatalokat pedig, akik büntetőjogi úton felelősségre nem vonhatónak minősültek, állami javítóintézetben helyezték el. Az igazi átöröslést mégiscsak az 1900-as évek elején hozott törvények jelentették, melyek nyomán elsődlegessé váltak a fiatal bűnelkövetők vonatkozásában a nevelő szankciók a büntetésekkel szemben.¹⁵ Az eljáró bíróság a megválasztandó szankció körében szabad mozgásteret kapott, ugyanakkor a reformiskolai nevelés maximális tartamát a törvény határozta meg, mely a 14 éven aluliak esetében 6 hónap, a 14 éven felülieknél pedig 12 hónap lehetett.¹⁶

¹⁰ SOURCE, John Watson: Reformatory and Industrial Schools. *Journal of the Royal Statistical Society*, 1896. No. 2. 273–274. p.

¹¹ SHORE 2011. 6–7. p.

¹² SOURCE 1896. 256–257. p.; KRAJCSIK 1889. 118. p.; Lásd *Rauhes Haus*. In FINÁCZY Ernő – KORNIS Gyula – KEMÉNY Ferenc (szerk.): *Pedagógiai Lexikon*. Budapest, 1936. Révai Irodalmi Intézet Kiadása, 570–571. p.

¹³ CSORNA 1929. 25., 34. p.; *Children Act 1908*.

¹⁴ Lásd *Prevention of Crime Act 1908*.

¹⁵ VAN DE RIET, Manon – BERNASCO, Wim – VAN DER LAAN, Peter: Between Protection and Repression: A Short History of Juvenile Policing in the Netherlands. *International Journal of Police Science & Management*, 2007. 3. sz. 216–217. p.

¹⁶ JUNGER-TAS, Josine: Youth Justice in the Netherlands. *Crime and Justice*, 2004. 31. sz. 305–306. p.

1.3. Amerikai Egyesült Államok és a megelőzés eszméje

A jobb megelőzni, mint büntetni (*prevention is better than cure*)¹⁷ szállóige hazájában a javító nevelés megvalósításának keretét a javítóiskola jelentette, mely önmagában is egy gyűjtőfogalom volt a különböző intézményekre vonatkozóan. Idetartoztak a bűnelkövető fiatalkorúakat befogadó *reformatory schoolok*, és a züllésnek indult, ám bűnelkövetőnek nem tekintendő fiatalok nevelésére szolgáló *industrial schoolok*. A gyakorlatban a fiatalkorúaknak ez a két csoportja nem különült el élesen egymástól, s az egyes intézmények egyaránt befogadták a már bíróság által elítélt és a büntetőjogi úton még felelősségre nem vont kiskorúakat is. A *reformatory* az alkalmazható legszigorúbb, határozatlan tartamú szankciónak számított a kiskorú bűnelkövetők vonatkozásában, azonban a nevelés, az iskolai és munkatanítás már hangsúlyosabb volt benne a büntetési célnál. A családi rendszert a javító intézetekben is bevezették, a növendékek családapa és családanya felügyelete alatt álltak.¹⁸ Az Amerikai Egyesült Államok gyakorlata példázza, hogy egy szövetségi államban – szövetségi szintű szabályozás hiányában – is kialakulhat az egyes államok szintjén az alapvető elveiben egységes rendszer, ami a fiatalkorúak büntetőjogát illeti. A szabályozás kapcsán kiemelkedtek ún. mintaadó államok: keleti és észak-keleti államok. A nyugati államokban a keleti parton már alkalmazott modellre alapoztak az *industrial schoolok* létesítése során.¹⁹

2. A fiatal bűnelkövetők javító nevelése Magyarországon

Az 1908. évi XXXVI. törvénycikkben meghatározott szankciós rendszerben a javító nevelés –valamint a fiatalkorúak fogháza is, mellyel részletesen nem foglalkozik a tanulmány²⁰ – abból a szempontból kivételesnek tekinthető, hogy nem előzmények nélküli a hazai büntetőjog-történetben.²¹

¹⁷ FINKEY Ferenc: *A fiatalkorúak büntetőjoga Észak-Amerikában*. Budapest, 1913. A Magyar Jogászegylet Könyvkiadó Vállalata, 7. p.

¹⁸ Uo. 166–181. p.

¹⁹ Uo. 13–26. p.; MACALLAIR, Daniel: The San Francisco Industrial School and the Origins of Juvenile Justice in California: A Glance at the Great Reformation. *UC Davis Journal of Juvenile Law & Policy*, 2003. Vol. 7. 1–5. p.

²⁰ A 16. és 20. életév közötti elítéltek összpontosítása érdekében kezdte meg működését 1905-ben kísérleti jelleggel a Fiatalkorúak Kassai kerületi fogháza. Lásd LŐRINCZ József: *A fiatalkorúak büntetés-végrehajtása*. Vác, 1998. Duna–Mix Nyomda, 19. p.

²¹ A javítóintézetek szervezeti-építészeti vonatkozásaival kapcsolatban lásd a kötetben Megyeri-Pálffy Zoltán *A javítóintézetek szervezeti-építészeti vonatkozásai a Csemege-kódextől az I. Büntetőnovelláig* című tanulmányát.

2.1. Javítóintézetek – a klasszikus iskola szellemében

A klasszikus iskola hazai képviselője, a Csemegi-kódex,²² a tettközpontúság keretében az individuáletikai felelősségre és az indeterminizmusra helyezkedett, büntetési rendszerének célja elsősorban a megtorlás volt. A kódex kritikusai utóbb jellemzően és előszeretettel kárhoztatták a törvénykönyvet a fiatalkorú bűnelkövetőkkel szembeni nemtörődömsége miatt.²³ Mindezt árnyalja, hogy a kódex, ha szűk körben is, de már lehetővé tette a fiatal bűnelkövetők javítóintézetbe utalását. „Különösen és kiválólág ezekre [a fiatal elkövetőkre (*K-Sz. E.*)] kellene irányulni a legfőbb és legnagyobb figyelemnek, ezeknél még a legtöbb esetben fogékony talajba esik az elvetett mag. Természetes, hogy ez nemcsak a büntetés végrehajtásánál, hanem a vizsgálatnál – az első letartóztatásnál, az illetőnek a rendőri vagy bírói közeg elé állításánál is szem előtt volna tartandó. A fiatalkorú törvényszegőkre nézve – a büntetés egyéb szempontjainak alá kell rendeltetni a javítás uralkodó szempontja alá, mind az ő érdekében, mind az állam érdekében.”²⁴

A büntetendő cselekmény – büntett vagy vétség – elkövetésekor a 12. életévét már betöltött, de a 16. életévét még meg nem haladott kiskorú elkövetők esetén a jogkövetkezmények aszerint alakultak, hogy az illető bírt-e belátási képességgel a büntetendő cselekmény elkövetésekor. Amennyiben nem, rá nézve az eljáró bíróság büntetést nem szabhatott ki, de legfeljebb a 20. életév betöltéséig tartó javítóintézeti nevelést rendelhetett el.²⁵ A Csemegi-kódexnek erre, a jogalkalmazásban nehézséget okozó szakaszára világított rá Vargha Ferenc. A bíróságok gyakorlata az idézett szakasz vonatkozásában jellemzően a terhelt bűnösségének kimondásával járt. Vargha szerint ez ugyanakkor a büntetőjog alapelveit sértette, valamint nem volt tekintettel a bűncselekmény jogi jellegére és annak elemeire sem, hiszen a belátási képesség hiánya ellenére ítéletben kimondott bűnösség egymásnak ellentmondanak.²⁶ Abban az esetben, ha a kiskorú az elkövetéskor rendelkezett a cselekmény következményeinek belátásához szükséges képességgel, büntethető volt, és rá nézve csökkentett

²² Az 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről (1878. évi V. tc.).

²³ IRK Albert: *A magyar anyagi büntetőjog*. Pécs, 1928. Dunántúl Egyetem Nyomdája Pécsen, 31. p.

²⁴ A büntetőtörvényjavaslat indokolása. A 42. §-hoz fűzött indokolás. Az 1875. évi augusztus hó 28-ra hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. V. kötet. 200. iromány. Budapest, 1876. Schlesinger és Wohlauer nyomása, 244–245. p.

²⁵ 1878. évi V. tc. 84. §.

²⁶ VARGHA Ferenc (1886a): Beszámítási képességgel nem bíró egyén ki a B.T.K. 84. §-a alapján javító-intézetbe küldetik, bűnösnek mondandó-e ki az ítéletben vagy felmentendő? *A Jog*. 1886. 12. sz. 93–94.p.

büntetési tételekkel operált a kódex.²⁷ A kódex értelmében kevésbé súlyos bűntettek miatt 2 évig terjedő fogház, míg vétségek esetén rendőri büntetés képezte a szankciót, azzal a kiegészítéssel, hogy ezekben az esetekben lehetséges volt a javítóintézetbe utalás alkalmazása. Megjegyzendő, hogy legfeljebb hat hónapot tölthetett az illető magánelzárásban, az 1908. évi XXXVI. tc. indokolása szerint ez a tartam irányadó volt a javítóintézeti nevelésre nézve is.²⁸ A jogalkotó az igazságügy-miniszter kezébe is eszközt adott a javítóintézetbe szállítás elrendelésére, erre a felügyelőbizottság javaslata alapján volt lehetőség.²⁹

Nem volt egységes a bíróságok gyakorlata a javítóintézet időtartamának meghatározásában sem,³⁰ a határozatlan vagy határozott idejű szankció kérdése nemzetközi kongresszusokon is előkerült. Az 1885-ben, Rómában megtartott börtönügyi kongresszus mellett érvelt, hogy az ítéletben meg kell határozni a javítóintézeti nevelés időtartamát, függetlenül attól, hogy az beszámítási képességgel rendelkező és ennél fogva büntethető vagy beszámítási képességgel nem rendelkező és ennek nyomán felelősségre nem vonható kiskorúval szemben került alkalmazásra.³¹ Vargha ugyanakkor ezzel ellentétben megjegyezte, hogy „Kérdőjelként áll előttünk azon kétely, hogy miként lehetne az egyesek individuális sajátosságaira, korára, értelmi fejlettségének, vagy fejletlenségének fokára, hajlamaira, neveltségi viszonyaira s több ehez hasonló lényeges körülményekre tekintet nélkül előre meghatározni, hogy ez vagy amaz ifjú matematikai bizonyossággal mennyi idő alatt fog megjavulni; ez teljes lehetlenség.”³² Vargha véleményében már jelen voltak a határozatlan tartamú szabadságot elvonó büntetőjogi szankciók létjogosultsága mellett felhozott érvek tartalmi elemei is.³³

²⁷ 1878. évi V. tc. 85. §.

²⁸ KN 1906. XIV. kötet 566. iromány, 450–451. p.

²⁹ A felügyelőbizottság részletes jogi szabályozását lásd: A m. kir. igazságügyminiszternek 2106. számú körrendelete, az 1878. évi V. törvénycikkből megállapított büntetések végrehajtása tárgyában. A büntető-törvénykönyv 43-ik §-a értelmében megalakítandó „felügyelő bizottságok” feladata és eljárása tárgyában. 7. melléklet. *Magyarországi Rendeletek Tára*. Budapest, 1880. M. Kir. Belügyminisztérium, 913–917. p.

³⁰ VARGHA Ferenc: Meghatározandó-e az ítéletben a javítóintézetben való elhelyezés időtartama. 1. r. *A Jog*, 1886. 37. sz. 296. p.

³¹ VARGHA Ferenc: Meghatározandó-e az ítéletben a javítóintézetben való elhelyezés időtartama. 2. r. *A Jog*, 1886b. 39. sz. 311–312. p.

³² Uo. 311. p.

³³ A szabadságelvonással járó határozatlan tartamú büntetőjogi szankciókról lásd bővebben MEZEY Barna: A határozatlan tartamú szabadságvesztés intézményének bevezetése Magyarországon. In KOVÁCS Kálmán (szerk.): *Jogtörténeti Értekezések 13*. Budapest, 1983. 89–107. p.; FRIEDMANN Ernő: *A határozatlan tartamú ítéletek*. Budapest, 1910. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 113. p. Friedmann egyébként a védő vagy mentő rendszabályok közé sorolta a javító nevelést.

A javító nevelés infrastrukturális feltételeinek pénzügyi hátterét a jogalkotó a Csemegi-kódex 27. §-ában foglaltak szerint kívánta biztosítani, azaz a pénzbüntetésekből befolyó összeg javítóintézetek létesítésére és fenntartására történő fordítását határozta meg,³⁴ előremutató, hogy az említett forrásokat már a fiatalkorú elítéltek helyzetének orvoslására kívánták felhasználni.

A csavargó és a koldus gyermekek száma folyamatosan emelkedett a városokban a 19. század végén,³⁵ emellett az olyan vagyontalan gyermekek száma is magas volt a javítóintézetbe utaltak között, akik jellemzően lopásért³⁶ vagy csavargásért kerültek intézetbe.³⁷ A csavargás és a koldulás kihágások törvényi tényállását a Csemegi-kódexszel egységes rendszert alkotó, a büntendő cselekmények meghatározásának trichotóm elvét követve, a Kihágási büntető törvénykönyv határozta meg.³⁸ A Kbt. elvétve tartalmazott a fiatalkorú elkövetőkre vonatkozó külön rendelkezéseket, szankciós rendszerében a háromnapos elzárást meghaladó időtartamú büntetést a 20. életévüket meg nem haladott egyének javítóintézetben töltötték ki. Ezen rendelkezés alkalmazásának azonban „olyan helyeken” volt létjogosultsága, ahol már létesült javítóintézet. A fiatal elkövetőkre irányadó speciális szabályról alkotott képet azonban árnyalta, hogy az országban viszonylag lassan szaporodott a javítóintézetek száma. A javítóintézetekkel és a fiatal elkövetők nevelésével-javításával kapcsolatban jelentős előírás, hogy főszabály szerint az elzárás időtartama alatt nem kötelezheték munkára az elítélteket, ez alól a javítóintézetbe utaltak azonban kivételt jelentettek.³⁹

A 20. század elején írta Ládai István a fiatalkorúak büntetőjogát illetően, hogy „ma még a reformáló munka folyamatban van s a mi eddig történt, főleg azért jelentős, mert az igazságügyi igazgatás a legnagyobb határozottsággal kijelölte az utat amelyen haladni fog”.⁴⁰ A szerző itt elsősorban a börtönügy területén eszközölt reformokra gondolt, a kormánynak e tekintetben nem

³⁴ 1878. évi V. tc. 27. §. A felhasználással kapcsolatban lásd bővebben TAUFFER Emil: A pénzbüntetésekből származó jövedelem nagysága s annak mikénti felhasználása. *Jogtudományi Közöny*, 1883. 47. sz. 369–370. p.

³⁵ Lengyel Aurél előadása: A javító intézetekről. Lengyel Aurél bemutatja Krajcsik Soma jelentését a székesfehérvári javítóintézetéről. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1899. 153. XVII. kötet. 4. füzet, 279. p.

³⁶ Ezt alátámasztja a Statisztikai Évkönyvben megjelenő adat is. *A M. Kir. Kormány 1901. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló Jelentés és Statisztikai Évkönyv*. Az ország közállapotai. Jogszolgáltatás. Budapest, 1902. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Könyvnyomdája, 325., 329. p.

³⁷ Krajcsik Soma jelentése a javító-intézetekről és az ifjúkori bűnösökről. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1897. 122. XIII. kötet. 7. füzet, 10–12. p.

³⁸ MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Budapest, 2007. Osiris Kiadó, 330., 342. p.

³⁹ 1879. évi XL. törvénycikk, 18–19. §.

⁴⁰ LÁDAI István: Reformok a fiatalkorúak büntetési rendszerében. *Jogállam*, 1906. 2. sz. 126. p.

volt más irányú mozgástere, a fennálló anyagi jogi és eljárásjogi szabályokat módosító törvények híján rendeleti úton tudott előremutató lépéseket tenni.

A javító intézetek szabályzatának (1894) értelmében az intézetek célját képezte, hogy a beutaltakat erkölcsös polgári és vallási nevelésben részesítsék. A rendeletből pedig egyértelműen kitűnik, hogy ezekre az intézetekre nem büntetés-végrehajtási intézményként tekintettek, külön kiemelésre került, hogy a beszállított ifjak nem foglyok, hanem növendékek.⁴¹

Az igazgató vezetése alatt álló intézetek felügyelő hatósága az Igazságügyminisztérium volt, amely utasításokkal is elláthatta az igazgatót. Az igazgató feladat- és hatáskörei közül kiemelendő a fegyelmi hatáskör, melyet mind az intézet dolgozói, mind növendékei irányába egyedül gyakorolhatott, ebből következik, hogy a családfők nem rendelkeztek ilyen hatáskörrel.⁴² A családfők – tekintettel arra, hogy a növendékek elemi oktatását is ők látták el – gyakoroltak közvetlen felügyeletet a növendékek felett. Az igazgatót helyettesítő családfőt maga az igazságügy-miniszter nevezte ki.⁴³ A maximum 20 főből álló családok egyébként a növendékek erkölcsi állapotára tekintettel kerültek kialakításra a rendelet értelmében,⁴⁴ és egymással legfeljebb istentisztelet, illetve elemi oktatás során érintkeztek.⁴⁵ A beszállítást követően a jogszabályban meghatározott ideig éjjel-nappal elkülönítették a növendéket társaitól, majd ez a javítóintézeti nevelés későbbi szakaszában csak éjszakai elkülönítésre módosult.⁴⁶

A javítóintézetekbe befogadható növendékek három nagy csoportját különböztette meg a jogalkotó. Elsőként, akik valamilyen büntetendő magatartás elkövetése (bűncselekmény vagy kihágás) miatt a bíróság vagy hatóság, netalántán az igazságügy-miniszter döntése nyomán, szankció keretében kerültek javítóintézetbe. A második csoportba tartoztak azok a 18. életévüket be nem töltött vagyontalan fiatalok, akiknek javító nevelését gyámhatósági ajánlás tette indokolttá erkölcsi romlás útjára lépés okán. Az említettek konjunktív feltételeket jelentettek, melyek mellett a következő feltételek közül valamelyikének szintén teljesülnie kellett: árvaság ténye, szabadságvesztés-büntetést töltő szülő vagy elhanyagolás az erkölcstelen életmódot folytató szülő, gondviselő által. Végül azok a fiatalok is javítóintézetbe kerülhettek, akiknek a nevelését

⁴¹ A m. kir. igazságügyminiszternek 48.981/883. szám alatt a budapesti kir. ítélő tábla területén levő összes első folyamodású kir. bíróságokhoz, valamint az ugyanazon területen levő kir. ügyészségekhez intézett körrendelete az aszódi javító intézet tárgyában. Melléklet a 48.981/883. az. igazságügyminiszteri körrendelethez. Alapszabályok a javító intézetek számára (a továbbiakban: Alapszabályok a javító intézetek számára). Magyarországi Rendeletek Tára. Budapest, 1884. M. Kir. Belügyminisztérium, 62–86. p., 20. §.

⁴² Alapszabályok a javító intézetek számára 1–4. §.

⁴³ Uo. 6. §.

⁴⁴ Uo. 31–32. §.

⁴⁵ Uo. 30. §.

⁴⁶ Uo. 23–30. §.

ellátó személy a rossz erkölcsre való hajlamosságuk miatt kérelmezte a javítóintézetbe történő felvételt.⁴⁷ A befogadáshoz igazságügy-miniszteri engedélyre volt szükség mindhárom fenti esetkörben.⁴⁸

A javító intézetek a 7 és 20 év közötti ifjakat fogadhatták be, a szellemi és testi fogyatékkal élők ki voltak zárva a személyi körből.⁴⁹ A javítóintézetek működésének első évtizedéről számolt be Kun Béla és Ládai István. Az általuk bemutatott adatsorokból megállapítható, hogy annak ellenére, hogy a javítóintézetekbe szülő-gondviselő kérelmére is felvételt nyerhettek a növendékek, nem ez volt az általános bekerülési mód. A megállapított 7 éves alsó korhatár alatt az állami gyermekmenhelyek álltak rendelkezésre 1901-től, a zárt intézeti gyermekvédelem keretében.⁵⁰

Az intézetből történő elbocsátásról az igazgató döntött a lelkész és a családfelelős meghallgatását követően. Tekintettel arra az esetre, ha a növendék családi körülményei nem voltak kielégítőek, a rendelet az igazgató feladatává tette annak elősegítését, hogy a növendék megfelelő keresethez jusson az elbocsátást követően. Az igazgatónak erre csupán törekednie kellett, nem szolgált tehát ez az előírás az elbocsáthatóság feltételéül.⁵¹

1894-ben rendelet határozta meg a javítóintézetek egységes szabályzatát, amely az 1884-es rendelethez képest némely tekintetben módosítást tartalmazott.⁵² A szabályzat a családfő munkájának támogatására bevezette a családfősegédek alkalmazását. A családfők és segédek vonatkozásában differenciált a szabályozás a leány és fiú javítóintézetek között: a fiújavítóknak okleveles polgári iskolai tanítók, a leányjavítóknak pedig okleveles elemi népiskolai tanítónők tölthették be a tisztséget.⁵³

⁴⁷ Uo. 6. §. A 2–3. pontban fennálló körülmények mellett történő felvétel további követelménye: hozzájárulás, hogy az illető fiatalok legalább két évet a javítóintézet kötelekében töltsön. Kérelemre való felvétel további követelménye, a rendeletben megállapított ellátási díj megfizetése. Uo. 7. §.

⁴⁸ Uo. 9. §.

⁴⁹ Uo. 8. §.

⁵⁰ 1883. évi 48.981 I. M. számú rendelet, továbbá a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló 1898. évi XXI. törvénycikk 3. § d) és 8. § b), illetve az állami gyermekmenhelyekről szóló törvények: az állami gyermekmenhelyekről szóló 1901. évi VIII. törvénycikk és a közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról szóló 1901. évi XXI. törvénycikk.

⁵¹ Alapszabályok a javító intézetek számára 51. §.

⁵² A m. kir. igazságügyminisztertől. 13.964. szám. Alapszabályok a javító intézetek számára. *Magyarországi Rendeleték Tára*. Budapest, 1894. M. Kir. Belügyministerium, 482–503. p.

⁵³ Alapszabályok a javító intézetek számára 1894. 4–5. §.

2.2. Javító nevelés az I. Büntetőnovella tükrében

Az I. Bn. 1910. január 1-jével hatályba lépő fiatalkorúakra vonatkozó második fejezete⁵⁴ a fiatalkorúak büntetőjogának anyagi jogi alapjait teremtette meg, meghatározva ezzel a más elbánásnak a keretét.⁵⁵ A novella világosan elhatárolta egymástól a büntetőjogi értelemben vett gyermek- és fiatalkort, mely utóbbi felső határát a 18. életévben határozta meg. Az indokolás értelmében a büntethetőség alsó korhatárának emelésére nem volt szükség, ugyanis ezáltal lehetővé vált az eljáró bíróság számára, hogy amennyiben szükség mutatkozik rá, mozgásba lendítse a gyermekvédelmi rendszer gépezetét, és elősegítse a megfelelő intézkedés megtételét. Ennek megfelelően „A bűnelkövető magatartás kialakulásának hatékony megelőzése érdekében ugyanakkor az ún. predelikvens állapotban is lehetővé vált az állami beavatkozás.”⁵⁶ A gyermekvédelem területén az államtól leginkább aktív magatartásra, az érintett jogalanyok érdekében kifejtett cselekvésre volt szükség. Ugyanakkor az alkalmazott intézkedésekkel sok esetben az aktív állami szerepvállalás egyben a magánszférába történő beavatkozást is jelent, ez pedig kifejezetten igaznak bizonyult a javító nevelésre, mely a javaslat szerint az állam „a családi jogokba legmélyebben belenyúló rendelkezése”⁵⁷.

A fiatalkorúak büntetőjogi úton felelősségre nem vonható csoportjával szemben, romlott környezet esetén, javító nevelést rendelhetett el az eljáró bíróság, a gyermekek esetében erről azonban csak a gyámhatóság intézkedhetett, a bíróság gyermekek esetén állami gyermekmenhelyen történő ideiglenes elhelyezés lehetőségével élhetett.⁵⁸ A magyar szabályozás a javító nevelés elrendelését érintően ennek megfelelően köztes álláspontot képviselt: a büntendő cselekmény elkövetésekor a 12. életévüket be nem töltött s ezen oknál fogva felelősségre nem vonható gyermekekkel szemben a büntetőbíróság csak ideiglenes jellegű állami gyermekmenhelybe szállítást rendelhetett el, a gyermek javító neveléséről történő intézkedés a gyámhatóság – mint szakigazgatási szerv – hatáskörébe tartozott.⁵⁹ A büntethetőség alsó korhatárát a cselekmény elkövetésekor betöltő, ám az értelmi és erkölcsi fejlettség hiánya okán

⁵⁴ A m. kir. igazságügyminister 1908. évi 20.001. I. M. számú rendelete a büntetőtörvénykönyvek és a bűnvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról szóló 1908. XXXVI. tc. hatálybaléptetése és végrehajtása tárgyában. *Magyarországi Rendeletek Tára*. Budapest, 1908. M. Kir. Belügyministerium, 1116–1126. p.

⁵⁵ LÉVAY Miklós: Az I. büntető novella fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezései. *Jogtörténeti Szemle*, 2008. 4. sz. 28–32. p.

⁵⁶ KEREZSI Klára: Büntetve gondolni? A javítóintézeti nevelés helye a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási rendszerében. *Esély*, 2007. 3. sz. 37. p.

⁵⁷ KN 1906. XIV. kötet 566. iromány, 461. p.

⁵⁸ 1908. évi XXXVI. tc. 15–16. §.

⁵⁹ KN 1906. XIV. kötet 566. iromány 454. p., 1908. évi XXXVI. tc. 15. §.

felelősségre nem vonható fiatalok javító nevelését – további intézkedések alkalmazásával egyetemben – a bíróság rendelhette el, azaz a büntetőjogi értelemben vett fiatalokkal szemben a bíróság dönthetett javító nevelés mellett.⁶⁰ Ennek megfelelően javítóintézeti nevelés elrendeléséről a kihágás ügyében eljáró közigazgatási hatóság nem dönthetett, az ügyet ilyen esetben az illetékes járásbírósághoz kellett áttenni. Ugyanakkor halaszthatatlan szükség esetén a hatóság intézkedhetett az eljárás alá vont állami gyermekmenhelyre szállításáról ideiglenes felvétel érdekében.⁶¹

A javító nevelésben mint a fiatalokkal szemben elsődlegesen alkalmazandó szabadságelvonással járó büntetőjogi szankcióban⁶² találkozott egymással a nevelési célzat és az ennek megfelelő kifutási időt hagyó határozatlan tartamú elítélés, melynek végső határát csupán a 21. életév betöltése képezte.⁶³ A javító nevelés szabályozása alapvetően nem hozott újat az intézkedés alá vonható gyermekek és fiatalok körében, a korábban ismertetett hármast csoport irányadó maradt.⁶⁴ Alkalmazásáról fiatalok esetében az I. Bn. értelmében csak a bíróság dönthetett,⁶⁵ a végleges beutalás az igazságügy-miniszter rendelkezésétől függött,⁶⁶ a pontos tartam pedig a végrehajtás során dőlt el. Az igazságügy-miniszter általi beutalást megelőzően halaszthatatlanul szükséges esetben lehetőség volt a javítóintézetben történő ideiglenes elhelyezésre is.⁶⁷

A javító nevelés végrehajtására nem kizárólag a javítóintézetek szolgáltak, akár magánintézetek is elláthatták a vonatkozó feladatokat. A javító nevelésben továbbra is részesülhettek gyermekek – immáron az I. Bn. terminológiáját követve –, de számukra a javító nevelés elsődleges közege az állami gyermekmenhelyek köteleke volt. Az igazságügyi gyermekvédelem és az elhagyott gyermekek védelme a kormányzat szintjén hatáskörileg elkülönült egymástól, a javító nevelőintézetek az igazságügy-miniszter, míg az állami gyermekmenhelyek a belügyminiszter főfelügyelete alatt álltak.⁶⁸

A szabályozás újdonsága, hogy a növendékek bekerülést követően ún. kísérleti családba kerültek, s a teljes elkülönítés kivételessé vált.⁶⁹ A külföldi gyakorlatban a megelőző megfigyelés vonatkozásában két rendszer alakult ki. Az orosz

⁶⁰ 1908. évi XXXVI tc. 16. §.

⁶¹ Uo. 33. §.

⁶² Az 1909. évi 27.100. I. M. számú rendelet 56. §-a is megerősíti a Bn.-ben foglaltakat.

⁶³ A javító nevelés részletszabályait rendelet állapította meg. A m. kir. igazságügy-miniszter 1909. évi 27.200. I. M. számú rendelete, a javító nevelés szabályozásáról. *Magyarországi Rendeletek Tára*. Budapest, 1909. M. Kir. Belügyminisztérium, 2384–2420. p.

⁶⁴ 1909. évi 27.200. I. M. számú rendelet, 2. és 29. §.

⁶⁵ Uo. 61. §.

⁶⁶ Uo. 23. §.

⁶⁷ Uo. 57. §.

⁶⁸ 1909. évi 27.200. I. M. számú rendelet, 1–3. §.

⁶⁹ Uo. 38–39. §.

megoldás a javítóintézetben 8 napi elkülönítést és kizárólagosan az igazgatóval, lelkésszel és felügyelővel való érintkezést jelentett, amely során eldőlt, hogy a fiatalkorú jellemét figyelembe véve melyik osztályba osztható be. Az amerikai rendszer ehhez képest külön intézetben eszközölte a megfigyelést és a javító nevelés végrehajtását.⁷⁰

A korábbi szabályozáshoz képest újítást jelentett, hogy az I. Bn. lehetővé tette az utólagos javító nevelést, ezáltal a határozott tartamú fogházban végrehajtott szabadságvesztést kombinálhatta az eljáró bíróság a határozatlan tartamú javító neveléssel.⁷¹ Erről a bíróság utólag is dönthetett a felügyelőhatóság javaslatára.⁷²

A javítóintézetből történő kísérleti kihelyezés esetén az intézet igazgatójának kötelessége volt a fiatalkorú megfelelő elhelyezéséről történő gondoskodás valamely patronázs egylet vagy a hatáskörrel rendelkező illetékes hatóság bevonásával, ezzel is megteremtve annak a feltételeit, hogy a próbaidő tartama eredményesen teljen le, és az intézkedés elérje a célját.⁷³

Zárógondolatok

Dogmatikai szempontból megemlítenéd, hogy a büntetőjogi büntetések és intézkedések nem váltak el a vizsgált korszakban egymástól. A novella indokolása szerint szükséges volt, hogy az eljáró bíróság kényszerítő eszközöket – nem büntetőjogi értelemben vett intézkedéseket – alkalmazhasson akkor is, ha az érintett nem volt felelősségre vonható. Ezzel a büntetőbíróság mintegy az állami gyermekvédelem kezéeként jelent meg.⁷⁴

A generálprevenatív felfogást képviselő⁷⁵ és a megtorlásra építő⁷⁶ büntetési rendszert alkalmazó Csemegi-kódex már lehetővé tette az eljáró bíróság számára, hogy a fiatalkorú bűnelkövetőt javítóintézetbe utalja magánelzárás helyett. Mindez azonban, ahogy Vargha Ferenc is megállapítja, csupán „kivételes jogszabály a törvényben, s a mi nem kötelezi, hanem csak feljogosítja a bírót:

⁷⁰ EDVI ILLÉS Károly: A börtönügyi congressus vitakérdései. *Jogállam*, 1905. 7. sz. 513. p.

⁷¹ 1908. évi XXXVI. tc. 28. §

⁷² A felügyelőhatóságra vonatkozó szabályokat a 27.400/1909. I. M. számú rendelet határozta meg. A m. kir. igazságügyminiszter 1909. évi 27.400. I. M. számú rendelete, a fiatalkorúak felügyelő hatóságáról. *Magyarországi Rendetek Tára*. Budapest, 1909, Kiadja a M. Kir. Belügyministerium, 2444–2472. p.

⁷³ 1908. évi XXXVI. tc. 30. §.

⁷⁴ KN 1906. XIV. kötet 566. iromány 452. p.

⁷⁵ HORVÁTH Tibor: *A büntetési elméletek fejlődésének vázlatja*. Budapest, 1981. Akadémiai Kiadó, 115. p.

⁷⁶ FINKEY Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, 1914. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 33–34. p.

irott malaszt.”⁷⁷ Ezzel arra utal a szerző, hogy a javítóintézetekben lakozó lehetőség kiaknázatlan maradt. Ennek ellenére megállapítható, hogy habár vérszegény formában is, de mégis szerepelt egy speciálisnak tekinthető szankció a fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozóan a kódexben. A javítóintézeti nevelés részletszabályai pedig, ha kezdetleges formában is, de már tartalmazták a „más elbánás” gondolatának csíráját, amely „szabályozásával a fiatalkorúak kérdésében is hidat jelentett a tradicionális büntetőjogi megoldások és a 20. század reformkoncepciói között”.⁷⁸ Az I. Bn. túllépett az említett kritikus pontokon, és a javító nevelést általános szabadságelvonással járó intézkedéssé tette a fiatalkorú bűnelkövetők vonatkozásában, a neveléshez szükséges megfelelő idő biztosítását pedig a már említett határozatlan tartam tette lehetővé.

A 20. század elején a Btk. novelláris módosítása egyben paradigmaváltást is tükrözött a büntetőjogban. Szabó András szerint ez abban állt, hogy a kriminalitás elleni fellépésben és a bűnözés mint társadalmi tömegjelenség visszaszorításában teret nyert az az elképzelés, hogy büntetőjogon kívüli eszközöket keressenek. Ilyen eszközként kell tekinteni a szociálpolitikára,⁷⁹ amely a fiatalkorú és gyermekbűnözés arányának csökkentése érdekében az állami gyermekvédelem szakigazgatási aspektusaiban érhető tetten. A javító nevelés végrehajtása során az állami gyermekvédelem igazságügyi és közigazgatási területei találkoztak egymással a büntetőjogi úton felelősségre nem vonható, ám javító nevelésre utalt gyermekek és fiatalkorúak ügyeiben. „A büntetett gyerekekhez viszonyítva a mártírgyerekek, az erkölcsileg zuhlott, vagy az erkölcsi zuhlás veszélyének kitett gyerekek kategóriáját a praedelinquensek csoportjaként kezelték, vagyis olyanként, amelyek büntettségé válhatnak.”⁸⁰ Mind a hazai, mind a külföldi szabályozás fényében megállapítható, hogy a fiatalkorúakra vonatkozó speciális büntetőjogi szabályozás megszületését követően az osztályozás, valamint az elítélt és a felelősségre nem vonható fiatalkorúak, illetve gyermekek elkülönítése jelentette a legnagyobb kihívást a környezetből történő kiemeléssel járó javító célú nevelés kapcsán.

⁷⁷ VARGHA Ferencz: A büntető-törvénykönyvek módosítása tárgyában összehívott enquéte határozatai. *Jogtudományi Közöny*, 1892. 3. sz. 19. p.

⁷⁸ MEZEY Barna: A kor kérdése a magyar büntetőjog történetében. *Rendészeti Szemle*, 2008. 7–8. sz. 30. p.

⁷⁹ SZABÓ András: Recepció és kreativitás a büntetőjogban. In SAJÓ András (szerk.): *Befogadás és eredetiség a jogban és a jogtudományban. Adalékok a magyarországi jog természetrajzához*. Budapest, 2004. Áron Kiadó, 109–110. p.

⁸⁰ SZABÓ András: A Fiatalkorúak Bírái Nemzetközi Egyesületének VII. kongresszusa. *Jogtudományi Közöny*, 1966. 10. sz. 557. p.

Megyeri-Pálffi Zoltán*
**A JAVÍTÓINTÉZETEK
SZERVEZETI-ÉPÍTÉSZETI
VONATKOZÁSAI
A CSEMEGI-KÓDEXTŐL AZ
I. BÜNTETŐNOVELLÁIG**

Bevezetés

1909 májusában a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet kirándulást szervezett Aszódra, ahol a résztvevő építészek a Podmaniczky-kastélyt és az akkor épült izraelita templomot tekintették meg,¹ majd a „délelőtt többi részét a javító-intézet foglalta le. 24 különböző mesterségre tanítják itt a »javítandó« ifjakat. Az intézet ennek megfelelően mintaszerű – talán kissé nagyon is gazdagon felszerelt – műhelyekkel, tantermekkel van ellátva. A sok »vásott« növendék illő tisztelettel és olyan jámbor ábrázattal köszöntött bennünket, hogy szinte feledtük, hogy javítóban volnánk, ha a feliratok lépten-nyomon erre külön nem figyelmeztetnek” – számolt be a látogatásról Magyar Vilmos, a kirándulócsoport tagja, a kor egyik építésze, szakírója.²

A Magyar által lefestett, már-már idilli kép kialakulásához azonban hosszú út vezetett el, amelyre Finkey Ferenc is utalt 1930. március 10-én elhangzott székfoglaló értekezésében: „Végre, negyedfélszázados kísérletezés, annyi sok nemeslelkű emberbarát sürgetése, kezdeményezése után a XIX. század végén, a gyermekvédelmi mozgalommal kapcsolatban sikerült diadalra juttatni a javító-intézetek állami felkarolásának s a züllésnek indult és a bűn útjára tévedt fiatalok állami javító nevelésének eszméjét. Ennek a nagyszerű áldásos kultur-mozgalomnak egyik leglelkesebb és sikerebb zászlóvivője lett Magyarország.”³

* Tudományos munkatárs, MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH), adjunktus, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0003-1366-6963.

¹ Kirándulások. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1909. 19. sz. 216. p.

² MAGYAR Vilmos: Emlékezzünk a régiokról. (Az aszódi Podmaniczky-kastély.) *Építő Ipar*, 1909. 20. sz. 180–181. p.

³ FINKEY Ferenc: *A börtönügy haladása az utolsó száz év alatt. Székfoglaló értekezés*. Budapest, 1930. MTA, 34. p.

A jogtudós által megfogalmazott elsőséghez azonban az 1878. évi Csemegi-kódex⁴ általi indítás legalább annyira hozzájárult, mint a jól ismert, 1908-ban hatályba lépett első Büntetőnovella⁵ hatása.

E tanulmány nem magára a jogintézményre, hanem a javítóintézetek szervezeti és ezzel szoros összefüggésben kialakított dologi, infrastrukturális, építészeti hátterére kíván koncentrálni, ugyanis az említett sikerességhez ezek is nagyban hozzájárultak.

A fókuszpontba nem a teljes dualizmus kori fejlődés kerül, hanem a javítóintézetek magyarországi működésének első periódusa, azaz a Csemegi-kódex rendelkezései nyomán létrejött intézmények kialakítása és változásai az 1908. évi első Büntetőnovelláig terjedően.

1. A javítóintézetek megjelenése – rövid történeti áttekintés

A szabadságvesztés mint büntetés a 16–18. században vált széleskörűen alkalmazottá a nyugat-európai államokban,⁶ Magyarországon 1772-ben, Szempcen nyitották meg az első országos büntetőintézetet.⁷ A büntetésről való vélekedés változása a nevelést mint büntetőjogi eszközt is a látótérbe helyezte. Igaz, ez már a korai gondolkodók körében is megjelent, de – a londoni „javítóház” után – az első igazi, nevelő jellegű fenyítőház Amszterdamban nyitotta meg a kapuit, a 16. század végén.⁸ Az ilyen jellegű intézmények célja a munkára és a becsületre nevelés volt, amely mellett az oktatás is szerepet kapott a bent élők életében, így a reszocializáció büntetőjogi megjelenéseként tekinthetünk e folyamatra. A szabadságvesztés, a dologházak megjelenése, majd szankcióvá válása,⁹ azaz a nevelő jellegű, a szabadság teljes vagy részleges elvonásával járó büntetések tekinthetők a javítóintézetek előzményeinek.¹⁰

⁴ 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről.

⁵ 1908. évi XXXVI. törvénycikk a büntetőtörvénykönyvek és a bünvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról.

⁶ Vö. FINKEY 1930. 3–5. p.

⁷ Vö. MEZEY Barna: Millemiumi visszatekintés. A magyar büntetés-végrehajtás történetének modernizációs csomópontjai. *Börtönügyi Szemle*, 2000. 4. sz. 70–78. p.

⁸ FINKEY Ferenc: *Büntetéstan problémák*. Budapest, 1933. MTA Jogtudományi Bizottság 81. p., 208–209. p.; MEZEY Barna: *Régi idők tömlőcei*. Budapest, 2010. Rubicon–Ház, 163–164. p.

⁹ Vö. SZÉPVÖLGYI Enikő: Speciális bűnelkövetők a XX. századi Magyarországon, különös tekintettel a közveszélyes munkakerülőkre és a megrögzött büntetettekre. In KIRÁLY Péter Bálint (szerk.): *Optimi Nostri. Díjnyertes Tudományos Diákköri Dolgozatok 2017*. Győr, 2018. Batthyány Lajos Szakkollégium, 342–343. p.

¹⁰ Vö. FINKEY 1930. 16–17. p.; FARKAS Henrietta Regina: A javítóintézeti nevelés jogi szabályozása Magyarországon a XIX. századtól 1978-ig. *Jogelméleti Szemle*, 2014. 4. sz. 12–19. p.

Az, hogy a javító nevelés a fiatalkorúakkal – a bűnelkövetők egy meghatározott életkori kategóriájába tartozókkal – összekapcsolódjék, a további fejlődés eredménye lett Európában és Magyarországon egyaránt. A fiatalkorúak javítóházainak, iskoláinak gondolati előzményeit már a 18. században megtaláljuk Magyarországon, ugyanis egy 1763-ban kibocsátott helytartótanácsi körrendelet a létrehozandó fenytőházak egyik feladataként utalt a nevelési feladatra,¹¹ de sem ez, sem a későbbi – 1795-ös haladó szellemű büntetőtörvény-javaslat – nem vezetett el a javítóházak felállításához.¹²

A javítóintézetek magyarországi létrehozásának hangsúlyosabb gondolata inkább a reformkor újító törekvéseivel kapcsolódik össze,¹³ illetve az 1843–1844-es börtönügyi javaslattal, amelynek tárgyalása során felmerült a kerületi börtönök mellé felállítandó javítóiskolák¹⁴ kérdése a 16 év alatti elkövetők nevelésére.¹⁵

A börtönügyi javaslat végül mégsem tartalmazott a javítóintézetekre vonatkozó rendelkezéseket, s maga a javaslat sem juthatott révbe királyi szentesítés hiányában.¹⁶ Ezt követően az 1852 és 1861 között Magyarországon hatályban lévő osztrák büntető törvénykönyv volt az, amely először tartalmazott a fiatalkorúakra nézve eltérő rendelkezéseket.¹⁷

A következő évtizedekre már Magyarországon is felismerték,¹⁸ hogy a gyermek- és fiatalkorúak körében növekvő kriminalitás preventív jellegű állami beavatkozást igényel, átfogó jelleggel.¹⁹ E cél szolgálatába állíthatónak tűntek a Nyugat-Európában már működő javítóintézetek,²⁰ hiszen a belátási képesség

¹¹ FINKEY 1933. 228. p.

¹² LŐRINCZ József: A fiatalkorúak büntetésvégrehajtása 1878-tól 1908-ig. *Módszertani Füzetek*, 1988. 2. sz. 45. p.; GRUBER Lajos: A javító-intézetekről és az ifjúkori bűnösökről. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1897. 123. XIII. kötet. 8. füzet, 3. p.

¹³ 1840. évi V. törvénycikk a büntető- s javító-rendszer kidolgozására országos választmány küldetik ki (1. §). Lásd még MEGYERY István (szerk.): *A magyar börtönügy és az országos letartóztatási intézetek*. Budapest, 1905. Magyar Kir. Igazságügyministerium, 3–4. p.; FINKEY 1930. 21. p.; FINKEY 1933. 229–230. p.

¹⁴ Ezekhez építészeti tervek is készültek. Vö. VARGHA Ferencz: A bűnös gyermekekkel való bánásmód mostani jogrendszerünkben. *Jogtudományi Közöny*, 1895. 44. sz. 349. p.; Jegyzőkönyvi mellékletek. *Akadémiai Értesítő*, VII. kötet. 1896. 7. füzet. 493. p.

¹⁵ FINKEY 1933. 229–230. p.; Lásd még FAYER László: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. I. rész.* Budapest, 1896. Magyar Tudományos Akadémia, 117. p.

¹⁶ Vö. LŐRINCZ József – MEZEY Barna: *A magyar börtönügy története*. Budapest, 2019. Dialóg Campus, 83–88. p.

¹⁷ Vö. FARKAS 2014. 14. p.; Lásd még MEGYERY 1905. 4. p.

¹⁸ Vö. LENGYEL Aurél: Javító-intézeteinkről. *Jogtudományi Közöny*, 1898. 50. sz. 359. p.; FINKEY 1930. 34. p.

¹⁹ Vö. FINKEY Ferenc: *A börtönügy jelen állapota és reformkérdései*. Budapest, 1904. Grill, 197. p.

²⁰ Vö. GYÖRGY Aladár: Javító intézetek. In VERÉDY Károly (szerk.): *Paedagogiai encyklopedia. Különös tekintettel a népoktatás állapotára. A neveléstudomány szótára*. Budapest, 1886. Athenaeum, 484–485. p.; LŐRINCZ József: A fiatalkorúak büntetés-végrehajtása a XX. század első felében. *Börtönügyi Szemle*, 2002. 2. sz. 57. p.

hiányában nem büntethető fiatalok életpályáját ekképpen még megfelelő időben lehetett kiigazítani. A 19. század „70-es, 80-as éveiben már kiszélesedett és differenciált intézményhálózat tette lehetővé a bűnelkövető és a zuhant vagy veszélyeztetett fiatalok számára egymástól elkülönített nevelését. Így Belgiumban a bűnelkövető fiatalokat javítóháza (*maison special de réforme*), az elhagyott vagy elzuhant gyermekeket javító iskolába (*école de réforme*) küldték. Angliában az előbbieket javítóiskolákba (*reformatory school*), az utóbbiakat ipariskolákba (*industrial school*), Németországban az előbbieket javítóintézetbe (*Erziehungsanstalt*), utóbbiakat kényszernevelésre (*Zwangserziehung*) utalták be” – írja Lőrincz József.²¹

E gondolatok jegyében válhatott tehát a Csemegi-kódex részévé a javítóintézeti nevelés,²² bár a fiatalok számára nézve nem rendelkezett külön, mégis tükrözte ezzel az Európában már megjelent angol és amerikai intézeti nevelés itthoni hatását.²³

A Csemegi-kódex szerint, aki a bűncselekmény elkövetésekor még nem töltötte be a 12. életévét, az nem volt büntethető. (83. §) Az ezen életkor feletti 16. életévük betöltéséig belátási képességük mértékéhez képest voltak büntetés alá vonhatók: ha ez hiányzott, akkor nem voltak büntethetők, azonban javítóintézetbe lehetett helyezni őket. (84. §) A kódex értelmében a 20. életévüket be nem töltött, fogházra ítélt fiatalokat 6 hónapot meg nem haladó időtartamra javítóintézetbe lehetett rendelni. Ha ezt a bíróság nem tette volna meg, akkor a felügyelőbizottság javaslatára az igazságügy-miniszter is elrendelhetette, ha az célszerűnek mutatkozott. (42. §) Lőrincz József szavaival élve: „afféle fiatalok számára szabott alternatív szankcióként jött létre a javítóintézet”.²⁴

Az 1878. évi büntető törvénykönyv tehát rendelkezett a javítóintézetek felállításáról, azonban a részletszabályok kidolgozása a szervezetre és a működésre vonatkozóan, s egyáltalán az, hogy milyen elvek mentén alakítsák ki az intézményrendszert, még váratott magára.²⁵

²¹ LŐRINCZ 2018. 54–55. p.

²² Vö. Uo. 55. p.

²³ Vö. FARKAS 2014. 14. p.; Lásd még FINKEY Ferenc: *A fiatalok büntetőjoga Észak-Amerikában*. Budapest, 1913. Athenaeum.

²⁴ LŐRINCZ 2018. 54. p.

²⁵ Vö. FARKAS 2014. 14. p.

Néhány év múlva azonban az első javítóintézet megnyitotta a kapuit Aszódon (1884),²⁶ majd ezt követte a kolozsvári (1886),²⁷ a rákospalotai (1890),²⁸ a székesfehérvári (1895)²⁹ és a kassai (1905) intézet.³⁰

1.1. A Csemegi-kódex végrehajtása a javítóintézetek tekintetében

A Csemegi-kódex végrehajtására kiadott rendeletben olvasható: „A magyar büntető-törvénykönyv azon felül, hogy a szabadságvesztés-büntetések különböző nemeit rendszeresen vagyis fokozatos szigor alkalmazása mellett rendeli végrehajtatni, még oly intézkedéseket is tartalmaz, melyeknek célja a büntetés alá vont egyénekből a javulás ösztönét éleníteni; s a helyzetükön való könnyítést saját jóra törekvésüktől függővé tenni. Ily intézkedései a törvénynek azok, a melyekben megengedtetik, hogy a fogházra ítél, de életük huszadik évét még túl nem haladott egyének, javítóintézetekbe szállíttassanak, (bt. tk. 42. §)”³¹ Ezt a rendelkezést – a jogszabály további szövegrészeiben is bevallottan – nem lehetett még foganatosítani „megfelelő intézetek hiányában”, így csak a „kedvezményekben való részesülésről” dönteni jogosult ún. felügyelőbizottságok hatáskörét és eljárását szabályozhatta Pauler Tivadar igazságügy-miniszter az 1880. augusztus 9-én aláírt rendeletének mellékleteiben.³²

Az infrastrukturális háttér hiányával maga a jogalkotó is tisztában volt, éppen ezért igyekezett már a törvény kiadásakor gondoskodni az anyagi fedezetéről, miként az aszódi intézet tárgyában kiadott 1884-es körrendeletben is felemlégette ezt az igazságügy-miniszter: a büntető törvénykönyv „27. szakasza kötelességemmé tette, hogy a pénzbüntetésekbe befolyó összegek egy részét javító intézetek felállítására fordítsam. A törvény ezen rendelkezése alapján Pest-Pilis-Solt-Kiskunmegye területén fekvő Aszód mezővárosában egyelőre

²⁶ Az intézet céljaira az aszódi volt cukorgyár átépítéséről már 1882-ben döntöttek. Vö. A föltételes szabadonbocsátás eredményei. *Pesti Hírlap*, 1882. 343. sz. 11. p.

²⁷ A kolozsvári intézet építésére vonatkozó árlejtést a királyi ügyészség 1885 tavaszán írta ki. Ajánlati árlejtések. *Az Építési Ipar*, 1885. 17. sz. 176. p.

²⁸ Az intézet „egész csöndben” már 1889 decemberében megnyílt. Leányjavító intézet. *Buda-pesti Hírlap*, 1890. 23. sz. 6. p.; Lásd még Rokov Tibor: A Rákospalotai Javítóintézet első éve. *Helyem, Hazám, Palotám*, 2017. 2. sz. 21–28. p.

²⁹ A székesfehérvári javítóintézet építésére az árlejtést már 1893-ban kiírta a királyi ügyészség. Ajánlati árlejtések és tervpályázatok. *Építő Ipar*, 1893. 886. sz. 40. p.; Javító intézet építése városunkban. *Székesfehérvár és Vidéke*, 1893. 16. sz. 3. p.

³⁰ 1893-ban felmerült, hogy Nagyváradon is létrehozna egy intézetet. Vö. Javitóház Nagyváradon. *Pesti Napló*, 1893. 1. sz. 3. p.

³¹ A m. kir. igazságügyminiszternek 2106. számú körrendelete, az 1878. évi V. törvényzcikkben megállapított büntetések végrehajtása tárgyában. *Magyarországi Rendeletek Tára*. 1880. 737–738. p.

³² A felügyelőbizottságról a 7. melléklet rendelkezett.

egy 80–90 fíu számára berendezett javító intézetet létesítettem, mely 1884. évi január hó 1-től fogva (habár eleinte korlátolt mérvben) már használatba vehető, s melybe több ily intézet létesítéséig a budapesti kir. ítélő tábla területén levő összes törvénykezési és közigazgatási hatóságok eszközölhetnek az alapszabályok értelmében beszállításokat.”³³

Mindezek fényében tehát nem meglepő, hogy a Csemegi-kódex nyomán megjelent javítóintézeti rendszer kialakítása lassan haladt. Ennek nemcsak pénzüiális okai voltak, hanem – ahogy Lőrincz József megjegyzi – közrehatott ebben „a bíróságoknak a javítóintézeti beutalásoktól való kezdeti idegenkedése” is.³⁴ Sőt, mintaadó modell sem állt rendelkezésre, vagy legalábbis a magyar jogalkotó egyik külföldi modell átvételét sem tartotta igazán alkalmasnak.³⁵

Érzékletesen fogalmazza meg ezt a „mintanélküliséget” a Kun Béla miniszteri tanácsos és Ládáy István királyi albíró által szerkesztett, a fiatalokúak kriminalitásával foglalkozó 1905-ös szakkönyv: „Népünk hevüλέkeny természete folytán nem ígérkezett czélszerűnek a különben kitűnő svájci rendszer elfogadása, a hol teljesen nyílt területen, csak igen laza felügyelet mellett is alig fordul elő szökés vagy nagyobb visszaélés; de másrésztől Olasz- és Franciaország példája sem mutatkozott föltétlen követésre méltónak, mert itt inkább katonai fegyelemmel kormányzott hadapród-iskolák jellegével bírnak az intézetek. A német birodalomnak van ugyan néhány ily kiváló javítóintézete, ámde ezek szervezetének egyik főtenyezője nálunk hiányzik. Ezen intézeteknél ugyanis a nevelői és felügyelői tisztet egy szerzetes jellegű u. n. Bruderschaft tagjai teljesítik, kik nőtlenek maradván, kizárólag ezen hivatásnak szentelik életüket. Legczélszerűbbnek mutatkozott tehát, az intézeteket nem ugyan börtönszerűen körüzárolt, de mégis bekerített területtel ellátni, a mely területen belül a polgári életviszonyoknak megfelelő családiás nevelés honosíttatik meg.”³⁶

Talán mégsem mondhatjuk, hogy a magyar javítóintézetek megszervezése nélkülözötte volna a küllhoni minták figyelembevételét. Lőrincz József írja, hogy Németországban tanulmányutat tett két magyar szakember – Krajcsik Soma

³³ A m. kir. igazságügyminiszternek 48.981/883. szám alatt a budapesti kir. ítélő tábla területén levő összes első folyamodású kir. bíróságokhoz, valamint az ugyanazon területen levő kir. ügyészségekhez intézett körrrendelete, az aszódi javító intézet tárgyában. *Magyarországi Rendeletek Tára*. 1884. 62–86. p. (Alapszabály), 62. p.

³⁴ LŐRINCZ 2018. 55. p.; Lásd még VARGHA 1895. 343. p.; GRUBER 1897. 4–7. p.

³⁵ Vö. LŐRINCZ 2018. 55. p.

³⁶ KUN Béla – LÁDAY István (szerk.): *A fiatalokúak kriminalitása ellen való küzdelem Magyarországon*. Budapest. 1905. M. Kir. Igazságügyministerium, 58–59. p.

árvaházi tanító³⁷ és László Zsigmond miniszteri tanácsos³⁸ –, akik elsősorban az ott szerzett tapasztalatok alapján dolgozták ki az első (aszódi) javítóintézet rendtartását.³⁹ S talán előzetesen hozzátehetjük, a külföldi előképek tanulmányozását teljesen nem mellőzték a javítóintézetek építészeti kialakítása során sem, amely felvázolásához célszerű előbb az intézmények szervezetét áttekinteni.

1.2. A javítóintézetek szervezete

A Csemegi-kódex rendelkezései alapján felállított javítóintézetek az Igazságügyminisztérium felügyelete alatt álltak, ebből az is következett, hogy az intézmények építetője is e minisztérium volt. A működés jogszabályi hátterét a törvényi rendelkezéseken túl a végrehajtásra kiadott miniszteri rendeletek, illetve a javítóintézetek számára készített alapszabályok jelentették. Ez utóbbi az aszódi intézetről szóló miniszteri körrendelet mellékleteként látott napvilágot 1884-ben (Alapszabály), amelyet némileg módosított formában 1894-ben is kiadtak.⁴⁰

Az Alapszabály értelmében a javítóintézet élén igazgató állt, akit az Igazságügyminisztérium utasíthatott, illetve aki kormányozta az intézet összes ügyeit, mely során rendelkezhetett az intézet tiszti és felügyelő személyzetével, a lelkészi, orvosi, különös szakismeretet igénylő feladatellátásba azonban nem folyt bele. Az igazgató képviselte az intézetet a hatóságoknál, továbbá őrizte az intézeti pénztár „ellenzár-kulcsait”, valamint fegyelmi jogkörrel is rendelkezett a személyzet és a növendékek vonatkozásában egyaránt. (3. §) Az intézeteket vezető igazgató mellett a házitanács működött.

Az Alapszabály 4. szakasza értelmében „az igazgatón kívül minden javító intézetnél alkalmazva vannak: családfők⁴¹ és munkavezetők, lelkészek, egy orvos, egy gondnok, egy őrnök, néhány felügyelő s egy szolga”. A lelkészi és orvosi teendőket a helyi községi orvos is elláthatta, valamint leánynevelő intézeteknél a személyzeti feladatokat nők töltötték be. Ez reflektált az Alapszabály azon szakaszára, amelynek értelmében a javítóintézetek „rendeltetésükhöz képest”

³⁷ Lásd még LENGYEL 1898. 359. p. Krajcsik Soma később az angliai intézeteket is tanulmányozta. Vö. KRAJCSIK Soma: Anglia javító-intézetei. A budapesti gyermekvédő egyesület alapítása alkalmából. 1. rész. *Jogtudományi Közlöny*, 1889. 11. sz. 85–86. p.; KRAJCSIK Soma: Anglia javító-intézetei. A budapesti gyermekvédő egyesület alapítása alkalmából. 2. rész. *Jogtudományi Közlöny*, 1889. 15. sz. 118. p.

³⁸ László Zsigmond igazságügyi tevékenységéről lásd Egy jubileum. *Magyar Génius*, 1892. 17. sz. 289. p.

³⁹ LŐRINCZ 2018. 55. p.

⁴⁰ A m. kir. igazságügyminisztertől. 13.964. szám. Alapszabályok a javító intézetek számára. *Magyarországi Rendeletek Tára*. 1894. 482–503. p.

⁴¹ Az 1894-es alapszabályokban „családfő-segédnek” is szerepelnek. (4. §).

nemek szerint elkülönülten fogadhattak be fiatalokat (2. §), akiket ún. családokba osztottak be. (29. §) Így fontos szerep jutott a családfőnek, akik a közvetlen felügyeletet gyakorolták a növendékek ilyen, legfeljebb 20 tagból álló csoportjai felett, illetve az elemi oktatást és esetleg a munkavezetői teendőket is ellátták. Napi huszonnégy órában a rájuk bízott ifjakkal voltak. (31. §) E fontos feladatkörhöz az Alapszabály megkívánta az okleveles elemi tanítói képzettséget. (5. §)

Egyes munkanemek tekintetében külön munkavezetők is alkalmazhatók voltak a tanító családfők mellett.

A gondnok feladata volt a pénztárkulcsok őrzése, összességében ő látta el a gazdasági teendőket (számadás, élelmezés stb.), valamint felelt az intézeti tulajdon épségéért. (5. §)

2. A javítóintézetek építészeti kialakítása

Az előzőekben vázolt szervezeti-személyzeti struktúra – mint minden közintézmény esetében – jelentős mértékben meghatározta az infrastrukturális hátteret, az építészeti kialakítást, amelyre mindemellett még az intézeti működés is rányomta bélyegét.

A korszak építészetihez hasonlóan, az igazságügyi kormányzat által a javítóintézetek megtervezésével megbízott szakemberek – akik feltehetőleg az egyéb igazságügyi (büntetés-végrehajtási, bírósági) építkezéseknek is közreműködői voltak – tanulmányaik⁴² és az egyre szélesebb körűvé váló szakirodalom folytán⁴³ –, jól ismerhették az európai s azon belül is elsősorban a német nyelvterület építészeti megoldásait, amelyek az újonnan keletkező, modern állami feladatok ellátásával jelentek meg. Az egyik legforgatottabb német nyelvű építészeti

⁴²Vö. SOMOGYI József: Magyarok a müncheni Képzőművészeti Akadémián 1824–1890. *Művészet*, 1912. 5. sz. 178–188. p.; FLEISCHER Gyula: *Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián*. Budapest, 1935. MTA; SZÖGI László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1749–1919*. Budapest, 2001. Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára; SISA József: A József Műegyetem és az Állami Felsőipariskola. In Uő (szerk.): *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. Budapest, 2013. MTA Bölcsészettudományi Kutatócsoport–Osiris Kiadó, 338–339. p.; Uő: *Építészek külföldi tanulmányai*. In SISA 2013. 341. p.

⁴³Már a 18. században is jelen voltak a szakmai kiadványok a magyar építészek látókörében. Lásd BIBÓ István: A magyar építészeti szakirodalom kezdetei. *Építészeti szakkönyvek Magyarországon a XVIII. században*. In ZÁDOR Anna – SZABOLCS Hedvig (szerk.): *Művészet és felvilágosodás*. Budapest, 1972. Akadémiai Kiadó, 27–122. p.; SISA József: *Építészeti könyvtárak, könyvgyűjtemények*. In SISA 2013. 350. p.; MARÓTYZ Katalin: *Wéber Antal építészete a magyar historizmusban*. Budapest, 2009. Terc, 51–53. p.; MARÓTYZ Katalin: *Mintakövetés és invenció a XIX. század második felének budapesti építészetében. Építés – Építészettudomány*, 2005. 1–2. sz. 36–37. p.; NÉMETH Nóra – MARÓTYZ Katalin: *Építészet és sajtó – a historizmus öt jelentős szakrális építészeti pályázata. Építés – Építészettudomány*, 2019. 3–4. sz. 1–34. p.

kézikönyv – amely összegezte a kor legfontosabb és legcélszerűbb építészeti megoldásait –, a *Handbuch der Architektur*⁴⁴ maga is egy kötetet szentelt az állami igazgatási, igazságügyi, katonai középületeknek. Az 1887-ben, majd 1900-ban újra kiadott német szakkönyv alapján jól körvonalazódik, hogy nemcsak a „készen bűnözők” megbüntetése vált állami feladattá, hanem a fiatalok körében növekvő kriminalitás csökkentése is.⁴⁵ Éppen ezért az állam – egyesületekkel, önkormányzatokkal karöltve – gondoskodni köteles olyan intézmények létrehozásáról, amely a fiatalok javítását szolgálja.⁴⁶ Mint láttuk, e gondolat a magyar jogalkotó részéről is megfogalmazódott és realizálódott.

E feladat építészeti keretét jelentősen befolyásolta a börtönépítészet, amely – mire a jogalkotó felismerte a fiatalok javító nevelésének fontosságát – már sokkal kiforrottabb volt. Ekképpen – a funkciók hasonlósága miatt – a felnőttek szabadságvesztés-büntetései végrehajtására létrehozott létesítmények alkalmas mintát kínáltak a fiatalok intézményeinek is. Különösképpen a (később megjelenő) fiatalok büntetés-végrehajtási intézeteire hatott a börtönépítészet, ami értelemszerűen következett a funkció – a szabadságvesztés végrehajtása – azonosságából. Sőt a német építészeti kézikönyv maga is hangsúlyozza ennél az épülettípusnál, hogy az elvi megfontolásokból szem előtt tartandó elkülönítés – azaz a fiatalok és a felnőtt fogvatartottak elválasztása⁴⁷ – elengedhetetlen, még akkor is, ha szervezetileg a két intézmény nem válik el egymástól, azaz az igazgatásuk, irányításuk közös.⁴⁸

A javítóintézetek azonban nem a szabadságvesztés végrehajtásáról szólnak, hanem a javító-nevelő cél megvalósítását szolgálják,⁴⁹ így másképp kell kialakítani őket, mint a büntetőintézeteket – amire az építészeti kézikönyv is felhívja a figyelmet.⁵⁰

Ezekre tekintettel érdemes a Csemegi-kódex nyomán létrehozott javítóintézetek karakterét megvizsgálni.

⁴⁴ LANDAUER, Theodor von – WAGNER, Heinrich – SCHMITT, Eduard: Gerichtshäuser, Straf- und Besserungsanstalten. In *Handbuch der Architektur. 7. Halbband. Gebäude für Verwaltung, Rechtspflege und Gesetzgebung. Militärbauten*. Stuttgart, 1900. Arnold Bergsträsser, 239–500. p. (HdA 1900).

⁴⁵ HdA 1900. 479. p.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Vö. FINKEY 1904. 201. p.

⁴⁸ Vö. HdA 1900. 474. p.

⁴⁹ A javítóintézetek és a büntetési intézetek különbségéről FINKEY 1904. 210. p.

⁵⁰ HdA 1900. 481. p.

2.1. Funkcionális építészeti kialakítás

A javítóintézetek telepítése, elhelyezése

Az infrastrukturális alapok kialakításakor – kiváltképp, ha egy újonnan létesítendő intézmény felépítéséről van szó, mint a javítóintézetek esete – az elhelyezés az egyik először felmerülő kérdés. A javító-nevelő intézetek – a nevelésen túl – valamilyen szakmunka (ipari és mezőgazdasági termelés) végzéséhez, annak alapismereteinek elsajátításához kötődtek. Ezért volt a legideálisabb ezen intézményeket távol a városoktól és falvaktól telepíteni, s amely szituáció egyúttal megvédte a „növényeket a külvilág rossz elemeivel való érintkezéstől” – fogalmazta meg a korábban említett német építészeti kézikönyv.⁵¹ Nem véletlen, hogy a kormányzat városszéli területeket szemelt ki az új javítóintézetek létrehozására Magyarországon is. Sőt, már meglévő, beépített, de nem működő ipari létesítmények átalakításával indították az intézményrendszer kiépítését az 1880-as években, mint Aszódon⁵² vagy Kolozsváron,⁵³ ahol a városszéli volt cukorgyár területét használták fel a javítóintézet kialakítására (sőt a kolozsvári épületegyüttes ma is megtalálható a Cukorgyár utcában).

Az elsődleges nevelési célzat pedig inkább rokonítja a javítóintézeteket a dologházakkal, amelyek telepítésénél figyelembe kell venni a nemek szerinti elkülönítést, a beutaltak könnyű felügyeletének lehetőségét, gondoskodni kell olyan felszerelésről, amely a lehető legkönnyebbé teszi a befogadást, elhelyezést, foglalkoztatást és ellátást, illetve minden egészségügyi követelménynek meg kell felelni.⁵⁴

A dologházak létesítése kapcsán megfogalmazott építészeti elvárások valóban visszaköszönnék a javítóintézetek építésénél is.⁵⁵ (A HdA-ban a *Zwangsarbeitshaus*, azaz kényszerítő dologház került leírásra, fontos hangsúlyozni, hogy ez a dologház nem feleltethető meg a magyar büntetőjogi intézkedések között szereplő, az 1913. évi XXI. törvénycikk által bevezetett jogintézménynek, amely már tisztán büntetőjogi szankcióként funkcionált a közveszélyes munkakerülőkkel szemben. A *Zwangsarbeitshaus* keretében a munka általi nevelés és szigor uralkodott a kiskriminalitás határán mozgó bentlakók nevelése során, továbbá az intézmény ellátott bizonyos szociális funkciókat is.) Ezen elvek alapján a létesítmény távoli elhelyezésén túl fontos a telek mérete, amelynek igazodni kell a befogadandók létszámához, sőt, érdemes olyan területet

⁵¹ HdA 1900. 481. p.

⁵² Vö. Ajánlati árlejtések. Átalakítás. Az *Építési Ipar*, 1883. 19. sz. 176. p.; KUN-LÁDAY 1905. 173. p.

⁵³ Vö. Napi újdonságok... *A Hon*, 1881. 123. sz. 2. p.

⁵⁴ HdA 1900. 456. p.

⁵⁵ Az építészeti kézikönyv maga is erre utal. Vö. HdA 1900. 481. p.

választani, amely lehetővé teszi a későbbi bővítést is.⁵⁶ Ez történt Aszódon⁵⁷ és Kassán is,⁵⁸ ahol a kezdeti 120 növendékre tervezett javítóintézetet utóbb 240 főre növelték.⁵⁹ Rákospalota leánynevelő intézete pedig az 1890-es évek végére a környék beépülése és az épületek szűkössége, elégtelensége⁶⁰ miatt egy új telekre költözött a településen, ahol a ma is ismert épületegyüttest felépítették 1899 és 1905 között.⁶¹ (A továbbiakban ez a rákospalotai épületegyüttes képezi az elemzés tárgyát.)

A megválasztott terület mérete mellett az egyes épületeknek vagy a jól elkülönülő épületrészeknek is meg kellett felelni több követelménynek, így:

- a) a befogadottak minden csoportjának biztosítani kell külön lakó- és hálószobát, lépcsőházat, mosdót és fürdőszobát, udvarokat, műhelyeket, betegszobákat;
- b) az igazgatóság, a tisztviselők és a felügyelő személyzet számára a megfelelő szükséges irodákat, lakásokat és kerteket;
- c) az üzemeltetéshez konyhákat és kapcsolódó helyiségeket, pékséget, mosdót, gép- és kazánházat stb.;
- d) valamint templomot vagy kápolnát, hullaházat, őrségi épületeket stb. egyaránt emelni kell.⁶²

A kisebb intézetek egységei elhelyezhetők egy épületben, de a közepes és nagyobb intézményeknél célszerűbb az egyes rendeltetési egységeit különálló épületekbe, egymással nem, vagy csak lazán összekapcsolódó házakba telepíteni, amelyek így elegendő fényhez és levegőhöz juthatnak.⁶³

A dolgoházak mintáját követő javítóintézetek efféle elrendezéséhez több lehetőség is kínálkozott. Az egyik rendszerben az egyes épületeket a négyzetes telek határai mentén sorolják, és az általuk közrefogott udvarban helyezik el a kápolnát, az igazgatósági és gazdasági épületet. Jól példázza ezt a megoldást az elsőként létrejött aszódi intézet.

A másik lehetőség szerint az egyes rendeltetési egységek a telek fő tengelyének két oldalán sorakoznak, önálló épületként vagy pavilonként, s a be nem épített terület válik az intézmény nyitott udvarává. E megoldás, ha tisztán nem is, de a kolozsvári intézet telepítésében tetten érhető.

⁵⁶ HdA 1900. 457. p.

⁵⁷ Az aszódi intézet eredeti területén is rendelkezésre állt kellő hely a későbbi bővítésre. Vö. GRUBER 1897. 10. p.

⁵⁸ FINKEY Ferenc: *Fiatalkorú bűntettesek és a modern törvényhozás*. Budapest, 1909. Franklin-Társulat, 43. p.

⁵⁹ KUN-LÁDAY 1905. 300. p.

⁶⁰ Vö. D. NAGYVÁNYI FEKETE Gyula: Leány-javítóház. *Budapesti Hirlap*, 1898. 122. sz. 4. p.

⁶¹ ROKOB 2017. 24–25. p.

⁶² HdA 1900. 457. p.

⁶³ Uo. 457. p.

A harmadik variáns szerint pedig az egyes épületek vagy pavilonok nem zárnak körül egy udvart, hanem inkább halszálkaszzerűen egy közös folyosó egyik vagy mindkét oldalán, erre merőlegesen helyezkednek el.⁶⁴ Ehhez hasonló megoldással találkozhatunk a rákospalotai leánynevelő intézet területén, ahol a pavilonok „egy középvonalban összefutó négy szárnyú folyosó által vannak egymással összekötve. A 336 méter hosszú folyosó faoszlopokra támaszkodó, tetőzettel és két kupolával bír. Anyaga egészben faragott fenyőfa [...] padlózata szépen kockázott keramitburkolattal van ellátva”.⁶⁵ A szabadtéri folyosók metszéspontjában pedig a legélénkebb életű háztartási épület áll.⁶⁶

A fenti elvek alapján a legcélszerűbbnek az ún. pavilonos rendszer bizonyult, amely értelmében tehát az egyes, egymással összefüggő funkciók és feladatok egy különálló épületbe kerültek az intézmény területén, telkén belül. A különálló épületeknek e rendszerszerű telepítési módja nem volt szokatlan a korabeli építészetben. Jellemzően az egészségügyi-kórházi és a katonai (laktanya⁶⁷) épületegyüttesek jöttek létre pavilonos rendszerben ekkoriban.

A magyarországi megvalósult példák is ennek bizonyítékai, kiváltképp a székesfehérvári és a kassai javítóintézeté. Székesfehérvár sikeresnek tartott példáját talán az bizonyítja a legjobban, hogy az 1899. szeptember 13-án megnyílt budapesti gyermekvédő kongresszuson és a hozzá kapcsolódó, a városligeti Iparcsarnokban megrendezett tárlaton ennek a javítóintézetnek a makettjét állították ki.⁶⁸ (1. ábra) Kassa intézetével kapcsolatban pedig Finkey Ferenc is megjegyezte: „a legnagyobb és legdíszesebb fiú javító intézetünk a kassai, mely már egészen a modern eszmék hatása alatt, a családiházak (pavillonok) rendszerének céltudatos keresztülvitelét tűzi ki feladatául.”⁶⁹

⁶⁴ Uo. 457–458. p.

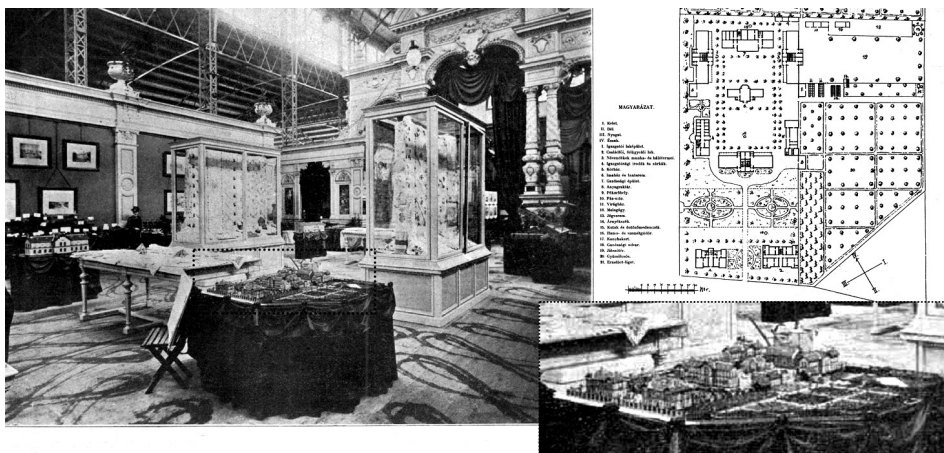
⁶⁵ KUN–LÁDAY 1905. 293–284. p.

⁶⁶ ROKOB 2017. 27. p.

⁶⁷ Lengyel Aurél mintha kritikái éllel emlegetné fel a javítóintézetek és a laktanyaszzerű telepítés hasonlatosságát, hiányolva a női nem mint a szeretet forrását a magyarországi javítóintézeti nevelés „kaszárnyaszzerű” rendszeréből. LENGYEL 1898. 360. p.

⁶⁸ A tényről az *Uj Idők* című lap képes beszámolója árulkodik. A gyermekvédő kongresszus. *Uj Idők*, 1899. 38. sz. 259. p.

⁶⁹ FINKEY 1933. 231. p.

1. ábra Az 1899-es budapesti gyermekvédő kongresszus kiállításának részlete a székesfehérvári javítóintézet makettjével és az intézet helyszínrajzával, melyen jól kitűnik a pavilonos rendszer.*

Az intézeti irányítás helyszíne: az igazgatósági épület

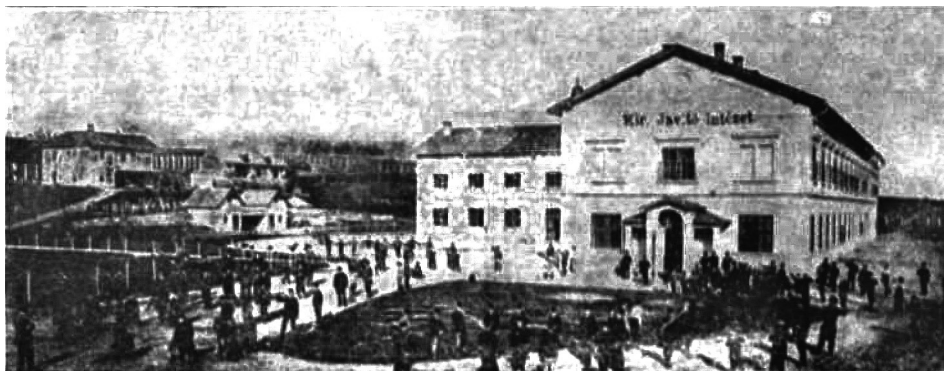
A pavilonos rendszerben elhelyezett épületek jellemzően egyfajta hierarchikus rendet is mutattak: a főkapu környezetében az irányítási, a személyzeti lakó-épületek sorakoztak, amelyeket a terület fő funkciójának otthont adó, majd a gazdasági és egyéb kiszolgáló épületek követtek.

Ez a fajta rendszerezés a javítóintézeteknél is megjelent jellemzően akként, hogy a főkapunál az igazgatói és tisztviselői-nevelői lakóépületek helyezkedtek el, majd pedig – a bejárati kaputól induló főút, vagy az ezzel párhuzamosan, illetve merőlegesen futó utak mentén – sorolódott a többi pavilon: az igazgatósági és zárkaépület, a családházak, a kórház, a kezelési épületek, valamint a tanműhelyek, illetve az ezek által körbevett területen a kápolna. Ebben a rendszerben tehát nem a főkapuhoz került az igazgatóság, hanem az intézeti főfunkcionális épületeinek közelébe.

A folyamatosan kiépülő, de elsőként megnyílt aszódi intézet területén az igazgatósági épület a telep közepén kapott helyet. Az egymásra merőleges szárnyakból álló, emeletes épület – talán épp az intézmény elsőségéből, ekképp kiforratlanságából adódóan – multifunkcionális volt: mind az irányítási, mind a nevelési feladatok itt kaptak helyet, egymástól szeparálva, de egy tető alatt.

* A képet a szerző szerkesztette. Források: A gyermekvédő kongresszus. *Uj Idők*, 1899. 38. sz. 259. p.; KUN-LÁDAY 1905. 260. p.

Az épület bal szárnyában, a földszinten, a középén húzódó folyosó mentén „jobbról az igazgatói, a gondnoki iroda és az irattár, balra az irodaszolga szobája, a lelkészek két szobája és a tanszermúzeum helyisége” helyezkedett el.⁷⁰ (2. ábra) Később – összhangban az I. Büntetőnovella változásaival – ezt az igazgatósági épületet egy nagyobb, U-alakú, kétemeletes központi épület váltotta Gerle Lajos tervezésében.⁷¹

2. ábra Az aszódi javítóintézet főépülete 1899-ben.*

A kolozsvári intézetben – amely kisebb volumenű volt, mint társai – a családokat is magában foglaló pavilon földszintjén helyezték el a többi résztől szeparálva az igazgatóság helyiségeit: az igazgatói és a gondnoki irodát, az irattárat, valamint a hivatalszolga szobáját.⁷²

Székesfehérvár nagy kiterjedésű intézetében sem a fogadó épületek egyike volt a földszintes igazgatóság, hanem a nevelési-működési pavilonok körében helyezkedett el. Három irodahelyiségén az igazgató, a gondnok és az írnok osztozott.⁷³

Kassán is önálló pavilonba került az igazgatóság: igazgatói irodával, amelynek előszobája is volt, a helyettesnek is volt külön helyisége, csakúgy, mint a gondnoknak és a lelkészeknek (2 iroda), valamint tanácsterem és könyvtár is helyet kapott mellettük.⁷⁴

A legkülönlegesebb igazgatósági épületnek a rákospalotait tekinthetjük, ugyanis ez egy nyaralóvilla volt eredetileg.⁷⁵ A 19. század végén, amikor egy újabb,

* Forrás: TAHVÁRI TAHY János: Az aszódi kir. javítóintézet. *Vasárnapi Ujság*, 1899. 39. sz. 650–651. p.

⁷⁰ KUN-LÁDAY 1905. 176. p.

⁷¹ Az aszódi javítóintézet kibővítése. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1909. 30. sz. 300. p.

⁷² KUN-LÁDAY 1905. 246. p.

⁷³ Uo. 262. p.

⁷⁴ Uo. 301. p.

⁷⁵ ROKOB 2017. 25. p.

nagyobb telepre költöztették át a leánynevelőt, akkor a kormányzat a község nyugati, eladóvá vált telkét vásárolta meg, ahol az ott meglévő villaszerű épületet alakította át főépületté. „A község csatornázott és aszfalttal burkolt főútvonala felé erkélyszerűen kiszögellő homlokzattal emelkedik ki a kétszárnyu szilárd főépület, mely hat tágas, két kisebb szobát es három mellékhelyiséget foglal magában, s négy fedett oldalverandával bír.”⁷⁶

Ezek az igazgatósági épületek – akár önálló pavilonjai voltak is az intézeti épületegyüttesnek, akár nem – többségük az irányításon kívül a sajátos működésből fakadóan további funkcióknak, az elzárásnak is helyet adtak, így zárkákat is kialakítottak bennük.

A zárkák

Az 1884-ben kiadott Alapszabály rendelkezései alapján már a növendékek befogadásának is vannak fontos építészeti vonatkozásai, ugyanis a beszállítást követő tisztálkodás után mindegyikük „kivétel nélkül nappali és éjjeli elkülönítésbe kerül, mely abból áll, hogy az intézeti épület egy oly szárnyában helyeztetik el, melyben elzárt közös folyosóra nyíló czellák vannak. Ezen czellák egyikében tartozik a beszállított egyén maradni, s habár annak ajtaja napközben kulcs vagy egyéb zár alkalmazása nélkül csak egyszerűen betéve tartatik, abból előleges engedély nélkül kilépnie nem szabad. Éjjel ezen czellák ajtai bezáratnak.” (23. §) E rendelkezés jól jelzi, hogy „a javító-nevelés végrehajtásának számos tartalmi elemét a szabadságvesztés-büntetéstől vette át”.⁷⁷

A cellákkal kialakított épületszárny – amelyet a szakirodalom egyenesen javítóosztálynak nevezett⁷⁸ – a központi épület egyik részét jelentette, amely nem lehetett véletlen, hiszen a kezdeti elkülönítésnek a célja a belépő növendék megismerése volt, azaz ezen időtartam alatt – amelyet az igazgató az orvos és a lelkész véleményének meghallgatásával határozott meg (24. §) –, a fiataalt maga az igazgató, a lelkész, az orvos és a munkavezető is meglátogatta rendszeresen, kitanítandó a „letartóztatása céljáról”, a házirendről, s hogy engedelmességgel tartozik feljebbvalója iránt, sőt az igazgató látogatásai alkalmával a növendéket „[B]izalmat gerjesztő módon reá bírja azon cselekedetek bevallására, melyek miatt az intézetbe került vagy előzőleg büntettetett, s e cselekmények helytelen voltát vele felismertetni iparkodják.” (26. §)

⁷⁶ KUN-LÁDAY 1905. 281–282. p.

⁷⁷ LÓRINCZ 2018. 55. p.

⁷⁸ KUN-LÁDAY 1905. 122. p.

E megismerést szolgáló elkülönítés központi elhelyezése egyértelműen célszerű volt: az intézmény gerincét jelentő tiszti kar közelében, egy épületen belül.

Az intézetben több magánzárkát is ki kellett alakítani, egy központi folyosóra szervezve. „A magánzárkákat tartalmazó minden külön folyosón legalább egy felügyelőnek kell szakadatlanul jelen lenni” – írja az Alapszabály 28. §-a, s a következőből egy további, sajátos térszervezési megoldás is kiderül a fiatalok befogadási körülményeiről: „A teljes elkülönítés idejének leteltével a növendék csak éjjel különítették el társaitól, a mennyiben közös hálóteremben ugyan, de deszkafalakkal elválasztott fülkében tölti az éjét.” (29. §)

Az aszódi intézet főépületében a javítóosztály 6-6 magánzárkával rendelkezett, az épület emeletén.⁷⁹ Ezek területe összesen 174,64, egyenként pedig 14,55 m² volt.⁸⁰ „A magánzárkában: 1 asztal, 1 szék, 1 fali szekrény, 1 vaságy, 1 fali lámpa, 1 mosdótál és 1 víztartó-kupa”⁸¹ alkotta a berendezést, amely eléggé minimális-funkcionális képet fest a helyiségekről.

A kolozsvári intézetben is hasonló, de nem teljesen ugyanolyan megoldással találkozunk: itt a javítóosztály, azaz a zárkák az egyetlen családház emeletén kaptak helyet. A helyiségcsoport két világos és három félsötét magánzárkából, illetve a felügyelő szobájából állt.⁸² Öt volt tehát az elkülönítésre használt cellák száma, amelyek egyenként 6,88, összesen 34,4 m² területűek voltak,⁸³ azaz jóval kisebbek, mint aszódi társaik. A berendezés azonban azonos volt, leszámítva a falilámpát, amelyet itt nem soroltak fel a jegyzékben.⁸⁴ Kassán úgyszintén az egyemeletes igazgatósági épületbe kerültek a zárkák, összesen 20, amelyek egyenként 10 m² alapterületűek voltak.⁸⁵ Az idevonatkozó leírás bővebben szól a berendezésről: „egy fiókos asztalka, egy szék, egy fali szekrényke, egy vaságy szalmazsákkal, szalmavánkossal és gyapjútakaróval (pokrócczal), egy mosdótál fel- és vízszintesre mozdítható vaskeretben a falba erősítve, egy vízkorsó ivó-csuporral (pohárral) és egy köpcsésze” volt minden magánzárkában.⁸⁶

A nagyvonalúbban telepített székesfehérvári javítóintézetben szintén az igazgatósági, azonban itt földszintes épületbe kerültek a zárkák, amelyek száma tízre rúgott, s területük átlag 6 m² volt.⁸⁷

⁷⁹ Uo. 177. p.

⁸⁰ Uo. 182. p.

⁸¹ Uo. 185. p.

⁸² Uo. 246. p.

⁸³ Uo. 247. p.

⁸⁴ Uo. 248. p.

⁸⁵ Uo. 301–302. p.

⁸⁶ Uo. 304. p.

⁸⁷ Uo. 261–262., 264. p.

Rákospalota leánynevelő intézetében az előzőekhez képest másképp alakították ki a zárkákat, azok ugyanis a telep négy azonos kialakítású családházába kerültek. Az egyforma, emeletes pavilonok felső szintjén bal és jobb oldalon egyaránt egy-egy zárka volt található.⁸⁸ Ez az elrendezés inkább arra utal, hogy az elkülönítést – a századvégi javító nevelési elvek változása következtében – a családokon belül fogatosították.⁸⁹ Ennek megfelelően az intézetben a zárkák száma nyolc volt, amelyek összterülete 45,6 m²-t adott ki a leírás szerint.⁹⁰

A családházak

Szerencsésen találkozott a javító nevelés kereteit jelentő családi rendszer a pavilonos telepítési móddal a magyarországi javítóintézeteknél is. A családi rendszer ugyanis elkülönülést jelentett, abban az értelemben mindenképp, hogy az intézetbe beutalt fiatalkorúakat csoportokba osztották.⁹¹ Ez a családokba szervezés eleinte – az aszódi intézet első éveiben – nem valamiféle osztályozás alapján történt. Csak 1886-ban alakítottak négy családot, melyek közül az egyik ún. kísérleti család volt, ahova az újoncok kerültek, s addig maradtak itt, amíg az intézeti rendhez és szabályokhoz hozzászoktatták őket. A többi családot számozták egytől háromig, ami magaviseleti fokozatokat is jelentett: rossz, közepszerű, jó. „A kor szerinti osztályozás még 1886-tól 1888. év őszéig sem volt végrehajtható, mert az intézet még az időben sem rendelkezett annyi családdal, hogy az erkölcsi csoportosítás mellett a kor szerinti is fogatosítható volna” – olvasható a Kun–Láday-féle szakmunkában.⁹² Ugyanennek a műnek a következő mondata sokat árul el arról, hogy az építkezés milyen hatással volt az intézet életére: „Midőn az 1888. év vége felé új pavillon épült, a rossz és a közepszerű magaviseletű növendékeket két-két alcsoportba osztották”, és a családokat is átszervezték.⁹³

Azonban nemcsak a folyamatos építkezésnek volt szervező hatása, hanem önmagában az Alapszabály is determinálta az ún. családházak kialakítását: „A családok egymástól annyira elkülönített osztályokat képeznek, hogy az istentisztelet, közös ájtatosság (l. 34. §.) és elemi oktatás kivételével még az étkezés vagy munkaszünet idején sem érintkeznek.” (30. §)

⁸⁸ Uo. 283. p.; ROKOB 2017. 26. p.

⁸⁹ Lásd még ezzel kapcsolatban a családházak leírását a következőkben.

⁹⁰ KUN–LÁDAY 1905. 285. p.

⁹¹ *Börtönügy. Oktatás a magyar királyi országos fegyintézetekben. Ismertetés. Az 1885 évi budapesti Országos Általános Kiállítás alkalmából.* Budapest, 1885. Királyi Igazságügyminisztérium, 33. p. (Oktatás 1885).

⁹² KUN–LÁDAY 1905. 61. p.

⁹³ Uo.

Aszódon a megnyitáskor tehát még a főépületbe költözött be az első két növendékcsoport,⁹⁴ majd 1888-ban megépült az újabb – kifejezetten a családok elhelyezését szolgáló – pavilon.⁹⁵ Mind a központi épületben, mind pedig a később épült pavilonban érvényesült az elkülönítés elve. Az egymásra két merőleges szárnyból álló főépület földszintjén az egy középfolysóra nyíló igazgatási egységeket (igazgatói, gondnoki iroda, irattár, hivatali szolga szobája, tanszerraktár, lelkészek szobája) egy közfal választotta el a családi egységektől, amelyek egyenként egy hálóteremből és egy nappali teremből álltak, s az oldalfolyosóról nyíltak, amelynek a végén rekesztették le a felügyelői hálófülkét. Ez az elrendezés az emeleten megismételte magát akképp, hogy minden egységnek saját lépcsőháza volt, csakúgy, mint az igazgatási helyiségek fölötti zárkacsopotnak.⁹⁶

Az 1888-ban épült, a terület északnyugati sarkában elhelyezett családi pavilon alaprajzi elrendezése csaknem megegyezett a főépületben található családi helyiségcsoportokéval. Az egyemeletes épület közepén válaszfal húzódott, ekképp szintenként 2–2 családnak biztosítottak helyet.⁹⁷

A kolozsvári – 1886-ban megnyitott – intézet kisebb volumenű volt: 60 fő befogadására építették, s később sem bővítették.⁹⁸ Itt egy épületben helyezték el a családokat, egymástól elkülönítve. „Egy-egy család helyiségeit földszint a munkaterem, e mellett a családfő irodája, az emeleten pedig a hálóterem képezi. A lépcsők alatti fülkék tisztogatási eszközök tartására kamráknak rendeztetek be.”⁹⁹

Az 1895-ben felállított székesfehérvári intézet területén épített kilenc épületből három pavilon adott otthont hat növendékcsalád számára.¹⁰⁰ Alaprajzi elrendezésük a kolozsvári társaikét követte, azzal, hogy az emeleti hálóterem mellett helyezkedett el a felügyelő hálószobája is.¹⁰¹

A leányok részére megnyitott rákospalotai intézet négy egyforma pavilonban adott helyet nyolc családnak, összesen kétszáz növendéknek. Az itteni családházak elrendezése eltérést mutat az eddigiektől: „A földszinten jobbról: egy előszoba, segédcsaládfői szoba, egy munkavezetőnői szoba és az iskolaterem; balról: egy előszoba, két munkaterem és két öltöző szoba. Az emeleten úgy jobbról, mint balról: egy-egy folyosó, mosdószoba, egy-egy családfői szoba,

⁹⁴ Más forrás szerint három, azaz összesen 60 növendéket helyeztek el. Vö. *Oktatás*, 1885. 34. p.

⁹⁵ KUN–LÁDAY 1905. 174. p.

⁹⁶ Uo. 177. p.

⁹⁷ Uo. 178. p.

⁹⁸ Uo. 73. p.

⁹⁹ Uo. 246. p.

¹⁰⁰ KRAJCSIK Soma: A székesfehérvári javító-intézet. Jelentés. A javító-intézetekről és az ifjúkori bűnösökről. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1897. 122. XIII. kötet. 7. füzet, 7–8. p.

¹⁰¹ KUN–LÁDAY 1905. 263. p.

egy-egy munkavezetőnői szoba, egy-egy tágas közös hálóterem és egy-egy zárka.”¹⁰² Az, hogy a foglalkoztatás különböző helyszíneit – a munkatermeket s itt már a tantermeket – és a növendékek mindennapi életterét a neveléshez kapcsolódó helyiségekkel egyetemben egy egységbe integrálták az 1899-ben felépült rákospalotai leánynevelőben, abból fakadhatott, hogy „hosszas, eredménytelen próbálkozások után a század utolsó éveiben került nyugvópontra a családok kialakításának kérdése.”¹⁰³ Eszerint az új növendéket először a kísérleti családba osztották be, megfigyelendő és egyúttal kioktatandó őt az intézeti életéről. Ezt követően pedig olyan családba helyezték a növendéket, „melyben az általa élethivatásul választott munkanem van meghonosítva s mely családban intézeti neveltetésének egész ideje alatt állandóan egy és ugyanazon családfőnek keze alatt marad.”¹⁰⁴ Ez az elszigetelt családi rendszernek hívott megoldás tehát a családházak kialakítását is befolyásolta: az iskolai oktatás is a családház részévé vált.

A kassai – folyamatosan bővülő – intézet területén az 1905-ös szakmunka szerint hat darab emeletes családház helyezkedett el, amelyek mindegyikében két-két családot helyeztek el. Az épületekben a nappali terem egyúttal tantermként is szolgált, s az egységen belül – feltehetőleg az emeleten – helyezkedett el a tanteremmel azonos méretű (123 m²) hálóterem, valamint a családfők helyiségei.¹⁰⁵ Ez a felosztás szintén összecseng az elszigetelt családi rendszerrel.

A tantermek és a műhelyek

A családházak kialakítása jelzi az intézeti nevelésében az oktatás fontosságát. Az Alapszabály 38. §-a értelmében a növendékek tankötelesek voltak. Hit- és erkölcsstan, olvasás, írás, magyar nyelv, beszéd és fogalmazási gyakorlatok, földrajz, történelem, alkotmánytan, mennyiségtan, mértan, egyszerű könyvviteltan, természetrajz, vegytan, test- és egészségstan, mezeti gazdaság és kertészettan, rajz, ének, zene és torna volt a tantárgyak körében.¹⁰⁶ Mindemelett különös hangsúlyt fektettek az iparoktatásra.

Míg az általános ismeretek elsajátításának színtere a nappali, illetve a tanterem volt, addig a szakismereteket a műhelyekben, illetve a tangazdaságban oktathatták a növendékek számára. Az Alapszabályban ugyanis meghatározták,

¹⁰² Uo. 283. p.

¹⁰³ LÓRINCZ 2018. 56. p.; A javítónevelés elveinek változásaira lásd még például Szóts András: A szeretetház. *Jogtudományi Közöny*, 1898. 46. sz. 326. p.

¹⁰⁴ KUN-LÁDAY 1905. 63–64. p. Lásd még LÁDAY István: Reformok a fiatalkorúak büntetési rendszerében. *Jogállam*, 1906. 2. füzet. 127–129. p.

¹⁰⁵ KUN-LÁDAY 1905. 301–302. p.

¹⁰⁶ LÓRINCZ 2018. 56. p.

hogy „a munkanemek részint földművelésiek és kertészgazdászatiak, részint pedig iparszerűek, s az igazgatóság megválasztásától függ meghatározni, hogy a növendék mely munkanemmel foglalkozzék.” (39. §) „Nőszemélyek a fentiek kivül a házi és kézi munkák különböző nemeiben is oktatást nyernek” – szöveg a 42. §.

Az iparoktatás építészeti keretét az intézetek területén létrehozott műhelyek és kertek adták. Az egyes javítóintézetek különböző szakipari munkára rendezkedtek be. Ez – az adatok alapján úgy tűnik – azt jelentette, hogy egy-egy intézményen belül akár többféle iparágat is oktattak, amelyek közül valamelyik hangsúlyossá, sőt kiemelkedővé vált.

Aszódon kocsigyártó műhelyeket létesítettek, amely bográr-, kovács-, szerelő, kárpitozó, mázoló és fényező műhelyeket foglalt magában, valamint szárítót, szerszámkamrákat, abroncshevíőt, enyvfőzőt, fagőzőlőt, faszárítót, gépházat, kazánházat, szénraktárt, nikkelezőt, sőt fényképező laboratóriumot, tervtárat, rajztermeket, nyersanyagraktárakat, valamint a műhelyfőnöki és a tiszti szobát.¹⁰⁷ A helyiségek felsorolása önmagában is jól mutatja, hogy milyen részfázisai lehettek a kocsigyártásnak. „A 100 méter hosszú műhelyépület 2 szárnya emeletes, középső része pedig földszintes. De ez utóbbi rész is úgy épült, hogy kibővítés szüksége esetében arra emeletet építeni lehessen” – olvasható az 1905-ös leírásban.¹⁰⁸ A kocsigyártás sikerességét bizonyítja, hogy a tanműhely az 1908-as londoni világtalálkozón dicséretet kapott.¹⁰⁹

1897-ben a korábban ebédlőként használt helyiséget – miután a családi rendszert átalakítva funkcióját átadta a családházaknak, s kihasználatlanná vált – faipari műhelyként rendezték be Aszódon.¹¹⁰ Majd a következő évben faszínt is építettek mellé.¹¹¹

A kisebb kolozsvári intézetben az ún. kezelési épületbe kerültek az ipari tevékenységek: asztalos, kerekés és esztergályos munkaterem.¹¹² Viszont ezek mellett még cipészet és szabóság is működött az intézményben, sőt „egy kőműves munkavezető is alkalmazásban lévén, melléje állandóan van 4–5 növendék besorozva, kik az épületek javítását végzik” – olvasható az 1905-ös szakmunkában.¹¹³

Székesfehérváron – hasonlóképpen a kolozsvárihoz – a kezelési épület adott helyet az ipari foglalkozásnak, itt egy asztalosműhely létesült.¹¹⁴ Emellett egy

¹⁰⁷ KUN–LÁDAY 1905. 184–185. p.

¹⁰⁸ Uo. 179. p. Az aszódi fiúnevelő intézet tanműhelye a volt Lloyd kocsigyár. Lloyd kocsigyár. Műemlékem.hu honlapja. www.muemlekem.hu/muemlek/show/6887.

¹⁰⁹ Vö. Az Aszódi Javítóintézet rövid története 1884–2004. www.aszod-afi.hu/pdf/intezettortenet.pdf.

¹¹⁰ KUN–LÁDAY 1905. 174. p.

¹¹¹ Uo. 176. p.

¹¹² Uo. 246. p.

¹¹³ Uo. 253–254. p.

¹¹⁴ Uo. 262. p.

különálló pékműhelyt is építettek sütőkemencével, valamint kenyér- és liszt-raktárral, mely utóbbiakat 1904-ben építették a korábbi sütőházhoz, később pedig dagasztóműhely is létesült. Az asztalos és sütő- mellett a kosárfonóipar¹¹⁵ is megjelent a fehérvári intézet falai között csakúgy, mint a könyvkötészet, a szabóság és a cipészet.¹¹⁶ Az iskolai tantermek – összesen három – azonban a telep közepén elhelyezett épületben, az ún. ima- és iskolaházban kaptak helyet.¹¹⁷

A rákospalotai leánynevelőben a háztartási foglalkozások mellett háziipari tevékenységekkel (kézi és gépkötés, horgolás, hurkolás, hímzés, varrás stb.) is megismerkedhettek az ügyesebb növendékek,¹¹⁸ akik részére az intézetben értelemszerűen külön műhelyhelyiségek nem létesültek.

Ezzel szemben a kassai fiúintézet éppen ipari műhelyeiről, kiváltképp az asztalosműhelyéről volt ismert, amelynek bútoraival vett részt az igazságügyi minisztérium az 1906. évi milánói nemzetközi kiállításon,¹¹⁹ ahol a nagydíjat és a zsűri külön nagy aranyérmét is megnyerték,¹²⁰ vagy épp a „Műhely” művészegyesület is az itteni termékekkel rendezte be a kiállítási mintaszobáit az Urániában, 1908-ban.¹²¹ Az asztalosműhely mellett esztergályos-, műfaragó-, bőripari, sőt kézi és mechanikai szövőműhely is létesült a kassai telepen.¹²² Ezek megszervezése 1908 és 1912 között a korszak egyik kiemelkedő festő- és iparművésze, Lakatos Arthur kezébe került.¹²³

A kassai fa- és a bőripari tanműhelyek háromhajós csarnoképületek voltak, amelyek bazilikáisan kiemelkedő középhajói filigrán öntöttvas oszlopokon álltak. A tágas térben kellő hely jutott a munkapadok és a növendékek számára egyaránt az ipari ismeretek elsajátítására.¹²⁴ (3. ábra)

¹¹⁵ KRAJCSIK 1897. 14. p.

¹¹⁶ KUN-LÁDAY 1905. 263–264., 272. p.

¹¹⁷ KRAJCSIK 1897. 8. p.; KUN-LÁDAY 1905. 261. p.

¹¹⁸ GRUBER 1897. 15. p.; KUN-LÁDAY 1905. 292., 294. p.

¹¹⁹ Az 1906. évi milánói nemzetközi kiállítás... Különfélék. *Magyar Iparművészet*, 1905. 5. sz. 282. p.

¹²⁰ Egy humánus intézet. A kassai királyi javító-nevelőintézet. *Uj Idők*, 1911. 21. sz. 527. p.

¹²¹ L. K.: Hat szoba. *Uj Idők*, 1908. 11. sz. 227–228. p.; Különfélék, Kiállítások. *Rajzoktatás*, 1908. 3. sz. 100. p.

¹²² Javító-intézet kibővítése. *Gazdasági Mérnök*, 1902. 27. sz. 232. p.; KUN-LÁDAY 1905. 302. p.

¹²³ PERNESZI S. Kálmán: Lakatos Arthur az iparművész. *Művészeti Szalon*, 1926–1927. 12. sz. 11. p.

¹²⁴ Vö. Az *Uj Idők* 1911. évi 21. sz. 520. oldalának képanyagával.

3. ábra Asztalosipari tanműhely a kassai javítóintézetben.*

A kertészet

A mezőgazdasági oktatás – még azokban az intézetekben is, ahol az ipari oktatás nagyobb előnyt élvezett (Aszódon, Kassán) – fontos eleme volt a nevelésnek. Ennek a kertészetek adták meg a teret, amelyek mérete és jellege az oktatási hangsúlyoktól függően változott.

Aszódon – ahol a kocsigyártás volt fontosabb – az utakat gyümölcsfákkal szegélyezték, konyhakertet is létrehoztak,¹²⁵ továbbá a gazdasági udvarban tejgazdaságot, majd pajtát, borházat és borpincét is építettek,¹²⁶ majd a „kertészettel is behatóbban” foglalkoztak.¹²⁷ (4. ábra) Kassán pedig az üvegházi növénytermesztés tűnik – a 2 növényház, 1 pálmaház, 1 szőlőház, 1 hajtató és virágszőnyegház, 1 szaporítóház leírásban való felsorolása nyomán – hangsúlyosabbnak.¹²⁸

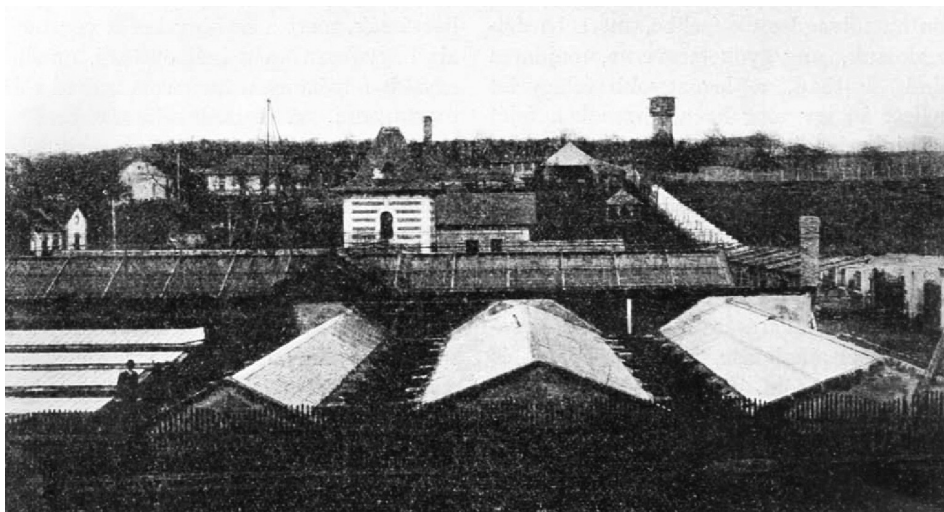
* Uo.

¹²⁵ Aszódon virág-, konyhakertészetre és gyümölcsfatermesztésre tanították a fiatalokúakat. GRUBER 1897. 13. p.

¹²⁶ KUN-LÁDAY 1905. 175–176. p.

¹²⁷ K-Y S-ő: Az aszódi javítóintézet kertészete. *A Kert*, 1909. 24. sz. 784. p.

¹²⁸ KUN-LÁDAY 1905. 303. p.

4. ábra Az aszódi javítóintézet kertészeti telepének látképe.*

A többi intézet azonban inkább mutatkozik mezőgazdasági jellegűnek, amit a területük kialakítása is alátámaszt. Kolozsváron például az intézmény területének célzottan a nagyobb, kicsivel több mint kétharmad részét szánták a kertészet kialakítására, igazodva a munkaoktatás egyik eleméhez.¹²⁹ Székesfehérváron az épületek és udvarok viszonyában fele-fele arányban építették ki az intézetet az eredeti – várostól kapott¹³⁰ – telken, amely pedig jelentősen bővült később a növénytermesztés javára. „A kertész-növendékek fő- és mellékútakkal 24 nagy táblára és négy hosszú szegélytáblára osztották fel e területet, s a táblákat különböző szegélynövényekkel, bokrokkal, füzérekkel, gyümölcsfákkal vették körül. Két táblát csemegeszőlővel, két táblát egres- és ribizke bokrokkal, egy táblát faiskolának rendeztek be. A falkerítés melletti napos oldalon redélyen barack-, füge-, szőlőféléket mivelnek, az árnyékos oldalon pedig málnát tenyésztene” – számolt be róla az 1905-ös szakkönyv.¹³¹ (5. ábra)

Rákospalotán is nagyarányú konyhakert készült a leánynevelő területén, amelynek gazdasági udvarában istállók, takarmánycsarnok, sertés- és baromfiólak, úszató és keltető helyiségek is helyet kaptak,¹³² segítő a leányok háztartási-cselédi munkára való felkészítését.

* *A Kert*, 1909. 24. sz. 784. p.

¹²⁹ KUN–LÁDAY 1905. 245., 253. p.

¹³⁰ KRAJCSIK 1897. 7. p.

¹³¹ KUN–LÁDAY 1905. 264. p.

¹³² Uo. 282. p.

5. ábra Kerti munkák a székesfehérvári javítóintézetben.*

A hitéleti nevelés helyszíne: a kápolna, templomok

Az Alapszabály szerint a javítóintézeteknek növendékeiket elemi és szakmai oktatásuk mellett vallásosságban és polgári erkölcsökben kellett nevelniük, sőt a főhangsúlyt a valláserkölcsei oktatásra kellett helyezniük. (19. §) E célt szolgálta a lelkészek bevonása a nevelésbe, s nem melléleg ebből következett az, hogy az intézetek területén templomot vagy kápolnát is építettek, vagy adott esetben imaházat, s mindegyik épületnél tekintetbe vették a felekezeti sokféleséget. E kis szakrális épületek – a pavilonos rendszerben – könnyen megtalálták helyüket: kiemelt, középponti helyzetbe kerültek a legtöbb esetben.

Aszódon, az első intézetben, éppen ez a kínálkozó fókuszált helyzet azért látszik csorbulni, mert a terület fokozatosan épült csak be. A templom – melynek tornya a helyszínrajz szerint lehetőleg igazodni igyekezett, és a két kapu tengelyének metszéspontjába került – csak 1905-ben épült fel.¹³³ Az épület helyzetéről és kialakításáról sokatmondó megállapítást tett Magyar Vilmos az aszódi kirándulásról készült beszámolójában: „Érdekes az intézetnek egy épületbe foglalt hármasság temploma is. Nem lehetett volna még egy lépéssel előbbre menni? Egy templomot csinálni, ahol azután minden pap a maga vallása szerint dicsérje az Urat!”¹³⁴ E hármasság arra utalt, hogy a katolikus

* *Uj Idők*, 1905. 34. sz. 179. p.

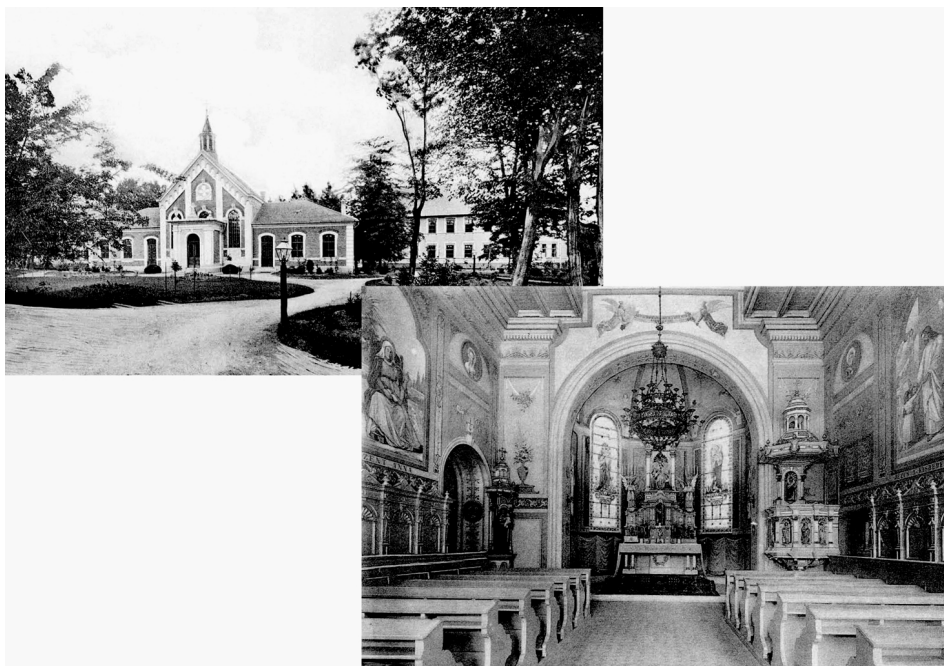
¹³³ KUN-LÁDAY 1905. 176. p.; A templom építésére a nyilvános árlejtésen csak egy cég (Schreiber és Dániel) adott ajánlatot 1904-ben. Verseny tárgyalások eredménye. *Építő Ipar*, 1904. 33. sz. 244. p.

¹³⁴ MAGYAR 1909. 181. p.

templomhoz egyik oldalon a protestáns, másik oldalon az izraelita imatermet tapasztották hozzá. Mindenesetre a vasút felőli kaputól méltó, „4 méter széles egyenes fasor”¹³⁵ vezette fel az épületet.

A kolozsvári intézmény területén már a családház és a kezelési épület által közrezárt udvar középtengelyébe helyezték a 600 m² alapterületű kápolnát, amely így a kapun belépve is szembeűnővé vált. A nagy alapterületet magyarázza, hogy több funkciója is volt ennek az épületnek, ugyanis ima- és iskola-házként is működött, s csak a középső traktusa volt a kápolna.¹³⁶ Ugyanilyen megoldással készült a székesfehérvári intézet valláserkölcsi nevelést szolgáló épülete is, hasonló pozícióban: a pavilonok által közrezárt terület közepén.¹³⁷

Rákospalotán a „parkterület egy szembeütlő pontján, a főépület hátsó felével párhuzamosan” emelkedett az imaház. A római katolikus kápolnát és a közös protestáns, valamint izraelita imaházat magába foglaló épület tehát szintén kiemelt helyre került: a fedett-nyitott udvari folyosókkal összekötött családházak csoportja és az egykori nyaralóvillából lett igazgatósági épület közé.¹³⁸ (6. ábra)

6. ábra A rákospalotai leánynevelő intézet kápolnájának külső és belső képe.*

* A képet a szerző szerkesztette. Forrás: Kun–Láday 1905. 284. p.

¹³⁵ KUN–LÁDAY 1905. 179. p.

¹³⁶ Uo. 245., 247. p.

¹³⁷ Uo. 262. p.

¹³⁸ KUN–LÁDAY 1905. 282. p.

Kassa fiúnevelő intézetének vallási életet szolgáló épülete méltó párja többi társának, megjelenésében és kialakításában egyaránt. A katolikusok kápolnáját az előcsarnokkal, a sekrestyével és a szentsírfülkével két oldalról körbevette a protestánsok és az izraeliták imaterme,¹³⁹ s maga ez a hármas egységből álló pavilon a bejárati kaputól felfutó intézeti főút jobb oldalára került.

A kápolnák, imaházak jelenléte az intézetekben, „a szertartásokon való részvétel, a lelkészekkel kialakítható személyes kapcsolat a növendékek érzelmi nevelésének fontos, a kor irodalmában csaknem egyöntetűen hatásosnak megítélt lehetőségét nyújtotta” – írja Lőrincz József.¹⁴⁰

Testnevelés, szabadidős elfoglaltságok

„A munka mellett – nagyon helyesen – folyik a szórakozás is. Az udvaron csak úgy rúgják itt a lapdát – akár a Vérmezőn, vagy a ligetben” – írta Magyar Vilmos aszódi látogatásáról.¹⁴¹ Ez az életkép az Alapszabály rendelkezéseivel is összhangban volt, ugyanis azok a testmozgás nevelő jellegét is tükrözték. Így az intézet területére szorítóknapi séta is az előírások között olvasható, sőt „hetenkint egyszer és pedig vasárnap vagy valamely ünnepnapon az érdekes családok felügyelők kíséretében az intézet területén kívül nagyobb testmozgással járó kirándulást is” tehetek. (33. §)

Az egyes intézeti feladatokat magukba foglaló pavilonok rendszere önmagában hordozta az udvarok kialakításának lehetőségét. Általában az igazgatói és tisztviselői lakóépületek együttese és a nevelést szolgáló pavilonok között díszkertet alakítottak ki, míg a pavilonok ölelésében kialakuló udvarok a testgyakorlatoknak adhattak helyet.

A fiúnevelőkben a „tornatanítás katonai gyakorlatokkal és fegyverforgatással van egybekötve, úgy hogy az intézetből kikerült növendékek már meg lehetőséget visznek magukkal a katonasághoz is. A katonai fegyverforgások elsajátítására fapuskák és szuronyok használtatnak. A tornakészülék az intézetek udvarán van felállítva, s különösen nyáron vétetik rendszeres használatba” – olvasható a Kun–Láday-féle szakkönyvben.¹⁴²

¹³⁹ KUN–LÁDAY 1905. 302. p.

¹⁴⁰ LŐRINCZ 2018. 56. p.

¹⁴¹ MAGYAR 1909. 181. p.

¹⁴² KUN–LÁDAY 1905. 127–128. p. Lád még GRUBER 1897. 16. p.

Egészségügyi ellátás

Az Alapszabály rendelkezéséből kitűnik, hogy az orvos – mint az intézet egyik tisztviselője – fontos szerepet töltött be az intézmény működésében. Már a befogadást követő elkülönítésnél is feladata volt a fiatal egészségi állapotának folyamatos figyelése (26. §), de a későbbiekben is közreműködött a növendékekkel kapcsolatos döntések meghozatalában. (39., 47. §)

Az egészségügyi felügyelet az intézet munkatársaira is kiterjedt. Minden javítóintézetben létrehoztak külön kórházépületet, ahol a „fekvő vagy ragályos betegek gondos ápolásban és elkülönítésben” részesültek.¹⁴³

Aszódon a főépülettől keletre épült fel a kórház, amelyben az orvosi rendelő és a betegápoló lakoszobája, valamint a betegek fűthető folyosóján kívül három kórterem kapott helyet.¹⁴⁴

Kolozsváron az 1894–1895-ben épült¹⁴⁵ kórház emeletes épület volt, s a maga rendeltetéséhez tartozó három beteg-, egy fürdő, egy orvosi rendelő- és betegápolószobán kívül még egy termet is magába foglalt, amelyet iskolaként, illetve protestáns imaházként használtak.¹⁴⁶

A székesfehérvári intézet telkének keleti oldalán épült fel a kórház, amely két nagyobb kórteremből állt, „továbbá egy külön folyosóval elválasztott kisebb szobából, melyben a ragályos betegek” gyógyulhattak, illetve a három betegszoba mellett egy orvosi és egy ápolói szoba, valamint egy konyha is volt ott.¹⁴⁷

A leányok rákospalotai intézetének kórháza a telek északi részére került. A földszintes épületben „négy beteg-, két fürdő-, egy orvosi rendelő-, egy műtőszoba és egy betegápoló” szoba volt.¹⁴⁸

A kassai intézet kórháza nyolc betegszobát is magába foglalt, s ezen kívül orvosi rendelőt, műtőt, fürdőt, várót és betegápolói szobát még.¹⁴⁹

Valamennyi intézeti kórház az együttes egyik pavilonjaként épült meg, a telep nyugodtabb részén, az igazgatósági épület közelében.

¹⁴³ KUN–LÁDAY 1905. 151–152. p.

¹⁴⁴ Uo. 179. p.

¹⁴⁵ GRUBER 1897. 16. p.

¹⁴⁶ KUN–LÁDAY 1905. 246. p.

¹⁴⁷ Uo. 262. p.

¹⁴⁸ Uo. 283. p.

¹⁴⁹ Uo. 302. p.

2.2. A javítóintézetek építésze és építészei

A javítóintézeti feladatokat magukba foglaló rendeltetési egységek, a pavilonok strukturális, funkcionális, alaprajzi hasonlósága, már-már azonossága láttán felmerül a kérdés, hogy vajon az épületek külsejében is fellelhetők e párhuzamok? Az igenlő válasz csak részben következik a rendeltetés azonosságából. A kivitelezés során elvárt takarékoság további összetevője lehet a hasonlóságnak.

Az intézetek felállításához szükséges anyagi fedezetet nehezen biztosító építető, az igazságügyi tárca nagy valószínűséggel az épületek megtervezése során elvárta a költségek mérséklését, amit a külsőben, a homlokzati kialakításban lehetett érvényre juttatni leginkább. Igaz, a belső kapcsán is felbukkan a leírásokban a takarékoság: „Az igazgatósági és családfői irodák berendezése csak a legszükségesebbekre szorítkozik.”¹⁵⁰ Az anyagiak szűkösségéről az intézményhálózat kiépítési üteme is árulkodik. Aszódon érzékelhető a lassú indulás, mégis végül meggyőzővé vált a külső szemlélő számára: az intézet „mintaszerű – talán kissé nagyon is gazdagon fölszerelt – műhelyekkel, tantermekkel van ellátva” – számolt be róla Magyar Vilmos 1909-ben.¹⁵¹ Talán az sem véletlen, hogy az aszódi után csupán két évvel később, 1886-ban megnyílt kolozsvári intézet kisebb volumenű volt, s a csaknem egy évtizeddel később kapuit megnyitó székesfehérvári már egy jóval nagyobb, több épületből álló komplexum lett, ahogy a rákospalotai és a kassai is.

Ez a fajta növekedés természetesen érezte a hatását az építészeti kialakításban, de mégsem váltak palotává e javítóintézetek: architektúrájuk megmaradt a visszafogottság terrénumában, gyakori téglaszalagos nyíláskeretezésük, egyszerű, vakolt homlokzati felületük mindvégig az állami, takarékosan és tartós használatra kivitelezett középületek képét mutatta.

Mindez még mindig nem ad azonban teljes magyarázatot e telepek nagyfokú hasonlóságára. Épületeik szemlélésekor nem véletlenül támad fel a gyanú: egy kéz munkái lehetnek e házak.

A források maradéktalanul nem támasztják alá a feltételezést, de a formák igen. S ha belegondolunk, hogy az igazságügyi kormányzat által megrendelt épületekről beszélünk, akkor könnyen feltételezhetjük, hogy a tervező, az Igazságügyminisztérium akkori „házi építésze”, Wágner Gyula lehetett.

Az aszódi intézet kapcsán a Kun–Láday-féle 1905-ös szakkönyv rögzíti: „Az építkezést magát Wagner János budapesti építőmester vállalta el és hajtotta végre, összesen 154,000 koronáért.” Wágner János (1813–1904) – a később igazságügyi építésztként ismertté lett Wágner Gyula édesapja – a korszakban sokat foglalkoztatott építőmester volt. Egyaránt megtaláljuk a nevét új épületek

¹⁵⁰ Uo. 186. p.

¹⁵¹ MAGYAR 1909. 181. p.

tervezésénél és kivitelezésénél is, valamint kisebb átalakításoknál.¹⁵² Együtt dolgozott Ybl Miklóssal is, akit jóbarátjaként emlegetnek a források.¹⁵³ Wágner János építészeti formavilága – amely a korszak ízléséhez jól illeszkedett – fia, Gyula építészeteire is hatással volt. A család közös irodájában tevékenykedve teljesítette megbízásait, melyek többsége az igazságügyi tárctól érkezett. Nemcsak Wágner János, az apa, hanem Gyulán kívül több testvér is építészettel foglalkozott, így Ödön, akinek a nevéhez kötődik a veszprémi törvényszéki palota megtervezése,¹⁵⁴ valamint János, aki építészként, illetve Ferenc, aki rajzolóként dolgozott a családi irodájában. Közülük Wágner Gyula lett az igazságügyi épületek specialistája, ő jegyezte a korszak legtöbb büntetés-végrehajtási¹⁵⁵ és bírósági épületének tervét.¹⁵⁶

A rákospalotai¹⁵⁷ és a kassai javítóintézetek kapcsán a források¹⁵⁸ megerősítik Wágner Gyula tervezőiségét, a többi intézménynél csak az épületek architektúrája engedi meg a következtetést az építész személyére. Így például a székesfehérvári intézet kezelési épülete kassai társával rokonítható, amely ugyan nem bizonyíték, de megalapozhatja Wágner Gyula közreműködését az intézet felépítésében. Mindenesetre a székesfehérvári épületkomplexum felépítésére kiírt árlejtési hirdetmény azt sugallja, hogy 1893 februárjára már az igazságügyi tárca rendelkezésére álltak a tervek,¹⁵⁹ tehát nagy valószínűséggel ezeket is a „házi építész” készítette.

Ha az építész nevét illetően maradéktalanul nem, de a kivitelezés tekintetében több információval szolgál az 1905-ös szakkönyv. Így a kolozsvári intézet építési munkálatait Czakó Lajos és Hirschfeld Lajos, a székesfehérváriét Rózsa Ferenc és fia, a kassaiét pedig Jakab Árpád és Géza nyerte meg.¹⁶⁰

¹⁵² Maróty Katalin is megjegyzi, hogy Wágner Jánost elsősorban romantikus épületek kivételezőjeként tartjuk számon. MARÓTY 2009. 50. p.

¹⁵³ Vö. Magyar életrajzi lexikon, Wágner János. www.mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC16920/16929.htm.

¹⁵⁴ Vö. PUSZTAI László: A bírósági épület. In KÁLLAY István – PUSZTAI László – STIPTA István: *Bírósági épületek Magyarországon*. Budapest, 1993. HG & Társa Kiadó, 35. p.

¹⁵⁵ Vö. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Wágner Gyula törvényszéki fogházai. In GOSZTONYI Gergely – RÉVÉSZ. T. Mihály (szerk.): *Jogtörténeti parerga II. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2018. ELTE Eötvös Kiadó, 205–210. p.

¹⁵⁶ Vö. DOBROTKA Katalin: A magyar büntönügy arcképesarnoka. Wágner Gyula (1851–1937). *Büntönügyi Szemle*, 2012. 4. sz. 93–96. p.; Vö. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: *Az egeri Törvényszék. The Eger Courthouse*. Budapest–Eger, 2018. Országos Bírósági Hivatal, 28–32. p.

¹⁵⁷ ROKOB 2017. 26. p.

¹⁵⁸ PUSZTAI László – HADIK András – FÜLÖP Csilla: *Igazságügyi épületek Magyarországon a dualizmus korában. Az OMF Magyar Építészeti Múzeumának kiállítása. 1986–1987. Székesfehérvár–Budapest. (Kiállítási katalógus)*. Budapest, 1987. Országos Műemléki Felügyelőség, 21., 40. p.

¹⁵⁹ Árlejtési hirdetmény. *Székesfehérvár és Vidéke*, 1893. 16. sz. 3. p.

¹⁶⁰ KUN–LÁDAY 1905. 245., 260., 300. p.

Sőt, a fokozatos kiépülés következtében az utóbb emelt épületek, pavilonok tervezése vagy korszerűsítése okán más építészek és építőmesterek neve is megjelenik a javítóintézetekkel összefüggésben. Például az aszódi intézet kocsigyártó üzemét Kommer József tervezte Nagy Virgillel együtt.¹⁶¹ Martonosi Baráth Lajos a kocsigyártó ipariskola tervezésében vett részt Aszódon.¹⁶² Rohoci Hugó – az egyik legismertebb szerelőcég alapítója (1910) – munkái közé tartozik az Igazságügyminisztérium megrendelésében – az aszódi javítóintézet központi fűtés-, vízvezeték- és csatornázási berendezése.¹⁶³ A kassai javítóintézet műhelyei pedig Sándy Gyula és Foerk Ernő tervei alapján épültek fel, 1903-ban.¹⁶⁴

Összegzés

Csemegi Károly kódexét sokszor érte a vád, hogy – lemaradva korának büntetőjogi szemléletétől – nem fordított kellő figyelmet a fiatalkorúakra. E „hanyagság” ellenére mégis tekintettel volt valamelyest az elkövetők életkorából adódó specialitásokra, s rendelkezései nyomán megjelent a magyarországi büntetés-végrehajtásban a javító nevelés (jog)intézménye. Az ennek keretét adó javítóintézeti rendszer kialakítása – mind szervezeti, mind építészeti értelemben – kihívás elé állította a jogalkotót, a jogalkalmazót és az igazságügyet (az azért felelős minisztériumot) egyaránt, már a büntetőjog egyre égetőbb kérdéseként jelentkező fiatalkorúakra vonatkozó átfogó szabályozás, az 1908-as Büntetőnovella előtt is.

A Csemegi-kódex 1880-as hatálybalépésekor még nem léteztek azok az intézetek, ahová a törvény rendelkezései alapján a fiatalkorúakat be lehetett volna utalni. Éppen ezért a kormánynak haladéktalanul építkezni kellett. A gyors – de az anyagi lehetőségek miatt körbehatárolt – munka néhány év alatt meghozta az eredményét: 1884-ben megnyílt az első javítóintézet Aszódon s két évvel később Kolozsváron a második. Mindkettő helyszíne egy-egy korábbi cukorgyár területe.

Az őket követő – székesfehérvári, rákospalotai és kassai – intézetek már „zöldmezős beruházásként” épültek fel, kiteljesítve a szervezethez és működéshez igazodó építészeti elvek megvalósulását. A korszakban modernnek tekintett, a telepszerűen működő közintézményeknél bevált ún. pavilonos rendszerben

¹⁶¹ LAKATOS Mihály – MÉSZÁROS L. Edgár – ÓRIÁS Zoltán (szerk.): *Az 50 éves Vállalkozók Lapja jubileumi albuma*. Budapest, 1930. Vállalkozók Lapja, 181. p.

¹⁶² Uo. 203. p.

¹⁶³ Uo. 365. p.

¹⁶⁴ Uo. 230. p.; BODÓ Péter: Sándy Gyula (1868–1953). A pályázatok mestere. In ROZSNYAI József (szerk.): *Építőművészek Ybl és Lechner korában*. Budapest, 2015. Terc, 286. p.

alakították ki az első javítóintézeteket. Ez a struktúra kedvezett a javító nevelésben megjelenő működési elveknek, kiváltképp az elkülönítés többféleképpen érvényesülő követelményének. A pavilonos rendszerben a nevelés alapvető kereteit jelentő családrendszer az önmagukban is szeparált egységeket tartalmazó épületben, az ún. családházban jól megtalálta a helyét. Ugyanígy jól illeszkedtek ebbe a telepítési rendszerbe az ipari oktatás helyszínét biztosító tanműhelyek, vagy a hitéleti nevelésnek teret adó imaházak, kápolnák. E pavilonok egyfajta hierarchikus rendbe sorolva maguk közé engedték az igazgatósági és kórházépületeket, továbbá a működést kiszolgáló gazdasági és kezelési épületeket, valamint – gyakran a telepek főbejárata körül – az igazgatói és tisztviselői lakóépületeket.

Az általuk közrezárt vagy épp elszeparált telekrészek pedig a mezőgazdasági-kertészeti tevékenységek, illetve a nevelés fontos részét képező testmozgás terévé válhattak.

E szisztematikusan kiépített javítóintézetek – intézményként és épületegyüttesként is – jól tükrözik azt a jogalkotói hozzáállást, miszerint érdemes egy-egy új (jog)intézmény megalkotásakor a már meglévő, működő külföldi példákat megvizsgálni, és a honi viszonyokhoz adaptálni.¹⁶⁵ Erre a javítóintézetek megalkotása kapcsán a jogirodalom többször utalt, az építészeti kialakításban pedig – talán nem véletlenül – a német építészeti példák és szakirodalmi javaslatok s az általuk közvetített korszerű megoldások látszanak visszaköszönni. Így mire eljutott a jogalkotó a fiatalokúakra vonatkozó büntetőjogi szabályok novelláris módosításáig, már készen állt az új szemlélet infrastrukturális alapjait jelentő javítóintézeti rendszer.

¹⁶⁵ Lásd erre e kötetben Kovács-Szépvolgyi Enikő *A javító nevelés mint a speciális prevenció eszköze – a jogintézmény története hazánkban és külföldön a 19–20. században* című tanulmányát.

Mezey Barna*
AZ 1843. ÉVI
BÜNTETŐJOGI JAVASLATOK
A NEMZETKÖZI TÉRBEN

Bevezető gondolatok

A büntetőjog története kapcsán a sokat idézett 1840. évi V. törvénycikk, melynek értelmében az országgyűlés ismét „a büntető törvénykönyvvel válthatatlan kapcsolatban lévő büntető- s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett országos választmányt” küldött ki,¹ tartalmazott egy olyan utasítást is, mely alapvetően meghatározta az országos választmány, illetve később a börtönügyi törvénytervezetet kidolgozó alválasztmány munkamódszerét. Eszerint „[...] ezen választmány, tekintetbe vévén a külföld jelesebb büntető s javító börtöneinek elrendezését, javaslatot készítsen az Ország különös körülményeihez képest azon rendszernek legcélrányosabb módon mi alakban lehető alkalmazása [...] felől”.² A javaslato(ka)t kimunkáló testületnek tehát kifejezett utasítása volt a külhoni tapasztalatok felhasználására, a nemzetközi büntetés-végrehajtási tudományosság és a praxis eredményeinek hasznosítására.

Magyarországon a törvény kibocsátásakor legfeljebb tömlöctapasztalatokról szólhatunk, kifejezetten szabadságvesztés-büntetés végrehajtására szolgáló intézmények nem létesültek, tervszerű börtönök nem működtek. Aligha véletlen, hogy a választmány instrukciójában hangsúlyosan szerepelt az európai és az amerikai büntetés-végrehajtás gyakorlatának megismerése. Ebben a kérdésben a negyvenes évek fordulóján egyetértés volt a liberális és konzervatív erők, az opposzió és a kormányzat között. Metternich Dessewffy Aurélt a nyugati államok fogházügyének tanulmányozására küldte ki, egyben feladatául szabva,

* Kutatócsoport-vezető, MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH), tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0002-2234-9452.

¹ 1840. évi V. törvénycikk a büntető- s javító-rendszer kidolgozására országos választmányt küldet ki.

² 1840. évi V. tc. 1. §.

hogy németországi, franciaországi, hollandiai, belgiumi és angolhoni tapasztalatait egy tanulmányban összegezze, amit a kormány a reformok során majd haszonnal alkalmazhat.³ Dessewffy korai halála megakadályozta a feladat teljesítését, az utazást összegző tanulmány már nem készülhetett el. De jelezte azt az irányt, melyet az udvar is támogatott; a modernizációs program valóra váltását, a fogházjavító mozgalom céljainak konkretizálását. Ebben a munkában az országos választmány, az alválasztmány és a szakmai véglegesítésben részt vevők három szinten értelmezték az instrukciót. Egyfelől valóban begyűjtötték és hasznosították a személyes és írásban hozzáférhető tapasztalatokat, hazai és külföldi beszámolókat, börtönleírásokat. Másfelől igyekeztek megismerkedni a büntetés-végrehajtásra vonatkozó tudományos szakirodalommal; azt olvassuk a vitákban, dokumentumokban, emlékiratokban, hogy a választmány(ok) és közvetlen környezetük a lehető legrészletesebben igyekezett tájékozódni a szakmai kérdésekben. S a harmadik zóna: a szakvéleményezés kérdése, mely főként Mittermaier heidelbergi professzor személyes közreműködésében volt tetten érhető.

1. Személyes tapasztalások

Az 1843-as kodifikáció kapcsán Carl Joseph Anton Mittermaier sok alkalommal idézett véleménye a magyar büntető törvénykönyvi javallatról⁴ egyfajta magyarországi társadalmi és törvényhozási helyzetelemzéssel kezdődik. Ennek során méltatva a magyarok befogadó attitűdjét és nemzeti elkötelezettségét, azt is megjegyzi, hogy „a' mívelt magyar nagy utazásokat teszen Európában” mely fogékonnyá tette a politikai és szakmai eliteket „a' külföld haladása, nevezetesen a' törvényhozási intézkedések iránt”.⁵ A nyilván Pulszkytól és/vagy Szalaytól nyert információ különösen a börtönügy megreformálása kapcsán helytálló volt. A magyar reformkornak országossá lett szokása, a külföldi utazásokon szerzett tapasztalatok leírása, összegzése és megosztása a fogházjavító mozgalom kibontakoztatásában alapvető jelentőségű lett. A harmincas és negyvenes években, aki tehette, utazott. Legyen arisztokrata, vármegyei köznemes vagy városi polgár. Nyugat-Európa és az Egyesült Államok közjogi fejleményei a kor reformereinek a korszerűt jelentették, az ott megtapasztaltak a követhető mintát vázolták fel.⁶ Ezek a vállalkozások egyszerre voltak megismerő,

³ FAYER László: Bevezető tanulmány. In FAYER László (szerk.): *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. I. kötet.* Budapest, 1896. Magyar Tudományos Akadémia, 82–83. p.

⁴ MITTERMAIER: *A magyar büntetőtörvénykönyvi javaslatról.* Pest, 1843. Heckenast Gusztáv.

⁵ MITTERMAIER 1843. I. p.

⁶ POPOVA-NOWAK, Irina V.: A nemzet felfedezésének Odüsszeiája. Magyarok Magyarországon és külföldön, 1750–1850. *Korall*, 2006. 26. sz. 128. p.

ismeretet nyújtó, modellkínáló tanulmányutak és egyben a Nyugathoz tartozás szimbolikus üzenetei.⁷ A nagy modernizációs kísérlet, a polgárosodás, a haza és haladás összekapcsolása feltétele volt a megismert teóriák és gyakorlatok átültetésének a hazai talajba.

A francia konszolidációt követő engedékenyebb bécsi útlevélpolitika kedvezményezettjei először Londont és Párizst célozták meg. Természetes dolog volt a német államokat bejárni, de többen az Egyesült Államokba is eljutottak. Ami korábban az arisztokrata családok fiai számára szokásszerű volt, az – igaz rövidebb terminusra, de – immáron kijutott a köznemeseknek is. Ennek köszönhetjük Bölöni Farkas Sándor és Szemere Bertalan útleírásait, de sokak kisebb-nagyobb élményeit is, melyek teljesebb vagy részlegesebb benyomásokot keltek a majdani kodifikátorokban és politikusokban.

A szakirodalom egyöntetű vélekedése szerint a fogházjavító mozgalom úttörőjének Bölöni Farkas Sándor tekinthető.⁸ Bölöni észak-amerikai útvjáról készült útinaplójában közzétette a megtekintett amerikai büntetés-végrehajtási intézetekben nyert élményeit. Nyers őszinteséggel számolt be szembesüléséről, amit a korszerű, humánus, jól szervezett amerikai börtönrendszer, a célszerű építészeti környezet és a magyar tömlöcgyakorlat egybevetése során át kellett élnie.⁹ Művében leírta a humanizált büntetési rendszert, a testi büntetést és a béklyókat nélkülöző szabadságvesztés szankcióját, a büntetés hatékonysága érdekében tett intézkedéseket, az elítélte kép megváltoztatását, a rabjogok és a rabmunkáltatás javítási cél érdekében állítását. Híve lett a fogvatartottak elkülönítésének és elszigetelésének, a magányos elmélkedések rendszerének, a munkáltatásnak és a lelki gondozásnak. Szemere Bertalan 1836-ban Nyugat-Európában tett útja során bejárta Franciaországot, Nagy-Britanniát, Írországot, megfordult Németalföldön, Belgiumban, Svájcban, a Rajna-vidéken és Bajorországban,¹⁰ megtekintette és elemezte a kontinens jó néhány korszerű büntetés-végrehajtási intézetét. Járt Párizs, London, Edinburg, Glasgow fegyházaiban, szemügyre vette a modern porosz fegyházintézeteket. A fogházjavítás hívei, majd később a börtönrendszerről polemizáló politikusok akár meghivatkozták, akár nem, fő forrásuknak tekintették a munkát. A mű statisztikai adatokkal és pontos leírásokkal szolgált a fiatalok porosz elkülönítő intézetről,¹¹ a francia osztályozási rendszerről, a külön előzetes házról,¹² a Newgate,

⁷ VENKOVITS Balázs: Kelet és nyugat határán: külföldi utazók Magyarországon és Debrecenben a 19. század első felében. *Debreceni Szemle*, 2017. 4. sz. 481. p.

⁸ TARDI Lajos: *Kis magyar történetek*. Budapest, 1986. Kozmosz Könyvek, 196. p.

⁹ BÖLÖNI FARKAS Sándor: *Utazás Észak-Amerikában*. Kolozsvárott, 1834. Az Ev. Reformatum Kolégium betűjével, Ifjabb Tilsch János tulajdona, 118. p.

¹⁰ SZEMERE Bertalan: *Utazás külföldön. I–II*. Budapest, 1840. Magyar Királyi Egyetem betűjével.

¹¹ SZEMERE 1840. I. 73. p.

¹² I. Uo. 259. p.

Westminster, Bridewell, Millbank és Coldbath Fields intézmények igazgatási és építészeti körülményeiről. Szemere ismertette a modern rezsimmelveket, elkötelezett támogatója lett a magányrendszernek.¹³ Börtönügyi nézeteit a cenzúra tétovázása okán a végül csak 1840-ben publikált útleírásból, mintegy előzetesen kivonatolva egy szakvéleményben külön is összefoglalta, melyet a vármegeyi tömlörendszer javítására szánt.¹⁴ Akárcsak Tóth Lőrinc, aki a Coldbath Fields-i fegyházban tapasztaltak alapján vált az auburni megoldás kritikussává.¹⁵ Utazóink a nyugat-európai és észak-amerikai börtönrendszerek és az ezeknek megfelelően létesített fegyintézetek tanulmányozásával és közvetlen tapasztalataik összegzésével siettek a kibontakozó fogházjavító mozgalom segítségére.

Lugossy József *Függelék a fogházjavítási tárgyhoz*¹⁶ című értekezésében a társadalomnak segélyezésre szorulóit négy osztályra osztotta. Az ínség három kategóriájába sorolta az elmezavarodottakat, a testi nyomorodottakat, az elszegényedetteket, illetve az erkölcsileg elszerecséltlenedetteket, kiket „a gonosztevők” osztályaként” nevezett meg. Ahogyan ő látta, az első három osztályba tartozók, bármennyire nyomorult állapotba kerültek is, mindig számíthattak a társadalom jótékony segélyezésére, szemben a negyedikkel. A vétkeseknek bélyegzett gyanúsítottakat vagy elítélteket a társadalom „vegyesen és irgalom nélkül taszítá le a valódi gonosztevőkkel együtt a sötétség, tisztátalanság és elvettetés” amaz irtózatoss helyére, mellynek neve tömlöcz”, hogy ott martalékaúl váljanak „a mélyebben sülyedés és bűnragály veszélyének, az emberiség elleni boszúforralás és kétségbeesés tépőszólymainak”.¹⁷ Aligha hihető, hogy ebből a pokolból, ha a „baromiségig sülyesztett” fogvatartott kiszabadul, az ne még romlottabban, még felkészültebben és még határozottabban készülne bűnös életének folytatására. Sőt a gyakorlat szerint „a fenytő hatás ellen dühvel tajtékzó fenevadat” látnak a porkolábok szabadulni. A 19. századig kellett várni arra, hogy megérkezzék a válasz „a büntetve javítási irány” képében, a javító fogházak intézményes megjelenésével. Lugossy egyenesen „óceán-túli szózat”-nak nevezi az új irányzatot, melyről „közönségesen tudva van, milly örvendetes visszhangot talált ez agg Európa művelt statusiban.”¹⁸

Szerzőnk a börtönügyi reformmozgalmak egyik mellékkérdéséhez kívánt megjegyzéseket fűzni, mely ugyanakkor az új javító koncepció fontos eleme lehetett: a rabsegélyezéshez. A börtönből a szabad világba lépő, a társadalomba visszaengedett, büntetését letöltött szabaduló rendkívüli nehézségekkel találja

¹³ SZEMERE 1840. II. 69. p.

¹⁴ SZEMERE Bertalan: *Terve egy építendő javító fogháznak, a magány-rendszer elvei szerint*. Kassán, 1838. Werfer Lároly Könyvnyomó intézetében

¹⁵ TÓTH Lőrincz: Angol börtönök és a pentonvillei mintafogház. *Athenaeum*, 1843. II. köt. 1. p.

¹⁶ LUGOSSY József: *Függelék a fogházjavítási tárgyhoz*. *Athenaeum*, 1839. II. félév 7. sz. 97–103. p.

¹⁷ Uo. 99. p.

¹⁸ Uo. 100. p.

szemben magát, ha támasz nélkül marad. „Hasztalan néz körül a’ világban, hogy becsület’ útján szerezzé élelmét: egyfelől bizodalmatlanul záródnak be előtte a’ tisztességes kereset’ ösvényei, ’s majd a’ beköszöntő szükség hathatósan emlékezteti őt elhagyott állapotjára; másfelől bizonytalan, ingatag állása a’ polgári társaságban, az iménti büntetés’ friss bélyeghelye homlokán, a’ világ’ részvétlen hömpölygése.”¹⁹ Lugossy tapasztalatai szerint mindazt, amire az elbocsátott fogolynak szüksége lehet (pénzsegély, munkalehetőség, élelem, a „meleg emberi bánás”, az oktatás, tanácsadás, lelki vigasz, közvetítés a társadalom felé) a hatóságoktól nem várható el. Ezt, miként erősen tanácsolja, a javító börtönrendszerek kísérőjelenségeként Amerikában és Nyugat-Európában megtapasztalt társadalmi szervezetek, jótékony rabsegélyező egyletek létrehozásával oldhatja csak meg a társadalom. „Senki sincs pedig elzárva e’ szép vállalatbani részvehetéstől” – írta szerzőnk – „kiki polgári állása ’s családi viszonyaihoz képest teheti áldozatát az intézet’ oltárára; ki idejét nem áldozhatja, vagy magát körülményei miatt az intézet körüli közvetlen munkásságra nem ajánlhatja, az lépend az adakozók’ vagy segédelmezők’ osztályába, míg mások inkább személyesen, mint fáradozó vagy ápoló tagok gyámolíthatják a’ célba vett ügyet. Természetes dolog, hogy magaslelkü hölgyek’ részvétele²⁰ mind egyik osztályban, ’s különösen az utolsóban, nem ölbeliék’ ápolását illetőleg, múlhatlanul szükséges.”²¹ Ami a nyugat-európai fejlemények egyik fontos információjaként szolgált Lugossy írásában, az a brémai rabsegélyező egyletre történt hivatkozás, melynek kapcsán, mintegy közleménye függelékeként, közölte a *Verein für entlassene Strafgefangene* rendszabályait.²² Az egyesület egyébként 1837. november 23-án alapította Georg Gottfried Treviranus, a St. Martini templom lelkésze. (Nevéhez fűződik az ún. kisebb *Frauenverein* alapítása 1814-ben és a nagyobb *Frauenvereiné* 1816-ban, valamint a férfiak betegsegélyező egyesülete 1840-ben és további 20 egyesület életre hívása. Az elhagyatott gyermekek számára a szintén általa alapított *Ellener Hof* később mintájává vált a hamburgi *Rauhes Haus*nak, a sérült és kiszolgáltatott gyermekek menhelyének.) Az athenaeumbéli hivatkozás a brémai rabsegélyező egyletre egyben annak is bizonyítéka, hogy a magyar szakirodalomban naprakészen figyelemmel kísérték a tőlünk nyugatra történeteket a fogházjavítás ügyében.

Akadtak, akik pusztán csak úti élményeiket fogalmazták publikálható információkká, s voltak, akik részben továbbgondolva a látottakat, részben tapasztá-

¹⁹ Uo.

²⁰ Ebben nem kis szerepe volt az ekkortájt már legendásnak számító, Elisabeth Fry által alapított *British Ladies’ Society for Promoting the Reformation of Female Prisoners*nek (Vö. 5 látszólag jelentéktelen pillanat, amely történelmet írt. In *Múlt-kor történelmi magazin*. 2019. május 2. <https://mult-kor.hu/5-latszolag-jelentektelen-pillanat-amely-trtenelmet-irt-20190502>).

²¹ Lugossy 1839. 101–102. p.

²² Uo. 103. p.

lataikhoz hozzáolvasva a rendelkezésre álló külhoni szakirodalmat, már megoldásokat kerestek. Balla Károly, Eötvös József, Lukács Móric s később Szemere Bertalan kivezető utak után kutattak. Olyan utak után, melyeket járva Magyarország kimozdítható volt a mérhetetlen elmaradottságból, s amelyek a tömlöc-világtól a modern börtön javító rezsimjéig vezettek. Voltak, akik a reformokat a gyakorlat oldaláról közelítették, s voltak, akik a liberalizmus eszmei-politikai szemszögéből tekintettek a szabadságvesztés-büntetésre. A céljuk azonban többnyire azonos volt: a korszerű börtönmodell megteremtése Magyarországon. Ehhez pedig égető szükség volt a külhoni tapasztalatokra.

2. Tudományos tájékozódás

Eötvös József és Lukács Móricz *Fogházjavítás* című munkájuk szinopszisában többek között úgy foglalták össze faladatukat, hogy „a’ közönség által alig ismert dolgozatainkból, részint azokból, mik a’ külföld tudósai által a’ büntető-rendszer javítása iránt mondattak, azt mit a’ szőnyegen fekvő kérdés megértésére szükségeseznek véltünk, összeálítók; más célunk nem volt, mint hogy a közönségnek leginkább azon részét, melly utasításai által a’ törvényhozásra befolyással bír, mielőtt határozniok kell, a’ mennyire lehet, tökéletesen felvilágosítsuk”.²³ Ez a tömör összefoglalás egyben a fogházjavító mozgalom tudományos ars poe-ticája. Aki a korszakban börtönüggyel foglalkozott, alapvető célkitűzésként kezelte a nyugati tudományos irodalom megismerését és megismertetését.

Hegedűs Sándor Vas vármegyei főmérnök dolgozóintézeti koncepciójának sarkalatos pontja volt a bűnözőkről vallott felfogása, melyet Vas vármegye közgyűlése elé terjesztett tervezetében ki is fejtett.²⁴ Álláspontja szerint minden társadalomban megtalálható az az osztály, mely „a’ köz célnak ellene szegülvén”, gonoszságokat követ el és a bűnözés útjára tér. De vallja, hogy a bűnözők gyakran csak azért lesznek „a’ társaság ostromaivá”, mert elmaradt neveltetésük miatt nem találták meg a megfelelő irányt a hasznos léthez. Ezért állítja, hogy míg a korábbiakban a büntetés csak megtorlást szolgáltat, ma már, a művelt nemzetek nem engedhetik meg maguknak azt, hogy ne próbálják meg a vétkeseket jó útra vezetni. Ezzel összefüggésben igyekezett tisztázni a büntetés célját. Reformer társaihoz hasonlóan éles határt húzott múlt és jelen között. Igaz, nem annyira határozottan, mint Eötvös, de úgy vélekedett, fel kell hagyni

²³ Reform a’büntető törvényhozás körében! Fogházjavítás. Írták Báró EÖTVÖS József és LUKÁCS MÓRICZ. In MITTERMAIER 1843. 41–42. p.

²⁴ HEGEDŰS Sándor: *Tekintetes Vas vármegyének újan épített börtönei’ s abban felállított javító intézet’ története. Kezdetétől tökéletes kifejléséig, jelen állapotjával együtt.* Kőszegen, 1841. Nyomatott Reichard Károly betűivel, 7. p. „Alapvélemény a dolgozói intézet szerkezetéről”.

a múlt gyakorlatával, mint például a „gonosztevőkkel bánás” keménységével és szigorúságával. Ehelyett a felvilágosodás és a műveltség követelményeinek megfelelően a vétkesnek megjobbítása, hasznos polgárrá formálása lehet csak az elfogadható álláspont.²⁵ Erre tér vissza a tömlöcbüntetés céljáról elmélkedve is. „Balvéleményben van a’ emberiség nagy része a’ tömlöcpezés mint egyéb büntetések’ czélja iránt. Úgy tekintik azokat igen sokan, mint a’ törvényeknek bosszúálló szereit”. Ő úgy látja, hogy miután a bosszú „isteni törvények által tilalmazva lévén” helytelen ez a felfogás, csak a társadalom hasznos tagjává formáló büntetés a követendő és követhető.²⁶ Ez vezette el azon vizsgálódáshoz, hogy „mit kell, de főképp mit lehet elfogadni abból, amit a külföld már tapasztalásból jónak talált?” Nem bajlódott különösképpen az egyedi bizonyítással, sommásan megállapította, hogy „a’ köztapasztalás szerint” a munkáltatás kérdésében és az Amerikai Egyesült Államokban gyakorlatba vett két elzárási koncepció, a pennsylvaniai és az auburni rendszer kínál megoldásokat. Egyértelműen a munkáltatás és az elkülönítés mellett állt. Nem tudott dönteni egyértelműen a teljes magányrendszer, illetve az éjjeli elkülönítés rendszere között, de a magányosság fontosságát elsőrendűnek találta. Vélekedése szerint az ember a magányban tanul gondolkodni, itt kezdi vétkét gyűlölni, lelkiismeretfurdalásai itt ébrednek, s ami a legfontosabb: egyik gonosz ember a másiknak nem árthat. De hogy meg ne tébolyodjon, munkát kell a kezébe adni. Munkát, mely lefoglalja s amely fegyelmezi. Ebben a vonatkozásban kedvezőbbnek ítélte a hallgató rendszert, minthogy ebben a verzióban jobban kifejti hatását a munka. Szorgalmat, rendet, fegyelmet, mértékletességet, munkásságot, pontosságot tanul az elítélt. Olyasvalamiket, amivel korábbi életében aligha találkozhatott.²⁷ A teoretikus elvárások között fogalmazta meg a nagyon is tengerentúli eszmét, mely Magyarországon ez idő tájt kezdett terjedni, a fogvatartottak kezelésének egyenlőségét. Hegedűs elutasította a nemesek, vagyonosabbak külön elbírálását és kedvezőbb kezelését.²⁸

Zsoldos Ignác, akinek a neve kevésbé vetődött föl a fogházjavítók között, egy lényegében igazságügyi igazgatási-rendészeti munka részeként tette közzé nézeteit a fogházjavításról és általában a fogházakról.²⁹ Ahogyan írta, a fogház jellegét az határozza meg, hogy egyszerre „bűnhesztő”, vagyis a büntetés, a rossz, a szenvedés színhelye, ugyanakkor (s ez a kor tanítása) a javítás terepe is. Zsoldos szakmai olvasmányai alapján adott részletes összefoglalót arról, miként kell alakítani a börtön belső rendjét. Ebben fő szempont az emberséges

²⁵ Uo. 8. p.

²⁶ Uo. 9. p.

²⁷ Uo. 12–14. p.

²⁸ Uo. 15. p.

²⁹ ZSOLDOS Ignác: *Néhány szó a honi közbátorságról*. Pesten, 1838. Trattner-Károlyi, 72. p.

elhelyezés (légtér, fűtés, szellőztetés, világosság mellett) a tisztaság. „A’ börtönök rendszeren naponként kisépertetnek és szellőztetnek”. A rabokat „többször”, de felvételnél mindenképpen fürösztik, tiszta ruhacseréről gondoskodnak. A rabok sétálását, szabad levegőn tartózkodását is meg kell szervezni. Nem túl bőséges („felesleges elégségig vagy éppen dobzódásig nem terjesztetik”), de tápláló ételmezt kapnak. Italul csak víz jár, ha csak az orvos másként nem rendel. ³⁰ A könyv utolsó részében Zsoldos Ignác Nikolaus Heinrich Julius művei ³¹ alapján veti össze a közbeszédben szóban forgó két amerikai börtönrendszert, alapvetően az auburni felé hajolva, majd Julius álláspontját akceptálva végül is a magányrendszer mellett érvelve. Érvei, indokai Juliustól származnak. Mindezzel együtt munkáját azzal a következtetéssel zárta, hogy anélkül, hogy a nép műveltségének emeléséről, a népnevelésről gondoskodnánk, megoldva a bűnözés problémája nem lesz; addig a statáriumok, az erőszakos durva büntetőjog csak még erősebb gonoszásra készítet majd. „Míg fogházaink mostani szomorú állapotjukban meghagyatnak, a honi közbátorság tökéletes bizton létét csak a célzott eszköz nélkül képzelő lehetne szerencsétlen állítani.” ³²

3. Kodifikációs előzmények

Az 1841–1843. évi büntetőkodifikációs munkálatokat megelőző törvényhozói programra hivatkozva Fayer László sajátos értelmezéssel a hazai talaj fontosságát hangsúlyozta. Úgy vélte, hogy az 1843. évi tervezet forrása nem a nemzetközi tudományosság és az európai kodifikációs mozgalom, hanem a magyar országgyűlés megelőző törvényalkotó tevékenysége. A rendek királyhoz intézett feliratával érvelt, mely tartalmazott egy utalást az 1792. (1795.) évi, az 1827. (1829.) évi törvényhozásra, mégpedig oly módon, hogy azokat az 1843. évi javaslatokkal egységes folyamatnak értelmezi. Fayer úgy látta, ez a hivatkozás világos bizonyítéka annak, hogy „a három javaslatban foglalt rendszer hazai fejlődés gyümölcse”. ³³ Máshol szükségét tartotta hangsúlyozni, hogy „az 1843-i javaslatokban nem a külföldről hevenyészve behozott eszmékkal van dolgunk, hanem egy félévszázadra kiterjedő tervszerű vállalkozásról.” ³⁴ Anélkül, hogy megkérdőjeleznék a kodifikációs szándék viszonylagos folyamatosságát (már csak azért sem, mivel maguk a választmányi munkát elrendelő törvénycikk

³⁰ Uo. 78. p.

³¹ JULIUS, Nikolaus Heinrich: *Vorlesungen über die Gefängnisskunde*. Berlin, 1828. In der Stuhrschen Buchhandlung; JULIUS, Nikolaus Heinrich: *Nordamerikanische sittliche Zustände. Nach eigenen Anschauungen in den Jahren 1834, 1835 und 1836*. Leipzig, 1839. F. N. Brockhaus.

³² ZSOLDOS 1838. 98. p.

³³ FAYER László: Bevezető tanulmány. In FAYER László (szerk.) *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. IV. kötet*. Budapest, 1902. Magyar Tudományos Akadémia.

³⁴ Uo. CVIV. p.

hivatkoznak rendre a korábbi jogalkotási programokra), megjegyzendő, hogy a magyar jogtudomány elkötelezett tájékozódása a nemzetközi büntönügyi szakirodalomban, közel sem tekinthető külföldről hevenyészve behozott eszmének. Éppen a rendszeresség, az alapos utánajárás, a nyugati szakmai körökkel folytatott eszmecsere jellemezte a közreműködők tevékenységét.

De ha a figyelmünket a Fayer László által kiemelt törvényhozásra fordítjuk, akkor sem juthatunk eltérő következtetésre. A Fayer által is az 1790. évi országgyűlésig visszavezethető kodifikációs program alapdarabja, az 1795. évre elkészült büntető kódex tervezete (*Törvénykönyv a büntettekről és azok büntetéséről*), maga is a 18. század felvilágosodáshoz köthető tudományosságára alapozta tételeit. Még ha a századfordulós jogi gondolkodásban (és így az első kódextervezetben) erős is a magyar rendi joga hatása, tévedhetetlenül (olykor kifejezetten meghivatkozottként) felismerhetők Filangieri, Beccaria, Montesquieu, Sonnenfels és Martini tételei.³⁵ De az 1830. évi operátum előkészítésében is meghatározó jelentőségű lett az 1810. évi Code Pénal, melynek hatására a választmány, feladva a hagyományos rendi kettős szerkezetet (alaki – anyagi jog), már három részre osztotta a büntetőjog kódextervezetét,³⁶ akceptálta a nullum crimen sine lege elvét, alkalmazta az in dubio pro reo tézisé.³⁷ És vajon az a szisztematikus polémia, amit az 1843. évi magyar tervezetnek a német tudományosság szentelt, a részletes széljegyzetek, melyeket Mittermaier a javaslatához fűzött, mennyiben tekinthetők hevenyészettnek? Fayer László, akinek elévülhetetlenek az érdemei az 1843. évi tervezet történetének feldolgozásában, iratanyagának feltárásában, ezt a tézisé nyilván alárendelte az erősen közjogias magyar jogfejlődés-felfogásának. Az általa kijelölt kodifikációs útvonal is a nyugat-európai hatásokat tükrözi inkább.³⁸ Szalay László a rendszeres törvénykönyv kapcsán követendő irányelveket akként határozta meg, hogy csakis azoknak alkalmazása mellett emelkedhetett codificatióknk európai színvonalra, És „ezekkel az igazságokkal már az 1840-iki országgyűlés tisztában van s a büntető jog reformját úgy tekinti, mint a szabadelvű haladás elengedhetetlen követelményét”.³⁹

³⁵ HAJDÚ Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet*. Budapest, 1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 380–382. p.

³⁶ BALOGH ELEMÉR: De delictis criminalitatem non involentibus eorumque poenis. In Kis Norbert – PERES Zsuzsanna (szerk.) *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára. Studia sollemnia scientiarum politico – cameralium*. Budapest, 2017. Dialóg Campus Kiadó, 45. p.

³⁷ BÉLI Gábor: Zala vármegye Deák Ferenc által megfogalmazott észrevételei a jogügyi munkalatról. In MOLNÁR András (szerk.): *„Javítva változtatni” Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai*. Zalaegerszeg, 2000. Zala Megyei Levéltár, 303. p.

³⁸ FAYER 1902. CVIV. p.

³⁹ BALLAGI Géza: *A magyar nemzet története 9. A nemzeti államalkotás kora 1815–1847*. Budapest, 1897. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 582. p.

4. Nemzetközi hatások

Az 1843. évi javaslatok kimunkálása bizottsági rendszerben történt. Az országgyűlés által kiküldött ún. országos választmány munkáját egy előleges alapelvi választmány alapozta meg. Az előleges választmány javaslatot tett a legfontosabb elvi kérdések megfogalmazására, amit azután a három tervezetet kimunkáló alválasztmányok zsinórmértékül alkalmaztak. Végül ezek javaslatait tárgyalta meg az országos választmány, és ebből kerekedett ki a táblák elé terjesztett legendás törvénycsomag.

Az országos választmány előleges tárgyalásai során világossá lett, hogy a magyar börtönök rendszerének megjavításához lehetetlen nem figyelembe venni a kor és az emberiség szempontjait. Ennek forrása pedig a külhoni (nyugat-európai és amerikai egyesült államokbeli) büntetés-végrehajtási gyakorlat megismerése, a tudományos szakirodalomban foglalt tapasztalatok és rögzített következtetések felhasználása, adaptálása a magyar lehetőségek és nemzet-karakter keretein belül. Ezt az országos választmány azzal a megjegyzéssel rögzítette, hogy a rendszerek alkalmazásának időbeli távlata oly rövid külhonban is, hogy a korszerű börtönrendszerek minősége közötti választás lehetőségét nem feltétlenül adja meg. Ennek ellenére az alválasztmány feladatává tette, hogy minden lehetséges eszközt igénybe véve, tájékozódjon a nyugati praxisról, a tudományos szakirodalomból, tárgyaljon szakértőkkel, orvosokkal és építészekkel, mérje fel a helyzetet és főleg a várható költségeket.⁴⁰

A nemzetközi hatásokra és a vitában részt vevők felkészültségére kiváló bizonyíték a külhoni börtönök praxisának rendszeres megidézése. A magányrendszer hívei például az 1780-ban létesített gloucesteri intézet statisztikáit idézték: ott 17 év alatt egyetlen esetben sem regisztráltak az elbocsátottak között visszaesést. Pittsburghöt említették annak bizonyítékára, hogy a magányelzárás kellő körülmények között (egészséges építés, jó eledel, orvosi felügyelet) mellett még a szabad életnél is jobb eredményeket hozhat: az intézet és a város halálzási rátájának az aránya 1:2 volt.⁴¹ Izgalmas, külhoni tapasztalatokra támaszkodó érv volt, hogy „a hallgatóból sokszor áttértek már magányrendszerű intézetre, de nincs reá példa, hogy a magány rendszer hallgatóval cseréltetett volna fel.”⁴²

⁴⁰ Az országos választmány IV-ik ülése december 11-ik napján 1841-ik esztendőben. Jegyzőkönyv az 1840. évi V. törvényczikkely által a büntető törvénykönyvvel válthatatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött és folyó 1841-ik év November hónap 28-ra összehívott országos Választmány üléseiről. (Az 1840. évi V. törvényczikkely által a büntető törvénykönyvvel válthatatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött országos választmány jelentésének D/ melléklete) (*Jegyzőkönyv 1843*). Buda, 1843. A m. kir. Egyetem betűivel. 7. p.

⁴¹ Az országos választmány V-ik ülése december 13-ik napján 1841-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843*. 8. p.

⁴² Uo.

Sokan szóltak – köztük „nevezetes auctoritások” – amellet, hogy mivel hiányoznak a börtönügy területén „a tulajdon tapasztalások, itt különös tekintetet érdemelnek” a külföldi információk és adatok.⁴³

A személyzet magas létszámát megidézve, illetve a hihetetlenül magas fenytési adatokat idézve a választmányban a londoni coldbathsfieldi hallgató intézettel példálóztak, ahol „900 fogolyra 250 intő és felvigyázó találtatik szükségesnek, és mind a mellett, hogy ez egyike a legtökélyesebbeknek, 1836-dik évben 5000-nél több büntetés szabott egyenes elvszegés miatt”.⁴⁴ Voltak, kik azt nyilatkoztatták, hogy ők a felhozott okoknál fogva véleményben a magányrendszerhez hajolnak ugyan, de mivel honunkban e részben semmi tapasztalás nincs, nehéznek tartották a határozott választást. „Előadták, hogy mivel hazánkban e két rendszer gyakorlatilag még egészen ismeretlen, nekünk csak a külföld tapasztalásán lehet elindulnunk, de ezen tapasztalásnak eredményei is olly igen különbözök, s az e tárgyban vizsgáldott jelesebb férjfiak véleményei egymástól olly igen eltérök, hogy mindenik rendszer mellett tetemes auctoritások állanak.”⁴⁵

A viták során előkerült Franklin Bache orvos pszichológus⁴⁶ véleménye is, aki 1824-től 1836-ig a nem magányrendszerű Walnut Street Prison, 1829 és 1832 között pedig (tehát közel egyidejűleg) a magányrendszerű Eastern State Penitentiary alkalmazottaként összegezte tapasztalatait. Bache tehát viszonylag hiteles összehasonlító információkkal szolgálhatott, s ő határozottan állította, hogy az utóbbiban sokkal többen örültek meg, mint a másokban.⁴⁷

Andrássy magányrendszert pártoló érvelésében került elő a római és gloucesteri intézetek példája. Külhoni információkra hivatkozva állította, hogy „volt példa, hogy a hallgató rendszerről a magány rendszerre mentek által, de viszont példa nincs”.⁴⁸ Andrássy idézte a genti börtönről szóló történetet, egy halálán megjavult és társait is jó útra térítő rabról.⁴⁹

Jellemző esemény, amelyet olvashatunk a rabszállítás kapcsán. Amikor a magyarországi siralmas infrastruktúra, a tragikus útállapotok okán kénytelen volt a választmány lemondani a börtönszekeres szállításról, Pulszky némi pironkodással javasolta, hogy a tervezetben ne szerepeljen a „mely jelenleg is már külső országon divatozik” kifejezés.⁵⁰ Érzékelhetően nem nemzeti öntudatunkra

⁴³ Uo. 9. p.

⁴⁴ Uo. 8. p.

⁴⁵ Uo. 9. p.

⁴⁶ WOOD, George Bacon: *Franklin Bache, 1792–1864*. Philadelphia, 1865. Lippincott.

⁴⁷ *Jegyzőkönyv 1843.* 10. p.

⁴⁸ [1841-diki] 4-ik ülés december 11-én. Az 1840-diki 5-dik törvénycikkely által kiküldött országos választmány ülése. 1841-diki 5-dik ülés december 13-án. In *Az országos bizottság jegyzőkönyvei* (az un. Szalay László féle feljegyzések. *Feljegyzések 1843.*). IV. Közli FAYER 1902. 204. p.

⁴⁹ [1841-diki] 5-dik ülés december 13-án. *Feljegyzések 1843.* 210. p.

⁵⁰ November 21-dikén 1842. *Feljegyzések 1843.* 279. p.

gondolt a nyugati hatások kapcsán, hanem lemaradásunk okán éppen az elvárás teljesíthetetlenségét látta be.

A nemzetközi kodifikációs praxist meghivatkozva fogalmazta meg a választmány a rabság és a fogság közötti különbségtételt, hogy az a külhoni törvényhozások sajátja is, „melly különböztetés nélkül minden törvénykönyvekben létezz”.⁵¹

A nemzetközi tudományos szakirodalom mély ismeretéről tett tanúbizonyságot a választmány a börtönügyi viták során. Nikolaus Heinrich Julius professor, a kor mértékadó börtönügyi tudósa „ki Amerikában szerzett tapasztalásai nyomán e tárgyban részletes számításokat tőn”, úgy kalkulált, hogy a magányrendszer költségei egybevetve a hallgatóéval 10:9-hez aránylik. A másik hivatkozott szakértő William Crawford volt, aki „jelenleg Angol országban fő felügyelője a fogházaknak, egyébiránt a magányrendszer mellett nagy auctoritás, az angol parlamenthez intézett javallatában a rendszer szigorúságától eltér, és a rabot elkülönöztetni kívánja ugyan rabtársaitól, de nem az emberi társaságtól.” Deák rendszeresen hivatkozott a vitákban a külhoni szakirodalomra, így például Feuerbachra.⁵² A vita résztvevői azon túl, hogy alaposan tájékozódtak a szakirodalomban, személyes tapasztalással is rendelkeztek. Gróf Zichy Ödön például arról számolhatott be, hogy „látta a helyszínén Amerikában mind a két rendszer gyakorlatát”.⁵³ Ennek alapján kialakított „önmeggyőződése” állította a magányrendszer pártjára. A viták során szóba jött a javítási iskolák felállítása, de javaslata láthatóan nem keltett izgalmat. A javító iskolák kapcsán Dessewffy Aurél hivatkozott személyes élményre, hiszen ő is „látott Angliában egy igen jeles tanító intézetet”. Az alválasztmányra bízta volna a részletek kidolgozását.⁵⁴

5. Mittermaier professor és gróf Benyovszky

Pulszky Ferenc önéletírásában⁵⁵ összefoglalta, milyen komolyan készült a büntető törvénykönyv szerkesztésére. Ezért olvasta és tanulmányozta Anselm

⁵¹ Az országos választmány XVI-ik ülése November 14-én 1842-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843.* 36. p.

⁵² [1841-diki] 12-ik ülés deczember 21-én. *Feljegyzések 1843.* 243. p.

⁵³ [1841-diki] 4-ik ülés deczember 11-én. *Feljegyzések 1843.* 205–206. p.

⁵⁴ [1841-diki] 6-ik ülés deczember 14-én. *Feljegyzések 1843.* 213. p.

⁵⁵ PULSZKY Ferenc: *Életem és korom.* Budapest, 1880. Kiadja Ráth Mór, 188. p.

Feuerbach⁵⁶, Carl Joseph Anton Mittermaier⁵⁷ és Edward Livingston⁵⁸ műveit. 1841 őszét Bécsben töltötte, s mivel feltett szándéka volt találkozni Mittermaierrel,⁵⁹ útlevéért folyamodott Németországba. Bár az útlevelet könnyen megkapta, gyanította, hogy az osztrák titkosszolgálat ellenőrizni fogja kapcsolatait, így, hogy a figyelmet elterelje, megbízható útitársat keresett maga mellé. Barátai összeismertették Pazziuzzi Mihály kancelláriai titkárral,⁶⁰ aki valóban minden gyanún felül állt. Az ő társaságában járta végig Németországot, mint ha műkincseket mennének számba venni. Az ő kíséretében kereste fel végül Mittermaier is. Ahogy emlékezik: „délutánonként Mittermaierrel értekeztem; megkért, fordítsam le számára javaslatainkat, ő szívesen megírja nekünk megjegyzéseit, egyáltalában különösen érdeklődött a magyar büntetőtörvénykönyv iránt, s nagy reményeket fűzött hozzá. Amint megtudta, hogy azok közt, kik ki fogják dolgozni, nincs sem bíró, sem hivatalnok, sem professzor; ugyanazért eredetét várt tőlünk, mi a francia osztrák és porosz chablontól elüt.”⁶¹ Pulszky ezen állítása nyomán úgy tűnik, az eredeti ötlet tőle származott, s ő volt az, aki kalandos körülmények között fölvette a kapcsolatot a heidelbergi liberális professzorral. Pulszky meg is jegyezte utóbb, hogy „Horváth Mihály téves állítása után Szalaynak tulajdonítják nálunk, pedig ő nem is dolgozott e részen, a szerencsétlennek teendője kellemetlenebb volt, mert az eljárást kellett megszerkesztenie, mi csakugyan nagy munkába s fáradtságba került, mert Zsedényi összekuszált nézeteit melyek a Szalayéval éles ellentétben álltak, logikai rendbe kellett szednie”.⁶² Valójában mindketten fordítottak: Pulszky az alválasztmány matériáját, Szalay a végső formát, de ez a lényegen mit sem változtatott: a magyar büntetőtörvény tervezetét Mittermaier és rajta keresztül a német szakmai körök még a kodifikációs folyamat időszakában megismerték és arra reflektálhattak.

⁵⁶ FEUERBACH, Anselm: *Lehrbuch des gemeinen in Deutschland geltenden Peinlichen Rechts*, Giessen 1801. Heyer.

⁵⁷ MITTERMAIER, Carl Joseph Anton: *Ueber den neuesten Zustand der Criminalgesetzgebung in Deutschland*. Heidelberg, 1825. Engelmann; Uő: *Theorie des Beweises im peinlichen Prozesse*. Darmstadt, 1821. Johann Wilhelm Heyer; Uő: *Das deutsche Strafverfahren in der Fortbildung durch Gerichtsgebrauch und Particulargesetzgebung*. Heidelberg, 1832. Akademische Verlagsbuchhandlung J. C. B. Mohr.

⁵⁸ LIVINGSTON, EDWARD: *A System of Penal Law for the State of Louisiana Consisting of a Code of Crimes and Punishments, a Code of Procedure, a Code of Evidence, a Code of Reform and Prison Discipline, a Book of Definitions, Prepared Under the Authority of a Law of the Said State*. Philadelpia, 1833. James Kay, Jun & Co.

⁵⁹ PULSZKY 1880. 139. p.

⁶⁰ Pazziuzzi Mihály, Széchenyi István Hitelének németre fordítója, 1836-tól kezdve Bécsben volt kancelláriai titkár. NAGY Lajos: *Budapest története 1790–1848*. In KOSÁRY Domokos (szerk.) *Budapest története III. A török kiűzetéstől a márciusi forradalomig*. Budapest, 1975. Akadémiai Kiadó. 401. p.

⁶¹ PULSZKY 1880. 192. p.

⁶² Uo. 198. p.

Pulszky önéletírása szerint az alválasztmány munkarendjében neki kellett, elsőként a Code Napoléon szövegét, majd tizennégy hatályos európai kódex odavágó citátumait ismertetnie az alválasztmány tagjaival. Külön ki kellett emelnie az eltéréseket a szövegben. Ezután kezdődött a diszkusszió, majd mindenki részvételével a szövegezés, a szerkesztés következett. Az így kialakult szerkezetet ismertették, majd a formulázást Deák „reassumálta”, bírálta, majd ő maga újraírta és lediktálta. „Amint egy fejezetet bevégeztünk, lefordítottam németre s megküldtem Mittermayernek, kinek észrevételeit megint megfontoltuk, s hol elfogadtuk, hol elvetettük.”⁶³

Az országos választmány a hosszas tanácskozások eredményeként az országgyűlés asztalára letett tervezetei tükrözik azt a törekvést, hogy „a’ legújabb büntetőjogi nézeteknek megfelelő” törvénykönyv készüljön. Érdekes Mittermaier értékelése a külföldi minták követéséről, illetve a létező törvénykönyvi szabályozások mély ismeretéről. „[...] ezen törekvés bélyegét egyetlen törvényhozási munka sem viseli magán olly nagy mértékben, mint a’ magyar javallat” – írja a heidelbergi büntetőjogász professzor.⁶⁴ A törvénytervezetek határozottan tükrözik azt a tudást, melyet az országos választmány tagjai elsajátítottak. „a’ külföld törvényes munkáival, nevezetesen a németekéivel, szinte mint a’ büntetőjogi tudományos vizsgálatokkal megismerkedtek”.⁶⁵

Mittermaier szakmai álláspontja ugyan nem mindenben egyezett a magyar tervezet készítőjével, de összességében erősen pozitív véleményt alkotott róluk. „Ezen javallatnak stúdiuma mindenkire nézve a’ legtanulságosabb, mert itt kísérlet történt, mint lehessen az új eszméket keresztülvinni egy törvénykönyven.”⁶⁶ „A’ javallat szerzői helyesen ott kezdték a’ munkát, hol azt kezdeni kell: t.i. a’ szabadságvesztés’ rendszerének felállításával.”⁶⁷ „A’ javallat szerzői az új eszméknek hódolnak ugyan mindenütt, de csalatkoznak, ha hinnők, hogy a’ magyar nemzetiségre nem voltak figyelemmel.”⁶⁸ Erre példaképpen említi Mittermaier az alakosság és a vérarulás bűncselekményének megtartását a büntetendő magatartások körében. Viszonylag hosszú, a különös részt illető megjegyzései végén összegezte véleményét: „gazdag a’ magyar büntető javallat sajátosság szabályokban, mellyek semmi más törvénykönyvben nem fordulnak elő.”⁶⁹ Összességében pozitív megítélését jelzi az értékelő tanulmány utolsó mondata, miszerint a javallat „igen-igen figyelemre méltó munka.”⁷⁰ A német

⁶³ Uo. 197. p.

⁶⁴ MITTERMAIER 1843. 3. p.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Uo. 4. p.

⁶⁹ Uo. 16. p.

⁷⁰ Uo. 37. p.

közvélemény a magyar tervezetkről nem csupán Mittermaier közvetítő tevékenysége nyomán szerezhetett tudomást, de tájékozódhatott Szalay tudósításából⁷¹ és a *Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes* további híradásai alapján is.⁷²

A vita magas színvonalát jellemzi az „Őszinte vélemény a’ magyar büntető törvény-javaslatról” című ellenirat megjelenése is.⁷³ Szerzője, Benyovszky Zsigmond a nemzetközi szakirodalomban kellő jártassággal tájékozódott, és gyakran hivatkozta Alexis de Tocqueville-t. Többek között például annak kapcsán, hogy ő „a’ fenyítő (penitentiari) intézetek különböző nemeinek alkalmazását legfőképp azért ajánlja, mivel az addig gyakorlatban volt fogság módjait bűn-iskoláinak tapasztalá, ’s mivel a’ száműzést (deportatiot) nem tartja elegendőnek a’ büntetői visszaretentésre, miután a’ száműzöttek lakhelyein is szükség volt tetemes költséggel ismét fogházakat állítani, és keményebb testi büntetéseket is alkalmazni”.⁷⁴ Ennek fejtegetése kapcsán tiltakozott az ellen, hogy őt a javító rendszerek ellenfelének sorolják be, hiszen ő csupán a túlzások ellen emelt szót. Így például az alkalmazás mértéktelensége, a magányrendszer kizárólagossága, a túlzottan hosszú vagy életfogytig tartó büntetések ellen, a foglyok értelmi integritásának védelme érdekében, az építészeti hiányok javításáért és a nemzet finansziális erejét meghaladó költségek ellen. Nem kevéssé a költségek okán bírálta Benyovszky is a kerületi börtönök rendszerét, hiszen miután a javaslat tíz, egyenként ötszáz fős magányrendszerű börtönről szólt, a Helytartótanács által biztosított tabellás kimutatások alapján huszonötezer főre rúgó rabálmány nagyobbik hányadára bizonyos, hogy nem terjedhet ki. Utóbb rálelt a javaslatban az idevágó tervre: az alválasztmány az egyes törvényhatósági börtönök magánrendszerűvé alakításával tervezte volna a reformot.⁷⁵ Benyovszky szinte azonnal előhúzta az aduászt: mi lesz a költségekkel? Ki fedezi? A közel

⁷¹ SZALAY László: Verhandlungen des ungarischen Reichstags über den neuen Strafgesetzbuchsentwurf. *Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes*. 1844. 16. kötet; SZALAY László: Verhandlungen der zur Ausarbeitung eines Strafgesetzbuches in den Jahren 1841–1843 niedergesetzten ungarischen Reichsdeputation. *Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes*. 1845. 17. kötet. 185–212. p. alatt megjelent összefoglalót közli FAYER László (szerk.): *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. II. kötet*. Budapest, 1898. Magyar Tudományos Akadémia, 523–543. p.

⁷² Vö. például HANSSLMANN, Emerich: Verhandlungen der ungarischen Ständetafel (1843) über den neuen Strafgesetzbuchsentwurf. *Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes*. 1845. 17. kötet, 104–137. p.

⁷³ BENYOVSZKY Zsigmond: *Őszinte vélemény a’ magyar büntető törvény-javaslatról*. Pest, 1844. Landerer és Heckenast. 56. p. Német nyelvű kiadása: BENYOVSZKY Zsigmond: *Bedenken über den Entwurf des Strafgesetzbuchs für das Königreich Ungarn und dessen Theile*. Pesth, 1844. Druck von Landerer und Heckenast 59. p.

⁷⁴ Uo. 41. p.

⁷⁵ Uo. 3. p.

négymillió ezüst forinttal kalkulált kerületi börtönökhöz képest vajon mennyibe kerülhet a törvényhatósági börtönök átalakítása?

Amikor a magányrendszert ostorozta a gróf, több alkalommal is hivatkozott az építészeti problémákra. Egyik helyen amellet érvelt, hogy az építészet eddig nem tudta megoldani a rabok közötti kapcsolatteremtést megakadályozó épületek problémáit,⁷⁶ máshol annak rendkívüli költségeire és az ezért elvárt állami áldozatvállalásra utalt,⁷⁷ megint máshol a magányzárkákban végzett munkák korlátozottsága miatt alacsony gazdasági hatékonyságát bizonygatta.⁷⁸ Leírta a neki szimpatikus börtönmodellt is, melynek adatait Johann Ludwig Tellkampf fejtegetéseiből nyerte (aki pedig John Havilandra, Samuel B. Woodra, tovább börtönorvosokra és felügyelőkre utalt vissza). Eszerint állítólag a magyar börtönépítési tervekkel szemben (ahol ötszáz fő befogadóképességgel számoltak) az ideális intézet százhusz, legfeljebb százhatvan fős, az épületek legfeljebb egyemeletesek, harminc láb hosszú sétaudvarokkal építve. A fogházakat a tartományok egymástól lehető legtávolabbi részeire kell telepíteni, nehogy a kommunikáció létrejöjjön köztük, s a veszélyes elítéltek nehogy egymás közelében raboskodjanak. Ezenkívül elvárásként fogalmazta meg, hogy „a' tiszta levegő, 's a' nap sugárainak élvezhetőségétől meg ne fosztassanak.” „Az olly intézet, melly a bűnöst egy keskeny magános rekeszbe temetvén, a' napsugár melegének, 's a' szabad levegőnek élvezésétől megfosztja, nemcsak testi és lelkikép elbénítva teszi nyomorékká az áldozatul esett szerencsétlent, – hanem javulás helyett is inkább elmakacsítja és átalkodottá edzi” – mondta Benyovszky szerint Coleman orvos.⁷⁹

Szemére hányta a választmánynak, hogy anélkül döntött egy külföldön alkalmazott magányrendszer börtönei mellett, hogy „felölök előleges tapasztalás szereztetett volna”.⁸⁰ Feledve, hogy miként az számára is ismert volt, a bizottság tagjai szinte valamennyi jelentést, szakmunkát, tudományos feldolgozást megismertek, amely csak eljuthatott a kontinensre vagy Magyarországra.

Anglia példájával érvelt, ahol mindkét börtönrendszer mintájára nyitottak intézeteket, „miért nem alapította törvénykönyvét mégis reá?” Ha átgondolja, talán lett volna válasza. Angliában a börtön történeti fejlődése hozta magával a mintabörtönök megoldásait: nem szisztematikusan, központilag elrendeltem alakult a börtönrendszer, hanem egy folyamat részeként, alkalmi reformerek, „börtönharcosok” alakították itt és ott a képleteket. Benyovszky úgy tett, mint ha az a tény, hogy Anglia „a' halálos büntetést,” a „száműzetést, a' száműzöttek

⁷⁶ Uo. 38 p.

⁷⁷ Uo. 3. p.

⁷⁸ Uo. 13. p.

⁷⁹ Uo. 43 p.

⁸⁰ Uo. 5. p.

kegyetlen, 's szigorú fegyelmét mind ekkorig" meghagyta,⁸¹ igazolná a következetesnek lenni próbáló magyar választmány programjának megkérdőjelezését. A francia törvényhozás tétovázását ugyanerre a számlára írta. „miért nem fogadta el mégis a' magány rendszert ekkorig? miért tartá még a' halálos büntetést és száműzést? a' bagnót, a' lánczot, a bitófát 's némelly becstelenítő büntetéseket, melyeknek elkülönözöten egyike sem igazolható.”⁸² A gróf bizonyította a nem reformpárti nemzetközi érvelés helyénvalóságát is. Igaz, ehelyütt megfeledkezett arról, hogy a mintakövetés lényege talán nem a megrögzött és tradicionális praxis automatikus átvételében és követésében, hanem a helyben dívó gyakorlatra választ adó elméleti tételek alkalmazásában áll. Valamit sejtett, hiszen a francia megoldásokat már pártolta, mert „ők a' büntető moral elvei ellenében, a' büntető politica elveit is mérlegbe teszik”.⁸³

A börtönügy tudományában jártasságot mutató szerző mindenestre felidézi a hozzánk mintájában és keretfeltételeiben közelebb álló Baden és Württemberg kodifikációját, melyben bár az uralkodó különleges figyelmet szentel a börtönügynek, mégis óvakodva kezdenek annak reformjához.⁸⁴ Ezek az esetek azonban éppen nem igazolják a gróf állításait. Hiszen a nevezett államokban a fejlődés természetszerűsége folytán már kialakultak kezdemények, kísérletcsírák. Mintaintézmények funkcionáltak, szemben a teljesen primitív tömlöcügyet gondozó és rendszer nélküli Magyarországgal. Éppen most vált lehetővé és racionálissá a kísérletezés: a semmiből történő szisztematikus építkezés a toldozás-foldozás helyett. Egyébként Benyovszky azon tételével, hogy ti. „nehogy a' büntető törvénykönyveket csupa hyphotheziseken építsük”, egyet lehet érteni.⁸⁵

Edward Livingstont Benyovszky gróf úgy emlegette, mint a magyar kodifikátorok feltehetően fő forrását, „ki a' tervezetben olly gyakran említettik”. Azért megjegyezte, hogy Livingston többet mondott, mint az egész választmány együttvéve. A hallgató rendszerű börtönszisztéma mellett detenciós (letartóztatási) házokról is szól a még el nem ítélték számára, a fiatalkorúak (18 évnél fiatalabbak estén) javítóintézeteket tervezett állítani. Livingston az érettebb bűnöző korosztályok elhelyezésére fenyítőházakat (európai értelemben vett fegyházakat), Benyovszky értelmezésében bánatházakat, poenitenziar-Anstaltokat tervezett, a fenyítőházakból kibocsátottak számára pedig menedék 's dolgozó házakat rendelt volna (kilátást a szabadon bocsátottak számára életmódhoz jutásra)⁸⁶. Ámbár Magyarországon elképzelhetetlennek

⁸¹ Uo.

⁸² Uo. 6. p.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Uo. 7. p.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Uo. 8. p.

tartotta, hogy „azon városkákban mellyekben az intézetek felállítása javallatik”, remélni lehessen a John Howard és Elisabeth Fry által megálmodott „jóltevő emberbarátok, ti. az elhagyottaknak gyámolítói” rabsegélyező társulatainak működtetését. Előbb kellene felébreszteni a felebaráti szeretetet és az után építeni börtönöket – mondta.

Benyovszky gróf erősen panaszkolt a tárgyalások gyorsaságát is. „Már ha ennyi nehézséget volt szükség komolyan fontolóra venni, 's ha olly sok tekintetek igénylették a' törvényhozás figyelmét, mi szükség volt a' tervezeten olly sürgetőleg nyargalni keresztül?”⁸⁷ Ellenérzéseit határozottan fogalmazta meg: óvott a minták szolgálai másolásáról. „Az utánozásnak annyira majmai legyünk-e miszerint minden külföldi rendszabást akár hibás az, akár nem, vakon elfogadnunk kellessék?”⁸⁸ Ezek a szavak bizonyágként szolgálhatnak az adaptáció garanciájához: a művelt, szakmailag témában jártas arisztokrata próbált gátat vetni a parttalan lelkesedésnek. Szakmai forrásaiként egyébként Wildnert, Edlert, von Maidsteint, Edward Livingstont, Charles Dickenst⁸⁹, Alexis de Tocqueville-t⁹⁰, John Howardot, Elisabeth Fryt, conte Carlo Ilarione Petitti di Roretót,⁹¹ Giovenale Vegezzi di Ruscallát, Carl von Rottecket⁹², Carl Joseph Anton Mittermaiert, Jodocus Donatus Hubertus Temmet, François-René de Chateaubriand⁹³, Balla Károlyt, Johann Ludwig Tellkampot, John Hawilandet, Samuel Woodot, Gustave de Beaumont⁹⁴, William Crawfordot⁹⁵ jelölte meg.

⁸⁷ Uo. 31. p.

⁸⁸ Uo. 11. p.

⁸⁹ DICKENS, Charles: *American Notes for General Circulation*. London, 1842. Chapman & Hall.

⁹⁰ TOCQUEVILLE, Alexis de: *Du système pénitentiaire aux États-Unis et de son application en France*. Paris, 1833. H. Fournier jeune; Uő: *Scritti penitenziari*. Roma, 2002. di Storia e Letteratura.

⁹¹ PETITTI, conte Carlo Ilarione di Roreto: *Della condizione attuale delle carceri e dei mezzi di migliorarla*. Torino, 1940. Pomba.

⁹² VON ROTTECK, Carl: *Lehrbuch des Vernunftrechts und der Staatswissenschaften*. Carl von Rotteck's *gesammelte und nachgelassene Schriften*. 5. kötet. Pforzheim, 1841–1843. Hermann von Rotteck; VON ROTTECK, Carl – WELCKER, Carl Theodor: *Staats-Lexikon. Encyklopaedie der Staatswissenschaften*. Altona, 1834–1843. Verlag von Johann Friedrich Hammerich.

⁹³ CHATEAUBRIAND, François-René de: *Les Natchez*. Paris, 1827. Libraire de Firmin Didot Frères et C.

⁹⁴ BEAUMONT, Gustave de – TOCQUEVILLE, Alexis de: *Note sur le Système Pénitentiaire et la Mission Confîée Par M. Le Ministre de l'Intérieur a MM. Gustave de Beaumont et Alexis de Tocqueville. Écrits sur le système pénitentiaire en France et à l'étranger*. Paris, 1984. Gallimard.

⁹⁵ Lásd William Crawford's Report on the Penitentiaries of the United States, Trenton, 1834 – New Jersey State Prison, Second & Federal Streets, Trenton, Mercer County, NJ.

Zárógondolatok

Aligha állítható tehát, hogy a magyar büntető kodifikáció mentes lett volna a szakmaiságtól, a tudományos tájékozódástól, az európai minták mérlegelésétől. Az információk forrása a személyes tapasztalás, a kodifikációs folyamatok ismerete, a tudományos olvasottság és a szakmai kapcsolatok voltak. A törvénytervezet alkotói a legmodernebb büntetés-végrehajtási eszméket és gyakorlati megoldásokat kívánták a magyar jogba plántálni. Arra azonban, amire Deák Ferenc és kodifikátor társai készültek, még nem volt érett a magyar társadalom. Az olyan reális problémák mellett, mint az intézethálózat felállításának költségei, a rendi társadalom és a politikai elit nagyobbik része a halálbüntetés eltörlésére, a büntetési rendszer humanizálására, a javító rendszer és a reszocializációs gondolat befogadására sem állt még készen.

Nagy Janka Teodóra* – Szabó Tamás**
**A 19. SZÁZADI BÜNTETŐJOGI
MODERNIZÁCIÓ A NEMZETI
TRADÍCIÓK, A NÉPI
JOGSZOKÁSOK TÜKRÉBEN**

Bevezetés

A tanulmány a 19–20. századi jogi modernizáció egy sajátos szempontú vizsgálatára vállalkozik modernizáció és tradíció viszonyrendszerében. Arra keresi a választ az 1939 és 1948 közötti magyar népi jogéletkutatás forrásanyaga alapján, hogy a büntetőjog új, modern eszméi mennyiben és hogyan formálták, alakították a népi jogtudatot. Mi őrződött meg a büntetőjogszokások évezredes gazdag szokásrendjéből a 20. század közepére, és mi vált a jogi modernizáció eredményeiből a népi gondolkodás, a népi jogélet szerves részévé.¹

**1. A joginépszokás-kutatás fogalma,
nemzetközi eredményei, a magyar
joginépelet-kutatás (1939–1948) megkésett
bekapcsolása a külföldi minták alapján
megvalósuló hazai jogi modernizációba**

A jogi néprajzi kutatások kezdetei Európában egyrészt a történeti-jogi szemlélet megjelenéséhez, másrészt a kormányzás és a kodifikáció pragmatikus követelményeihez kötődtek. Az elméleti kiindulópontot a 19. század elején Friedrich

* Tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Szociális Tanulmányok Tanszék, együttműködő kutató MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH).

** Doktorandusz, Pécsi Tudomány Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

¹ A tanulmány „A szuverenitás változatai a 19–20. század magyar jogfejlődésében” MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport és az NKFIH FK-19 132220. sz. pályázat támogatásával készült.

Karl von Savigny által megfogalmazott történeti-jogi szemlélet jelentette, amely a jogi néprajzot a német területeken gyökereiben és művelésében lényegében napjainkig a jogtörténethez köti. A német jogtörténeti iskola legjelesebb képviselői munkáikban kiemelkedő fontosságot tulajdonítottak a népi kultúra minden megnyilvánulásában jelenlévő (például a népmesékben, a közmondásokban, az énekekben) és a szokásjog körében elhelyezett népi jognak. Ennek szellemében gyűjtötte össze Jacob és Wilhelm Grimm a „jogi régiségeket”, és vállalkozott a jogi néprajzot az összehasonlító jogtudomány részének tekintő Josef Kohler az európai népek jogi szokásainak összehasonlítására.²

A német jogtörténeti iskola eredményei alapján Európában elsősorban a nemzeti keretek között megvalósuló jogi modernizációhoz kapcsolódó jogszokás gyűjtések áttekintése során szembevetendő a magyar népi jogéletkutatás, jogi néphagyománygyűjtés, jogi néprajzi kutatás megkérdésessége.³ Míg Európában a 20. század elejére lezárult ez a közel száz esztendő átfigó, a nemzeti jogi modernizációt megalapozó, támogató folyamat,⁴ addig Magyarországon csak a két világháború közötti időszak utolsó éveiben, 1939 és 1948 között, elsősorban társadalomkutatók kezdeményezésére került erre sor. A Pázmány Péter Tudományegyetem Néprajzi Intézete, illetve az annak keretében működő Országos Táj- és Népkutató Intézet vezetője, Györffy István kezdeményezte jogszokásgyűjtés az általa életre hívott „munkaközösség” (tagjai között Bónis

² SAVIGNY, Friedrich Carl: *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*. Heidelberg, 1814. Mohr und Zimmer; GRIMM, Jakob: *Von der Poesie im Recht. Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft*, 1816. 2. sz. 25–99. p.; KOHLER, Josef: *Zur ethnologischen Jurisprudenz. Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft*, 1886. 9. sz. 407–429. p.

³ A kérdésről bővebben NAGY Janka Teodóra: *European perspectives of studying Hungarian ethno-judicial life*. In BÉLI Gábor – DUCHONOVÁ Diana – FUNDARKOVÁ Anna – KAJTÁR István – PERES Zsuzsanna (eds.): *Institutions of Legal History with special regard to Legal Culture and History*. Pécs–Bratislava, 2011. PTE Allam- és Jogtudományi Kar, 377–386. p.; NAGY Janka Teodóra: *A jogi népeletkutatás (1939–1948) nemzetközi előzményei, elméleti és módszertani kérdései, eredményei a hazai interdiszciplináris tudományfejlődésben*. In NAGY Janka Teodóra (szerk.): *A jogtörténet új forrásai. Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Digitális Adattár. New sources of legal history research. Digital Database of folk Law (DDFL). Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 8*. Szekszárd, 2018a. Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, 251–316. p.; BOGNÁR Szabina: *Valtazar Bogišić's Programme on Collecting Legal Customs: its Influence within Hungary*. In BRENESELOVIĆ, Luka (ed.): *Spomenica Valtazara Bogišića o stogodišnjici njegove smrti 24. apr. 2008. godine*. Beograd, 2011. Sluzbeni Glasnik, 165–182. p.

⁴ A kérdésről részletesen TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: *Results and Task of Legal Ethnology in Europe. Ethnologica Europeana*, 1967. 1. sz. 195–217. p., újraközlés: In DUNDES, Alan – DUNDES RENTELN, Alison (eds.): *Folk Law. I–II. Essays in the Theory and Practice of Lex non Scripta*. New York–London, 1994. Routledge, 161–186. p. A téma összefoglalása legutóbb: NAGY Janka Teodóra: *Jogászok szerepvállalása a kalotaszegi jogi néprajzi kutatásokban és az erdélyi jogi néphagyománygyűjtésben (1939–1948)*. *Pro Publico Bono*, 2018b. 1. sz. 244–271. p.; NAGY Janka Teodóra: *A szociális közigazgatás komplex értelmezése a két világháború között*. *Pro Publico Bono*, 2018c. 1. ksz. 160–183. p.; NAGY 2018a, 251–316. p.

György jogtörténész, Papp László jogász-etnográfus) szakmai irányításával, az Igazságügyi Minisztérium támogatásával, később szervezésében valósult meg (leghatározottabban Antal István államtitkár, Vladár Gábor osztályvezető, Hofer J. Miklós táblabíró, a téma referense) támogatásával. A magyar népi jogélet-kutatás célja – a Savigny-iskola történeti-jogi szemléletének szellemében – nemcsak a nemzeti jog múltjának alaposabb feltárása volt, hanem „az írott törvényekben, valamint a jogszokásokban és néphagyományokban megnyilvánuló nemzeti lélek megismerése.”⁵ Tanulmányunkban a népi jogéletre, jogtudatra, a nép körében élő jogi tradíciókra vonatkozóan mind a mai napig legnagyobb számú, több száz településre, közösségre vonatkozó egyenetlen, de mára pótolhatatlan gyűjtéseket tartalmazó kutatás forrásai⁶ közül a büntetőjogi vonatkozású adatok alapján keressük a választ arra, hogy a büntetőjog új, modern eszméi mennyiben formálták, alakították a népi jogtudatot. Mi őrződött meg a büntetőjogszokások évezredes gazdag szokásrendjéből a 20. század közepére, illetve mi vált a jogi modernizáció eredményeiből a népi gondolkodás, jogtudat szerves részévé. A „tétéles jog mellett vagy annak ellenére a nép köztudatában élő jogelvek, szokások és eljárások” összegyűjtésének első, 1939–1943 júniusáig tartó szakaszában a beérkezett anyag értékelésével megbízott Papp László „82 gyűjtőtől 113 elkülönült részre oszló 95 db jelentésről” írt, amelyek „137 község, továbbá 10 járásbíróság, 3 vármegye, 5 táj (dunáninneni Sárköz, Muraköz, Palócföld, Ruszinföld, Székelyföld) területére vonatkoztak.”⁷ Később Hofer J. Miklós több mint 140 gyűjtőről, Tárkány Szücs Ernő pedig a gyűjtött

⁵ A kérdésről összefoglalóan NAGY Janka Teodóra: *A magyar népi jogéletkutatás (1939–1948) története és forrásai. Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár* 6. Szekszárd, 2018d. Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar; BOGNÁR Szabina: *A népi jogélet kutatása Magyarországon*. Budapest, 2016. Magyar Néprajzi Társaság; a kérdésről részletesen BÓNIS György: *Magyar népi jog, Magyar Szemle*, 1939. 36. sz. 121–126. p.; Uő: *A népi jogszokáskutatás mérlege. Az MTA Néprajzi Főbizottsága előtt 1956. október 18-án tartott előadás sokszorosított szövege*. MTA Néprajzi Kutatóintézet Könyvtára, 1956. Kézirat; VARGA Csaba: *Népi jogszokástól a jogi népszokásig. Jogtudományi Közlemény*, 1981. 36. sz. 880–886. p.; KÖHEGYI Mihály – NAGY Janka Teodóra: *Adalékok a jogi néphagyománykutatás történetéhez. Cumania*, 1997. 14. sz. 207–223. p.; TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: *Magyar jogi népszokások*. Budapest, 1981. Gondolat; GYÖRFFY István: *Néphagyomány és nemzeti művelődés*. Budapest, 1939. Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya; FÉL Edit: *A nagycsalád és jogszokásai a Komárom megyei Martoson*. Budapest, 1944. SZMKE Kisalföld-kutató Intézet; HOFER J. Miklós: *Népi jog, Társadalomtudomány*, 1943. 23. sz. 270–273. p.; PAPP László: *Népi jogszokásaink némely kérdéséről. Ethnographia*, 1939. 50. sz. 68–77. p.; Uő: *Magyarabb, szociálisabb jog, Magyar Élet*, 1939. 7. sz. 10–12. p.; Uő: *Népi jogélet, népi jogismeret. Magyar Szemle*, 1940. 38. sz. 405–408. p.; Uő: *Kiskunhalas népi jogélete*. Budapest, 1941. Országos Táj- és Népkutató Intézet; Uő: *Népi jogéletkutatás. Társadalomtudomány*, 1943. 23. sz. 273–278. p.; TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: *Erdély öröklési jogszokásai. Hítel*, 1944. 9. sz. 379–400. p.

⁶ Papp László EA 13.300. 2.; Uő: *Vezérfonal a népi jogélet kutatásához*. Budapest, 1948. Néptudományi intézet, 6. p.; TÁRKÁNY SZÜCS 1981. 16. p.; Hofer J. Miklós NOL K 579 IM 17443/1943.

⁷ Papp László EA 13.300. 2.

anyagot is részben használó, a magyar jogi népszokásokat összegző monográfiájában 120 résztvevőről tett említést az általa 340 községre kiterjedőnek tartott anyagból. Az adatok eltérő számszerűsítésén túl a források abban egyetértenek, hogy a gyűjtések elsősorban a történeti Magyarország területére irányultak, és a magyarlakta települések jogszokásgyűjtése, vizsgálata helyeződött a kutatás fókuszába. Papp László szerint az Alföld különböző részeiről 24, a Dunántúlról 36, a Felföldről 26, Kárpátaljáról 5, Székelyföldről 9 jelentés érkezett. A legtöbb adat Zala, Borsod, Heves és Bars megyék területéről gyűlt össze. Az 1943 júniusig beérkezett jelentések 85%-a a magyarokra, a többi a német, román, ruszin, szlovák, vend, cigány nemzetiségekre, kisebbségekre vonatkozik.⁸

2. A népijogélet-kutatás első szakaszában használt 1. sz. kérdőív büntetőjogi kérdőpontjai

A Györffy István professzor által 1939 elején életre hívott szakmai munkaközösség Bónis György jogtörténész és Papp László jogász-etnográfus mellett később kiegészült Hofer J. Miklós táblabíróval, a néprajzosok közül Fél Edittel, Viski Károllyal és Szendrey Ákossal. A kutatás során a Pázmány Péter Tudományegyetem Néprajzi Intézetének – a munkaközösség által a nemzetközi és a hazai szakirodalom alapján elkészített, 95 pontból álló, a Bónis György által véglegesített és nyolc pontos gyűjtési útmutatóval, illetve további kérdőpontokkal kiegészített, nyomtatásban is megjelentetett – 1. sz. kérdőívét használták. A magánjog (I. család- és öröklési jog, II. dologi jog, III. kötelmi jog) és a büntetőjog két fejezetére osztott kérdőív⁹ 15 pontja (80–95.) foglalkozott kifejezetten a büntetőjog kérdéseivel:

„80. Bűncselekmények. Mikor lép életbe a népi szankció: illetlenség, rendetlenség, tiltott napok megszegése, hiúság, gőg, tiszteletlenség az idősebbekkel szemben, trágárság, káromkodás, részegség, pletykaság? Általában a szokások be nem tartása. A nemi élettel kapcsolatos cselekmények. A tételes jogi bűncselekményeket ők hogyan ítélik meg (falopás, orvhalászás, verekedés)?

⁸ A témáról született legutóbbi monográfiák, szakcikkek, amelyek a kutatás forrásanyagainak közléseit, hivatkozásait, a téma bibliográfiáját tartalmazzák: NAGY 2018d; NAGY 2018b; NAGY 2018a. 251–316. p.; BOGNÁR 2016.

⁹ A kérdőívet kisebb változtatásokkal és kiegészítésekkel Bónis György később megjelentette: BÓNIS György: *1. sz. kérdőív a magyar jogi néphagyományok összegyűjtéséhez*. Budapest, 1938. Bónis kérdőívének ismételt közreadását lásd NAGY 2018d, ill. BOGNÁR Szabina: *Kérdőívek a nemzetközi és a hazai jogi néprajzban*. In NAGY 2018a. 113–152. p.; Papp László egy bővített kérdőívet készített, amelyet meg is jelentetett: PAPP 1948. Kérdőív módosítására javaslat: Hofer J. Miklós NOL K 579 IM 17492/1943. A témában legutóbbi összefoglalás BOGNÁR 2018.

81. Enyhítő és súlyosbító körülmények. Nem, kor, állapot (részegség), vagyoni állás, család és közösség sérelme (család megrövidítése, jégverés előidézése, falucsúfolás) mint a megítélés indokai.

82. A tettes. Babonás módszerek a tettes kiderítésére (rostaforogatás, babvetés). Közvetett tettesség: felelős-e az apa a gyermekért, a hülyéért? (vagy: 'a bolondnak minden szabad?')

83. Kísérlet, előkészítő cselekmény. Hogyan ítélik meg, főleg, ha sikertelen: ráimádkozás, szemmel verés?

84. Önvédelem vagy más védelme. Milyen határig mehet, a támadással arányban kell-e állnia?

85. A szankciók végrehajtói: szellemek, rokonok, barátok, szomszédok, járókelők, gyermekek, aggok? Alkalmi csoportosulások (kikből állanak, hogyan verődnek össze: az egyes korok képviselve vannak-e stb.) vagy szervezett gyűlések, akár bíróságok formájában. Az egyes ember mint a szankciók végrehajtója: be kell-e avatkoznia a hagyomány megsértése esetén egyedül, vagy közös eljárást kell megindítania? Milyen cselekményekre a közösség melyik része érzékenyebb (legények, leányok, öregek, gazdák)? A legényközösségek, gazdatársulások, aratómunkások szervezett bíráskodása: szervezet, eljárás, végrehajtás.

86. A végrehajtók viszonya a közhatalomhoz. Az állami szervek utánzása (népbíróság). A hivatalosan kiszabott szankció kiterjesztése (rokonokra, gyermekekre). A közösség és a hatalom együttműködése: mikor tűri vagy segíti a hatalom a magáncsoportosulás cselekvését (cigányvajda bírósága)? A közösség és a hatalom ellenkező viselkedése: tiltott, törvényellenes közösségi szankciók. Nyílt kenyértörés a kettő között?

87. Milyen szankciók élnek még a faluban (misztikusak, erkölcsiek, jogiak), mint átok, tilalom, dorgálás, bírságok, megszégyenítés. Osztályozás.

88. Engesztelés? Az Isten és a szellemek közbelépése a hagyomány fenntartása érdekében. A hagyományos jog megsértése bűn? Isteni büntetés ezen és a másvilágon: betegség, szegénység, megcsalás vagy baleset mint büntetések a közhit szerint. Rossz szellemek és hasonlók. A közösség testének megtisztítása a fertőzött tag eltávolításával: elpusztítás? Kiközösítés, törvényen kívül helyezés. „Népítélet”: isteni büntetés, melyet emberi cselekvés indít meg.

89. Megelőző jogi szankciók. Tiltalmazás a nemhivatalos jog eszközeivel. Tiltakozás, feddés joga, ennek utólagos hatása: hivatkozás rá. Közbelépés a hagyományellenes cselekvés megakadályozására: megfélemlítés szóval és tettel, közbelépés erőszakkal vagy fegyveres erővel.

90. Büntetőjogi szankciók. Személyi, tárgyi, jelképes büntetések. A szervezett közösségek büntetései, pénzben, természetben (italok fizetése); kizárás, kiűzés, bojkott. Testi büntetések, botozás, ostorozás, vagy csak pofon és jelképes fenyegetés. A múlt?

91. Társadalmi szankciók: megszégyenítés. Szidalom, megszólás, gúnyolás, sziszegés, fütyülés, gúnyvers, adoma (írásban is): vannak-e meghatározott napjai a megszólásnak? Társaságból kinézés, kizárás, a szék, a szűr, a rokka kitevése, kitáncoltatás. A bosszú gúny formájában. Eklézsiakövetés, templomi szégyenpad, szégyenkő.

92. Tettleges megszégyenítés. Arcot vágni, ujjal mutatni, hátat fordítani, fügét stb. mutatni. Pofon, rúgás. Virágnyelv, rossz szagú ajándékok, bemocskolás. Félrevezetés.

93. Körülvezetés, menetek. Milyen alkalomtól (össze nem illő házasság)? Ideje, cselekvései (hogyan folyik le a cselekmény megtárgyalása), mondások, énekek. Kik szerepelnek benne? Kell-e bírságot fizetni? Milyen tárgyakat hordoznak meg, milyen ruhában vagy anélkül? Képletes kivégzés, a kép elégetése, elmerítése: kinek, miért?

94. Az egyéni elégtételtevés. Párbaj. Legénypárbaj. Eljárások, következmények: mi szégyen?

95. A gúnyolódás eszközei és végrehajtói. Az egyén: a gúnyolódók fajtái és a gúnyolódás joga (határok)! Komaasszonyok, szomszédasszonyok, kofák. Az életkorok, nemek, társadalmi osztályok kölcsönös gúnyolódásai; falucsúfolók.”¹⁰

„95/a Bíróági büntetés súlya, erkölcsi és anyagi következményei. (Megbélyegzés). A büntetés mennyiben szégyen, mikor tekintik igazságtalanságnak? A bűncselekménynek mikor vannak önmagában is erkölcsi következményei?

95/b Mit tekintenek lopásnak, rablásnak, csalásnak, emberölésnek, gyilkosságnak stb.? Bűncselekménynek tekintik-e a testi sértést és mely esetben?”¹¹

Az 50.051/1939. I. M. sz. felhívásra 1943 júniusáig a m. kir. igazságügyminisztériumba érkezett jelentések anyagának feldolgozásával az 17.492/1943. I. M. sz. rendelettel Papp László kapott megbízást.¹² A jogi népeletkutatás első szakaszának eredményei (82 gyűjtő 95, később 113 jelentése) a kutatástörténet számára a Magyar Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában és a Nemzeti Országos Levéltár K 579 IM jelű iratanyagában feltárt forrásanyag alapján vált ismertté. A Papp László által készített jelentés különleges értéke pedig az, hogy a háború idején megsemmisült gyűjtések szűkszavú, de egyetlen lehetséges forrása a kutatók számára.¹³

¹⁰ BÓNIS 1938. 19–21. p. Meg kell jegyezni, hogy egyes büntetőjogi vonatkozású kérdések más fejezetek kérdőpontjainál is szerepeltek, például bosszú, közösségi büntetés.

¹¹ A 15 kérdőpont 95. sz. pontjánál utólagos kiegészítésként két újabb kérdés is megfogalmazásra került (95/a, 95/b), amelyekre adott válaszok a jelentésekben is szerepelnek. BÓNIS 1938. 21. p.

¹² A Papp László által értékelt gyűjtők között 22 bíró, 12 betétszerkesztő bíró, 5 királyi ügyész, 7 bírósági fogalmazó, 3 telekkönyvvezető, 5 bírósági segédhivatalnok, 1 királyi közjegyző, 2 ügyvéd, 1 más tisztviselő, 4 joghallgató, 1 lelkész és 1 községi jegyző volt. Papp László EA 13.300.

¹³ A források megtalálhatóak: *Ethnographiai Adattár*, valamint NOL IM K. 579. Jogi népszokások gyűjtése 1938–48. I–II.

3. A népijogélet-kutatás első szakaszának büntetőjogi tárgyú jelentései

A tanulmány az 1939 és 1943 között megvalósult büntetőjogi tárgyú gyűjtések jelentéseinek anyagát vizsgálja. Kiindulópontját Papp László áttekintése és értékelése jelenti, az általa a gyűjtők személyére, szakképzettségére, a kutatások tárgykörére, területére, rendszerére és módszerére tett megállapítások, közölt adatok. E jelentések egy része már a gyűjtés időszakában megjelent (például PAPP László: *Kiskunhalas népi jogélete*, 1941), másik csoportjuk irattári forrásként áll ma rendelkezésre (EA, NOL K 579 IM), a harmadik csoport anyaga viszont megsemmisült.

Papp László az értékelés során a jelentéseket formailag a szerint csoportosította, hogy azok a kérdőív egészét lekérdezték (a) (teljes), vagy csak egyes fejezeteket teljes egészében/részleteiben (b) (részleges), esetleg csupán egy-egy adatra kérdeztek rá, és az arra vonatkozó választ/válaszokat rögzítették a gyűjtők (c) (szórványos). Az adatok alapján jól látható, hogy a gyűjtők elsősorban a magánjogi témák iránt érdeklődtek: a legkedveltebb terület a család- és örökési jog volt. Papp összegző táblázata szerint a 113 beérkezett jelentésből mindössze 13 volt teljes (a) – ezek közül pedig csak egyet (1) nevezett a büntetőjog szempontjából is annak. (Ha azonban egyenként megvizsgáljuk a jelentésekről készített feljegyzéseit, az látható, hogy a 22 büntetőjogi vonatkozású jelentés közül a lekérdezés szempontjából 14 jelentést tekintett teljesnek (a), 4 anyagot csonkának/részlegesnek (b) és 4 gyűjtést szórványosnak (c).

Tartalmi szempontból is hasonló módon történt a jelentések csoportosítása: teljes (a), részleges (b) és szórványos (c). Az alapos, tudományos szempontból is értékes jelentések (a) és az egyes részadataik miatt fontos gyűjtések (b), valamint a tudományos szempontból hasznosítható adatot nem, vagy csak véletlenszerűen tartalmazó szórványanyagok (c) közül a továbbiakban először röviden számba vesszük az utóbbi két csoportba tartozó jelentéseket, majd hosszabban elidőzünk a Papp László által is kiemelt teljes jelentéseknél (a) – szemezgetve figyelemre méltó példaanyagukból.

Papp László a tartalmi szempontból is töredékes, szórvány (c) jelentések között említette azokat, amelyek ismerethiány, értelmezési vagy módszertani hiba miatt tudományos szempontból a jogi néprajz számára alig, illetve egyáltalán nem használhatóak. Bodai Lajos betétszerkesztő segédhivatali gyakornok (Sajóvelezd, Borsod vármegye) mindössze kétoldalas jelentésében pl. a 15 pontot végigkérdezte ugyan, de egy-egy pontra mindössze néhány szavas, általános, kevésbé értékelhető választ adott. Dr. Garass István betétszerkesztő bíró (Mózs, Tolna megye) büntetőjogi anyagát egy, illetve két személy

adatközlésére alapozta, így adatai esetlegesen, véletlenszerűek.¹⁴ Dr. Herb Sándor betétszerkesztő bíró (Csatár, Zala megye) a kérdőpontokra adott általánosító válaszai is legfeljebb csak kiegészíthetik mások gyűjtését.¹⁵ Okolicsányi Ferenc betétszerkesztő telekkönyvvezető (Sajószentpéter, Bántapolcsány, Dédes, Mályinka, Tardona, Borsod megye) öt, élesen különböző etnikai, társadalmi és foglalkozási összetételű településről készített egy általánosító, vázlatos, jogi néprajzi szempontból kevésbé használható leírást.¹⁶ Takács Károly betétszerkesztő telekkönyvvezető (Tápé, Csongrád megye) négy adatközlő (közöttük egy „hivatásos” vőfély) segítségével „futott végig” a kérdőív anyagán. Inkább a néprajzi kérdésekre tért ki, a gyakorlati jogi kérdéseket egy-egy rövid mondattal intézte el.¹⁷ Dr. Stark Arisztid királyi ügyészégi alelnök (Sály, Borsod megye) egyetlen használható adatának Papp László azt tartotta, hogy a község egyébként törvénytisztelő népe a falopást nem tartotta bűnnek, mert „a nagytömegű fát az Isten az ember iránti nagy kegyelmétől és szeretetétől eltelve teremtette, és így annak melegét mindenki joggal élvezheti.”¹⁸

Nagyobb érdeklődéssel írt Papp László azokról a gyűjtőkről, akik ugyan nem kérdezték le a kérdőív 95 pontját, sőt, gyakran még a 15 büntetőjogi kérdőpont mindegyikének megválaszolásától is eltekintettek, de részleges (b) jelentésükben alaposabban kitértek egy-egy jogi jelenség, jogintézmény vizsgálatára. E csoportba tartozónak tartotta Papp László a mára csak jelentéséből ismert dr. Aczél András királyi törvényszéki bíró, kúriai jegyző (Derecske, Gömöri járás), valamint Mezei János joghallgató (Felsőtold, Nógrád megye) büntetőjogi jogszokásgyűjtését is. Míg Aczél nem rendelkezett előzetes tapasztalatokkal a gyűjtésre vonatkozóan, Mezei az egyetemi szeminárium keretei között megismerte a néprajzi és szociográfiai kutatómunka alapelveit, sőt a kiskunhalasi kutatótábor tagjaként rövid „jogéletkutató” képzésben is részesült. Több települést és témát érintő gyűjtésének hiteles, ám nem kellően differenciált büntetőjogi adatai szülőfalujából, a rendi eredetű lakossággal rendelkező Felsőtoldról származnak.¹⁹ Dr. Németh Sándor betétszerkesztő bíró (Bugyi, Pest megye) büntetőjogi gyűjtéséből figyelemre méltóak a falubeliek jogismeretére, illetve annak hiányára vonatkozó adatok, sajnálható, hogy mindössze néhány személy megkérdezésén alapulnak, értékelésüket pedig nagyban befolyásolja a gyűjtő előítéletessége.²⁰ Dr. Széll Ernő királyi ügyészégi elnök szintén csak Papp László hivatkozásából ismert, a Zalaegerszegi járás 9 községéről készített

¹⁴ Papp László EA 13.300. 12–13.

¹⁵ Uo. 14.

¹⁶ Uo. 27.

¹⁷ Uo. 33.

¹⁸ Uo. 29.

¹⁹ Uo. 25.

²⁰ Uo. 26–27.

jelentésének büntetőjogi válaszai négy nemes és öt jobbágy eredetű település lakóinak a népi bűnöket, bűncselekményeket, azok megítélését, a népi szankciókat részletező leírása sajátos „erkölcsrajzként” is értékelhető. Szilágyi László betétszerkesztő segédhivatali gyakornok (Csorvás, Békés megye) a magánjoggal párhuzamosan kérdezte le a büntetőjogi pontokat egy nem túl szerencsés településválasztást követően. A kisszámú, esetlegesen összeválogatott adatközlők nem könnyítették meg számára a magyarok, szlovákok, románok és zsidók lakta telepes község etnikai, vallási csoportok szerint elkülönült, saját, illetve közössé vált népi jogéletének megismerését.²¹ Wolf János telekkönyvvezető (Doboz, Békés megye) büntetőjogi anyaga esetében is a község vegyes (magyar, német, szlovák, cigány) lakossága jelentett előre fel nem mért nehézségeket a népi jogtudat vizsgálata során.²² Dr. Szilassy István királyi törvényszéki jegyző (Sajólénártfalva, Gömör megye) büntetőjogi gyűjtése sem maradt ránk, így szintén csak Papp László feljegyzéseire hagyatkozhatunk, aki mint jól használható adatot emelte ki a jelentés magzatelhajtásra vonatkozó válaszrészeit.²³

A részleges jelentések (b) között említi Papp László Dr. Puskás Levente²⁴ járásbírói elnök és társai (dr. Szobot Gáspár, dr. Pitner Árpád törvényszéki tanácselnök, dr. Narda István törvényszéki bíró) közös, a csikszeredai központi és csikszépvízi járásban (Csík megye) a Gyimes völgyi csángó községek büntetőjogi hagyományairól lejegyzett gyűjtését. Papp szerint a jelentés túlságosan rövidre és vázlatosra sikerült, de látszik rajta, hogy tapasztalt jogászok munkája, amelynek megállapításai „határozottak, szabatosak, a lényegét kiemelő”.²⁵

Figyelemre méltó a különböző bűncselekményekről vallott népi felfogás bemutatása, amely a büntetőjogi kérdőpontokra adott válaszok alapján röviden az alábbiak szerint összegezhető. A helybeliek által bűncselekménynek tekintett cselekmények közül a legelterjedtebb a káromkodás, a részegség és a „pletykaság”. A falopást nem tartották bűncselekménynek (hiszen „a fa tövét nem kapálta, nem öntözte senki”), a verekedést pedig virtusnak tekintették (Ad 80.). Az enyhítő és súlyosbító körülmények között gyakran hivatkoznak a részegségre és a csúfolódásra (Ad 81.). A közvetett tettesség intézménye ismert, de az apa csak vagyonjogilag felelős a gyermek cselekedeteiért (Ad 82.). „Az akaratukon kívül be nem fejezett cselekményeknél csodálkoznak, ha a kísérletért felelősségre vonják őket.” (Ad 83.) „Támadás esetén rendszerint túlmennek a jogos önvédelem határán, de olyankor is szívesen próbálják a jogos önvédelmet bizonyítani, ha ők voltak a támadó felek.” (Ad 84.) „Vitás kérdéseikben

²¹ Uo. 32.

²² Wolf János hasznosította Papp László tanácsait későbbi, 1947. évi Vas megyei gyűjtései során (Szalafő EA 1183, Óriszentpéter EA 1184, Kerkáskápolna EA 1185)

²³ Papp László EA 13.300. 1–32.

²⁴ Papp jelentésében Levente helyett Ferenc szerepel. Uo. 39.

²⁵ Uo.

legelőször a községi bíróhoz mennek igazságot kérni.” (Ad 85.) „A bűnbeesett embernek könnyen adnak gúnynevet, és ezt bizony sokszor a leszármazók is öröklik (N. N. „fakirály”, ami azt jelenti, hogy valamelyik ősök nagy fatolvaj volt).” (Ad 87.) „Az Isten nem ver bottal” – mondják, ha valaki rosszat tett, ha pedig utoléri valami csapás, azt mondják, rászolgált, és az Isten megverte (Ad 88.). A szervezett közösségek büntetései között említették, hogy „a közbirtokosságok közgyűlésein szokták néha kizárni a közgyűlésen való részvételből és szavazásból a közismert fatolvajokat.” (Ad 89–94.) A társadalmi szankciók a gyűjtők szerint nem igazodnak a büntetőjogi szankciókhoz. Például a verekedés miatt lefogott személy nem szégyenli azt a közösség előtt, mert azt tartják: „a fogházba minden ember részére építettek be egy téglát” (Ad 89–94.). A vagyon elleni bűncselekményekért kiszabott büntetéseket pedig az ellopott dolog értéke szerint tekintették/tekintik megbélyegzésnek. Az aljas indokból elkövetett bűncselekmények elkövetőit a közösség tagjai megvetik (Ad 95a.). Van, ahol nem ismerik a jogtalan elsajátítást mint büntetendő cselekményt, hanem úgy gondolják, az elvesztett és általuk megtalált ingóság a legnagyobb nyugalommal zsebre tehető. Ilyenkor azt mondják, hogy „lölte”. Ez azonban csak az olyan elhasznált és kevésbé értékes dolgokra vonatkozik, amelyről hihető, hogy valaki szándékosan hagyta el, az értékes dolgokra nem. Ilyenkor azt tartják, hogy „a volt tulajdonos az elvesztéssel, elhagyással a tulajdonjogát is elvesztette az ingóság felett, míg a megtaláló a megtalálással tulajdont szerzett.” (Ad 95b.)²⁶

Szintén közös munka eredménye Hadnagy Károly járásbírószági elnök és társai (dr. Száva András királyi járásbíró és dr. Máté István járásbírószági titkár) ma már csak Papp László jelentéséből ismert (Kovászna) büntetőjogi gyűjtése. Módszertani erénye, hogy Kovászna magyar, román és cigány nemzetiségéről külön-külön jelentések készültek, hiányossága viszont, hogy a gyűjtés során csupán néhány adatközlőt kérdeztek.²⁷

Papp László a részleges jelentések (b) csoportjába tartozónak tekinti Tárkány Szücs Ernő és Prehoffer Elemér joghallgatók Mártélyon (Csanád megye) gyűjtött anyagát is, amelynek családi és öröklésjogi részeit Tárkány Szücs, a büntetőjogra vonatkozó válaszokat pedig Prehoffer Elemér gyűjtötte össze. Míg a Tárkány Szücs által írott anyagról elismeréssel szólt Papp, a Prehoffer által elkészített büntetőjogi válaszok tekintetében elsősorban módszertani fenntartásait fogalmazta meg. Tárkány Szücs családi és öröklésjogi gyűjtéseit értékelve úgy fogalmaz: megállapítható, hogy „egy forrásban lévő, gondolkodó, kutató fiatal szellemmel van dolgunk, akinek későbbi munkája, ha a népi jogéletkutatás kérdései megmaradnak érdeklődési körében, igen szép reményekre

²⁶ Puskás Levente és társai NOL K 579 579.

²⁷ Papp László EA 13.300 40.

jogosít;” – kutatótársáról, Prehoffer Elemérről viszont úgy látja, hogy „az elemi kérdésekkel is küszködik még, emellett szüntelenül mellékutakra tér, számos ide nem tartozó elemet kever a vizsgálandó jelenségek közé, adatainak értékével, vagy értéktelenségével nincsen tisztában.”²⁸

A büntetőjogi gyűjtések legjobb, a 15 kérdőpontra válaszoló teljes (a) jelentésének Papp László a Gallotsik Elek által a ruszin lakosú Bilkén és vidékén, a Quiricó Pál által Bársonyoson és a saját maga által Kiskunhalason gyűjtött anyagot tekinti. A dr. Gallotsik Elek járási betétszerkesztő bíró (Bilke és vidéke, Bereg megye) által beküldött büntetőjogi jelentésben – amint Papp fogalmaz – „a kárpátaljai ruszin népről rajzolt általános, szomorú képet” a „kiváló szorgalmú, igen jó felkészültségű jogászember, társadalomkutató gyűjtő”.²⁹ Mivel a népijogélet-kutatás a magyar jogi néphagyományok megismerését és összegyűjtését fogalmazta meg célként, jelenleg nem tekintjük tárgykörünkbe tartozónak e jelentés részletes ismertetését.³⁰

Dr. Papp László az első pillanattól aktív részese és irányítója volt az 1939 és 1948 közötti népijogélet-kutatásnak. Résztvevője volt a Táj- és Népkutató Központ halasi kutatásának is 1939 nyarán és 1940 tavaszán, amely eredményeit 1941-ben publikálta.³¹ A kutatás során maga is az 1. sz. kérdőívvel dolgozott, mint írta, adatközlői 50 és 80 év közötti „értelmes, szegényebb és tehetősebb sorsú gazdaemberek és asszonyaik” voltak. A mintegy harminc adatközlőt a városi levéltár tanácsi és kurrens jegyzőkönyveiben, végrendeleteiben folytatott kutatás adataival egészítette ki.³²

A büntetőjogi 15 pontból két kérdőpontot vizsgált meg alaposabban (80. és 91.). A bűncselekmény fogalmának értelmezése során Papp emlékeztet arra, hogy a halasiak életének alfája és omegája a becsület. A „becsület mondja meg, hogyan viselkedjünk embertársainkkal szemben, ami népünk száján általában egy az erkölcs fogalmával.” „A becsület pedig a neveléstől van” – mondják. A becsület, különösen az idősebb nemzedékek szerint, úgyszólván változhatatlan, s valóban, a hagyománynak itt van ma is a legnehezebben leküzdhető ereje...³³ A bűncselekményt ebből következően egy „hiányállapotnak” tartják, a szankció, a közösségi büntetés célja pedig a „hiányállapot” megszüntetése, a megsértett egyensúlyi helyzet helyreállítása.³⁴ A halasiak értelmezésében

²⁸ Uo. 43.

²⁹ Uo. Gallotsik a későbbiekben hasonló alapossággal végezte 1947-ben Kondorfa község (Vas megye) család- és öröklésjogi vizsgálatát (EA1178).

³⁰ GALLOTSIK Elemér: *Bilke község és vidéke*. NOL K 579.

³¹ Papp Lászlót kutatómunkája során Nagy Czirok László, a halasi népelet kitűnő ismerője is segítette. PAPP 1941.

³² Uo. 7. p.

³³ Uo. 68–71. p.

³⁴ Uo. 55. p.

a bűncselekmény fogalma tehát csak részben esik egybe a tételes jogértelmezéssel – például amennyiben az utóbbi az általános erkölcsi és vallási parancsok által tilalmazott magatartásokat is magában foglalja. Ilyen esetekben a közösség az állami igazságszolgáltatással párhuzamosan büntet. Ezen túl a nép olyan cselekményeket is bűnnek/bűncselekménynek tekinthet, illetve büntethet, amelyet a tételes jog nem szankcionál, vagy enyhébben büntet, mint a tételes jog, vagy éppen bűnnek sem tartja.³⁵ A börtönviselt, „időt töltött ember” esetében a büntetés például nem jelent közösségi megbélyegzést, ha az annak alapjául szolgáló cselekményt nem tartják bűnnek (például rendészeti kihágás, bicskázás, verekedés). Aki viszont lopott, rabolt, gyilkolt, azaz vagyon vagy emberi élet elleni bűncselekményt követett el, attól „fázik az ember szőre,” azaz nem számíthat arra, hogy ismét a közösség tisztos tagja lehet.

Amikor Papp László az 1943 júniusáig beérkezett jelentéseket és azok gyűjtőit értékelte, a büntetőjogi gyűjtéseket is tartalmazó anyagok közül a népi-jogélet-kutatás céljait leginkább szem előtt tartó legkiválóbb munkának dr. Quiricó Pál Bársonyos (Veszprém megye) községről írott jelentését tartotta.³⁶ Quiricó három megnevezett és számos névtelen adatszolgáltató kikérdezése alapján készítette el ismertetését Bársonyos község jogi népéletéről. „Minta-szerű a falu népéről adott rövid, mégis kimerítő bevezető tájékoztatás, a válaszokban a lényegnek érzékelése, a jogi mag kidomborítása, a szokások felismerése, leírása, a lélektani vonatkozásoknak felszínre hozása, a kellő helyen és jól kiválasztott személyekkel való példálózás, a jogi véleménykutatás”. Papp a munkát a legkiválóbb néhány jelentés közöttinek tartja, készítőjét pedig úgy jellemzi, hogy „az általános műveltség, jogi tudás, a népismeret, íráskészség, ügyszeretet szerencsésen párosul, s emellett a gyűjtő azon kevesek közé tartozik, aki a jogéletkutatás célját, jelentőségét tökéletesen felismerte, a módszer eszközeivel tisztában van és azokkal kitűnően tud bánni is.”³⁷

Itt és most a teljesség igénye nélkül ismertetjük vagy idézzük a gyűjtés néhány sajátos, a népi jogélet szempontjából fontos megállapítását, kérdőpontra adott választat:³⁸

„A bűncselekmények megítélésére vonatkozó felfogásuk alapja részben vallási tételeikből, részben tapasztalati tényekből alakul ki. Arra nézve, hogy mi

³⁵ „Kényes, roppant, finomságú kérdések merülnek itt fel, amelyekhez a résziünkről végzettnél időben is sokkalta nagyobb munkával hatolhatunk le, ha valóban a néplélektan nagy mélységeiből vett eredményekkel s nem a statisztikának itt eléggé keveset mondó adataival óhajtjuk a szöbajöhető problémákat megoldani.” Uo. 70. p.

³⁶ Quiricó Pál életútjának, gyűjtői tevékenységének ismertetése: NAGY 2018d. 63–67. p. A jelentést közli NAGY 2018d. 190–251. p.

³⁷ Papp László EA 13.300 28–29.; QUIRICÓ Pál: *Bársonyos*. NOL K 579.; Uő: *Szentgál*. EA 1179. (A jelentést közli NAGY 2018d. 190–251. p.); Uő: *Visk*. EA 1181; Uő: *Szentkirályszabadja*. EA 1200.

³⁸ QUIRICÓ: *Bársonyos*. NOL K 579. Az 1. sz kérdőív 80–95. büntetőjogi kérdőpontjaira adott válaszok, 1102–1116. sz. cédula.

a bűncselekmény, inkább vallásuk tételei világosítják fel őket, illetve ezek befolyása alapján alakul ki véleményük; viszont hogy mi a büntetendő cselekmény, erre nézve a tapasztalati tények inkább az útmutatójuk. ('Nem tudtam én bizony, hogy azt tenni nem szabad, de most már tudom, mert a szomszédomat megbüntették, mivel olyant tett.')

Általában a súlyosabb horderejű bűncselekmény bűnös voltát és büntetendőségét egyaránt felismerik. Valamely cselekmény törvényellenességének nem tudása csak a kisebb jelentőségű cselekményeknél fordul elő. Általában azoknál, amelyeket a tételes törvény kihágásnak minősít, vagy esetleg még vétségnek. A tételes jogban felsorolt bűncselekmények közül leginkább elítélik a nemiséggel kapcsolatos erőszakos cselekményeket. ('Leköpní való ganyé és szemét ember, aki ilyenre vetemedik, nem börtönbe kellene csukni és ott etetni az állam pénzén, hanem leütni, mint a veszett kutyát.')

Rablásért, csalásért, lopásért, sikkasztásért be kell csukni a börtönbe azt, aki ilyenre vetemedik. Legkevésbbé szigorúan ítélik meg a kölcsönös verekedésből eredő testi sértést, de még az ilyenből eredő emberölést sem tartják igen súlyosan elítélendőnek, különösen, ha a sértett fél volt a kihívó vagy kezdeményező. Érdekes a megítélésük az orvvadászatra. Nem annyira azért tartják tilalmazandónak, mert az illető elkövető nem jogosult, hanem azért, mert az ilyen ember a közösséggel szemben azáltal vét, hogy magának jogosulatlan előnyt szerez. ('Ha én nem bántom a vadat, mert nem szabad, akkor ne bántsá más se')."

(Ad 80.)

„A sikertelen kísérletet, az előkészületi cselekményt enyhén ítélik meg. A sikertelen kísérletben az Isten, vagy a jószellemek közbelépését vélik, hogy az eredmény elmaradt. Ráimádkozás és szemmel verés hatásában sokan hisznek, bár tudatában vannak, hogy hitüknek alapja a babona. Eseteket sorolnak fel, amikor a ráolvasás és a szemmel verés megártott valakinek ('Ki tudja kérem, micsoda hatalma van az ördögnek és cimboráinak.')

(Ad 83.)

„A jogos önvédelemnek a vagyoni, vagy személyi érdek megvédelmezése szempontjából egyaránt helyet adnak. Véleményük szerint még az arányban nem álló önvédelem is jogosult. Szerintük a tolvaj agyonlőhető abból a célból, hogy a lopásban megakadályozzuk, de bosszúból már nem, még ha meg is érdemelné a körülmények folytán és véleményük szerint. A személy ellen irányuló – és pedig nem csak a testi épség, hanem a megbecsülés ellen irányuló – támadást is visszaverni: jogos cselekedet, ha csak nem szembetűnően aránytalan a védelmi cselekmény és nem megtorlás jellegű.”

(Ad 84.)

„Szankciók végrehajtására elsősorban az államhatalmat, illetve ennek jogosult szerveit tartják illetékesnek. Amennyire megengedhetőnek tartják a közvetlenül fenyegető támadást elhárító önvédelmet, ép annyira nem tartják helyesnek az önbíráskodást. Véleményük szerint az önbíráskodás sohasem igazságos, vagy csak nagy ritkán. Erkölcsi szankciók végrehajtására, erkölcsi elítélésre, illetve

megrovásra illetékesnek tartják a sértettet is, de főként a közvéleményt, a falu véleményét az esetről.” (Ad 85.)

„Gyakorta hallani a véleményüket: ’Na, ki is bújt a törvény keze alól, de majd utóléri az Isten keze, és az még súlyosabb lesz.’ Meg kell bűnhődni már a földön bűnös cselekedeteinkért, még ha sikerült is azokat titokban elkövetni.’ Ki tudja, miért veri az Isten. Bizonyára nem ok nélkül.’ A betegséget, szegénységet sokszor tekintik olyannak, amit saját hibánkkal idézünk elő és büntetésül jön reánk. Az isten büntetésébe sohasem szabad beleavatkozni, azt megindítani emberi kéznek. A népítéletről a véleményük nem kedvező. Elfogultnak és sokszor igazságtalannak tartják.” (Ad 88.)

„Amennyire nem fér össze természetűnkkel az államhatalmon kívül más, és nem ennek hatalmából közvetetten eredő közösségek büntetőjogi természetű ítélkezése és megtorlási joga, csaknem épen annyira figyelembe veszik és elismerik a társadalom ítélő jogát, amely természetesen csak erkölcsi vonatkozású. A társadalmi/falusi közvéleményt értik alatta. Az ítéletétől való félelemnek sokszor nagyobb megelőző ereje van a jogellenes cselekmények elkövetésére, mint a közhatalmi büntetéstől való félelemnek. A legénytársaságból való kitasítás nagyobb szégyen, mint a verekedés miatt leült fogházbüntetés. A gögös és váltogatós leánynak a bálból való kitáncoltatása egy életre megbélyegző. [...] A társadalmi ítélkezés csak erkölcsi vonatkozású és szóbeli vélemény nyilvánítására, szóbeli megrovásra van joga.” (Ad 91.)

„Az egyéni elégtételvételt, mint általában az önbíráskodást, nem tartják megengedhetőnek. Mégis kivételek a becsületet sértő cselekmények, amelyekért jogos az egyéni elégtétel, sőt bizonyos tekintetben el is várják ennek vételét. Ez az ún. párbajnak egy más alakban történő megnyilvánulása a falusi viszonylatban. Előfordul az is, hogy a sértegetőnek megzigenik a helyet és az időt, amikor az elégtételt vevő megjelenik. Ez elől kitérni gyávaság és elismerése a vétkességnek. Szégyen arra nézve, aki kitér a felelősségre vonás elől – nagyobb szégyen éri, mint a sértettet a sértéssel.” (Ad 94.)

„Felfogásuk odahajlik, hogy a bíróság által kiszabott büntetés elszenvedésével a tettes büntetését elnyerte és ezzel a rá kenődött gyalázatot is lemosta, különösen akkor, ha a cselekmény indító okait, a súlyosbító és enyhítő körülményeket többször jobban ismerő falusi közvélemény szerint is a büntetés a bűncselekmény súlyával arányban állott. [...] Lopásnak, rablásnak, csalásnak, emberölésnek, gyilkosságnak ugyanazokat a cselekményeket tekintik, mint a tételes törvény – legfeljebb a szóbeli kifejezésmódjuk nem helyes és jogilag szabatos. Mert például a tételes törvény tényálladéka szerinti emberölésre is azt mondják, hogy gyilkosság, de mégis élesen megkülönböztetik az előre megfontolt, kitervezett, hidegen végrehajtott emberölést a hirtelen elhatározás folytán, vagy felindulásban végrehajtott emberöléstől. [...] A testi sértés okozását bűncselekménynek tekintik akkor is, ha jogos önvédelemben követték el,

de az a véleményük, hogy a jogosan védekezőt nem igazságos megbüntetni. A felületességből, gondatlanságból elkövetett testi sértést nem tartják büncselekmények, csak olyanak, amiért kártérítés jár.” (Ad 95. a–b.)³⁹

Quiricó Pál gyűjtései mellett írt egy szakmai összefoglaló anyagot is a telekkönyvezés tárgyában,⁴⁰ ahogyan Dr. Rebreanu Emil tette azt „Az erdélyi földművesek felfogása a falopásról” címmel.⁴¹ A Naszódon 1943. március 20-án kelt és Dr. Rebreanu Emil által aláírt 6 sűrűn telegépelte A4-es lapon olvasható írás szerzője a jelentkezési lapok tanúsága szerint 1943. február 17-én jelentkezett a gyűjtési felhívásra. A Naszódi Királyi Járásbíróság bírójára, bűnügyi előadója a büntetőjog területén vállalt gyűjtést, és bő egy hónap múlva már le is adta jelentését: egy jogfilozófiai, jogtörténeti áttekintést a lopás jogintézményének vizsgálata kapcsán az európai büntetőjogi modernizáció és a Savigny-féle néplélektani iskola szellemiségében. „A büntetőtörvénynek a lopásról alkotott felfogásának előfeltétele a magánjogi törvényeknek a tulajdon természetéről alkotott felfogása. A törvényekben foglalt jogi felfogásnak csak abban az esetben van konstruktív hatása a törvényeknek alávetett emberekre, ha az megfelel ezen emberek jogérzésének [...] A modern európai büntető jog a racionalizmus alkotása, mely az ember cselekményeit az ember akaratának és eszének szüleményeinek tekinti, az ember cselekményeinek feltételezője azonban az érzelmi világa.”⁴²

Összegzés

Dr. Rebreanu Emil fejtegetése nemcsak azért figyelemre méltó, mert a jelentések egyébként szinte kizárólag gyakorlati, jogalkalmazási kérdésekkel foglalkoznak, hanem azért is, mert a leírtak nagymértékben összecsengenek a népi jogélet-kutatás és az európai, illetve hazai jogfejlődés, jogi modernizáció kapcsolódási pontjaival. Papp a jelentések értékelése során sajnálja, hogy a gyűjtők közül kevesen vállalkoztak a büntetőjogi pontok kifejezett lekérdezésére. A kérdőív büntetőjogi fejezete lehet, hogy látszatra szűk mezsgye, de „az analitikus munka azonban éppen ezen a területen igen nagy felületű, itt kell behatolnunk a népléleknek legnagyobb mélységeibe, főként itt kell igénybevennünk a lélektani segédeszközöket is, hiszen túlnyomó részben lélektani jelenségeket kell feltárnunk. Hogy a gyűjtők munkája itt és a gyűjtési terület minden olyan részén, ahol a lélek mélyebb rétegeibe kell behatolnunk, csak a könnyebben

³⁹ QUIRICÓ: *Bársonyos*. NOL K.579. 1102–1116. sz. cédula.

⁴⁰ NOL K.579.

⁴¹ REBREANU Emil: *Az erdélyi földművesek felfogása a falopásról*. NOL K 579 1943. 1.

⁴² REBREANU: *Az erdélyi földművesek felfogása a falopásról*. NOL K 579. 1943. 6.

felismerhető jelenségek leírására szorítkozott érthető, ha még gondoljuk, hogy ma a lélektan és néplélektan tudománya is a megalapozás kezdeti időszakát éli.”⁴³

Papp László az 1939 és 1948 közötti népi jogélet-kutatás 1939 és 1943 közötti első szakaszának eredményeit az alábbiak szerint összegzi: „A büntetőjog területéről összeszedett anyag feltűnően sok adatot mutat fel arra vonatkozólag, hogy mennyire nem tekinti bűnnek a nép, – különösen a volt jobbágyfalvak népe – az erdei falopást, gyümölcs, gombaszedést, továbbá, a kutya-, macskalopást, a talált tárgyak eltulajdonítását, ugyanakkor, amikor a lopás egyéb fajait igen szigorúan elítéli. A csalást általában súlyosabbnak tartják, mint a lopást, viszont a biztosítási csalást, az okirathamisítást, pénzhamisítást nem tekintik súlyosabb bűncselekménynek. Ezzel szemben a becsületsértést a rendes ember súlyosabbnak tartja, mint a vagyon elleni bűncselekményt. A dologtalan, munkakerülő, rosszul gazdálkodó embert annyiba sem veszik, mint a tolvajt. Sok helyen, különösen az egykés vidékeken, nem tekintik bűnnek a magzatelhajtást. – Igen súlyosan ítélik meg az erőszakos nemi cselekményeket.”⁴⁴

Ezekon a konkrét eredményeken azonban már a kutatás első szakaszában is túlmutattak a gyűjtés közvetlen tapasztalatai. Adataikkal, összefüggéseikkel hozzájárultak a jogi modernizáció és tradíció sajátos szempontú vizsgálatához. Annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy a büntetőjog új, modern eszméi mennyiben és miként formálták, alakították a népi jogtudatot, hogy mi őrződött meg a büntetőjogszokások évezredes gazdag szokásrendjéből a 20. század közepére, és mi vált a jogi modernizáció eredményeiből a népi gondolkodás, a népi jogélet szerves részévé.

⁴³ Papp László EA 13.300 51.

⁴⁴ Uo. 55.

Révész T. Mihály*

ADALÉKOK AZ ÚJSÁGBIZTOSÍTÉK INTÉZMÉNYÉNEK HAZAI TÖRTÉNETÉHEZ

1. Küzdelem a sajtószabadságért

A reformkor kezdeteitől a hazai közélet terein fel-fellángolt a vita a Habsburgok által magyar földön is hosszú századokon át gyakorolt cenzúra jogalapjáról, illetve annak hiányáról, sokak által alkotmányellenesnek ítélt jellegéről s ezzel együtt a politikai nyilvánosság megteremtésének szükségességéről. A haladás hívei közül többen is már az 1830-ban összeült törvényhozás termeiben lépéseket tettek a politikai nyilvánosság kiszélesítése érdekében.¹

A bécsi kormányrudat kézben tartók azonban ellentámadásba lendültek, s intézkedéseikkel elháríthatatlan akadályokat gördítettek a gondolatok szabadabb terjedésének útjába. A megyei ellenzék ezt nem hagyta, de nem is hagyhatta szó nélkül, s a következő – 1832-re esedékes – diétára készülődő követek nagy számát utasításban kötelezték, hogy érjék el a politikai tartalmú vélemények nagyobb szabadságát. Közülük Prónay János – Nógrád megye követeként – 1833 januárjában az elsők között követelte, hogy a diéta tárgyalásairól, az országos politika legfőbb színpadának eseményeiről a politika iránt érdeklődő közönséget országgyűlési újság tudósítsa. S tegye mindezt oly módon, hogy az ilyesfajta orgánum kiadására vállalkozó az olvasókat a törvényhozás történéseiről „minden megszorítás és engedelem, avagy a privilégiumkérés nélkül” tájékoztassa.² A kezdeményezést élénk vita követte, amelyben az alsótáblán

* Címzetes egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jegtörténeti Tanszék.

¹ Ragályi Tamás borsodi követ mellett gróf Andrássy György tevékenységére utalhatunk e helyütt. SZANA Tamás: *A sajtó felszabadulása*. Budapest, 1898. Budapesti Könyv- és Könyomda-főnökök Egyesülete, 27. p.

² 1832-ik esztendőben, karácson havának 16-ik napjára rendeltetett Magyarország' gyűlésének jegyző könyve. Pozsony. 1. k. (*Ogy. Jkv. 1832–36. 1. k.*) 34. p. Kiemelést érdemel, hogy a nyomdák felállítása, s bizonyos sajtótermékek, így könyvek sokszorosítása, újságok indítása hatósági

elnöklő Mérey Sándor jobbjára történeti – bár csúsztatástól sem mentes – érvekkel utasította vissza a vélemény szabadság ideáját.³

A nyilvánosság dolga három év múltával ismét a követi táblán került szőnyegre. S ezúttal a cenzúra alól fölszabadítandó országgyűlési hírlapról már majd egy tucat paragrafusból álló törvénytervezetet is pennáztak. A „diaetális újságról” szóló plán, noha alkotói vélemény szabadságnak csak egy relatíve karcsú szeletét kívánták rendezni, mégis olyan általánosabb posztulátumokról is szólt, „amelyek egy majdani sajtótörvénynek igencsak alapjául szolgálhattak” volna.⁴ A három napon át vitatott tervezet kitapinthatóan kettős célt követett. Egyrészt az akkor még voltaképpen szűk nyilvánosság mellett működő törvényhozási tárgyalóterem ajtaját akarta szélesebbre nyitni a politika iránt fogékonyabb – de távolról sem népes – olvasóközönség számára, másrészt kijelölte az irányt a teljesebb sajtószabadsághoz vezető úton azzal, hogy kárhozható ítéletet mondott a már jó darab ideje alkotmányellenesen gyakorolt „praeventiva censuráról”.⁵ A tervezet egyébként az országgyűlési hírlapot illetően elvetette a sajtóengedélyezés korábról minden sajtóterméket egyaránt sújtó megkötését. Ilyen „lapvállalat” indítását „az országgyűlés helyén [...] akármely nyelven” bárki számára lehetővé tették a tervezet alkotói, ha az első lapszám kinyomatása előtt a szerkesztő „ebbéli szándékát az országgyűlési testnek bejelenti, s 2000 ft-ra terjedő akár pénzbeli, akár annyit érő vagyoni biztosítást előmutatandó vagy maga helyébe a summára nézve biztos kezes állít”.⁶

A sajtószabadság feloldása az egyik oldalon, majd ugyanakkor annak részbeni ellentételezéseként biztosíték letételének kötelme a másikon jelezte, hogy a politikai nyilvánosság tágításának hívei a fontolva haladás taktikája mellett tették le a garast. A kaució intézményével való szakítás a Szent Szövetség Európájában

szabadság elnyeréséhez kötött volt. Még akkor is, ha dokumentumok közvetlenül a könyvnyomtatás föltalálása utáni századokban, de még a „fény századában” sem utalnak arra, hogy az új iparág első vállalkozói vagy az újságok kiadóit, szerkesztőit engedélyek elnyerésekor bármi fajta óvadék, „biztosítvány”, vagy „cautio” letételének kötelezettsége terhelte volna. Lásd erre HALÁSZ Margit: A pesti Fischer könyvkötő és könyvkereskedő család története. *Magyar Könyvszemle*, 1966. 2. sz. 139. p.; WALDAPFEL József: A hazai hírlap- és folyóirat történetéhez, *Magyar Könyvszemle*, 1930. 1. sz. 66. p.

³ *Ogy. Jkv. 1832–36. I. k. 40. p.* Idézi még BÉNYEI Miklós: *Reformkori országgyűlések a sajtószabadságról*. Debrecen, 1994. Studium, 39. p.

⁴ BÉNYEI 2014. 43. p., 45. p. A javaslat – többek között – intézkedett a lehetséges sajtóvétségekről, az azok miatti eljárás szabályairól, s az újsággal, újságokkal szemben alkalmazható rendészeti jellegű szabályokról.

⁵ KOSSUTH Lajos: *Országgyűlési tudósítások. 5. k. 1835. aug. 27. – 1836. máj. 2.* Sajtó alá rend. BARTA István. Budapest, 1961. Akadémiai Kiadó, 318. p.

⁶ A sajtótermékeket terhelő biztosítékkötelezettség nem volt ismeretlen sem a hazai, sem pedig a nemzetközi gyakorlatban. Azt még a nem politikai tartalommal jelentkező orgánumok esetében is alkalmazták. Lásd erre a *Regélő* címen jelentkező orgánumot, melyért gróf Széchenyi Lajos vállalt „ötezer forint erejéig” jótállást. SZANA 1998. 22. p.

egyébként ekkortájt másutt sem volt napirenden. Ellenkezőleg, a távoli Pozsonyban a törvényhozók arról értesülhettek, hogy Görögországban 5000 drachma volt a biztosíték összege,⁷ de tudomásuk volt arról is, hogy Angliában a 17. században kivívott sajtószabadságot a francia forradalom visszahatásaként számos ponton korlátok közé szorították. Intézményesítették a hírlapbélyeg adónemét, bevezették az egyes orgánumok köteles példányainak beszolgáltatását, s nem utolsósorban a politikai lapok megjelenését biztosíték lefizetésétől tették függővé.⁸ Ismerték „a” nyomtatók és kiadók” e terhét Portugáliában is,⁹ míg Lajos Fülöpnek köszönhetően francia földön is megemelkedett az óvadék summája, s ekkor 10 000 frankot tett ki.¹⁰

Nem gondolható, hogy a követi tábla óvadékkal kapcsolatos álláspontját a felsőtábla haladásellenes többsége a mérleg bármelyik serpenyőjébe tette volna. Enélkül is konzekvensen útjában állt a követek többsége törekvéseinek, s az általuk kimunkált textust mondvacsinált kifogásokkal a következő diéta összehívásáig – tehát jó darab időre – félretette.

Ugyanakkor azonban mégsem mondható, hogy a sajtó nagyobb szabadságát követelő országgyűlési megnyilvánulások s az azokat visszhangozó megyei állásfoglalások végül nem vezettek a könyvvizsgálat mindennapos szorításának enyhüléséhez.¹¹ A cenzurális eljárások terén új, a korábbinál lazább szabályok születtek, s kedvező fordulatként volt értékelhető az is, hogy a sajtóügy irányítása a kevésbé konzervatív Mednyánszky Alajos báró kezébe került.¹² A megengedőbb hatósági felügyelet végül is odavezetett, hogy nagy körültekintéssel ugyan, de teret engedtek a politikai nyilvánosság szélesbedésének,¹³ utat nyitva ezzel a legalább kétpólusú sajtóstruktúra kialakulásához.

⁷ *Bétsi Magyar Kurír*, 1833. 44. sz. 345. p.

⁸ KENEDI Géza: Deák Ferencz emlékezete. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1903. 228. XXVIII. kötet. 5. füzet, 22. p. Angliában egyébként az 1819-ben törvénnyel megemelt kauciót 1869-ben törölték el.

⁹ *Pesti Hírlap*, 1842. 136. sz. 279. p. A hír itt arról szólt, hogy az ottani „kormány törvényt akar indítványozni a” sajtószabadságali visszaélések ellen, mellyben azt tervezték, hogy a cautiót 10,000 pforintra” emelik.

¹⁰ Lásd erre *A Hon*, 1870. 30. sz. 1. p.

¹¹ MÉREI Gyula – VÖRÖS Károly (szerk.): *Magyarország története 1790–1848. 2. kötet*. Budapest, 1980. Akadémiai Nyomda, 855. p.

¹² Jókai Mór, jellemezve a helytartótanácsi tisztségviselőt, megállapította, hogy bár „kormányhivatalnok volt, de felvilágosult fő s alkotmányos érzelmű kapacitás.” JÓKAI MÓR: *A sajtó és cenzúra Magyarországon. Hátrahagyott művei*. Budapest, 1912. IV. 63. Idézi KOVÁCS Magda: *A Pesti Hírlap cenzúrázása (1841–1844)*. *Magyar Könyvszemle*, 1969. 1–4. sz. 340. p.; KOSÁRY Domokos: *Az új politikai sajtó*. In KÓKAY György (szerk.): *A magyar sajtó története I. k.* Budapest, 1985. Akadémiai Kiadó, 660. p.

¹³ TARNAI János: *Sajtójogi dolgozatok*. Budapest, 1913. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 116. p.

A kormányzat megenyhült sajtópolitikája ellenére a politikai nyilvánosság kiteljesedése, a nyomtatott gondolat szabadságának akció rádiusza messze volt az ideálistól, vagy akár csak Európa nyugati felében megtapasztalttól, ahol a „a vélemények minden árnyéklatának” képviselői megmutathatták magukat.¹⁴ Így aztán nem csodálható, hogy az alsótábla liberálisai nem engedtek minimális követelésükből, a diétai lapok indításának tervéből. A követi táblán 1843 májusában – bár némileg megújított tartalommal – továbbra is napirenden tartották az országgyűlési újságot tárgyzó plánomot. Ebben ugyanakkor már tekintettel voltak a Deák nevével fémjelzett büntetőjogi javaslat egynémely passzusára, de hozzányúltak a kezességvállalás summájához, a biztosíték összegéhez is. Az elképzelt országgyűlési hírlapok föltételezett gazdái számára ekkor már ötezer forintnyi kaució letételét írták volna elő.¹⁵

A felsőtáblán a majoritást megtestesítő konzervatív tábor azonban másként ült a lovon. Továbbra is azzal érveltek, hogy előbb a sajtóviszonyok általános rendezésére kell sort keríteni, s a részkérdésről, tehát az országgyűlési újságról csak annak utána lehet határozni. Apponyi György, Cziráky János, Pálffy Ferdinánd, Szécsen Antal és társai ellenállásának köszönhetően a sajtószabadság ügyében megint sikerrel odázták el a döntést.¹⁶

Am lassan-lassan mégiscsak elérkezett a döntő ütközet ideje. Az utolsó rendi gyűlés alkalmával, miközben az alsótáblán a maradiak változatlan hevülettel próbálták megállítani az idő kerekét, az erőre kapott többség 1847 novemberében az ország második emberéhez, a frissiben nádorrá választott István főherceghez címzett üzenettervezetet fogadott el, melyben a politikai sajtó mozgásterének bővítését szorgalmazta,¹⁷ s e mellett a sajtótörvény kidolgozására választmányt állított föl.¹⁸ A grémium életre hívására egyébiránt Justh József

¹⁴ Lásd erre Deák Ferenc 1840. évi követjelentését. KÖNYI Manó (szerk.): *Deák Ferenc beszédei 1829–1841. I. k.* Budapest, 1903. Franklin-társulat, 541. p. Lásd még erre RÉVÉSZ T. Mihály: Deák Ferenc és a szabad sajtó. In SZABÓ András (szerk.): *Deák Ferenc emlékezete.* Budapest, 2003. Akadémiai Kiadó, 77–95. p.

¹⁵ CSIZMADIA Andor: Törekvések az emberi és polgári jogok biztosítására és büntetőjogi védelmükre a reformkori Magyarországon. *Jogtudományi Közöny*, 1975. 12. sz. 686. p. A 20. század második felében működő kiváló joghistorikusa hivatkozott írásában nem utalt arra, hogy az óvadék intézményével a kortársi közvélemény már az 1836-os törvénytervezetben is megismerkedhetett. A megemelt tervezett összegű kaució megállapítása szerinte voltaképp „igazi polgári óvatossággal” történt.

¹⁶ *Főrendi Napló*, 1843/44. VI. k. Pozsony, 1844. 12–13. p.

¹⁷ *Pesti Hírlap*, 1847. 990. sz. 345. p. Az üzenetben a rendek azt szorgalmazták, hogy „az országgyűlési tárgyalások »minden lapok által híven, szabadon, megszorítás nélkül« közzétthessenek.”

¹⁸ BÉNYEI 1994. 84. p.; BOTH Ödön: Az 1848. évi sajtótörvény létrejötte. *Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Politico-Juridica*, 1956. Tomus I. Fasc. 4. 58. p.; KOSÁRY Domokos: Az utolsó rendi országgyűlés és a sajtószabadság. In KOSÁRY DOMOKOS – NÉMETH G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története II/1.* Budapest, 1985. Akadémiai Kiadó, 28. p.; RÉVÉSZ T. Mihály: A sajtószabadság ügye 1847 Magyarországon. In TAKÁCS Péter (szerk.): *Unitas multiplex. Ünnepi tanulmányok Szigeti Péter 65. születésnapjára.* Budapest, 2017. Gondolat Kiadó–SZE DFK, 291–305. p.

Turóc megyei követ tett javaslatot, aki a múltakból tanulva megjegyezte, hogy e testületnek az országgyűlés elején fel kell állnia, hogy munkáját a siker reményében kezdhesse meg. A propozíciót többen is pártolták. Mellette szólt – többek között – Vidos József és Pázmándy Dénes is, aki egyúttal már konkrét feladatot is kijelölt a grémium számára: a Kisfaludy Társaság plánumának, vagy miként formulázott „projectumának” megvizsgálását.¹⁹

Előbb úgy tervezték, hogy nyolc megyei képviselő mellett a testületben a városok három hellyel rendelkezzenek, a későbbiekben viszont – bizonyos a feladat nagyságára tekintettel – a létszám számottevően gyarapodott, s akkor, midőn november végén a XIII. kerületi ülésen az elnökség kihirdette „a sajtó ügyében” szótöbbséggel megválasztott bizottság „tagjainak sorjegyzékét”, annak tagsága már tizenhét főre duzzadt.²⁰

A megválasztottak névsora fölött gyors szemlét tartván, elmondható, hogy a reformerek, a sajtószabadság barátai közöttük érzékelhető túlsúllyal rendelkeztek, még ha a konzervatív programot vallók sem alkottak törpe minoritást. A testület elnökének – saját kebeléből – Széchenyi Istvánt választotta meg, míg a jegyzői, vagy inkább titkári feladatok ellátására Szemere Bertalan nyert megbízatást.

2. A sajtótörvény előtörténete

Az európai szabadságmozgalmak új hulláma 1848-ban nagy lendületet vett. A mai Olaszország területén megmozdult a föld, s ez a régi rendszer urait súlyos engedményekre kényszerítette.²¹ Párizsban februárban kapott lángot a forradalmi szikra, hogy azután átterjedjen a kontinens más, avíttan konzervatív államaira. Németföldön a Badeni Nagyhercegség népmozgalma jelezte az oda is megérkező viharfelhőket, míg Württembergben I. Vilmos adott ki új, „demokratikus” alkotmányt.²²

¹⁹ *Pesti Hírlap*, 1847. 998. sz. 336. p. Kiemelést érdemel, hogy 1847-ben Irinyi József kidolgozott egyik másik tervezetet, amely meg is jelent az „*Ellenőr*” című – egyébként Lipcsében nyomtatott – „politikai zsebkönyv”-ben. A nyomtatványt a „pesti ellenzéki kör” megbízásából Bajza József szerkesztette, s a külföldi nyomdaválasztás a cenzúra megkerülését szolgálta. A két tucatnál is több szakaszból álló plánum – még ha ellentmondásoktól sem mentesen – a sajtóviszonyok átfogó rendezésére irányult. Lásd még erre: BOTH 1956. 56. p.; BÉNYEI 1994. 82–83. p.

²⁰ *Pesti Hírlap*, 1847. 996. sz. 374. p.; *Nemzeti Ujság*, 1847. 605. sz. 789. p. Mindkét orgánium egybehangzó névjegyzéke szerint a megyéket végül 12 tag, a szabad királyi városokat négy képviselő, míg az egyházi rendet és a kerületeket egy-egy tag képviselte.

²¹ *Pesti Hírlap*, 1848. 1035. sz. 123. p.; *Pesti Hírlap*, 1848. 1037. sz. 133. p.

²² *Pesti Hírlap*, 1848. 1050. sz. 205. p. „A württembergi király [...] tetteleg behozta a sajtószabadságot, eltörölvén a cenzurát mind a bel- mind a külügyekre.” Ugyanerről lásd: *Nemzeti Ujság*, 1848. 657. sz. 1016. p.

A jó fél évszázada abszolutizmusába merevedett Habsburg Monarchiát március közepén érte el az ár, minek köszönhetően az uralkodó nyilatkozatban tudatta alattvalóival a régi rend kimúlását, s a cenzúra megszüntetésével a sajtószabadság kikiáltását.²³

A birodalom keleti tájain, a közjogilag – inkább csak papíron – elkülönülő magyar királyság területén, a progresszió ez idő tájt csak lassan tört magának utat. A véleményszabadság területén – amint azt az előbbieken láttuk – vajmi kevés feljegyzésre méltó változás történt. Legfeljebb csak annyi – miként már megjegyeztük –, hogy a diétán az alsótábla 1847 novemberében a sajtótörvény kidolgozására választmányt állított föl, s az ország második emberéhez, a frisisiben nádorrá választott István főhercegnek szánt üzenet-tervezetet fogadott el, melyben a politikai sajtó mozgásterének további bővítését szorgalmazta.²⁴ Az országgyűlés másik házának, a főrendek táblájának elnöke, vagyis a nádor – a nyilvánosság politikai terében ez utóbbi ponton kedvezően reagált, s azt jelezte, hogy a rendek nyitott kaput döngettek, hiszen az általuk sürgetett lépésekkel ő maga nemcsak egyetért, de azok megvalósulása érdekében hathatós intézkedéseket is hozott.

S valóban, a nádor e tárgyban hozott korábbi intézkedésének köszönhetően, 1848 első hónapjaiban, a politikai sajtó nagyobb szabadságot élvezhetett. Ám a véleményszabadság totalitásától ez az állapot még igencsak távolinak tűnhetett. Így aztán érthető, hogy a sajtószabadság teljességére irányuló igény változatlanul a politikai agenda része maradt. Nem szűntek meg érte felszólamlani a vármegyék gyűlésein, ahol változatlanul követutasításba foglalták „az utólagos sajtótörvények” ügyét, a cenzúra eltörlését.²⁵

A változások szele Pozsonyban az országgyűlés új lendületet vevő többségét is utólérte. Kossuth március 3-án ismertetett felirati javaslatában jelölte ki a megoldandó feladatok körét. Ebben elébb csak annyit rögzített, hogy „szellemi érdekeink a szabadság alapján ápolást követelnek”, tizenegy nappal később azonban a követi tábla kerületi ülésén annál hangosabban követelte a sajtótörvény tető alá hozatalát. A bécsi események hatására a kezdeményezést magához ragadó államférfi itt minden korábbinál világosabban fogalmazta meg az országra váró közpolitikai teendőik sorában a sajtó szabaddá tételének

²³ *Pesti Hírlap*, 1848. 2. sz. 232. p. „A sajtó-szabadság a censura megszüntetése iránt adott nyilatkozatom által oly módon adatik meg, mint minden országban van, hol az létezik.”

²⁴ *Pesti Hírlap*, 1847. 990. sz. 345. p.

²⁵ Ebben állapotodott meg Heves és Külső-Szolnok országgyűlési utasítást készítő választmánya is, hozzátéve a követelést: „[...] minthogy az országgyűlési tárgyalások az országot közvetlenül érdeklik, azoknak minél nagyobb nyilvánosságra tétele végett az országgyűlési testület felügyelése alatt szerkesztendő országgyűlési hírlap létesíttessék.” *Jelenkor*, 1848. 5. sz. 17. p.

követelményét.²⁶ E területen határozott lépéseket sürgetett, hiszen, mint érvelt „Bécsben a sajtószabadság meg van adva. Ezért – fordult szónoki fordulattal követársaihoz – „akarják-e t. r. kitenni a hazát, annak, hogy nem magyar nyelvű nyomtatványokkal elárasztassék, vagy hogy a sajtószabadság, mihez törvényes jogunk van, kellő korlátokkal körülírva, nálunk is életbe léptetessék.”²⁷ Ennek érdekében pedig – folytatta – a novemberben megválasztott választmányra főszerep hárul, de úgy, hogy az „a körülményeket megfontolva sokat ne codificáljon,”²⁸ hanem mielőbb nyújtsa be a főelveket magában foglaló javaslatát, nehogy „másutt dictálják a sajtószabadságot, nem itt a törvényes helyen”.²⁹

Az események sodrása s Kossuth nagy hatású fellépése nem maradt következmény nélkül. Az alsótábla ellentmondást nem tűrően utasította a „sajtótörvény kidolgozásával megbízott választmányt”, hogy a törvényt „a legrövidebb idő alatt” készítse el.³⁰ A követek kiállása azonban némileg megkésve érkezett. A pesti radikális ifjúság, a hozzájuk szegődő polgársággal – Pozsonyra tovább nem várva – a cselekvés terére lépett.

3. A sajtószabadság diadala Pesten

Magyar honban 1848 márciusának idusán született meg a sajtószabadság.³¹ A történések első színhelye aznap reggelen a híres Pilvax volt. Itt gyülekezett Petőfivel az élen a pesti ifjúság színe-java, akiket ettől kezdve egyszerűen csak „márciusi ifjak” néven ismerünk.³² A kemény mag jó, ha állt úgy egytucatnyi emberből. Ők foglaltak helyet az úgynevezett „közvélemény asztalánál.”³³ Zse-

²⁶ *Pesti Hírlap*, 1848. 2. sz. 231. p.; *Hetilap*, 1848. 22. sz. 347. p.; *Kossuth Lajos országgyűlési beszédei*. Második kiadás. Pest, 1867. Kiadja Heckenast Gusztáv, 82. p.

²⁷ *Budapesti Híradó*, 1848. 786. sz. 253. p. A *Pesti Hírlap* tudósításában a szóló az „idegen szellem-szülte nyomtatványok” özőnéről is említést tett, amelyek – szerinte – előzőnölhetnék a magyarországi gondolatok piacát. *Pesti Hírlap*, 1848. 2. sz. 231. p.

²⁸ Erre a szónok szerint azért sem lehet szükség, mert a testület előtt ott lehet Baden, Württemberg, Franciaország, Szászország törvénye, s ezeken túl felhasználhatja az országgyűlés előtt fekiúdt korábbi „kész munkákat”. A követi kar nyilatkozata küldőihez. *Jelenkor*, 1848. 34. sz. 135–136. p.

²⁹ Uo. 136. p.; BÉNYEI 1994. 85. p.

³⁰ A követi kar nyilatkozata küldőihez, 1848. 136. p.

³¹ Az eseményekről jó összefoglalást legutóbb Koltay András adott. KOLTAY András: *A szólás-szabadság alapvonalai*. Budapest, 2009. Századvég Kiadó, 61–66. p.

³² Ezekről írva a *Hetilap* című orgánum, őket „pezsgő vérű” ifjúságnak nevezte. *Hetilap*, 1848. 22. sz. 337. p.

³³ JÓKAI Mór: *Írások életemből*. Budapest, 1960. Szépirodalmi Könyvkiadó, 139. p. A jelenlévőket Jókai külön is listába foglalta. Magán kívül Petőfit, Vasvárit, Bulyovszkyt, Degrét, Bozzait, Vajda Jánost, Sükeyt, Pálffy Albertet, Emódyt, Oroszhegyit és Dobsát nevesítette.

bükben az Irinyi, Jókai és mások fogalmazta Tizenkét pont,³⁴ no meg Petőfi híres remeke, a magyar forradalom későbbi indulója, a „Talpra magyar!”.

Innen a pesti egyetem fakultásaihoz vezetett az útjuk. Erőt, elszánást, s elkövetltséget merítettek a csatlakozó lelkes fiatal seregből. Már sok százan, talán ezren is voltak, mire – a cenzort elkerülve – Landerer és Heckenast nyomdájához értek. Irinyi József ott egy gépet a nép nevében lefoglalt, ebben őt Petőfi és Várady Antal is segítette, s a két kéziratot ezer meg ezer nyomtatott példányban vehették kézbe a városlakók.³⁵

A következő stációnak a városi tanács ülésterme kínálta magát, ahol a forradalom proklamációja, a Tizenkét pont, hivatalos irat lett. Rottenbiller alpolgármester azt kézjegyével látta el mint a közgyűlés országgyűlésnek szánt petícióját. Az immáron forradalomba hajló tömeg, élén a mozgalom legjobbjával, ezután a Helytartótanácsához ment.³⁶ Innen sem távoztak üres kézzel.³⁷ A szimbolikus tettet, Táncsics börtönéből való kiszabadításának engedélyeztetését, a magas, de kissé megrettentként jellemzett főhatóság megtoldotta a cenzúra eltörlésével.³⁸ De ezzel még nem ért véget a történet. A sajtószabadság kivívása szóval és tettel a büro szemében nem befejezett história. Írásba foglalt regula nélkül nem lehet az ilyet elintézni. Másnap sort kerítettek erre is. És amit a forradalom egy nappal korábban az utcán elrendezett, arra ideiglenes szabályzatával a „főkormányzék” tette rá a maga pecsétjét.³⁹

Az ideiglenesség jegyében kibocsátott rendelet⁴⁰ – mit a megyék, Pest s a többi nagyobb város is kézhez vehetett – hevenyészettnek tűnt, s látszott belőle, hogy aláíróiból az egy nappal korábbi félelem sem költözött ki teljesen. A kilenc pontból álló szabályzat ugyanis a cenzúra egyidejű megszüntetésének deklarációja mellett „a sajtó kicsapongásai és visszaéléseinek megtorlása végett” – a reformerek legjobbjainak⁴¹ bevonásával – véleményezési jogkörrel ideigle-

³⁴ MIKSZÁTH Kálmán: *Jókai Mór élete és kora*. Budapest, 1981. Művelt Nép Könyvkiadó, 110. p.

³⁵ Ez utóbbi szerint mindez azért történt így, mert ha az akció „szerencsétlenül” ütött volna ki, őket érje „a csapás, ne az ártatlan nyomdai személyzetet”. VÁRADY Antal: *Regényes rajzok Petőfi életéből*. Budapest, 1908. Kunossy, Szilágyi és Társa Kiadóvállalat, 78. p.

³⁶ A történésekre a szemtanú tollából lásd KLÉH István: *A pesti forradalom története 1848-ban*. Pest, 1848. Beimel nyomdája, 23–28. p.

³⁷ *Regélő – Pesti Divatlap*, 1848. 12. sz. 359. p.

³⁸ „Soha életemben oly rémült arcokat nem láttam, mint ezeké a nagyságos királyi tanácsos uraké volt” – írta le a hivattalal történt találkozásról e sorokat DEGRÉ Alajos. DEGRÉ Alajos: *Visszaemlékezéseim*. Budapest, 1983. Szépirodalmi Kiadó, 180. p.

³⁹ BOTH 1956. 61. p.; *Nemzeti Ujság*, 662. sz. 1036. p.; *Pesti Hírlap*, 1848. 2. sz. 229. p.

⁴⁰ BIRÁNYI Ákos: *Pesti forradalom (Martius 15–19)*. Pest, 1848. Trattner Károly, 37. p.

⁴¹ *Honderű*, 1848. 12. sz. 189. p. A bizottság legismertebb tagjai Bajza József, Deák Ferenc, Eötvös József, Irinyi József. Kemény Zsigmond, Klauzál Gábor, Nyáry Pál, Rottenbiller Lipót, Szalay László, Trefort Ágoston és Vörösmarty Mihály voltak. A *Pesti Hírlap* a bizottság összetétele fölötti elégedettségének hangot adva kiemelte, hogy abban „vannak közbizalom-övezte nevek, vannak különböző osztályok képviselői”. A névsorból azonban az is kitűnt, hogy az ifjak részéről

nes bizottságot hívott életre, s az általuk esetlegesen sajtóvétségnek ítélt tartalmak elbírálására kvázi bírósági hatáskört állapított meg. A dokumentum szólt a szerző, a szerkesztő, a kiadó és a nyomdász felelősségéről s a sajtótermékek köteles példányairól is. Ám ha szólnunk röviden az „intézvény” – merthogy ez volt a szabályzat hivatalos neve – rendelkezéseiről, akkor nem hallgathatunk arról sem, ami kimaradt belőle, még pontosabban, amiről hallgatott a textus. Igaz, ezeknek hiányát, vagyis a lapindításhoz megkívánható biztosítékról történő rendelkezést, vagy a sajtóvétségek aprólékos körülírását – sem Pesten, sem Budán, sem másutt – nem kifogásolta senki. Az elnagyolt helytartósági regula, amelyről a forradalom „választmány”, a Közcsendi Bizottmány a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott⁴² – bizonyosra ezert is váltott ki osztatlan örömet a hazai nyilvánosságban.⁴³

Másnap a *Pesti Hírlap* az alábbi felirattal tudatta olvasóival a nagyszerű hírt: „A sajtó szabad”. Majd így folytatta: „Martius 16-kai éjjel Budapest utczái kivilágítási fényben usztak. [...] Mi után olly régen epedt annyi hő kebel – végre megérkezett a sajtó – szabadság arany kora.”⁴⁴ A közvélemény nem tudott betelni a szabadság fuvallatával, amely átsöpört a Kisalföldtől a Tiszán túlra, Pozsonytól Kolozsvárig.⁴⁵

A szabaddá tett szó megrészegető érzése egyesítette a közösségeket, megmozgatta a tanulóifjúságot, de még a templomok padjaiban ülő gyülekezeti tagokat is.⁴⁶ A haladás mozgalmának hullámai szétterjedtek az országban. Kecskemét is kihirdette a maga sajtószabadságát.⁴⁷ A cenzúra nélküli világot Szarvason a tizenkét pont kinyomásával ünnepelték.⁴⁸ De így tettek Temesvárt is, ahol a közgyűlés termében jó kétezer ember előtt „a megye a szabad sajtót kinyilatkoztatta.”⁴⁹ Székesfehérvár tanácsa a „királyi könyvvizsgáló hivatala”

„sem Vasvári, sem Petőfi nevét nem találjuk”. Lásd erről URBÁN Aladár: Vasvári Pál kritikai életrajzához. *Századok*, 2013. 5. sz. 1172. p.

⁴² „A sajtó már szabad, s az ideiglenes szabályok, melyek sajtótörvény hozataláig a főkormány-szék által fölállítottak, tökéletesen kielégthetik a sajtó – szabadság minden barátait.” *Nemzeti Ujság*, 662. sz. 1036. p.; *Jelenkor*, 1848. 35. sz. 139. p.; *Nemzeti Ujság*, 1848. 662. sz. 1036. p.

⁴³ Ezt elősegítette az is, hogy a főhatóság az intézkedést „országszerte bocsátandó körleveleiben kihirdettetni rendelte”. *Nemzeti Ujság*, 1848. 662. sz. 1035. p.

⁴⁴ *Pesti Hírlap*, 1848. 2. sz. 229. p. A tudósítás szerint „Mátyás palotája is ki volt világitva, mi máskor nem szokott lenni”.

⁴⁵ *Múlt és Jelen*, 1848. 2. sz. 139–140. p.

⁴⁶ Az „ujtordai fiúiskolában a lenti strófát „énekre alkalmazva” tanították be: „Duna, Szamos, és a Maros partján Sajtószabadság zeng minden ajkán, Sajtószabadság terjeszt eszméket, Mi nagygyá teheti nemzetünket.” Szabó Ferenc lelkész „lelkes hazafi” érzéssel elmondott beszéde után az imaházból kijövőök ajkán az „unio és legyen sajtószabadság” jelszavak hangzottak föl. *Múlt és Jelen*, 1848. 27. sz. 157. p.

⁴⁷ *Pesti Hírlap*, 1848. 5. sz. 240. p. A pesti ünneplésre lásd VARGA János: Szemtanúk 1848 márciusáról. *Valóság*, 1972. 7. sz. 50–71. p.

⁴⁸ *Pesti Hírlap*, 1848. 5. sz. 240. p.

⁴⁹ *Pesti Hírlap*, 1848. 6. sz. 245. p.

megszűntét nyugtázta.⁵⁰ Debrecenben a nép önállóan hallatta hangját, s „kívánta, hogy a sajtó, a helytartótanácsi határozat értelmében felszabadíttassék.”⁵¹ Esztergomból is azt írták, hogy a városi tanács örömmel értesült „a perczről, midőn a gondolat szabadságával a sajtó szabadsága... feltámadt.”⁵² Aradon pedig a korábbi „templom-utcza [...] az annak szomszédságában gyakorlott censura eltörléséről, sajtószabadság-utczává” változott.⁵³ De megülte a „magyar académiá” is „a sajtószabadság ünnepét,⁵⁴ s azzal csaknem egy időben a könyvtárosok hasonlóképp köszöntötték „a sajtószabadság ragyogó napját.”⁵⁵

4. Szemere törvényjavaslatának első olvasata

Pest polgárainak korszakváltó tetteiről a törvényhozás alsó- és felsőtáblája két nap múltával közvetlenül értesülhetett. A sajtótörvény megszerkesztésére felállított választmány azonban már ennek előtte összegyűlt gróf Széchenyi szállásán. Munkájukról – vagyis arról, hogy ott mit végeztek – források híján, többet nem mondhatunk. Ám az újságok híreiből azt kiolvashatjuk, hogy a választmány az érdemi munkából a következő napokban nemigen vehette ki a részét. Nem tehetette ezt, hiszen elnöke, de még titkára is, további hét követársával együtt⁵⁶ tagja volt annak a népes „országos küldöttségnek”, amely két napra ekkor Bécsbe utazott, hogy ott az országgyűlés követeléseinek érvényt szerezzen. Ezért is, meg a grémium összetételéből következően is,⁵⁷ erősen kell hinnünk, hogy az idő szorításában Szemerének sem a koncipiálásban, sem a szövegszerű szerkesztésben segítségére egyikük sem lehetett. Róla viszont azt tudjuk, hogy ő már január közepe táján nekilátott a munkának,⁵⁸ s még Széchenyi helyett is megtette a magáét.⁵⁹

⁵⁰ *Pesti Hírlap*, 1848. 5. sz. 240. p.

⁵¹ *Pesti Hírlap*, 1848. 8. sz. 253. p.; *Pesti Hírlap*, 1848. 14. sz. 275. p.

⁵² *Pesti Hírlap*, 1848. 7. sz. 249. p.

⁵³ *Pesti Hírlap*, 1848. 15. sz. 279. p.

⁵⁴ *Pesti Hírlap*, 1848. 5. sz. 240. p.; *Pesti Hírlap*, 1848. 6. sz. 243. p. Az Akadémia kisgyűlésén többen részt vettek „azok koszorujából, kik a sajtószabadságot tetteleg kivívni segíték.” A tudós társaság falragaszokon köszönte meg „a pesti népnek, a szabad sajtó kivívásában tanusított lelkes elszántságát.” *Nemzeti Ujság*, 1848. 665. sz. 1052. p.

⁵⁵ *Hetilap*, 1848. 24. sz. 374. p.

⁵⁶ *Pesti Hírlap*, 1848. 2. sz. 232. p. Az alsótábla delegációjában részt vett még Babarczy Antal, Andrássy Gyula, Justh József, Schnée László, Papszász Lajos, Tóth Lőrinc, Ruttkay István.

⁵⁷ A névsort ismerteti BÉNYEI 1994. 84. p.

⁵⁸ Van forrás, igaz csak a sajtóban, amely szerint Szemere valójában a szöveget „még januárban” elkészítette. *Hetilap*, 1848. 25. sz. 394. p. Bényei óvatosabban fogalmazott, s annyit engedett meg csupán, hogy Borsod követe az év elején már „dolgozott” előterjesztésén. BÉNYEI 1994. 84. p.

⁵⁹ A „legnagyobb magyar” – bár a nagy tervek, ideák embere volt – az aprómunkák iránt kevesebb affinitást mutatott. Az irodalomban volt, aki ezt felróta Moson megye követének, Bényei

Napokkal megválasztása után a frissiben kiérdemelt feladatához Toldy Ferencről kért s várt támogatást. Újabb adatokat és minden bizonnyal további támpontokat remélt tőle a külföldi sajtó- és szakirodalom közleményeiből.⁶⁰ Kisvártatva aztán – s ez már 1848 januárjában történt – Csengery Antaltól is kért tanácsot, hasonló várakozásokkal.⁶¹

A borsodi követ anyaggyűjtési kísérleteiből, erre irányuló megkereséseiből következtetésként annyi bizonyosan leszűrhető, hogy az új esztendő Boldogasszony havának, vagyis januárjának, első felében a sajtóviszonyokban leginkább jártas választmányi tag is csupán a szabályozási terület lehetséges normaszövegének a kontúrjaival lehetett tisztában. Mégis biztonsággal állítható, hogy párheti munkával – márciusi elejére – valamiféle szövegtervezet már ott feküdhett a borsodi követ asztalán. Ez lehetett a magyarázat arra, hogy a munka egy szűk héttel Kossuth föllépése után s az alsóábla egyértelmű döntését követően elkészült, még pontosabban: a későbbi belügyminiszter egy-két nap alatt képes volt az általa megkezdett munka véglegesítésére. A szöveggel legkésőbb 19-én éjjel készülhetett el, hiszen másnap – vagyis 20-án délelőtt – a kerületi ülésben azt ki is osztották. Ám a textus tárgyalásába azonnal mégsem fogtak bele. Tartalmának „meggondolására” ugyanis a rendek „egy kis időt kívántak”, miből következően az érdemi tanácskozássra és a teljes plénum előtti megvitatásra csak este kerülhetett sor.⁶²

Az a néhány óra, amelyet a vitára való felkészüléshez nyertek a téma fajsúlyosságára s a tervezet terjedelmére tekintettel, aligha lehetett elégséges. A szabályozásra váró intézmények, köztük a sajtóvétségek számossága, az elkövetőikkel szembeszegezett büntetések súlyossága, a felelősségi rendszer ellentmondásossága, a rendészeti előírások sokasága többek ellenkezését kiválthatta. Ám még ezeknél is égbekiáltóbb lehetett a lapalapításhoz előírt kiugróan – s alig megokolhatóan – magas biztosítékösszeg. A tervezet 30. §-a ugyanis „az akár

ezzel szemben erről akként vélekedett, hogy Széchenyi azért nem fogott a sajtótörvény szövegezéséhez, mert a feladat megoldását még nem tartotta időszerűnek. BÉNYEI 1994. 84. p. Szemere azonban erre más magyarázatot talált: „Széchenyi most beteg – írta 1848 januárjában – Ha nem beteg, jön-megy, conferálgat, velem többször már; de ő vele nem lehet beszélni.” Ugyanakkor az érintett maga Szeged városhoz küldött soraiban, s a 73-ik kerületi ülésben sokirányú elfoglaltságával indokolta az e téren tetten érhető inaktivitását. CSENGERY Antal: *Történeti tanulmányok és jellemrajzok*. 2. k. Pest, 1870. Kiadja Ráth Mór. 270. p.; BOTH 1956. 58. p.; *Nemzeti Ujság*, 663. sz. 1043. p.

⁶⁰ Lásd erre Szemere Bertalan és Toldy Ferenc levelezését. MTA Kt. Magyar irodalmi levelezés. 4 – r. No 995. 365., 369., 370. p. Idézi HERMANN Róbert: Szemere Bertalan a reformkorban. *Századok*, 2008. 3. sz. 576. p.

⁶¹ „Én most a sajtótörvényen és évenkénti országgyűlésen dolgozom. Amabban nem birtok adattal? És mit gondoltok, jury nélkül nem lehető? Semmi esetre?” Közli AFÉSZL I. 66–67. Idézi VELKEY Ferenc: „Szívemből szólok.” Széchenyi állásfoglalása a fordulóponton, 1848. március 14-én. *Századok*, 2010. 732. p.; BÉNYEI 1994. 84. p.; BOTH 1956. 58. p.

⁶² *Pesti Hírlap*, 1848. 7. sz. 248. p.; *Nemzeti Ujság*, 1848. 665. sz. 1050. p.

részben, akár egészben” politikai tárgyakkal is foglalkozó újságok, időszaki lapok indulásához azt írta elő, hogy a naponként megjelenő orgánumok után a tulajdonosoknak, kiadóknak, szerkesztőknek 20 000 forintot, míg a „ritkábban” megjelenő sajtótermékek alapításakor annak a felét, vagyis 10 000 forint készpénzt kell kaucióként letenniük.⁶³ A sajtó embereitől megkívánt óvadék összege nem volt sem „következetes”, sem pedig „polgári óvatossággal” megmértékelt summa. Ennek láttán feltételezhető volt, hogyha más ponton tán nem is, de a sajtószabadság e korlátja a követek között heves szócsatákat generál. Ezzel szemben azonban a diszkusszióról szóló tudósítások arról szóltak, hogy a plánum az első szűrőn, a kerületi tárgyaláson, „minden lényegeseb megvitatás nélkül ment át,⁶⁴ s legfeljebb csak néhány apróbb változtatást hajtottak azon végre. Lényegében az eredeti szövegben csaknem mindent érintetlenül hagytak. Azokat a fenntartásokat, amelyeket a sajtóvétségek büntetési tételeinek szigora miatt fogalmaztak meg, a javaslat támogatói azzal szerelték le, hogy a textus csupán az alkalmazható szankciók maximumait rögzíti, s egyébként is a peresített ügyek esetében „az eskütszékben s független birói eljárásban” oltalmat lehet remélni.⁶⁵

De ugyanígy nem változtattak a sajtótermékek alapítását jelentősen megnehezítő, s még a metternichi időkben megkövetelt kauciónál is magasabb óvadék összegén. Pedig a magas összegű biztosítékot a követek közül többen is – így Paczolay János Hont megyéből és Stur Lajos Zólyom város képviselőjében – szóvá tették, mi több, ki is mondták, hogy azt ők „nagyon sokallák.”⁶⁶ Ám érveik meggyengítésére nem a plánum atyja,⁶⁷ hanem helyette nem kisebb tekintély, mint maga Kossuth Lajos emelkedett szólásra, s tette ezt olyan argumentációval, hogy a kései kutató nem tekinthet el annak csaknem szöveghű felidézésétől. Az utolsó rendi gyűlés szellemi vezére dikciójában azt fejtegette,

⁶³ Lásd erre *Országgyűlési röpirvek*, 147. sz.; *Jelenkor*, 1848. 37. sz. 149–150. p.

⁶⁴ *Pesti Hírlap*, 1848. 10. sz. 260. p. Hosszabban erről KOSÁRY 1985. 45–46 p. Tarnai János a sajtótörvény geneziséről szóló cikkében a javaslatról megejtett tárgyalásról azt írta, hogy „résztelen vitáról szó sem volt”. A sajtójogtörténet tekintélyes művelője ezt a pesti hangulatról érkezett hírekkel magyarázta, amelyek indokolták a sürgős eljárást, „olyannyira, hogy az alsó táblán még a javaslatnak szakaszonként való megvitatását sem kívánták.” TARNAI JÁNOS: A sajtótörvény keletkezésének története. *Jogtudományi Közlöny*, 1912. 22. sz. 189. p.

⁶⁵ *Pesti Hírlap*, 1848. 10. sz. 260. p. A vitában sokat nyomhatott a latba Széchenyi István álláspontja, aki azt emelte ki, hogy „a törvényjavaslat homlokán nagy betűkkel van írva az ideiglenesség”. „Ezért sokan – tette hozzá a *Pesti Hírlap* tudósítója – kik a javaslatot sok részben nem helyeselték a jelen ingerült állapotok közt jobbnak látták meg nem támadni annak tulszigorúságát”.

⁶⁶ *Pesti Hírlap*, 1848. 10. sz. 260. p.

⁶⁷ A forradalom belügyminisztere a magas biztosítékra tizenhárom évvel később adott magyarázatot Majlát tárnokmesterhez írott levelében: Ebben akkor a jelenre is történő utalással aláhúzta, hogy „[...] politikai lapoknál szükséges a cautio, különben faji izgatások bennünket előzőnlenek, ez volt egyedüli oka az általam szerkesztett 1848-ki sajtótörvénybeli csekély cautióknak.” SZEMERE Bertalan: *Levelek (1849–1862)*. Budapest, 1870. Ráth Mór, 148. p.

hogy ő a javaslatba hozott biztosíték összegét „csak akkor tartaná soknak, ha e somma a bírságok szempontjából ítéltetnék meg, de tekintetbe kell venni azt is, hogy a kiadók pénzt szednek fel előfizetőktől, s ha a szabadsajtó élénkebben mozog, az előfizetők száma is szaporodni fog, kiket biztosítás nélkül hagyni nem lehet.” A vezérmegye szónoka a majdani sajtóviszonyok víziójával egészítvén ki okfejtését, leszögezte: „[...] később, a politikai fejlettség nagyobb fokán, csak azon lapok fognak felállhatni, mellyek bizonyos pol. pártok határozott színt viselő orgánumai, egy illy pártnak pedig legkönnyebb lesz a megkívántató nagyobb sommát is kiállítani, s magát valamelly kitűnő tehetőség körül összpontosítani.”⁶⁸

„A biztosítási összeg tehát megmaradt” – tudósított Kossuth korábbi lapja; „a bátor, hímezetlen beszédű” Bónis Sámuel⁶⁹ propozíciója nyomán azért valami mégiscsak történt. Mégpedig annyi, hogy az összecszerülésében ekkor még érintetlenül hagyott kauciót „fekvő birtokra árvai biztosítékkal betáblázott kötelezvényben is” le lehetett tenni.⁷⁰

Az alsótábla országos ülésén – közvetlenül a kerületi tárgyalást követően – a tervezet lényegét érintő kifogás nem hangzott el. Apróbb észrevételt is csupán ketten tettek, Zarka János személynök és Rónay János Csanád megye küldötte.⁷¹ Két nap múltával, a törvényhozás másik kamarájában, a felsőtáblán az előbbieknél tüzetesebb vizsgálat alá vették a szöveget. Itt a konzervatívizmusukból nehezen felengedő főrendek kilenc paragrafus kapcsán fogalmazták meg fenntartásaikat, vagy a szövegpontosítás szándékával hangoztatták észrevételeiket. Ezeknek azonban elsősorban nem sajtójogi, különösen nem sajtórendészeti, hanem büntetőjogi vonatkozásaik voltak. Sokat elárult a vita atmoszférájáról, hogy a sajtóvétségek szankcióinak súlyosságát itt szóvá sem tették. Majthényi Antal báró Liptó megye első embere is csupán a pénzbüntetések ellen kelt ki, mondván, hogy az csak a vagyonos embert sújtja.⁷² A vagyonnal nem bíró elkövetők tettei így megtorlatlanul maradnának – hangoztatták a főispánnal egybehangzóan többen is – mivel a javaslat a fogságbüntetésre történő átváltoztathatóság iránt nem intézkedett.⁷³

A hosszan elnyúlt polémia – amely nem meglepően ugyan, de a hírlapbiztosíték ügyére még ki sem tért – végül eredménnyel zárult. A főrendek, bár

⁶⁸ SZEMERE 1870. 260. p.

⁶⁹ HORVÁTH Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből. 1823-tól 1848-ig.* Pest, 1868. Ráth Mór, 265. p.

⁷⁰ *Pesti Hírlap*, 1848. 10. sz. 260. p. A szabolcsi követ javaslatát egyébként többen is pártolták.

⁷¹ TARNAI 1913. 126. p. Közülük az utóbbi azt szorgalmazta, hogy – a kerületi ülés határozatára hivatkozással – a nyomdai vállalkozások biztosítékát ingatlanra betáblázott kötelezvényvel is lehessen teljesíteni.

⁷² *Nemzeti Ujság*, 1848. 667. sz. 1060. p.

⁷³ TARNAI 1913. 128. p.

bizonynal kényszeredetten – meghallva az idők szavát – jóváhagyták a plánumot, azzal, hogy módosítási javaslataikat megfontolásra visszaküldték a követek táblájának.⁷⁴

A sajtótörvény végleges elfogadásáig – rendes és megszokott ügymenetben – még bizonynal eltelhetett volna néhány hét, vagy akár még hónap is, és várhatott volna tucatszámú ülés a törvényhozás mindkét házára. Ám ezúttal az események nem ismételték meg önmagukat. A történelem – melynek kerekét most új erők is forgatták – közbeszólt, s az eseményeket más mederbe terelte.⁷⁵

5. A plánumot tűzre teszik

Az országgyűlés alsótábláján első változatban benyújtott s megtárgyalásra ajánlott tervezetet, vagy mint ahogy azt akkor itt-ott nevezték, a „sajtóügyi munkálatot” Pest követei küldték meg a városi tanácsnak, de a Pest megyei hatóságok is hozzájutottak a dokumentumhoz.⁷⁶ A megismert szöveg mind a két helyen hidegzuhanyként hatott, s mint a lapok meg is írták, másutt ugyancsak „elégületlenséget” szült,⁷⁷ vagy „rendkívüli ingerültséget idézett elő”.⁷⁸

A plánummal szembeni állásfoglalással a megye végzett hamarabb. Hamarjában felállt forradalmi testületük, a „rend- és csendfőntartásra ügyelő bizottmány” a plánummal szemben megfogalmazott határozatukban több frontos támadást indított. Ebben kifogásolták a kaució mértékét, a megfogalmazott felelősségi rendszert, a sajtóeljárásokban alkalmazható visszaható hatály lehetővé tételét, a sajtóvétségek bizonytalan definícióját s nem kevésbé a velük szemben megállapított büntetések súlyosságát. A dokumentum megfogalmazói végkövetkeztéseikben leszögezték, hogy a tapasztalható hiányokat az esküdszéki bíróságok potenciálisan mégoly pozitív praxisa sem enyhítheti. A Helytartótanács ideiglenes intézkedését – talán annak okán, hogy az a hírlapbiztosítékot nem tartalmazta – a sajtótörvény megküldött változatánál „jobbna” találták,

⁷⁴ *Nemzeti Ujság*, 1848. 667. sz. 1060. p.

⁷⁵ KOLTAY 2009. 64. p.

⁷⁶ A dokumentum szóhasználatát az indokolhatja, hogy Pesten a „röpíven” érkezett szövegről a nyilvánosság számára hamarjában nem derült ki annak „műfaji” besorolhatósága. „Nem tudjuk, javaslat-e az, vagy már kötelező törvény” – tette föl a kérdést a *Pesti Hírlap*. *Pesti Hírlap*, 1848. 7. sz. 247. p.

⁷⁷ *Pesti Divatlap*, 1848. 15. sz. 388. p.; *Budapesti Híradó*, 1848. 806. sz. 335. p.

⁷⁸ *Nemzeti Ujság*, 1848. 664. sz. 1048. p. Másnap ugyanezen orgánus a hangulatról és következményéről így írt: „Pest Párizshoz készül közeledni. Az ifjuság s nép nagy izgatottságban van.” *Nemzeti Ujság*, 1848. 665. sz. 1051. p. Az *Erdélyi Híradó* is hasonló tartalommal tájékoztatott: „Az ingerültség Budapesten, helybeli lapok öszhangzó tudósításai szerint, rendkívüli.” *Erdélyi Híradó*, 1848. 341. sz. 206. p. Lásd még *Pesti Hírlap*, 1848. 8. sz. 252. p.

olyannyira, hogy kertelés nélkül a megbírált tervezetet „a szellemi kifejlődésre közcsapásnak” mondták.

Az állásfoglalás petituma „a kor méltó igényeihez” igazított törvényt sürgetett, s kérte ehhez az éppen pár napja hivatalba lépett miniszterelnök, Batthyány Lajos közbenjárását.⁷⁹

Pest városának közgyűlése – immár a megyeiek határozatának ismeretében – vitatta meg a Pozsonyból hozzá eljuttatott tervezetet, amit „temérdek hallgatóság előtt” vettek tárgyalás alá.⁸⁰ Irinyi, Pulszky, Petőfi, Irányi, Egressy G., Farkas János, Vasváry, Klauzál és Nyáry Pál nevét jegyezték föl a megszólalók listáján.

Az ülésről tudósító krónikás röviden összefoglalta a beszédek tartalmát. Kiemelte, hogy „a szónokok egy része egyenesen úgy tekinté a törvényjavaslatot, mint reactiot márcz. 15-ke irányában,” mások meg eltervelt intézkedéseit azzal magyarázták, hogy az országgyűlés „az uj mozgalmak szellemét” s a pesti történéseket nem ismerte.⁸¹

Az egymást követő szónokok megszólalásai nem hatottak megnyugtatóssá; a kedélyek nem csillapultak. Mi több, voltak a jelenlévők között néhányan – bár kilétükre ekkor nem derült fény –, akik a Pozsonyból küldött „munkálat” felolvasásakor erőteljesen szorgalmazták, hogy „égettessék meg a törvény nyilvánosan.” Ez a követelés azonban akkor és ott, majd később az érdemi vita során sem kapott többséget. Még a heves vérmérsékletű Vasvári Pál is fellépett e forrófejű javaslat ellen, s ezzel igencsak megkönnyítette a Pest megyei másodalispán, Nyáry Pál dolgát, aki sikerrel csendesítette le az indulatokat.⁸²

Ezt követően nyugodtabb légkörben folyt a diskurzus. Nyáry javaslatára levelet fogalmaztak, melynek címzettjeként – teljesen okszerűen – Batthyány miniszterelnököt, „tisztelt polgártársukat” jelölték meg. A memorandumban – melynek pennázásában a fáma szerint Petőfi volt a hangadó⁸³ – „a törvény visszavételét sürgették.”⁸⁴ Azok, akik Pesten a nyomtatott betű korlátainak felszámolását saját győzelmüként élték meg, s akik a helytartótanácsi szabályzatot a legnagyobb meglepéssel fogadták,⁸⁵ a plánum intézkedéseivel nem azo-

⁷⁹ *Pesti Hírlap*, 1848. 7. sz. 247. p.; KOSÁRY 1985. 46–47. p.; BÉNYEI 1994. 91. p.

⁸⁰ A tárgyalás alatt – az időnként zajos – hallgatóság „a szomszéd termeket, előcsarnokokat, sőt a felvezető lépcsőzeteket is” elfoglalta. *Pesti Hírlap*, 1848. 8. sz. 252. p.

⁸¹ *Pesti Hírlap*, 1848. 8. sz. 252. p. Pulszky Ferenc, midőn hazatért a küldetéséből, s beszámolt tárgyalásairól küldőinek, az első feltételezést utóbb azzal erőlténítette el, hogy „az általános roszallott sajtótörvények, még január végével készültek, és így nem reactio”. *Marczius Tizenötödike*, 1848. 7. sz. 27. p.

⁸² *Pesti Hírlap*, 1848. 8. sz. 252. p.

⁸³ *Életképek*, 1848. 13. sz. 398. p.

⁸⁴ *Pesti Hírlap*, 1848. 8. sz. 252. p.

⁸⁵ Bizonyíték erre a pesti Választmány idevágó véleményében olvasható sorok: „A’ sajtó már szabad, s ideiglenes szabályok, mellyek sajtó-törvény hozataláig a’ főkörmányszék által felállítottak, tökéletesen kielégíthetik a’ sajtó-szabadság minden barátait.” *Pesti Hírlap*, 1848. 2. sz. 230. p.

nosulhattak. Nem tehették ezt, mert úgy érezték, hogy a fővárosban kivívott sajtószabadságot „a törvényhozás a sajtó-törvény javaslatával [...] tökéletesen lerombolni indul.”⁸⁶ Ezért azzal a javaslattal álltak elő, hogy az „olly helytelen” tervezet helyett kisebb korrekciókkal ugyan,⁸⁷ de „míg e nemzetnek valódi képviselői által, a szabadság és reform szellemében más sajtótörvény fog hozatni, a helytartó-tanácsnak a sajtó-vétségekre vonatkozólag a hatóságokhoz leküldött ideiglenes rendelete szolgáljon szabályul.”⁸⁸

A pesti határozat kézbesítését a jelenlévők Pulszky Ferencre bízta, s lelkére kötötték, hogy a levél átadásakor világítsa meg „Pestváros hangulatát és végzését”. A levélformát nyert végzés magáért beszélt, a tüzes hangulat ecsetelése kapcsán azonban volt miről beszámolnia a különleges futárnak. Elmondhatta, hogy miközben a közgyűlés „rendkívüli izgatottság között” javában fogalmazta a kézbesítendő memorandumot, azon közben az ablak alatt, a Szabadság téren egybegyűlteknél „az ünnepélyesen felállított nemzetőrség előtt” Vahot Imre olvasta föl a plánomot, mégpedig sorról sorra. A közönségből pedig némelyek minden pont után „tűzre vele” fölkiáltással végszavaztak.⁸⁹ Míg azután a végén a pesti tömeg Pozsony cenzúráját eltörlő, de ezen közben meghökkentően magas kaucióval fenyegető tervezetét „fáklyafénynél ünnepélyes füstökben bocsátá fel az égbe, vagy ha úgy tetszik – Pozsonyba.”⁹⁰

⁸⁶ *Pesti Hírlap*, 1848. 8. sz. 252. p.; *Pesti Hírlap*, 1848. 2. sz. 230. p.

⁸⁷ *Pesti Hírlap*, 1848. 8. sz. 252. p. A korrekciók az célozták, hogy a sajtóvétségek „felett esküdtsek ítéljen” s a „cautio, kiállíthatása tekintetében könnyebb, mennyiségére nézve pedig mérsékeltebb legyen”.

⁸⁸ *Pesti Hírlap*, 1848. 8. sz. 252. p.

⁸⁹ Azok között, akik a törvény tervezetének e szimbolikus sorsot szánták, kettőt megnevezhetünk. A szöveget a gyűlés résztvevőivel megismertető Vahot Imre ezek között lehetett. Tánicsics pedig – igaz évtizedek múltával ugyan, de – a Képviselőház plénuma előtt büszkélkedett el a megégetés ötletének szerzőségével. „A nép [...] kihozta a törvényjavaslatot a városház térre, hogy ott elégesse. Senki nem merte, csak én voltam az, kinek volt bátorságom, és a fáklyát alá tettem.”

Az 1869-dik évi április 30-dikára hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai. *Képviselőházi Napló*. II. kötet. Pest, 1869. Légrády Testvérek, 409. p. Pest mellett egyébként Szegeden is fölvetődött a sajtótörvények megégetésének ötlete, de aztán „az elnökminister iránti tiszteletből” s azon reményben, hogy módosíthatni fognak, elmaradt.” *Budapesti Híradó*, 1848. 806. sz. 335. p.

⁹⁰ *Életképek*, 1848. 13. sz. 398. p. A tudósítás a teátrális jelenetről szólván megjegyezte: „Mi ugyan szívünkben sajnáljuk: hogy így történt, de azért nagyon jól esett. Kár volt, nagy kár, de még nagyobb kár lett volna, ha meg nem esett volna.” A *Nemzeti Ujság* ennél tovább ment, s az egybegyűlteket tettét előbb „a lefolyt nyolcz nagy nap dicső fényét” megszeplősítőnek, majd pedig – bőséges kifogásaik ellenére – „idomtalanul” gyakorolt gesztusnak minősítette. *Nemzeti Ujság*, 1848. 665. sz. 1049. p.; *Nemzeti Ujság*, 1848. 666. sz. 1053. p. Lásd még ugyanerre: *Jelenkor*, 1848. 38. sz. 153. p.

6. A miniszterelnök közbelép

Pulszky Ferenc azonnal útnak indult, s másnap, 23-án már Pozsonyban érte az este. A kormányfő soron kívül fogadta, aki így a pesti futár beszámolójából s a pestiek írásban is rögzített állásfoglalásából megismerhette a főváros és a vezérmegeye sajtótörvénnyel szembeni súlyos kifogásait.⁹¹ Batthyány Lajost nemigen kellett győzködni, s távolról sem alap nélküli a föltételezés: a kormány első embere „maga is átlátta, hogy Szemere hibát követett el törvényjavaslatával”.⁹²

S kezdődhetett minden előlről. A kerületi ülésben, majd az alsótáblán s utána a főrendeknél. A kijelölt kormányfőnek határozottan ki kellett állnia meggyőződése mellett. Erre a kerületi ülésen, még a Pulszkyval történt találkozás napján, sort kerített. A rendek éppen a főrendi tábla sajtótörvénnyel kapcsolatos válaszüzenetét vették tárgyalás alá, amikor a miniszterelnöki poszt várományosa ragadta magához a szót, s a leghatározottabban azt kérte, hogy az alsótábla egyszer már elfogadott szövegén változtassanak. Kifejtette, hogy a törvény hiányaiért, amely „a felelős minisztérium minden befolyása nélkül készült” a felelősséget el nem vállalhatja, már csak azért sem, mert a szövegben „több olyan pontot lát, melyet nem helyeselhet”. Ezeket ismertette, s a legcsekélyebb ellentmondással sem élő⁹³ miniszterére, Szemere Bertalanra csupán annyit hagyott, hogy a korábban közösen átfogalmazott „módosítványokat”, vagyis a szükséges módosításokat felolvassa.⁹⁴ Már itt ellenvetés nélkül elfogadták

⁹¹ Pulszky a kormányfőre a főrendi táblán talált rá, ahol éppen „a független magyar felelős minisztérium alakításáról” törvényjavaslatot vitatták. Majdhogynem biztos, hogy a főváros hangulatáról Batthyány első kézből ekkor halott először. A *Pesti Hírlap* erről így számolt be: „Míg [...] folyt a vita, Pulszky Ferencz a terembe érkezvén, a pesti újabb hírek kissé zajongásba hozták a táblát.” *Pesti Hírlap*, 1848. 10. sz. 260. p. A pestiek küldötte a város válaszmányának határozatán túl Nyáry Pál Kossuthnak címzett, s a sajtótörvény-tervezetét kárhóztató tartalmú, levelével is fölszerelkezett. „Ily törvénnyel haza jönnötök nem szabad, – ily törvénnyel a felelős ministerium nem is működhetik” – fogalmazta meg Szemere plánumával kapcsolatos ellenérzéseit Nyáry. Idézi: URBÁN Aladár: A Batthyány-kormány megalakulása és kinevezése. *Századok*, 1984. 6. sz. 1098–1099. p.

⁹² PULSZKY Ferenc: *Életem és korom. 2.1. k.* Budapest, 1880–82. Ráth Mór, 294–295. p. A hiba magyarázatát adva a szerző kiemelte, hogy Szemere „nem találta magát az új viszonyokba,” vagyis tervezete korábban kialakított szellemiségét a hazai és európai történesek kevéssé, vagy egyáltalán nem alterálták. Érdekes, hogy a memoárkötet német kiadásában a szerző még erőteljesebben formulázott. „Szemere mit seinem Entwurfe einen grossen Fehler begangen habe.” PULSZKY, Franz: *Meine Zeit, Meine Leben. II. B.* Pressburg–Leipzig, 1881. Verlag von Carl Stampfel, 79. p.

⁹³ Szemere talán tisztában lehetett tervezete hiányaival. Maga is érezhette, hogy az utolsó rendi gyűlés előkészítésében s működésében megmutatkozó esetlegességeket s azok következményeit. Ezt érzékeltette Csengery Antal is, amidőn arról írt, hogy a „pozsonyi országgyűlés utolsó ülései sok részben a véletlentől függöttek”. CSENERGY 1870. 272. p.

⁹⁴ *Pesti Hírlap*, 1848. 10. sz. 267. p. Pulszky beszámolója szerint Szemere „forró szavakkal támogatá a kívánt módosításokat”. Érdemes megjegyezni, hogy a sajtótörvény-tervezetet övező kritikák ellenére az utolsó rendi gyűlés köszönettel nyugtázta a későbbi belügyminiszter e téren végzett munkáját. Megjegyzendő, hogy a realpolitikusk rugalmas magatartásával is igazolta Horvát Mihály róla – jó darab idővel később – írott jellemzését: „Szemere magába zárkozóbb volt mindnyájánál;

a kaució összegének felére történő leszállítását, a nyomdák felelősségre vonása lehetőségének szűkebb térre szorítását, törölték a sajtó-helyreigazítás intézményét, s itt-ott pontosabbá tették a sajtóvétségek tényállásainak szövegkörnyezetét.⁹⁵ Az alsótábla plénuma röviddel ezután ugyancsak megtárgyalta a korrekciókat, amelyek „szinte változtatás nélkül keresztülmentek.”⁹⁶

A főrendek kamarája már nehezebb diónak ígérkezett. S nem csupán a hagyományosan hangsúlyosabb konzervatív jelenlét miatt, hanem azért, mert egy szűk héttel korábban itt tárgyalták meg a plánomot teljes mélységében, s itt tettek majd kéttucat módosító indítványt a javaslatához.⁹⁷ Batthyány föllépése, ez idő tájt, ha valahol, akkor a felsőtáblán igencsak indokolt volt. Teljes politikai tekintélyét vetette latba, hogy az arisztokratákkal és az egyházak előljáróival „az előbbi szigorú szabályok helyett némileg szelidebbeket” javalló tervezetet elfogadtassa. S a miniszterelnök sikerrel járt,⁹⁸ a törvényhozás másik „háza” végül pecsétjével látta el e hányatott sorsú plánomot,⁹⁹ melyről törvényé válván – kései elmélyült kritikusaival együtt mi magunk is elmondhatjuk, hogy minden hiátusa, imitt-amott kárleletlensége, s a leszállított, ám mégis intézményesített kauciója dacára – „delelőpontja” lett „a magyar sajtószabadságnak”.¹⁰⁰

A szabadságharc leverése, az azt követő terror, majd a „konszolidált” elnyomás a sajtószabadság időleges halálát jelentette. A magyar törvényt az osztrák jog s annak sűrűn jelentkező sajtórendeletei váltották fel, s tizennyolc esztendeig változó szorítással fegyelmezték a sajtó hazai világát.¹⁰¹ A gondolatok piacát terhelő biztosíték eltörlése helyett ezekben az években a sajtó terén újabb pénzügyi korlátokat is bevezettek, s az osztrák–magyar „közösügyi alku”, a kiegyezés megkötéséig vajmi kevés volt a remény az ezektől való megszabadulásra.

véleménye nehezen s csak legkésőbbben volt tudható; de művészi szónoklata mindig tanulságot s érdeletet nyújtott. Ritka ember tudja gondolatait oly szabatosan kifejezni mint ő, ki még a rög-tönzés hevében sem mondott soha többet, mint mennyit mondani akart, nem használt soha más kifejezést, mint a mely épen megkívántatott gondolatának nyilvánítására.” HORVÁTH 1868.

⁹⁵ *Pesti Hírlap*, 1848. 14. sz. 274. p. Sokan osztották akkortájt a *Pesti Hírlap* álláspontját, miszerint: „Ezen módosítványok által melly Pesten annyi keserűséget ébresztett, tetemesen jobba lőn.”

⁹⁶ *Pesti Hírlap*, 1848. 14. sz. 274. p.

⁹⁷ TARNAI 1913. 131–133. p.

⁹⁸ *Nemzeti Ujság*, 1848. 670. sz. 1080. p.

⁹⁹ Az immár végleges formába öntött törvényt, a polgári sajtószabadságot megteremtő jogszabályt, a király április 7-én szentesítette, s ez a 11-i kihirdetéssel alkotmányjogunk fontos intézményeként gyakorlatilag jó ötven esztendőn át szolgálta a magyar nyilvánosságot.

¹⁰⁰ VÁMBÉRY Rusztem: Küzdelem a sajtószabadságért. *Népszava*, 1929. 294. sz. 13. p.

¹⁰¹ BUZINKAY Géza: A magyar irodalom és sajtó irányítása a Bach-korszakban (1849–1860). *Magyar Könyvszemle*, 1973. 3–4. sz. 278–279. p.; DEÁK Ágnes: Sajtószabályozás a Schmerling – provizórium időszakában. *Századok*, 2013. 3. sz. 637–638. p.; OLECHOWSKI, Thomas: *Die Entwicklung des Preßrechts in Österreich bis 1918*. Wien, 2004. Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 305–375. p.

Az „alkotmányos boldogság” újratemtésével, a magyar szuverenitás részbeni helyreállításával, s különösen a negyvennyolcas sajtótörvény feltámasztásával feltámadt a remény a sajtószabadság mind teljesebb megteremtésére, meglévő korlátainak fölszámolására.¹⁰² A lapokat sújtó hírlapbélyeg eltörlése mellett¹⁰³ az újságbiztosíték kiiktatására is ekkor tettek kísérletet. Ez a törekvés azonban közvetlenül a kiegyezés után nem vezetett eredményre, s később is a kaució felszámolására tett kísérletek mind megannyi alkalommal zátonyra futottak. Így történhetett, hogy a hírlapirodalom e korlátja a második világháború végéig elkísérte a magyar sajtószabályozást.

¹⁰² RÉVÉSZ T. Mihály: A sajtószabadság „örömnépe” 1867 Magyarországon. In *Medias Res*, 2017. 1. sz. 92–104. p.

¹⁰³ RÉVÉSZ T. Mihály: A hírlapbélyeg eltörlésének története. In BÉLI Gábor – KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – HERGER Csabáné (szerk.): *Ut juris ordo exigit. Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére*. Pécs, 2016. IDResearch Kft.–Publikon Kiadó, 261–272. p.

Szabó Mátyás*
KIHÁGÁSI JOGUNK
OSZTRÁK MINTÁI
AZ 1852. ÉVI STRAFGESETZ
ÉS REFORMKÍSÉRLETEI
TÜKRÉBEN**

Szerző e tanulmányt néhai Árik Ferenc emlékének ajánlja.

Bevezetés

Az osztrák büntetőjog sokat tárgyalt hatásai a magyar büntetőgyakorlatra és jogalkotásra első büntető kódexünket megelőzően hosszú évszázadokra nyúlnak vissza. A szokásjogias és partikuláris magyar tradicionális büntetőjogra az osztrák törvénykönyvek – mint a Praxis Criminalis (1656), a Theresiana (1768), a Josephina (1787) és a Franciscana (1803) – is jelentős hatást gyakoroltak. Utóbbi jelentőségét ki kell hangsúlyoznunk, egyrészt az 1830. évi magyar plánumra gyakorolt hatása okán,¹ másrészt a Habsburg Monarchia felbomlásáig általában véve mint az osztrák büntetőjog fő forrását.² A kódexből egyúttal két konkuráló diszciplína is fakadt: az osztrák igazságügyi büntetőjog (*Justizstrafrecht*) és a közigazgatási (*Verwaltungsstrafrecht*) vagy – akkori terminológiával élve – rendőri büntetőjog (*polizeiliches Strafrecht*).³ A Franciscana 1852-ben revideált változata a szűkebb értelemben vett Magyarországon is hatályban volt, azonban büntetőjogtörténeti irodalmunk szerint az 1861. évi országbírói

* Doktorandusz, Nemzeti Közszerzői Egyetem Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola, egyetemi tanársegéd, NKE-ÁNTK Állam- és Jogi Történeti Tanszék.

** Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3-I-NKE-128 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

¹ KIRÁLY Tibor – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna: A polgári büntetőjog története. In MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Budapest, 2007. Osiris Kiadó. 317. p.

² OGRIS, Werner: Die Rechtsentwicklung in Cisleithanien. In URBANITSCH, Peter – WANDRUSZKA, Adam (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band II. Verwaltung und Rechtswesen*. Wien, 1974. VÖAW, 562. p.

³ BRAUNEDER, Wilhelm: Die Entwicklung der modernen Verwaltungsstrafrechtspflege in Österreich/Cisleithanien. In *Festschrift für Kurt Wagner zum 65. Geburtstag*. Wien, 1987. Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 37. p.

értekezleten megalkotott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok kibocsátását követően sem tűnt el minden nyom nélkül a gyakorlatból.⁴

A bírói gyakorlatban való alkalmazása mellett az 1852. évi *Strafgesetz* elnyúló reformmunkálatai is hatottak a magyar jogalkotási folyamatokra. Az osztrák büntetőjog megújítására, novellák és egy új kódex kidolgozására irányuló törekvések⁵ az 1860–70-es években a magyar kodifikációs munkálatokkal párhuzamosan zajlottak, a Monarchia alkotmányos és államjogi reformjai okán számos hasonló – a közigazgatás és az igazságszolgáltatás elválasztását, az eljárásjogot, a büntetendő cselekmények felosztását, illetve a közigazgatási jog és büntetőjog viszonyát érintő – kérdésekkel. Míg Csatskó Imre tervezeteiben (1869)⁶ inkább a gyakorlatba részben beszívárgó⁷ 1843. évi javaslatához nyúlt vissza, addig Csemegi Károly 1873. évi (első) és 1875. évi (második) tervezetében az európai büntetőjog terén beállott vívmányok átfogó szintézisét⁸ adaptálta a magyarországi viszonyokhoz.

A Csemegi-kódex (1878. évi V. és 1879. évi XL. törvénycikkek) forrásaként alapvetően a francia, a német, az olasz, a belga és az osztrák törvénykönyveket és tervezeteket szoktuk megnevezni. Finkey szerint Csemegi első tervezete „főleg az 1870-iki osztrák javaslat, az 1871-iki német, a francia, az 1867-iki belga BTK és az olasz javaslat egybevetése s összegegyeztetése után készült s leginkább a német törvényt követi”.⁹ Fayer László szerint: „Csemegi munkája eklektikus volt, használta az 1870. évi Ausschussentwurfot, amelyet az osztrák kormány javaslatából a birodalmi tanács bizottsága dolgozott ki, használta a német kódexet

⁴ KÉPESSY Imre: Az osztrák büntetőjog hatása a magyar büntetőjogi kodifikációra. In FAZEKAS Marianna (szerk.): *Jogi Tanulmányok 2018*. Budapest, 2018. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 262. p.

⁵ FINKEY Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, 1914. Grill Károly Könyvkiadó-vállalata, 71. p.; Az osztrák büntetőjogi reformmunkálatokról és tervezetekről lásd továbbá STRAUSS, Helga: Das STGB von Verbrechen und Schweren Polizeiübertretungen vom 3. 9. 1803. In MEZEY, Barna – BÓDINÉ BELIZNAI, Kinga (Hrsg.): *Rechtsgeschichtliche Abhandlungen Band 21. Strafrechtsskodifikation im 18. und 19. Jahrhundert*. Budapest, 1997. 60–68. p.; A kódextervezetekről és büntetőnovellákról lásd HOEGEL, Hugo: *Geschichte des Österreichischen Strafrechtes in Verbindung mit Einer Erläuterung Seiner Grundsätzlichen Bestimmungen. Erstes Heft*. Wien, 1904. Manzsche k.u.k. Hof-Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 99–105. p.

⁶ A Csatskó-féle tervezetekről lásd CIEGER András: „Királyi demokrácia”. Szabadságjogok a magyar liberálisok reformterveiben 1867 után. *Aetas*, 2009. 3. sz. 63–64. p.; BATÓ Szilvia: „A használt erőszak miatt valakinek halála következett” Az élet és testi épség elleni cselekmények szabályozási rendszere Csatskó Imre tervezetében (1868–1869). *Forum: Acta Juridica et Politica*, 2008. 2. sz. 65–70. p.

⁷ FAYER László: *A magyar büntetőjog kézikönyve. Első kötet*. Budapest, 1900. Franklin–Társulat, 65. p.

⁸ „Csemegi Károly úgyszólván mindent tudott, amit az akkori büntetőjog-tudomány nyújthatott; nemcsak eklektikus volt, hanem jog-összehasonlító is, és mindent hasznosított. Tanúbizonyosság erre a kódex felépítése, tartalma, sűrítő tömörsége és az indokolás.” KIRÁLY – MÁTHÉ – MEZEY 2007. 341. p.

⁹ FINKEY 1914. 84. p.

főként a technikai jellegű kérdésekben, harmadsorban a francia–belgát, negyedrészt az olaszt és a szakirodalmat.”¹⁰ A második tervezethez és az országgyűlési tárgyalásokhoz mintaként szolgált az 1874. évi Glaser-féle osztrák javaslat,¹¹ ám a módosítások a kódex lényegét, illetve a kihágások rendszerét kevésbé érintették. Az 1873. évi és az átdolgozott 1875. évi javaslat között alig volt eltérés,¹² a miniszterelnöki összegzés szerint a Csemegi-kódex alapelvei, rendszere, felosztása, büntetési rendszere megegyeztek az 1875. évi javaslatban foglaltakkal.¹³

A büntetőjogi és jogtörténeti irodalomban a Csemegi-kódex forrásai és mintái mindig is közérdeklődés tárgyát képezték.¹⁴ Kifejezetten a Kbt. kapcsán azonban már ritkábban boncoljuk a kérdést: ha a kodifikátor az európai kódexeket és törvényalkotási folyamatokat,¹⁵ tárgyalásokat tanulmányozta a korszerű büntetőjogi modellek, intézmények adaptációjának céljából, végigtekintve az osztrák reformmunkálatok ívén, az ausztriai törvényhozás különböző aktorai között milyen szakmai kérdésekkel, dilemmákkal, törésvonalakkal találkozhatott? Melyek voltak azok, amelyek hazai kihágási jogunk kodifikációjára tekintettel analóg dilemmákat, alkalmazható módszereket, jogintézményeket vagy éppen tanulságos fáradságot és kudarccokat mutattak? A kihágási jog kodifikációja felveti a rendőri büntetőjog (*Polizeistrafrecht*, majd *Verwaltungsstrafrecht*) és a büntetőjog (*Kriminalstrafrecht*) viszonyának, egyúttal egy olyan alacsonyabb súlyú, de tömegesen előforduló magatartáscsoport rendezésének kérdését,¹⁶ amely napjainkban is a büntetőjog és a közigazgatási jog között ingadozik.¹⁷

Ebben a tanulmányban az 1852. évi osztrák büntető törvénykönyv és annak reformmunkálatai kerülnek vizsgálatra a Julius Glaser-féle 1874. évi tervvel bezárólag, különös tekintettel az Anton Hye által kidolgozott büntettről és vétségről szóló *Strafgesetz* (1865), illetve az ahhoz szervesen kapcsolódó Georg Lienbacher-féle *Polizeistrafgesetz* (1867) tervezeteinek tárgyalásaira.

¹⁰ FAYER 1900. 66. p.

¹¹ Uo. 68–69. p.; HOEGEL 1904. 97. p.

¹² FINKEY 1914. 85. p.

¹³ MÁTHÉ Gábor: A kihágás intézménye I. *Állam és Igazgatás*, 1980. 8. sz. 683. p.

¹⁴ BARNA Attila: Das Weiterleben deutscher juristischer Traditionen und die Übernahme von Mustern bei der Schaffung des ersten ungarischen Strafgesetzbuches (1878:5 Ga.). In HIRTE, Markus – KOCH, Arnd – MEZEY Barna (Hrsg.): *Wendepunkte der Strafrechtsgeschichte*. Giessen, 2020. Psychosozial-Verlag, 111–133. p.

¹⁵ A francia, az olasz és a német kihágási kódexekről lásd PÓKECZ KOVÁCS Attila: A magyar Kbt. a 19. századi európai büntetőjogi kodifikációk fényében. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2020. 3. 118–129. p.

¹⁶ A magyar szabálysértési és kihágási jog történetéről lásd KIS Norbert: A szabálysértési jog kialakulása, fejlődése és elméleti alapjai. In HOLLÁN Miklós – NAGY Judit (szerk.): *A szabálysértési jog tankönyve*. Budapest, 2019. Dialóg Campus, 25–33. p.

¹⁷ ÁRVA Zsuzsanna: In memoriam szabálysértési jog? In PERES Zsuzsanna – PÁL Gábor (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Tamás András tiszteletére. Semper ad perfectum*. Budapest, 2021. Ludovika Egyetemi Kiadó, 21–32. p.

1. Az 1852. évi *Strafgesetz*

Már az 1787. évben kiadott Josephinában (*Allgemeines Gesetzbuch über Verbrechen und derselben Bestrafung*) megjelentek politikainak nevezett államkötelék ellen elkövetett büntetendő cselekmények, melyeket a későbbi kódexek súlyos rendőri kihágásként, majd vétségként és kihágásként tüntettek fel.¹⁸ Az I. Ferenc által kiadott – tulajdonképpen a Josephina átdolgozásának¹⁹ tekinthető²⁰ – 1803. évi büntető törvénykönyvben (*Strafgesetz über Verbrechen und schwere polizeyliche Uebertretungen*),²¹ azaz a Franciscanában is szerepel a súlyos rendőri kihágások kategóriája mint a büntetteknel enyhébb súlyú delictumok csoportja.

A kodifikáció következő állomásaként az 1852. évi – a magyar jogtörténetben OBTK-ként ismert – *Strafgesetzben* (*Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen*) Anton Hye gyakorlatilag az addigi súlyos rendőri kihágások egy részét a vétségek (*Vergehen*) közé sorolta át,²² míg a politikai hatóságok gyakorlata és szerteágazó jogalkotó tevékenysége nyomán előállt joganyag más részét rendszerezve kodifikálta a kihágások (*Übertretungen*) körét. Az 1852. évi *Strafgesetz* a szűkebb értelemben vett Magyarországon 1852. szeptember 1. és 1861. július 23. között volt hatályban, míg a ciszlajtán tartományokban egészen a Monarchia felbomlásáig hatályban maradt, sőt az Osztrák Köztársaságban a kódex átfogó reformjára és hatályon kívül helyezésére²³ csak 1974-ben került sor.²⁴

¹⁸ PAULER Tivadar: *Büntetőjogtan II.* Pest, 1870. Pfeiffer Ferdinand, 4. p.

¹⁹ Az 1803. évi *Strafgesetz* munkálatairól lásd STRAUSS 1997. 63. p.

²⁰ FINKEY 1914. 69. p.

²¹ A kódex egyik atyjaként számontartott Franz Zeiller mellett a büntetőjogi reformmunkálatokban további jeles természetjogászok vettek részt, úgy mint Carl Anton Martini, Joseph von Sonnenfels, Matthias von Haan vagy Franz Georg von Kees. OLECHOWSKI, Thomas: Zur Entstehung des österreichischen Strafgesetzes 1852. In OLECHOWSKI, Thomas – NESCHWARA, Christian – LENGAUER, Alina (Hrsg.): *Grundlagen der österreichischen Rechtskultur. Festschrift für Werner Ogris zum 75. Geburtstag.* Wien, 2010. Böhlau. 319–320. p.; A *Strafgesetz* büntettekről szóló első részének szerkesztését Zeiller, míg a súlyos rendőri kihágásokról szóló második részének szerkesztését Sonnenfels vezette. STRAUSS 1997. 61–63. p.; A bizottság összetételét és a munkafázisokat ismerteti Hugo Hoegel. HOEGEL 1904. 85–89. p.

²² A jogalkotó már ekkor is három kategóriába sorolta a büntetendő cselekményeket (*Verbrechen, schwere Polizey-Uebertretungen, geringere Polizey-Uebertretungen*), amelyek közül a kódexbe a csekély kihágások nem kerültek felvételre, míg a súlyos kihágások, tulajdonképpen vétségnek voltak tekinthetők. HYE RITTER VON GLUNEK, Anton: *Das österreichische Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen, und die Pressordnung vom 27. Mai 1852.* Wien, 1855. Verlag von Friedrich Manz, 50–51. p.

²³ BGBl I. Nr. 60/1974.

²⁴ LINDINGER, Eike: Strafrechtsreformversuche seit 1852–1990. In MEZEY – BÓDINÉ BELIZNAI 1997. 88. p.

A *Strafgesetz* a hármas felosztást követte, egy törvénykönyvben két nagy szerkezeti egységre, lényegében egy büntetőjogi és egy kihágási kódexre tagolódtott. A kódexben Hye a büntetendő cselekményeket és mulasztásokat – ahogy a Franciscana is – két fő kategóriába rendszerezte. Az első a közvetlen (*unmittelbare*) és szándékos (*absichtliche*) jogsértésekre terjedt ki, míg a második kategória a bűntettek komplementereként jelent meg egységes szankciórendszerrel és eljárási szabályokkal. Ez utóbbi magatartásokat tovább precizírozva Hye megkülönböztette a csekély bűntetteket; a közvetlen (de csupán) vétkes törvénysértéseket, azaz meghatározott jogszabályok áthágását (vétség); és végül a közvetett törvénysértéseket, amelyek esetében a törvénysértés prevencióját szolgáló rendőri norma megszegése történik (kihágás).²⁵

Az 1852 és 1860 közötti években a neoabszolutizmus rendszere nem engedte a jogállami garanciák kibontakozását. Az 1852. évi *Strafgesetz* revíziójára irányuló 1861 és 1870 közötti munkálatok többségében egy, a bűntettekre és vétségekre kiterjedő kódex, valamint egy ahhoz kapcsolódó rendőri kihágásokról szóló törvény megalkotását célozták. Georg Lienbacher – aki az *Öffentliche Sicherheit* szerkesztőjeként aktívan propagálta a kihágási kodifikáció szükségességét – 1869-ben felhívta a figyelmet arra, hogy Ausztriában még mindig az országfejedelmi politikai és rendőri hatóságok intézkedéseinek és határozatainak végrehajtásáról szóló 1854. évi császári rendelet²⁶ van hatályban, amely a jogállam fogalmával és intézményeivel teljesen összeegyeztethetetlen.²⁷ Összhangban a magyar irodalommal, amely az 1852. évi *Strafgesetz* és az 1853. évi *Strafprozeßordnung* (StPO) kapcsán a garanciák hiányát és a bírói önkényt szokta kritizálni, Lienbacher is szóvá tette, hogy az osztrák rendszer a hatósági tilalmak és előírások kibocsátására irányuló jogosultság (*Normierungsrecht*) tárgyát nem határozza meg, egyúttal a közigazgatás-ellenességet (*Polizeiunrecht*) nemcsak szabadságvesztés büntetéssel, hanem testi fenyítéssel is engedi büntetni a jogvédelem erős korlátozása mellett.²⁸

2. Az 1860-as évek reformkísérletei

Míg 1852 és 1860 között az osztrák büntetőjog rendszere viszonylag állandó maradt, az októberi diploma kiadása a büntetőjog reformját is magával hozta. Anton Hye a birodalom struktúráját érintő változások és az államjogi reformok

²⁵ HYE 1855. 57–58. p.

²⁶ RGBl. 96/1854. Kaiserliche Verordnung vom 20. April 1854.

²⁷ LIENBACHER, Georg: Ueber die Nothwendigkeit und Systematik eines Polizeistrafgesetzbuches für Oesterreich. *Oeffentliche Sicherheit*, 1869. 5. sz. 130. p.

²⁸ LIENBACHER 1869. 131. p.

következtében Ferenc József 1861. február 16-i legfelsőbb elhatározásával kapott felkérést egy új büntető törvénykönyv megalkotására a szűkebb Birodalmi Tanács országainak.²⁹ A munkálatokat nehezítették a kormány összetételében beállt gyakori változások, a Reichsrat feloszlata, illetve az európai politikai események és a gyors államjogi átalakulások is. Az anyagi és alaki büntetőjog reformja 1862-től kezdve folyamatosan tárgyalás alatt állt, és újfent felmerült a kérdés egy teljesen új kódex vagy egy novella kidolgozásáról.³⁰ Ami a kihágások szabályozásának szükségességét illeti, ezt a területet olyan szabálytalanná és szerteágazóvá tette a gyakorlat, hogy – Lienbacher hasonlatával élve – lassan már a szakemberek és hivatalnokok is útjelzőre szorultak a rendőri büntetőjog messze nyúló labirintusában.³¹

1863 elején Franz Hein igazságügy-miniszter azzal bízta meg Anton Hye osztályfőnököt, hogy az új kódex kidolgozása előtt az osztrák büntetőjog legkirívóbb és legégetőbb hibáit orvosolja, és azokat igazítsa az államjogi változásokhoz,³² majd a párhuzamosan haladó munkálatok a két megoldás között ingadoztak.³³ Végül a novella mellett egy kódextervezet is született a büntettekről és vétségekről, amelyet több ízben tárgyalt szakértő bizottság és a Reichsrat is. A kormány kifejezett szándéka a kihágások elhagyásával az volt, hogy ezek egy külön *Polizeistrafgesetz*-ben (PStG) kerüljenek összefoglalásra.³⁴ A kormány által 1870-ben benyújtott javaslatot (*Regierungsentwurf*) a Reichsrat újra tárgyalás alá vette, azonban az 1870. február 21-i bizottsági jelentés (*Ausschussbericht*) és a bizottsági javaslat (*Ausschussentwurf*) – ezzel együtt a Lienbacher-féle tervezet – tárgyalása politikai okokból³⁵ végül lekerült a napirendről.³⁶

²⁹ GLASER, Julius: *Studien zum Entwurf des öfterr. Strafgesetzes über Verbrechen und Vergehen*. Wien, 1870. Verlag der Manz'schen Buchhandlung, III. p.

³⁰ LICHTENFELS, Thaddäus: *Ueber die Rechtsentwicklung in Oesterreich. Gerichtssaal*, 1869. 335. p.

³¹ LIENBACHER 1869. 132. p.

³² AVA NI Hye 10. Amtsvortrag des k.k. wirklichen Sectionschefs im Justizministerium Dr. A.R. von Hye an Justizminister Hein, März 1863 (*Amtsvortrag*).

³³ WAHLBERG, Wilhelm Emil: *Das österreichische Strafgesetzgebung seit 1850. Österreichisch-Ungarisches Revue*, 1888. Bd. 6. 274. p.

³⁴ RR AH *Stenographische Protokolle*, Session IV.; 20. Sitzung der 1. Session am 16. Juli 1867. 385. p.

³⁵ Az Észak-Német Birodalmi Tanács több olvasatban 1870. február 14. és május 25. között tárgyalta az új büntető törvénykönyv javaslatát (*Bundesratsentwurf*), amelyet I. Vilmos 1870. május 31-én hagyott jóvá. A kódex június 8-án jelent meg a birodalmi törvénylapban, és 1871. január 1-jén lépett hatályba. VON LISZT, Franz (Hrsg.): *Die Strafgesetzgebung der Gegenwart in Europa*. Berlin, 1894. Verlag von Otto Liebmann, 12–13. p.

³⁶ WAHLBERG 1888. 276. p.

2.1. A Hye-féle StG-tervezet (1865)

Az említett új kódex kidolgozására Hye ezúttal nem kapott felső, megkötő instrukciókat.³⁷ Carl J. A. Mittermaier heidelbergi professzor elismeréssel szólt a tervezet elveiről és általános részéről, különösen Hye személyiségét, felfogását és humanista nézeteit méltatta: „Der Verfasser des Gutachtens erkennt in den von Herrn von Hye (dem Referenten) bearbeiteten Motiven einen erfreulichen Geist, welcher die Gerechtigkeit und Humanität als leitende Grundsätze des Entwurfs an die Spitze stellt [...]”.³⁸ Eduard von Ofenbrüggen, a Bécsi Egyetem jogászprofesszora (későbbi rektora) szintén dicsérte a javaslatot.³⁹ A büntetőjogi reformkísérletek új korszakát nyitó 1874. évi tervezet miniszteri indoklásában Julius Glaser is elismerte, hogy a Hye-féle tervezet és az *Ausschussentwurf* is komoly előrelépést jelentett az 1852-es kódexhez képest.⁴⁰ Azonban Glaser és a tervezet több bírálója – úgy mint Geyer, Berner, Holtzendorff, Kräwel, Haagel vagy Merkel – kritikusabbnak bizonyultak, többségük a Hye által tervezett új felosztást tartották a reformprogram elvi hibájának.⁴¹

A Hye-féle tervezet és a javaslatok a kihágásokra nézve, főleg a felosztás kérdését is érintő általános rendelkezéseknek köszönhetően, tulajdonképpen egy jogalkotási agendát is előrevetítettek. Az életbe léptető törvényjavaslat⁴² meghatározta (II. Art.), hogy az 1852. évi *Strafgesetz* mely tényállásai kerülnek az új kódexbe mint büntett és vétség, emellett a törvény taxatív felsorolta azon tényállásokat, amelyeket a készülő PStG-nek tartott fen, ám annak hatálybalépéséig a hatályos 1852. évi törvény vonatkozott volna ez utóbbiakra is.⁴³ A törvények egységes hatályba léptetésének módja a Csemegi-kódex és a KbtK esetében is kardinális pontnak bizonyult. Ugyanígy Lienbacher is hangsúlyozta a kérdés fontosságát: a fennálló jogállapot egységes derogációja, illetve az új törvények (StG és PStG) közötti mély és szerves kapcsolat miatt elengedhetetlen az egységes hatályba léptetés (PStG Art.I.).⁴⁴

³⁷ AVA NI Hye 10. Amtsvortrag.

³⁸ MITTERMAIER, Carl Joseph Anton: Gutachten über den Entwurf eines Strafgesetzbuches in Oesterreich 1867 (2. Teil). *Oesterreichische Gerichtszeitung*, 1867. 57. sz. 1. p.

³⁹ WAHLBERG 1888. 274. p.

⁴⁰ Allgemeine Bemerkungen zu dem am 7. November 1874. im Abgeordnetenhaus des Reichsrathes eingebrachten Entwürfe eines Strafgesetzes über Verbrechen, Vergehen und Übertretungen (*Regierungsvorlage*). Beilage Nr. 221. Protokolle des Abgeordnetenhauses Session VIII. 1. p.

⁴¹ WAHLBERG 1888. 275. p.

⁴² AVA Nachlässe AN Hye 10.4. Einführungsgesetz zum Strafgesetze über Verbrechen und Vergehen nach den Beschlüssen des Strafgesetz-Ausschusses.

⁴³ RR AH *Stenographische Protokolle*, Session V. Beilage Nr. LXXV. 757. p.

⁴⁴ AVA Nachlässe AN Hye 10.10. Entwurf eines Strafgesetzes über Polizeiübertretungen (*Motivenbericht*). 1. p.

Végül meg kell említenünk, hogy az *Ausschussentwurf* általános részének vétségekre vonatkozó rendelkezései a majdani PStG-re is alkalmaztattak volna.⁴⁵ Ez a későbbi magyar megoldástól némileg eltérést mutat, hiszen a magyar Csemegi-kódex általános része csupán szubszidiárius jelleggel terjedt ki a Kbtk.-ra.⁴⁶

2.2. A Lienbacher-féle PStG-tervezet (1867)

A büntetteket és vétségeket magába foglaló Hye-tervezethez (*Referententwurf*), illetve a Regierungs- és az Ausschussentwurfhoz kapcsolódó kihágási kódex (*Polizeistrafgesetz*) megalkotására Georg Lienbacher kapott megbízást. Lienbacher behatóan ismerte a Monarchia államjogi átalakulásait, a büntetőjogi reformfolyamatok ívét, kérdéseit és részeredményeit, hiszen államügyészként részt vett a Pratobera-bizottság⁴⁷ és az 1863-ban felállított Hein-bizottság ülésein is.⁴⁸ Hasonlóan Hyehez Georg Lienbacher is a humánus elvek, valamint „az államhatalom határait biztosan meghatározó és az állampolgári szabadságokat bátyaként védelmező jogállam eszméjének”⁴⁹ elkötelezett híve volt.

A Lienbacher-féle javaslat (*Referententwurf*) feletti tanácskozások két körben zajlottak: elsőként 1869-ben, majd 1870-ben. Az első olvasatban a cs. k. Igazságügyminisztériumban egy kormányközi szakértő bizottság 40 ülésen bekezdésenként tárgyalta Lienbacher javaslatát 1869. február 25. és június 16. között.⁵⁰ Az ún. *Regierungsentwurf* végső formáját a második olvasatban nyerte el 1870. február 24. és április 30. között, ennek során az Igazságügyminisztérium 15 ülésen tárgyalta az első olvasat alapján szerkesztett javaslatot.⁵¹ A tárgyalások folytán a bizottság különös tekintettel volt a Birodalmi Tanács jogi választmányának február 21-i jelentésére,⁵² kiindulóalapként tekintett a Hye-féle tervezetből kidolgozott *Ausschussentwurf*-ra,⁵³ egyúttal kiemelten foglalkozott az alkotmányos hatásköri kérdésekkel (beleértve a tartományi törvényhozást és a rendőrhatalósági tárgyakat is).⁵⁴ Mindezzel párhuzamosan Lienbacher reagálva a tárgyalásokra, az általa kidolgozott rendőri hatáskörbe

⁴⁵ Uo. 7. p.

⁴⁶ Kbtk. 12. §.

⁴⁷ GLASER 1870. IV. p.

⁴⁸ Uo. VI. p.

⁴⁹ LIENBACHER 1869. 129–130. p.

⁵⁰ AVA Justiz JM Allgemein Sig 1 A1141.; 37. 7691/1890 JM. Protokoll I–XL.

⁵¹ AVA Justiz JM Allgemein Sig 1 A1141.; 37. 7691/1890 JM. Protokoll XLI–LV.

⁵² RR AH *Stenographische Protokolle*, Session V. Beilage Nr. LXXV. 757. p.

⁵³ AVA Nachlässe AN Hye 10.10. Motivenbericht 1. p.

⁵⁴ Uo.

tartozó büntetendő cselekmények esetén lefolytatandó eljárás törvényszövegét⁵⁵ is rendszeresen a StG- és a PStG-tervezetek újabb és újabb verzióihoz igazította.

Ami a PStG-javaslatot illeti, a kodifikátor szerint a kihágási jog alapkoncepciójaként két lehetséges út mutatkozott. A poroszok pontos alapvonásokat foglaltak törvénybe rendőri hatáskörbe tartozó büntetendő cselekményekre vonatkozó normák kibocsátásáról (*Normierungsrecht*), Lienbacher azonban inkább a bajor, a hannoveri, a württembergi és a badeni mintákat követte, amelyek a *Polizeistrafgesetzgebung* teljes reformjára átfogó és rendszerezett törvénykönyv kidolgozását feltételezték. Ausztriának az utóbbi megoldás tűnt ajánlatosnak, vagyis a készülő büntetőkódexhez és perrendtartáshoz szorosan igazodó rendőri kihágásokról szóló büntető törvénykönyv és eljárási törvény kidolgozása.⁵⁶

Lienbacher a rendőri kihágásokat és a kisebb súlyú törvénysértéseket egységes általános rendelkezésekkel a szerint rendszerezte, hogy a PStG-ben ezek adott csoportjánál meghatározásra kerül-e a büntetendő magatartás és a hozzá kapcsolódó büntetés. A formailag egységes intézmény a büntetendő cselekmények alábbi három csoportjában felölelte a kihágások összességét: nemcsak a büntetés, de a tényállás is a PStG-ben kerül meghatározásra; a büntetés teljeskörűen meghatározásra kerül, azonban a büntethetőséget egy külön törvénytől (*Reichsgesetz* vagy *Landesgesetz*), rendelettől (*Verordnung*), előírástól (*Vorschrift*) vagy felhívástól (*Auftrag*) teszi függővé; míg a harmadik esetben a büntetés és a büntetendő tényállás is külön törvényben, rendeletben, vagy előírásban kerül szabályozásra. Azonban mindhárom kategóriára a PStG általános elveit és rendelkezéseit egyaránt alkalmazni kell.⁵⁷

A tervezet a gondatlanságot⁵⁸ és a kihágásban való szándékos részességet is büntetni rendelte,⁵⁹ a kísérletet viszont büntetlenül hagyta,⁶⁰ kivételt képeztek azok az esetek, amikor a kihágás *sui generis* módon meghatározott büntett vagy vétség kísérletét valósította meg.⁶¹ A PStG munkálatai során is felmerült a vétség és a kihágás elhatárolásának kérdése, Lienbacher szerint ezek természetükben nem különböznek,⁶² hiszen mindkettő gondatlan lehet, a vétségekre

⁵⁵ AVA Justiz JM Allgemein Sig 1 A1141 21. 4812/868.

⁵⁶ LIENBACHER 1869. 130. p.

⁵⁷ AVA Nachlässe AN Hye 10.10. Motivenbericht. 2.p.

⁵⁸ AVA Justiz Allg. 1141. 28. 8122/47. Entwurf eines Strafgesetzes über Polizeiübertretungen (PStG-Entwurf) (1870). 19. §, vö. Kbt. 28. §.

⁵⁹ PStG-Entwurf (1870). 22. §, vö. Kbt. 26. §.

⁶⁰ Uo. 24. §, vö. Kbt. 28. §.

⁶¹ AVA Nachlässe AN Hye 10.10. Motivenbericht. 9. p.

⁶² Vö. Csemegi Károly válasza Simonyi Ernőnek a Btk. képviselőházi vitájában (1878. március 28.). Löw Tobiás: *A magyar büntető törvénykönyv a büntettekről és vétségekről és teljes anyaggyűjteménye. Második kötet.* Budapest, 1880. Pesti Könyvnyomda-részvény-társaság, 228–229. p.

felállított általános rendelkezéseket a kihágásokra is elfogadta, ezek a külön jogszabályokra is irányadóak voltak.⁶³ A PStG kizárta a kihágások és a bűntettek vagy vétségek konkurenciáját, továbbá kimondta, hogy a kihágás vagy a bűntett és vétség megítélésére hivatott bírók egymás ügyébe nem avatkozhatnak.

Ami a büntetési rendszert illeti, a PStG négyféle büntetési nemet ismert: a fogházat (*Arrest*), az elzárást (*Einschließung*), a pénzbüntetést (*Geldstrafe*) és a közmunkát (*Gemeindegarbeit*). A szabadságkorlátozó büntetések 3 naptól 4 hónapig (időtartama: 3 nap, 1 hét, 14 nap, 1 hónap, 2 hónap, 4 hónap), míg a pénzbüntetések 5-től 1000 forintig (mértéke: 5, 10, 25, 50, 100, 250, 500 és 1000 forint) terjedhettek.⁶⁴ E tekintetben a tervezet eltér a későbbi, kevésbé szigorú magyar Kbtk.-tól, Csemegi ugyanis a büntetési tételek maximumainak kidolgozásakor az 1874. évi Glaser-féle egységes kódex tételeihez igazodott.⁶⁵

Lienbacher felismerte a fiatalok terheltek problémáját, ugyanakkor mivel Ausztria egész területén nem álltak rendelkezésre egységesen javítóintézetek, szükséges volt visszanyúlni az 1852. évi *Strafgesetz*hez és a 4 hónapig terjedhető fogságbüntetéshez. Részben mégis előremutató a 22. § rendelkezése,⁶⁶ miszerint – ahol a földrajzi és kapacitásbeli adottságok lehetővé teszik – a javítóintézetben eltöltött idő a büntetésbe beszámítható.⁶⁷ A családfók, gyámok, gondnokok, háztulajdonosok és gazdák felelősségének szabályozása szintén mutat összecsengéseket a Kbtk.-val.⁶⁸

A különös részben a kihágások egyes csoportjait Lienbacher alapvetően azok természete és a bűncselekmény tárgya szerint rendszerezte. Az 1870. évi tervezet a VIII–XII. címekben tovább differenciálta a kihágások körét, azonban az első tervezetben konstruált tényállások helyett inkább egy-egy hatályos törvény vagy rendtartás kiegészítésére szorítkozott. Végül a tervezet XIII. címében a hatályos büntetőtörvények, rendeletek és előírások kerültek rendszerezésre, ezt a magyar megoldásban az életbe léptető törvény tette meg.⁶⁹

⁶³ AVA Nachlässe AN Hye 10.10. Motivenbericht. 7. p.

⁶⁴ Uo. 28–29. p.

⁶⁵ A büntetések maximumát Glaser és Csemegi is 2 hónapig terjedhető fogság- és 300 forintig terjedhető pénzbüntetésben határozta meg. RR AH VIII. Session 221. Beilage zu den stenographischen Protokolle des Abgeordnetenhaus. Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Übertretungen (*Glaser-féle 1874. évi tervezet*) I. és 13. §; Kbtk. 16. §.

⁶⁶ PStG-Entwurf (1870) 22. §, vö. Kbtk. 19. §.

⁶⁷ AVA Nachlässe AN Hye 10.10. Motivenbericht. 8–9. p.

⁶⁸ PStG-Entwurf (1870) 23. §, vö. Kbtk. 27. §.

⁶⁹ Vö. 1880. évi XXXVII. törvénycikk a magyar büntető-törvénykönyvek (1878:V. törvénycikk és 1879:XL. törvénycikk) életbeléptetéséről.

<i>Polizeistrafgesetz-Entwurf (1870)</i>	<i>Kbtk. (1879. évi XL. tc.)</i>
I. Az állam és az államberendezkedés elleni kihágások	I. Állam elleni kihágások
II. A köznyugalom és közrend elleni k.	II. A hatóságok és a közcsend elleni k.
III. A vallás elleni k.	III. A vallás és annak szabad gyakorlása elleni k.
IV. A közerkölcs elleni k.	IV. Pénz- és értékpapírok hamisítására vonatkozó k.
V. Az oktatásra és nevelésre vonatkozó k.	V. A családi állás elleni k.
VI. Az élet, egészség és testi épség elleni k.	VI. A közbiztonság elleni k.
VII. A tulajdon elleni k.	VII. A közrend és közszemérem elleni k.
VIII. Építményekre vonatkozó k.	VIII. Szerencsejáték által elkövetett k.
IX. Ipar és foglalkozáshoz kapcsolódó k.	IX. A közegészség és a testi épség elleni k.
X. Utcák, utak, vasutak és a telegráfrendszer elleni k.	X. A tulajdon elleni k.
XI. A vízjogi és vízforgalmi k.	
XII. A talajkultúra elleni k.	
XIII. Meghatározott törvények, rendeletek és előírások áthágása	

I. ábra: az 1870. évi tervezet és a Kbtk. összevetése*

A különös résszel és a *Normierungsrecht* szabályozásával a kódex megvalósította az analógia kizárását, közvetetten ugyan, ám következetesen és precízen realizálta a nulla poena sine lege elvet.⁷⁰ Szintén a bírói önkényt korlátozta az a rendelkezés, amely lehetővé tette, hogy a bíróságok a rendőri normák érvényességét, törvényességét vizsgálhassák, ám ez nem terjedt ki azok tartalmának, célszerűségének vizsgálatára.⁷¹

Az általános rendelkezések hatálya, a külföldön elkövetett kihágások és a büntetési tételek mellett az osztrák tervezetek rendszeréből végül érdemes kiemelni további, a jogállamiságot nagyban érintő mintát, amely a Csemegikódexben és az eljárásban nem valósult meg. Lienbacher tervezete igazodva a Birodalmi Törvényezékről szóló törvényhez,⁷² a hatásköri összeütközésekben való döntést a bíróságokra hagyta volna, ellentétben a kissé szerencsétlenül kialakított magyar megoldással.⁷³

* A szerző saját szerkesztése.

⁷⁰ Vö. Löw 1880a. 171. p.

⁷¹ PStG-Entwurf (1870) 9. §, vö. Kbtk. 10. §.

⁷² LICHTENFELS 1869. 326–327. p.

⁷³ A problematikáról lásd BATHÓ Gábor: Hatásköri összeütközések és kihágások a minisztertanács előtt. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2020. 3. sz. 20–37. p.

Összegzés

Az 1850 és 1873 közötti időszakot Hugo Hoegel a *Polizeiunrecht* (rendőrhatóságilag büntetendő cselekmények) és a *Strafenrecht* (büntetőjog által büntetni rendelt cselekmények) ingatag konkurenciájával jellemzi, illetve 1858 és 1873 között a két felfogás totális ellentétét hangsúlyozza.⁷⁴ Az osztrák büntetőjogi reformkísérletek 1861 és 1870 közötti szakaszában az osztrák kodifikátorok számos, a magyar Kbt. megalkotásakor is felmerülő dilemmához hasonló kérdéssel találkoztak: a büntetőjog rendszerének felosztása, a büntető és kihágási törvénykönyvek szerkesztési elvei, a vétségek és kihágások elhatárolása, a hatásköri összeütközések, garanciák a büntetőhatalom politikai hatóságokra ruházásának vonatkozásában, a kihágás egységes anyagi intézményének megalkotása és általában véve a büntető bíráskodás jogállami kereteinek erősítése.

Az osztrák minták elemzése kapcsán a trichotómia kérdésének a bűncselekményekre vagy a büntetőkódex szerkezetére történő vonatkoztatása olykor félreértésekre adhatott okot. Az 1860-as évek büntetőjogi reformkorszaka egy olyan epizód, amely e kérdés tekintetében időlegesen egybeesett a majdani magyar kódexek megoldásával. Egy, az általános büntetőjog és a bűnügyi büntetőjog viszonyából fakadó ellentmondás is rámutat a Lienbacher-tervezet és a Csemegi-kódexek elvi hasonlóságára. Amikor ugyanis német büntetőjogászok, így például Mittermaier a (francia) hármas felosztást kritizálja, amelyet a Kbt. miniszteri indokolása is felemliget⁷⁵ (talán már egy kicsit az 1843. évi plánomot követelő ellenzék offenzíváját megelőzendő), éppen a Lienbacher- (és Csemegi-) féle megoldás mellett érvel.

Mittermaier 1865-ben nagy lelkesedéssel méltatta Anton Hye *Strafgesetz*-tervezetét, mert az végre valahára szakított a Code Pénal „elvtelen hármas felosztásával”.⁷⁶ Bár a Reichsrat az új kódex kettes felosztásáról (*Zweiteilung*)

⁷⁴ HOEGEL 1904. 103–104. p.

⁷⁵ „A törvényjavaslat a bűntettekről és vétségekről rendelkezvén, a rendőri kihágások pedig külön törvényjavaslat tárgyaiul lévén fentartva, e szerint a hármas felosztás fogadtatott el. Mint-hogy ennek ellenében az 1843-iki javaslat csupán bűntetteket és kihágásokat ismer, és így a kettős felosztás rendszerén alapul, szükségesnek látszik azon okokat megjelölni, melyek a most követett rendszer elfogadására befolyással voltak. [...] Különösen a németországi tudósok között sokan támadták meg a hármas felosztást, azt elvtelennek, ferdének s túlszígorra vezetőnek állítván. És mégis a tapasztalás azt igazolja, hogy az irányul szolgálható államok új büntető törvénykönyvei s törvényjavaslatai, minden elméleti megtámadás, minden elvtelenségi vád daczára, a hármas rendszert voltak kénytelenek elfogadni. Az 1867. évi október hó 15-én hatályba lépett belga törvénykönyv, a németországi büntető törvénykönyv, az olaszországi s az ausztriai törvényjavaslatok mind a hármas rendszert fogadták el.” Löw 1880. 39. p. Az indokolás itt osztrák javaslat alatt nem az *Ausschussentwurf*-ra, hanem a Glaser-féle 1874. évi tervezetre utal, hiszen előbbi a kihágásokat nem, csak a bűntetteket és a vétségeket tartalmazta.

⁷⁶ Mittermaier – ellentétben a magyar indokolás interpretációjával – nem általában a büntetendő magatartások felosztásáról ír, hanem kifejezetten a Code Pénal trichotomikus rendszerét kritizálja.

határozott,⁷⁷ itt nem általában véve a büntetendő cselekmények, hanem a büntetőjog (*Kriminalstrafrecht*) felosztására kell gondolnunk, amelyet egy egységes *Polizeistrafgesetz*-nek kell kiegészítenie. Mittermaier sem az általános büntetőjog trichotóm rendszerének feladásáról ír, hanem kifejezetten az eljárási szempontok által dominált francia megoldást kritizálta. Glaser sem a *Kriminalstrafrecht* rendszeréről, hanem ténylegesen a büntetendő cselekmények felosztásáról szól, amikor elismeri, hogy a – kihágás egységes anyagi intézményét megvalósító – *Polizeistrafgesetz*⁷⁸ a politikai hatóságok általi büntetőhatalomgyakorlás teljes területét is felöleli, amivel a tervezet az osztrák büntetőjog tulajdonképpen négyosztatúságát szüntette volna meg:⁷⁹

1. A bíróságok elé utalt büntettek köre (1852. évi *Strafgesetz* I. rész)
2. A bíróságok elé utalt vétség és kihágások köre (1852. évi *Strafgesetz* II. rész)
3. Az általános közigazgatási (rendőri) hatóságok elé utalt egyéb kihágások köre (különböző rendeletek és törvények)
4. A pénzügyi hatóságok és jövedéki bíróságok elé utalt jövedéki kihágások köre (*Gefällsstrafgesetz*⁸⁰ és *egyéb törvények*).⁸¹

Az 1860-as évekbeli büntetőjogi reformok kudarcával egyúttal a kihágási jog átfogó kodifikációjának átmeneti korszaka is lezárult. A Hye- és Lienbacher-kódexekhez képest az újabb tervezetek 1870-től már az észak-német mintákat követték. Emellett a Glaser-féle 1874. évi kódextervezet és a benne foglalt kihágásokra is egységesen vonatkozó általános rész kidolgozását nem dogmatikai, hanem fiskális szempontok és szervezési nehézségek motiválták. Mivel a kodifikátor úgy ítélte meg, hogy rendőrbírók kirendelésére tartós anyagi fedezet nem áll rendelkezésre, különösen fontosnak bizonyult, hogy a súlyosabb kihágások felett ítélő járásbírók számára egységes általános rendelkezések legyenek

„Daß die französische principlose Dreitheilung der strafbaren Handlungen nicht aufgenommen wurde, ist in den Motiven zum Referentenentwurf Seite 9 genügend gerechtfertigt.” MITTERMAIER 1867. 1. p.

⁷⁷ RR AH *Stenographische Protokolle*, Session IV.; 20. Sitzung der 1. Session am 16. Juli 1867. 385. p.

⁷⁸ A magyar Országgyűlés még nyomatékosabban, a törvényjavaslat címéből a rendőri jelzõt elhagyva hangsúlyozta a kihágás intézményének egységességét. Az igazságügyi bizottság jelentése „a magyar büntető törvénykönyv, a rendőri kihágásokról” szóló törvényjavaslat iránt. *Az 1878. évi október 17-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai*. 1878. VII. kötet. 186. szám. Budapest, 1879, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság. 108. p.

⁷⁹ GLASER 1870. 26–27. p.

⁸⁰ Einführung des Strafgesetzes über Gefällsübertretungen im Österreichischen Kaiserstaate mit Ausnahme Ungarn, Siebenbürgen und Dalmatien, Höchstes Patent vom 11. Juli 1835. RGBL. 279/1835.

⁸¹ BRAUNEDER 1987. 43. p.

adottak.⁸² A reformfolyamatok ezen új korszaka már a *Justizstrafrecht* erősödését hozta, a Glaser-féle tervezet a kihágások elbírálását is a járásbíróóságok elé utalta volna, így a sikertelen kodifikációs kísérletek folyamában a jogalkotási koncepciók még inkább elszakadtak a gyakorlattól, amelyet a bizonytalanság és a rendőri normák körének széttöredezettsége jellemezett.

Ami a *Polizeistrafrecht* későbbi reformjait illeti, az Igazságügy-minisztérium fennmaradt iratai szerint a jogalkotó átfogó szabályozás helyett inkább egy-egy területre koncentrált. Erre sok más mellett példaként említhetjük a csavargókra vonatkozó rendőri törvény (*Vagabundgesetz*) minisztériumi tárgyalását. Georg Lienbacher munkájával – a tervezet kudarca ellenére is – elévülhetetlen érdemeket szerzett a jogállami keretek kialakításában, és az 1873-ban kiadott törvénykönyvszerkezetet követő szakkönyve⁸³ révén jelentősen hozzájárult a szétforgácsoló rendőri büntetőjog rendszerezéséhez,⁸⁴ azonban a későbbi (1870 utáni) kodifikációs munkálatokban már nem jelent meg a majdani magyar Kbt.-ban érvényre jutó alaptétel, miszerint „a kihágás egységes anyagi jogi intézmény”.⁸⁵

⁸² Allgemeine Bemerkungen zu dem am 7. November 1874. im Abgeordnetenhaus des Reichsrathes eingebrachten Entwurfe eines Strafgesetzes über Verbrechen, Vergehen und Übertretungen. Beilage Nr. 221. Protokolle des Abgeordnetenhauses Session VIII. 3. p.

⁸³ LIENBACHER, Georg: *Das österreichische polizeiliche Strafrecht*. Wien, 1873. Georg Lienbacher.

⁸⁴ HATSCHKE, Otto: *Studien zum österreichischen Polizeistrafrecht*. Berlin, 1910. R.v. Decker's Verlag, 2–3. p.

⁸⁵ MÁTHÉ Gábor: A kihágás egységes anyagi jogi intézmény. *Pro Publico Bono*, 2020. 3. sz. 98–107. p.

Jogtörténeti Értekezések

(alapította Kovács Kálmán)

1. RÉVÉSZ Tamás: *A központi állami ellenőrzés szervezetének kialakulása Magyarországon 1867 után.* Budapest, 1971
2. BUZÁS József: *Székesfehérvár és Fejér vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom idején.* Budapest, 1971
3. MÁTHÉ Gábor – RÉVÉSZ Tamás: *Az esti- és levelező tagozatú oktatás fejlődése az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán (1945–1970).* Budapest, 1972
4. RÁCZ Lajos: *A polgári házasság intézményének megvalósulása Magyarországon.* Budapest, 1972.
5. BUZÁS József: *Veszprém vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom első két hónapjában.* Budapest, 1973
6. KOVÁCS Kálmán (hrsg. und eingeleitet von): *Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrecht. Studienband.* Budapest, 1974
7. NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: *A jogtörténet-tudomány kutatási eredményei és perspektívái a felszabadulás után (helyzetelemzés).* Budapest, 1975
8. DEGRÉ Alajos: *A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig.* Budapest, 1977
9. RÉVÉSZ T. Mihály: *A sajtópolitika egyes kérdései Magyarországon a kiegyezés után.* Budapest, 1977
10. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *A tanács hatalom jogpolitikája 1919-ben.* Tanulmánykötet. Budapest, 1979
11. MEZEY Barna: *A Rákóczi-szabadságharc országgyűlései.* Budapest, 1981
12. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *A magyar politikai és jogi gondolkodás történetéből. XVIII–XIX. század.* Tanulmánykötet. Budapest, 1982
13. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *Az állami és jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon.* Budapest, 1983

14. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében*. Tanulmánykötet. Budapest, 1984
15. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon. 19–20. század*. Tanulmánykötet. Budapest, 1986
16. KOVÁCS, Kálmán – RÉVÉSZ, T. Mihály (hrsg. und eingeleitet von): *Zu den gegenwärtigen rechtsgeschichtlichen Forschungen*. Studienband. Budapest, 1987
17. MEZEY Barna: *A magyar polgári börtönügy kezdetei*. Budapest, 1995, Osiris–Századvég Kiadó
18. POMOGYI László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest, 1995
19. MEZEY Barna (szerk.): *Hatalommegosztás és jogállamiság*. Tanulmánykötet. Budapest, 1998, Osiris Kiadó
20. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEZEY Barna (szerk.): *A magyar börtönügy kutatásának alapjai*. Tanulmánykötet. Budapest, 1997 (2. kiadás, Budapest, 2000, Gondolat Kiadó)
21. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEZEY Barna (hrsg.): *Strafrechtskodifikation im 18. und 19. Jahrhundert*. Studienband. Budapest, 1997
22. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga (szerk.): *Tanulmányok a magyar börtönügy történetéből*. Tanulmánykötet. Budapest, 1998, Gondolat Kiadó
23. GÖNCZI Katalin: *Magyarok az amerikai Legfelsőbb Bíróság előtt*. Budapest, 2000, Osiris Kiadó
24. POMOGYI László: *Szegényügy és közösségi illetőség a polgári Magyarországon*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó
25. FÖGLEIN Gizella: *Államforma és államfői jogkör Magyarországon 1944–1949*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó
26. MEZEY Barna (szerk.): *A praxistól a kodifikációig. Csemegi Károly emlékére (1826–1899)*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó
27. MEZEY Barna (hrsg.): *Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes*. Studienband. Budapest, 2003, Gondolat Kiadó
28. MEZEY Barna (szerk.): *Eckhart Ferenc emlékkönyv*. Budapest, 2004, Gondolat Kiadó
29. HAJNAL Hugó: *Csemegi Károly*. Budapest, 2003, Gondolat Kiadó
30. KÉPES György: *A tökéletesebb unió: az Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya*. Budapest, 2003, Gondolat Kiadó
31. MEZEY Barna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Kovács Kálmán egyetemi tanár emlékére*. Budapest, 2005, Gondolat Kiadó
32. BECCHI, Paolo – SEELMANN, Kurt: *Gaetano Filangieri és az európai felvilágosodás*. Budapest, 2005, Gondolat Kiadó
33. HORVÁTH Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest, 2006, Gondolat Kiadó

34. LADÁNYI Andor: *Törekvések, kísérletek a jogászképzés reformjára 1890–1944.* Budapest, 2007, Gondolat Kiadó
35. CHAUVEAU, Adolphe – HELIÉ, Faustin: *A bűnrészesség.* Budapest, 2008, Gondolat Kiadó
36. HORVÁTH Attila – KOLTAY András – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sapientii iniuria non potest fieri. Ünnepi tanulmányok Zlinszky János tiszteletére.* Budapest, 2009, Gondolat Kiadó
37. KÉPES György: *Dánia alkotmánytörténete a 13. század végétől napjainkig.* Budapest, 2009, Gondolat Kiadó
38. MEZEY Barna (szerk.): *Szimbolikus kommunikáció. A jog színházától a jogi rituáléig.* Budapest, 2011, Gondolat Kiadó
39. MEZEY Barna (szerk.): *Bor és jogtörténet.* Budapest, 2011, Gondolat Kiadó
40. BRAUNEDER, Wilhelm – KOHL, Gerald: *A jogtörténet-tudományi kutatások Ausztriában.* Budapest, 2011, Gondolat Kiadó
41. KÉPES György (szerk.): *Az abszolút monarchia.* Budapest, 2011, Gondolat Kiadó
42. ROKOLYA Gábor: *A közjegyzői intézmény fejlődése a polgári korban.* Budapest, 2013, Gondolat Kiadó
43. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás.* Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
44. STIPTA István: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem.* Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
45. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – GOSZTONYI Gergely (szerk. és előszó): *A rendszerváltás harminc éve, avagy determinált volt-e a jogrendszer transzformációja?* Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
46. NAGY Noémi (szerk. és előszó): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században.* Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
47. KARÁCSONY András (szerk. és előszó): *Szuverenitáskérdések. Elméletek, történetek.* Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
48. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: *Hivatás és függetlenség.* Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
49. RAYMUNDUS PARTHENOPEIS: *A törvények rövid, könnyű és hasznos foglalata.* (Fordította, sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta BLAZOVICH László) Budapest, 2021, Gondolat Kiadó
50. MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában.* Budapest, 2021, Gondolat Kiadó
51. MÁTHÉ Gábor: *Közép-Európa újkori születése. A magyar közjog elemi forrásai. 16–20. század.* Budapest, 2021, Gondolat Kiadó
52. HORVÁTH Boldizsár: *Emléktöredékek köz- és magánéletemből.* (Sajtó alá rendezte CIEGER András és MATOLCSI Réka) Budapest, 2021, Gondolat Kiadó

53. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk. és előszó): *Ábrázolt és épített jog*. Budapest, 2021, Gondolat Kiadó
54. GOSZTONYI Gergely (szerk. és előszó): *A velünk élő történelmi cenzúra*. Budapest, 2022, Gondolat Kiadó
55. LÁSZLÓ Balázs: *Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat*. Budapest, 2022, Gondolat Kiadó
56. NAGY JANKA Teodóra – BÉLI Gábor (szerk.): *A jog kulturális holdudvara*. Budapest, 2022, Gondolat Kiadó